D. DRĂGHICESCU
PROFESOR SUPLINITOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTI

DIN

PSICHOLOGIA POPORULUI ROMÂN

(INTRODUCERE)

«Dieu doit avoir quelques secrets desseins sur ce peuple, que les puissances occidentales ont retrouvé au bord du Danube, et qu'elles ont adopté, comme fit de Moïse la fille du Pharaon».

Le Cler—*La Moldo-Valachie*

BUCUREŞTI
LIBRARIA LEON ALCALAY
1907

DIN PSICHOLOGIA POPORULUI ROMÂN

Tipografia «GUTENBERG», Joseph Göbl

Domnilor

Ioan Kalinderu

și

Const. Dissescu

în semn de adâncă recunoștință pentru încurajarea sforțărilor depuse în această lucrare, pentru sfaturile cu cari au însuflețit aceste sforțări și pentru iubirea adâncă și grija părintească ce dânșii poartă țărănimii românești :

LE INCHINA ACEASTĂ LUCRARE

AUTORUL

Laura Markè 907

CUVÂNT ÎNAINTE

Cele câtevà cuvinte, pe care le-am însemnat ca motto în fruntea acestei cărţi, se tălmăcesc aşà: «Trebue să fi avut Dumnezeu vreun plan ascuns asupra acestui popor, pe care puterile occidentale l-au regăsit la marginea Dunărei şi pe care l-au adoptat ca pe Moise fiica lui Faraon». Aceste cuvinte sunt reflecţia, pe care un scriitor francez o făceà, după ce-şi dădeà seama din câte nenorociri a scăpat şi prin câte restrişti a trecut poporul român. In convingerea lui adâncă, viitorul neamului nostru se arătà măreţ, covârşitor. O soartă providenţială a veghiat asupra noastră, care ne va fi ales şi ne va fi păstrat pentru aducerea la îndeplinire a cine ştie cărei intenţiuni secrete. Le Cler *vedeà în noi, în minunea conservării noastre, semnele şi speranţa unui popor ales de providenţă.*

Nu tot aşà de încrezător în viitorul nostru erà un alt, strein, care ne-a studiat pe la începutul veacului trecut. Din potrivă. Charles Pertusier *scrià că nu găseşte «la Români, orcare ar fi treapta socială după care i-ai luà, nici un rezort, nici o*

energie, nici chiar cea mai ușoară scânteie de însușiri răsboinice, și prin urmare nici cea mai mică din ideile cari te îndreptățesc să promiți un destin mai înalt unei națiuni. Dacă știi să citești în destinele acesteia, a-i puteà să-i prorocești că cu siguranța nu-și va mai căpătà de loc neatârnarea». Prost și mincinos prooroc a mai fost și acesta, din fericire pentru noi. Orcum ar fi însă, între aceste două extreme se mișcau aprecierile lumii civilizate asupra noastră. Amândouă aceste aprecieri erau de o potrivă de îndreptățite. Pertusier, *observator mai superficial și mai pozitiv, se opreà la defectele, lipsurile și slăbiciunile isbitoare ale voinței și ale mintalității românești.* Le Cler *vedeà mai bine, fiindcă vedeà mai adânc, și a putut observà și bănuì că însușirile negative, slăbiciunile voinței și inteligenței românești sunt roadele urâte ale unor vremuri de restriște, și că, sub stratul de izină pe care-l alcătuesc ele, se ascund însușiri pozitive și comori sufletești de mare viitor.*

Adevărul este că trecutul nostru, atât de agitat și nefericit, n'a pus în joc și n'a desvoltat decât însușirile sufletești nefavorabile, slabe — defectele, adăogând pe lângă lipsurile noastre morale dela obârșie și alte defecte noui. Calitățile pozitive, bogățiile mintalității noastre au fost oprite în loc din desvoltarea lor, au așteptat și așteaptă încă împrejurări prielnice să iasă la iveală. In ultimii 50 de ani, aceste împrejurări prielnice au început să răspunză așteptărilor. Mintalitatea noastră, în acest moment, intră într'o epocă de creație și de desăvârșire. Toate semnele vremei ne fac să presupunem că ne găsim la o cotitură a istoriei, care

ne lasă înaintea ochilor o perspectivă mai fericită decât cea care se închide îndărătul nostru.

Viitorul pare destinat a şterge petele de pe portretul nostru sufletesc, a îmbunătăţì şi umple lipsurile. Acest viitor va aveà de acum să pună în joc calităţile şi comorile firii noastre, spre a le oferì prilej ca să se desvolte şi să se desăvârşească în opere cu caracter propriu şi de valoare universală. Se va puteà vedeà, în această carte, că într'adevăr mintalitatea noastră este universală prin obârşia ei, că aproape nu se află popor în Europa, care să nu fi îmbogăţit comoara sufletului nostru cu zestre mintală din mintalitatea lui.

Afară de aceasta, în epoca de tranziţie în care ne aflăm, fiindcă toate tiparele de activitate, de cugetare şi simţire s'au topit, ne găsim într'o atmosferă psichologică şi socială plină de anarhie, foarte complexă, chaotică. Această stare de lucruri, prin necesitatea ei de a se stratificà şi armonizà, va trebuì să cheme şi să provoace personalităţi creatoare, puternice, de prima ordine, care să strângă energic şi de aproape această complexitate anarhică şi s'o toarne în tipare noui, create potrivit cu situaţia, şi care să rămâie definitive. Veacul al XX-lea, ce se deschide înaintea noastră, dispune de mai multe vacanţe de personalităţi istorice, mari, cari trebuesc ocupate, şi la care generaţia noastră va fi chemată să candideze. Cei aleşi vor fi făuritorii sufletului românesc, desăvârşitorii personalităţii noastre etnice. Metoda lor nu va puteà fi decât democratică. Procedeurile lor nu vor puteà fi decât reformele şi măsurile sincer şi profund democratice.

Infățișate în rezumat, acestea vor fi ideile precumpănitoare, pe care cititorii le vor puteà găsì în cuprinsul acestui volum. Până la ce grad vom fi reușit să le facem să se desprindă luminos, este greu s'o știm. Multe defecte [1]) *și lipsuri se vor găsì în această lucrare, căci ea este opera timpului prin care trecem. Aceste defecte vor oglindì poate, în redactarea cărții, tocmai lipsurile și defectele mintalității noastre, pe care ne-am căsnit să le descrim și să le tălmăcim. In lipsa de alte merite, această lucrare va aveà cel puțin pe acela de a fi fost foarte conștientă de neajunsurile și imperfecțiunile ei. Ar fi însă zadarnic să le mai semnalăm și noi aici. Se vor găsì, pe lângă criticii serioși, destui criticastrii cari să le sublinieze, să le amplifice și să le exagereze. Mai curând ar fi nevoie să atragem luarea aminte asupra calităților, multe sau puține, cari vor fi în această lucrare, și cari de sigur vor fi văzute cu greu și chiar ocolite de detractorii prea numeroși ai timpului nostru* [2]).

Ceeace dă însă un caracter delicat acestei lucrări este îndoitul scop cu care a fost scrisă. Am dorit să facem totodată analize și interpretări de lucruri noui și anevoioase și să și popularizăm rezultate. Am riscat, prin urmare, să pierdem dintr'o

---

1) *Mai ales este regretabil că greșeli de tipar au scăpat din nefericire prea multe. Tipărirea este așà defectuoasă la noi, față de cea franceză. Autorul neobicinuit cu această tipărire apelează la indulgența cititorilor.*

2) *Un prieten avù inspirația să-mi facă dar, chiar în acest moment, niște aprecieri injurioase, pe cari, în vederea acestei lucrări, d-l Neculai Iorga, eminentul istoric, mi le adresează cu anticipație în ultimul număr al* «Neamului Românesc».

parte ceeace am puteà câştigà dintr'alta. De aceea, cartea de faţă este neegală. Sunt anume capitole pentru anume cititori şi anume altele pentru anume alţii.

Cititorii cu o cultură mai specială s'ar puteà oprì, cu oarecare stăruinţă, asupra primului capitol, în care am încercat să rezumăm chipul cum concepem noi psichologia comparată a popoarelor. Cei cari nu sunt destul de pregătiţi îl pot trece cu vederea. Noi voiam chiar să-l lăsăm afară din ediţia populară, dar nu ne-am îndurat. Capitolele II, III, IV şi V coprind istorie, şi le datorăm, în mare parte, d-lor Onciu, Bogdan, Iorga şi Xenopol, spre a cità aceşti eminenţi istorici în ordine inversă cu întinderea împrumuturilor luate dela dânşii [1]. *Aceste capitole coprind consideraţiuni şi indicaţii asupra popoarelor, din îmbinarea cărora a eşit neamul nostru, asupra trăsăturilor lor sufleteşti din care s'a făurit sufletul nostru etnic, şi asupra împrejurărilor în care s'a zămislit acest suflet. Capitolele VI, VII şi VIII au un conţinut mai lămurit şi mai preţios pentru înţelegerea caracterului şi minţii româneşti. Insă cele asupra cărora dorim să atragem, cu deosebire, luarea aminte a cititorului sunt capitolul XI şi mai ales XII, care, acesta din urmă, este cel mai coprinzător şi cel mai hotărîtor. Despre capitolul ultim de concluzie n'avem nimic de zis. Cunoscând aproape de ajuns psichologia Românilor, şi cum acest volum nu este decât pentru dânşii, ştim prea bine că va găsì cei mai mulţi cititori.*

---

1) La multe din citaţii a rămas neindicat locul de unde au fost luate, ca să nu îngrămădim trimiteri prea multe în josul paginei.

Volumul de față necesitează însă, pentru a fi complectat, alte două sau patru volume, de cari am și vorbit în cursul acestuia. El nu este decât temelia pe care vom urzì pe celelalte. Ca atare, el va fi deci de două ori necomplect și imperfect. Cea mai mare parte din adevărurile și ipotezele emise în cuprinsul acestuia își vor găsì o largă documentare numai în cuprinsul acelora.

D. DRĂGHICESCU.

București, 26 Octomvrie, 1906.

INTRODUCERE

I.

Incepând aceste cercetări, nu vom zăbovì să numărăm şi să dovedim greutăţile de tot felul şi nenumărate ce înfaţişează obiectul lor. Ar fi aproape zadarnic. Toată lumea le cunoaşte. Şi încă, unii aşà sunt de convinşi de ele că se cred îndreptăţiţi să nu aibă nici-o încredere în sforţările noastre.

In cât, din potrivă — cum nu se face de obiceiu — dela început simţim trebuinţa să arătăm, nu câte greutăţi am întâmpinat ci câte înlesniri ne-au stat la îndemână, şi nu cât este de greu subiectul, ci cât este de uşor, în anumite condiţiuni. Ţinem să lămurim bine aceste condiţiuni. Aceste lămuriri pregătitoare sperăm că vor contribuì cu cevà la o dreaptă preţuire a rezultatelor acestui studiu.

Negreşit că noţiunea despre psichologia poporului Român este cevà nedeterminat în sine însăşi. Dar când vrei s'o studiezi, este de absolută trebuinţă să o determini, sau să determini ce anume vrei să cercetezi din conţinutul ei. Altminteri,

subiectul rămâne vag, noţiunea nedefinită. Fiecare poate înţelege prin ea ceeace binevoeşte. Pentru unii, ale căror noţiuni sunt de obicei înguste, subiectul nu-i aşà vast nici greu, şi nici nu cere prea mult timp. După mintea lor, câtevà luni de zile ar ajunge pentru scrierea psichologiei poporului român. Faţă de aceştia este într'adevăr necesar să stăruim asupra greutăţilor şi întinderii subiectului. Pentru alţii însă, a le căror noţiuni sunt adesea nedefinite, subiectul nostru ia proporţii infinite. După aceştia din urmă, este o cutezanţă să întreprinzi astfel de cercetări şi să pretinzi să ajungi la vreun rezultat în câţivà ani de zile numai, fără să te rătăceşti în haosul amănuntelor.

Spre a ne pune la adăpost de obiecţiunile ce ni s'au adus în diferite chipuri — cu anticipaţie chiar — dintr'o parte şi dintr'alta, trebueşte să începem prin a delimità subiectul şi a lămurì în ce condiţiuni îl întreprindem.

* * *

In cercetările noastre nu putem aveà pretenţia să coprindem sufletul românesc în toate amănuntele lui. Mai ales, în acest prim volum, ne vom mărginì numai să desprindem liniile cele mai generale şi, prin urmare, cele mai esenţiale şi caracteristice ale mintalităţii şi ale caracterului nostru etnic. Negreşit că făcând aceasta va fi greu, cu neputinţă chiar, să descoperim lucruri cu desăvârşire noi — surprize după placul diletanţilor. Când este vorba să desprinzi şi să fixezi trăsăturile generale şi de bază ale unei psichologii etnice,

ne apărat că vei aveà să stărui asupra acelor calităţi mintale şi morale cunoscute şi recunoscute de toţi ca fiind adevărate şi generale. Caracterul de noutate în această privinţă este exclus.

Originalitatea în adevăratul înţeles al cuvântului este cu putinţă, şi chiar necesară, pe terenul ştiinţelor naturei. Acì cercetezi lucruri, cari sunt prin natura lor străine omului. Orice constatare personală este acì ceva nou, original, fiindcă este, prin firea lucrurilor, ceva străin, necunoscut şi atunci se cunoaşte pentru prima dată. In acest înţeles, originalitatea şi descoperirile personale sunt cu neputinţă în domeniul psichologiei etnice. Orice vei fi descoperit acì trebuie să fie ştiut, trebuie să fie de mai înainte în cunoştinţa altora, a tuturor; căci acì nu este vorba decât de cunoştinţe şi de stări de conştiinţă.

Acì originalitatea ar însemnà prezintarea unor păreri personale, particulare, cari, tocmai fiindcă sunt particulare, nu ne înfăţişează adevărul realităţei. In chestiunile de psichologie socială şi etnică, este totdeauna vorba de lucruri cari privesc pe toţi, cari sunt la îndemâna *tuturor*, fiindcă *toţi* formează obiectul acestui fel de cercetări, şi, în acelaş timp, aceşti *toţi* sunt obiecte cercetătoare şi cunoscătoare de sine.

Marele avantaj al studiilor de acest fel asupra ştiinţelor naturale este tocmai că acì obiectul pe care-l cercetezi, şi vrei să-l cunoşti, fiind el însuş cercetător şi cunoscător de sine, răspunde direct investigaţiilor ştiinţifice şi chiar te poate controlà şi desminţi, când îi atribuì caractere şi calităţi sau

defecte străine de natura lui. Lucrurile naturii, din potrivă, inconștiente și mute cum sunt, suferă să le atribuì tot felul de caractere și legi, pe care ți le dictează fantezia. Protestarea lor este totdeauna târzielnică și indirectă.

Cea mai bună metodă, în lucrări ca cea de față, este deci să iei diferitele păreri și cunoștiințe, pe care obiectul cercetărilor tale le are despre el însuși, să culegi sistematic și metodic diferitele defecte sau calități morale, pe care el și le atribue de obicei și să le reprezinți după gradul generalităței și al importanței lor.

Diferitele păreri, astfel culese și sistematizate, se pot complectà și corijà singure între ele, în mod firesc și logic, bine strâns, încât să reprezinte fidel sufletul poporului ce ai de examinat.

Astfel, întrucât privește trăsăturile generale ale sufletului românesc, ele fiind cam aceleași la toți, și recunoscute de toți ca fiind cam aceleași, sarcina noastră se va mărginì, asupra acestui punct, să descoperim și să adunăm ideia pe care poporul român o are despre el însuși, fie că a dobândit-o prin mijlocirea persoanelor care îi aparțin, sau prin a streinilor cari l'au cercetat. Cred că vom fi cu atât mai obiectivi, cu cât ne vom ține mai mult la părerile dejà emise, unele devenite comune, și cu cât vom reduce mai mult partea aprecierilor noastre personale.

Așà delimitat, asupra acestui prim punct, greutățile subiectului nostru se împuținează foarte mult. Nu urmează însă de loc de acì că această primă

parte va fi ușoară și că vor ajunge câteva săptămâni de cercetări pentru a fixà liniamentele generale ale psichologiei poporului român. Și tot așà, nu urmează de loc de acì că, întrucât nu vom aduce numai lucruri noui, personale, întrucât ne vom ţine la lucruri cunoscute, sforţarea noastră va fi fără interes, zadarnică.

Trebuește, când culegi un material de opinii și aprecieri morale, un îndelung examen, o indelungată cântărire cu cântarul preciziunii a valorei diferitelor opinii. Trebue să le pui în cumpănă unele cu altele, să cauţi să rafinezi terezia aprecierii și judecății, pentru a fixà greutatea și valoarea fiecărei trăsături de suflet, pe care poporul și-o atribue. Acest examen de preciziune și de determinare este neapărat necesar, pentru a puteà reconstruì teoretic fiinţa sufletului nostru etnic și a aveà despre el o reprezentare metodică. Căci, în această reprezintare, diferitele linii psichice ale poporului nostru trebuesc îmbinate în ordinea lor firească și după importanţa și valoarea lor. Mai trebue încă făcut, asupra acestor date recunoscute de toţi, un adevărat proces logic de verificare cu fapte din experienţa de tot felul. Fiecare din însușirile sau lipsele sufletești generice ale Românilor trebuește confruntată cu faptele, cu istoria, cu literatura, cu vieaţa economică și socială, spre a vedeà dacă ele sunt confirmate sau infirmate de acestea. De acì nevoia de a ilustrà diferitele trăsături mintale românești cu fapte, cu scene autentice, cari să pue în toată lumina trebuinciosă realitatea lor.

Acest proces de confruntare, de verificare și

de ilustrare concretă a principiilor psihologiei etnice româneşti nu este uşor de făcut. Din potrivă. El chiar nu este nici zadarnic. Căci, dacă ar fi zadarnic, întreaga stiinţă ar trebuì să fie astfel. In realitate, ştiinţa, după cum o defineşte Goethe, nu este decât prezentarea, în mod sistematic, savant, a cunoştinţelor cari sunt patrimoniul tuturor. Şi dacă pentru Goethe aşà este cu ştiinţa în general, apoi definiţia lui este şi mai potrivită, admirabilă pentru ştiinţele morale. Pentru aceasta însă, ştiinţele morale nu sunt ceva nefolositor. In cazul nostru, este dejà folositor să culegi la un loc şi să strângi într'un mănuchi sistematic părerile ce poporul român le are despre însuşirile lui sufleteşti.

*
* *

O a doua parte, un al douilea ţel însemnat al cercetărilor noastre va fi să căutăm a explicà cauzal însuşirile şi lipsurile sufletului românesc. Pentru acest scop, ne vom silì să înfăţişem mintalitatea şi caracterul nostru etnic în cadrul lor firesc, istoric şi social. Fără îndoială că lipsurile şi însuşirile lui oglindesc reliefurile sau adânciturile acestui cadru. Rolul nostru va fi să stabilim punctele principale ale împrejurărilor istorice şi sociale, în cari s'a desvoltat neamul românesc şi din cari decurg, ca din nişte fântâni fireşti, calităţile şi defectele noastre sufleteşti. Mai precis, ne vom silì, în cercetările noastre, să fixăm, pe cât este posibil, origina, filiaţiunea şi evoluţiunea caracterului nostru etnic. Vom căutà să stabilim legătura probabilă dintre trăsăturile şi ţesătura sufletului nostru cu evenimentele istorice şi sociale, în

care el s'a plămădit, cari l-au determinat, cari l-au alterat sau desăvârşit. Intr'un cuvânt, vom năzuì să stabilim evenimentele istorice mai însemnate, din care isvoresc stările sufleteşti generale ale neamului nostru.

Aşà definite şi delimitate cercetările noastre, asupra acestui al doilea punct, ele devin, dacă nu cevà prea uşor, cum din bunăvoinţă au pretins unii, cel puţin cevà care nu este cu neputinţă, cum din bunătate au insinuat alţii. In ce măsură însă sarcina ce ne-am luat este uşoară sau posibilă? Pentru a ne dà şi mai bine seama, trebueşte să delimităm şi mai de aproape obiectul cercetărilor noastre, din punctul de vedere al explicării cauzale ce trebue dată psichologiei noastre etnice.

In teză generală, sufletul şi caracterul unui popor sunt, la un moment dat al dezvoltării lui, rezultatul a trei serii de cauze bine definite. Acestea sunt, mai întâiu, elementele etnice primordiale, aluatul de rase din care el s'a constituit; în al douilea rând, împrejurările istorice şi sociale, în cari aceste elemente etnice au trebuit să se contopească şi în care poporul, ce a rezultat din contopirea lor, a trebuit să crească şi să se dezvolte; şi în al treilea rând, în sfârşit, condiţiile şi împrejurile istorice şi sociale actuale, cari împrumută sufletului etnic culoarea actualităţii.

Insuşirile iniţiale, aduse de aceste elemente etnice, s'au putut desvoltà într'o direcţie sau alta, după cum au fost determinate de împrejurările istorice mai însemnate. Din acest punct de vedere, negreşit că materia etnică, din care s'a dospit neamul românesc, fiind felurită şi multiplă, ea a adus cu

sine însuşiri primordiale, ireductibile. In primul rând, vom aveà deci să cercetăm, cari au fost feluritele elemente etnice cari s'au contopit întru plăsmuirea poporului românesc, şi cu ce anume însuşiri a venit şi a contribuit fiecare din ele la plămădirea sufletului românesc. Odată stabilite aceste date, pe cât este cu putinţă, vom încercà să desprindem, cari sunt *evenimentele sociale şi istorice* ulterioare, şi mai ales care sunt *împrejurările* mai hotărîtoare, cari au modelat aceste însuşiri liniale, în chipul în care ele se înfăţişează acum şi cari le-au dat direcţiile, pe care ele le urmăresc. Vom reuşì, sperăm, astfel, să determinăm originea, filiaţiunea şi evoluţia spiritului românesc, şi, prin urmare, să determinăm şi să ne explicăm starea de fapt ce înfăţişează astăzi mintalitatea şi caracterul românesc.

Pentru a ne ajunge scopul, va trebuì să alergăm foarte adesea la luminile istoriei. Se înţelege însă dela sine că noi vom luà istoria aşà cum este. Şi mai ales, întrucât nu vom apelà la istorie decât ca să cerem informaţii asupra evenimentelor ei mai generale, vom folosì aceste informaţii aşà cum ni le prezintă istoria în stadiul său actual de desvoltare. Vom lăsà deci la o parte controversele istoriei. Cercetarea noastră, în această din urmă privinţă, n'are nimic imposibil. Iar întrucât priveşte condiţiile actuale ale stărilor sufleteşti ce ne înfăţişează astăzi neamul românesc, va ajunge observarea fidelă a condiţiilor sale economice şi a împrejurărilor sociale, politice şi culturale prin care trece. Dacă vom complectà observările proprii, făcute personal la faţa locului, prin observările

altora, publicate și nepublicate, sarcina se ușurează cu atât mai mult.

*
* *

Iată care sunt, arătate în scurte cuvinte, și în termeni generali, limitele cercetărilor noastre, și de, ce anume din conținutul noțiunii vagă și foarte coprinzătoare a psichologiei poporului românesc înțelegem să ne ocupăm. Mărginindu-ne la aceste chestiuni generale, sperăm că obiectul cercetărilor nu va întrece cu preà mult limitele puterilor noastre. Dar, totdeodată, va recunoaște orcine că aceste cercetări cer sforțări, reflecțiuni și observații, care trebuesc prelungite timp de mai mulți ani.

Dacă, asupra primului punct indicat, ne propunem să fim cât se poate de puțin personali și să culegem părerile generale asupra calităților sau defectelor noastre etnice; asupra celui de al doilea punct esențial al subiectului nostru, interpretarea cauzală a acestor calități sau defecte, ne rămâne un câmp liber, deschis reflecțiunii și construcțiunii logice, obiective, științifiice, dar personale. Orice încercare științifică serioasă culege faptele așà cum sunt și nimic altceva. Rolul ei activ este să le înterpreteze, descoperindu-le cauzele. Iată dar unde va trebuì să se caute partea noastră personală și, în acelaș timp, obiectivă, în aceste cercetări.

II.

Intinderea cercetărilor asupra unui așà de vast obiect nu poate, de sigur, să nu depășească cuprinsul unui singur volum.

Intențiunea noastră este de a distribuì materia în trei mari părți, pe care s'o coprindem în trei sau cinci volume deosebite.

Prima parte, care va alcătuì conținutul volumului de față, se va mărginì să înfățișeze, potrivit indicațiunilor de mai sus, trăsăturile cele mai generale ale caracterului și mintalității românești, precum, și mai ales, isvoarele lor inițiale și împrejurările istorice cari le-au alterat și le-au determinat.

In acest scop, vom aveà să cercetăm, în primul rând, moștenirea fizică de rasă, adică etnică, a neamului românesc, și vom încercà totdeodată să fixăm care este moștenirea noastră morală sau sufletească, pe care ne-au lăsat-o popoarele deosebite, cari au contribuit, cu material etnic, cu numeroase vieți omenești, la închegarea neamului nostru. Intre aceste neamuri deosebite, din a căror contopire a eșit poporul nostru, sunt, fără îndoială, mai întâiu populațiile Traco-Ilirice, și în particular triburile lor Geto-Dacice, împreună cu resturi, probabil de oarecare însemnătate, din străvechii Scyți. In al doilea rând, trebue să cercetăm elementul roman, latin, a cărui parte, dacă nu ca sânge cel puțin ca suflet și limbă, este negreșit covârșitoare în făurirea sufletului nostru. Elementul slav, care ne-a înrâurit într'o foarte mare măsură, din punct de vedere moral, intelectual și economic, încă ne va preocupà serios și îndeaproape. In sfârșit, vom mai căutà să lămurim întinderea și valoarea influenței grecești, care ne pare iarăș considerabilă. Și vom încheià acest prim grup de probleme căutând a cântărì, precizà și aprecià

influența franceză, covârșitoare în timpul din urmă și influența germană, care începe a fi simțitoare.

Inrâurirea mediului fizic și mai ales geografic ne va preocupà de asemeni în acest prim volum. Vom căutà să desprindem, în deosebi, influența ce a avut asupra-ne situația noastră geografico-socială de popor neo-latin așezat pe frontiera a două lumi și a două civilizații atât de deosebite: lumea orientală mahometană și lumea occidentală creștină.

Cel mai mare interes este însă menit să ni-l deștepte partea pe care istoria națională a luat-o la făurirea caracterului și mintalității neamului românesc. Și cum istoria, în cazul nostru, trebue redusă la evenimentele ei cele mai statornice și cele mai generale, va trebuì, prin urmare, să examinăm urmările morale ce au avut pentru sufletul nostru următoarele mari evenimente: Năvălirile barbarilor; schimbările de domni și luptele pentru domnie, cari pricinueau aceste schimbări; luptele cu Turcii; intrigile boierilor ațițate de Turci, Unguri, și Polonezi; în sfârșit, constituirea României moderne și condițiile consolidării ei. Un al patrulea și ultimul grup de probleme va fi acela care să privească reformele politice, economice, sociale și culturale realizate la noi în cea din urmă jumătate a veacului al XIX și schimbările esențiale pe care ele sunt pe drum a le aduce în caracterul și mintalitatea românească.

Intr'un cuvânt, în această primă parte a lucrării noastre, ne propunem să căutăm a distinge și a înfățișà într'o vie lumină materialul sufletesc primordial ce a intrat în compoziția psichologiei

noastre etnice. In urmă, vom cercetà feluritele operațiuni la cari acest material sufletesc a fost supus în laboratorul istoriei universale a neamurilor. Vom precizà toate transformările mai principale, prin care marele chimist, care este destinul nostru istoric, a făcut să treacă acest prim aluat etnic; toate adausele și toate amestecurile pe care le-a practicat asupra-i; feluritele forme pe cari i le-a dat și feluritele grade de consistență pe care i le-a imprimat în decursul timpului.

In adoua parte a lucrărei noastre, care va face obiectul unui al doilea sau a două volume, vom aveà să examinăm, în amănuntele ei, vieața intelectuală și emoțională a poporului nostru românesc, așà cum va puteà să ne apară din cercetarea analitică a literaturii populare, a obiceiurilor, a moravurilor, a tradițiilor și din observarea directă a modului cum cugetă și cum simte el astăzi. Ne va preocupà să precizăm care-s diferitele sentimente ce stăpânesc neamul nostru și care este virtutea și valoarea acestor sentimente.

In legătură cu aceste cercetări pur pshichologice și ca o încercare de interpretare cauzală a rĕzultatelor obținute, cea de a treia parte a acestei lucrări se va ocupà cu fixarea condițiilor sociale, economice și politice, în care se desfășoară azi, în care tinde să se consolideze vieața noastră etnică și care înrâuresc neîndoios caracterul și mintalitatea noastră.

Aceste două părți vor fi tratate deosebit în câte unul sau două volume deosebite, care vor apare succesiv în măsura în care vom fi putut adunà și elaborà materialul lor.

In săvârşirea acestei vaste cercetări negreşit că vom utilizà toate metodele şi toate mijloacele de observare şi de informaţiune: Istoria cu rezultatele ei; filologia cu datele ei cele mai precise; folclorul cu indicaţiile lui preţioase; diferitele anchete oficiale şi particulare; observaţiile oamenilor de experienţă; analiza literaturii culte; examenul scrupulos, făcut personal asupra activităţii sociale şi mintale româneşti de tot felul; analiza biografică a mintalităţii şi caracterului oamenilor mari, pe cari i-a dat neamul nostru — această analiză este necesară pentru motivele pe cari primele pagini ale capitolului următor le vor indicà — scrierile oamenilor competinţi, cari s'au aplicat la chestiuni analoage sau vecine; observările şi notele, dejà numeroase, pe cari le-au scris despre noi vizitatorii streini; şi, în sfârşit, mijloacele de analiză şi lumină de cari dispune ştiinţa psichologiei sociale şi a sociologiei moderne. Toate acestea vor fi întrebuinţate şi cercetate în de aproape şi ne vom însuşì dela ele tot materialul de care vom aveà trebuinţă în construcţia logică a acestei lucrări, care este menită, cu alte cuvinte, să culeagă sistematic şi să folosească toate documentele ce vor fi la îndemână, şi cari, din distilarea lor logică, din analiza şi interpretarea lor obiectivă, pot lăsà să se degajeze, în alambicul logic şi psichologic în care le vom contopì, fiinţa imaterială, subtilă şi mlădioasă a sufletului românesc.

De ce am procedat în felul acesta, începând a stabilì mai întâiu elementele cele mai esenţiale ale psichologiei noastre etnice şi a face observări ge-

nerale asupra mintalităţii şi caracterului românesc, în loc să pornim dela observări de amănunte şi numai încetul cu încetul, prin generalizări aproximative, să ne ridicăm până la trăsăturile lor cele mai de bază? Acestea-s obiecţiuni, cari n'au decât un fundament iluzoriu. Maiu întâiu, este o naivitate să crezi că în materie de psichologie etnică vei ajunge la un bun sfârşit, plecând numai dela fapte amănunţite şi suind cu încetul spre principii mai generale. Dela Stuart Mill încoace este ştiut că în această materie procedarea logică deductivă este tot atât de necesară şi poate fi aplicată cu folos. Inducţia, observarea faptelor particulare nu servă adesea decât ca mijloc de confirmare şi ilustrare a adevărurilor câştigate deductiv, sau ca un mijloc pedagogic, care nu-i lipsit de oarecare pedantism.

De altfel, noi nu întrebuinţăm o metodă propriu zis şi esclusiv deductivă, dacă ne oprim mai întâiu la principiile mai generale ale mintalităţii şi caracterului nostru etnic. Aceste trăsături generale şi de bază sunt câştigate mai mult printr'o observare directă a faptelor, printr'un simplu examen al realităţii noastre sufleteşti. Trăsăturile cele mai generale ale spiritului sunt, în acelaşi timp, cele mai simple. La prima ochire, privirea se fixează pe ele, căci ele se desfac şi se subliniază singure din cauza simplităţii lor relative şi a generalităţii lor. Cu concursul lor numai, şi orientându-te dupe ele, poţi scobori şi descifrà *dedalul* stărilor sufleteşti mai particulare ce compun sufletul unui neam. Ele formează singura bază temeinică pe care poţi să reconstrueşti fizionomia

particulară a sufletului unui popor, înfăţişat sub aspectele individuale. Acì este ca şi în Matematici, unde axiomele, cari sunt principiile Matimaticei cele mai generale, au fost cele dintâiu prinse şi studiate şi pe baza cărora, numai mai târziu, s'a desvoltat eflorescenţa diverselor ştiinţe superioare matematice.

In expunerea cercetărilor ce facem, nu avem trebuinţă să înşirăm toate observările particulare şi să plecăm totdeauna dela fapte mici la generalizări mai mari. Nu facem acì pedagogie. Vom înfăţişà deci lucrurile, aşa cum ele pot să fie mai lesne prinse şi înţelese de oameni maturi. Or partea generală este acea care, în orice ordin de chestiuni, este cea mai dintâiu prinsă şi înţeleasă.

De acea şi noi începem lucrarea noastră cu partea ei cea mai generală. Este însă adevărat că rezultatele obţinute şi coprinse în acest prim volum pot fi modificate prin rezultatul la care ne vor duce observările şi analizele faptelor de detaliu. Multe din punctele ce vom fi stabilit în această primă parte a lucrărei noastre pot fi contrazise, modificate, confirmate sau infirmate de rezultatele cercetărilor ulterioare.

In cazul acesta, nu ne vom sfii de a revenì asupra acestor prime rezultate şi a le pune în armonie cu cele ulterioare. Este foarte probabil că, dupe terminarea întregei lucrări, să dăm o a doua ediţie acestui prim volum şi să-l modificăm în sensul rezultatelor ce vom fi dobândit din studiile coprinse în ultimile două. Dacă în ştiinţele cele mai înaintate totul este provizoriu, cu atât mai mult acì. Lucrarea de faţă are motive să se

prezinte de două ori provizorie și imperfectă. Imperfecțiunea ei suplimentară va puteà fi înlătu rată la o a doua ediție.

Este adevărat că pentru a îndeplinì sarcina ce ne luăm se cer oarecari condiții, cari fac că nu oricine poate întreprinde astfel de cercetări. Se cere, de pildă, condiții de cultură specializată în această direcție determinată, deci competință netăgăduită în materia științelor de sociologie și psichologie socială. Și, mai pre sus de toate, se cere ani îndelungați de vieață în mijlocul poporului de care te ocupi, ani de adevărată împărtășire din vieața lui emoțională, morală și socială.

De asemeni, se mai cere celui care vreà să cerceteze și să formuleze trăsăturile psichologiei etnice ale unui popor cunoașterea altor societăți și popoare streine, pentru a fi, astfel, în măsură să deosibească mai bine aceste trăsături. Singur examenul comparativ al mai multor obiecte, poate dà o vedere exactă și dreaptă a însușirilor proprii fiecărui din ele. Un om nu se cunoaște pe sine decât în măsura în care se alătură și se măsoară cu altul. De asemeni, un popor nu poate fi cunoscut exact decât dacă, după ce-l studiezi în sine însuși, îl pui în opozție și-l compari cu alte popoare. Cunoștința despre alții ajută totdeauna ca să precizezi și lămurești cunoștința despre tine.

Autorul acestei lucrări lasă altora să judece, după scrierile sale specializate tocmai în această direcție, despre competința sau incompetința sa în materie. Ceeace îndrăznește însă să pretindă și ține să arate el însuș, este participarea lui largă și intimă la

vieaţa intimă a acelei mari căategorii de Români, a populaţiei dela ţară, din rândurile căreia a eşit,— particularitate pe care o socoteşte ca pe cel mai legitim titlu al său cu care întreprinde lucrarea de faţă.

Negreşit că studiul psichologiei poporului român însemnează aproape exclusiv studiul psichologiei ţăranului român. In cursul acestei lucrări se va vedeà cu prisosinţă de ce. Or, tocmai această vieaţă a ţăranului român avem pretenţia de a o cunoaşte, căci în sânul şi din sânul ei am văzut lumina zilei, în mijlocul ei am trăit copilăria. Felul ei de a cugetà şi a simţì, sentimentele şi resentimentele ei, emoţiile, durerile, necazurile, bucuriile, năzuinţele şi aspiraţiile ei le-am împărtăşit. Ne-am însuşit dela această populaţie română temelia sufletului nostru; moravurile şi tradiţiile ei ne-au modelat primele manifestări sufleteşti. Gustul poeziei şi melodiei populare l-am dobândit din leagăn şi întregi primii noştri 20—25 de ani au fost alintaţi în atmosfera lor simplă, duioasă şi monotonă. Cânteçile, bazmele şi anectodele ei au hrănit începuturile minţii noastre şi întreaga cultură şi instrucţie ulterioară s'a altoit pe această temelie intim şi adânc ţărănească.

Ar fi aproape îndestulător, pentru a precizà şi fixà liniile cele mai generale ale sufletului românesc, sá scoborâm în cutele intime ale sufletului nostru şi, printr'o analiză ascuţită a propriei noastre mintalităţi, să schiţăm liniile ei, cari vor fi, cu multă probabilitate, copia fidelă a liniilor psichologiei noastre etnice. In acest sens putem cità pe D-l Fouillée, care, vorbind despre psichologia po-

porului francez, zice: «întrucât eu sunt francez, a trebuit să găsesc în mine însumi marile linii fundamentale ale neamului meu; ele vor fi deci în portretul meu propriu, dacă am cât de puţin spiritul de psicholog».

De altfel, orcât ai voi să fi obiectiv în această materie, nu poţi înlătura cu totul pericolul subiectivismului tău. Căci, după cum prea bine zice tot D-l Fouillée, «când e vorba să reprezinţi portretul psichologic al unei naţiuni, când tu însuţi aparţii acestei naţiuni, fără de voe tinzi să faci portretul propriei tale individualităţi». Este deci chiar bine să te orientezi după propriu-ţi suflet, în fixarea marilor linii de bază ale psichologiei neamului tău; pornirea aceasta nu este cu desăvârşire neligitimă.

Adeseori n'ai mai bun mijloc de a cunoaşte pe semenii tăi decât prin cunoştinţa ce ai de tine însuţi. Ea îţi poate servì cel puţin ca punct de plecare. Totul este să controlezi destul de serios rezultatele, să le confruntezi cu trăsăturile sufleteşti ale altora şi să-ţi dai seama bine dacă ele sunt confirmate sau infirmate în generalitatea cazurilor.

In împrejurarea noastră şi întrucât priveşte mai ales psichologia ţăranului român, dacă am puteà străbate învălişul sufletesc dobândit ulterior, dacă am puteà să desghiorăm straturile mintale mai târzielnice şi am puteà desvălì primul fond sufletesc de care dispunem, am puteà găsì în el toate elementele cele mai de seamă, toate trăsăturile cele mai de temei ale caracterului şi ale mintalităţii româneşti. Am puteà despletì din acest ghem

de stări sufletești, azi devenite în mare parte neconștiente, sentimentele, noțiunile, superstițiile, tradițiile ce fac temeiul sufletului nostru etnic.

Negreșit că și straturile sufletești de mai târziu, pe care le-am primit din clasa de mijloc a burgheziei orașelor noastre, nu sunt lipsite de orice interes pentru cercetările ce ne vor ocupà. Ridicate în lumina conștinței clare, ele ne pot orientà în studiul psichologiei burgheziei noastre. O secțiune, pentru a zice astfel verticală, făcută în sufletul nostru, ne-ar desvelì tocmai diferitele pături și elemente, cari formează compoziția societății noastre; căci diferitele noastre straturi sufletești nu sunt decât simple aluviuni derivate din terenurile acestea sociale inițiale, preexistente nouă

Cât despre clasa socială cea mai superioară, așà zisa noastră aristocrație, în timpul din urmă am putut s'o observăm mai de aproape. Insă psichologia ei nu pare a fi de mare interes pentru subiectul nostru. Această clasă socială, în marea ei majoritate, nu cunoaște nici limba română. Subțire cum este, ea n'are nimic comun sufletește cu grosul neamului nostru.

Pe de altă parte, studiile, cercetările și observările ce am mai putut face încă asupra altora din societățile occidentale — Franța, Germania, Anglia, Italia — și asupra psichologiei popoarelor respective, cunoștințele și notele, ce-am luat asupra caracterului și moravurilor lor, oricât de sumare, în treacătul unor călătorii și șederi de câteva luni în mijlocul lor, sperăm că și ele ne vor servì să deosibim mai ușor marile trăsături distinctive ale caracterului românesc.

Dacă se vor mai aveà încă în vedere înlesnirile mari şi numeroase, ce persoanele şi autorităţile în drept ne-au făcut pentru înplinirea acestei grele misiuni, neîncrederea în reuşita ei ar puteà descreşte. Am ţinut, de altfel, să atragem atenţia asupra acestor lucruri de natură adesea, trebue s'o recunosc, prea gingaşe, numai pentru ca să lămuresc bine în ce condiţii precise am făcut cercetările mele şi câte înlesniri mi-au fost la îndemână. Aceasta în speranţă că se va puteà risipì astfel puţin din scepticismul cu care multe persoane sincere, şi conştiente de greutatea imensă a subiectului, au putut privì sforţările exprimate în paginile ce urmează.

III.

Dacă este însă cevà care numai poate lăsà loc la nici o îndoială privitor la lucrarea de faţă, este, credem noi, utilitatea ei. Insemnătatea acestor cercetări va constà în aceea că ele vor constituì o încercare de cunoaştere şi recunoaştere de sine a neamului. Dela Socrate se ştie de ce mare preţ este cunoaşterea de sine. Conştiinţa şi cunoştinţa exactă de sine, cu cât se desvoltă, devin cele mai puternice mijloace de luptă şi de succes în lupta pentru viaţă a oamenilor şi a popoarelor. Nu este de ajuns să fii tare, să ai însuşiri sufleteşti superioare. Dacă n'ai conştiinţa clară a tăriei şi a însuşirilor ce posezi, este aproape ca şi cum nu le-ai aveà. Ne ştiind cât poţi, nu întreprinzi decât lucruri, cari sunt sau d'asupra sau de desubtul puterilor tale. Oamenii şi popoarele, cari, necunoscându-se, se

prețuesc mai puțin decât sunt, rămân și devin slabi. Este tot atât de pericolos dacă îți exagerezi sau dacă îți subprețuești propriele-ți puteri.

Nimic nu poate ilustrà mai luminos aceste reflecții decât istoria nefericită a neamului nostru. Acestui neam, timp de mai multe veacuri, i-a lipsit cu desăvârșire conștiința despre însușirile sale, despre puterile, întinderea și mărimea lui numerică. Munteni, Moldoveni și Transilvăneni trăiră amar de timp în vecinătate nemijlocită, se văzură, se cunoscură, se prețuiră și se ciocniră adesea și adesea se întovărășiră pe câmpul de luptă, fără să le fi venit odată în minte că ei toți aceluiaș neam aparțin și că dacă rezlățiți sunt slabi și fricoși, adunați la olaltă ar fi numeroși și înfricoșetori. S'au văzut fără să se vadă de acelaș neam, s'au cunoscut fără să se recunoască și să câștige conștiința de neamul lor, s'au prețuit pentru ca să se desprețuiască în lupte între frați, spre bucuria celor de alte neamuri.

Dar erà această lipsă de conștiința și de cunoștința de sine urmarea firească a fatalității timpului de atunci, după cum, astăzi, cunoștința ce avem de întinderea neamului nostru și conștiința ce căutăm să avem de noi sunt produsul împrejurărilor sociale și istorice de acum.

Sunt cunoscute tuturor sforțările ce se fac la noi, de vreo câțiva ani, spre a căpătà o cunoștință exactă despre diferitele noastre avuții și despre întinderea activității naționale în diferitele ei direcțiuni. Anchete după anchete s'au făcut și se mai fac sub ochii noștri. Anchete agricole, anchete

industriale, anchete culturale, sanitare, expoziţii agricole, industriale, ştiinţifice, technice ş. a., se urmăresc cu luare aminte de public. Şi nu este de loc o potrivire întâmplătoare, fără nici o legătură raţională, între pregătirile ce se fac pentru înşghebarea unei prime expoziţii naţionale, ce ià proporţiile unei mari expoziţii, şi între silinţele noastre de a dà publicului o expunere generală a însuşirilor ce înfăţişează azi mintalitatea şi caracterul românesc. Nevoia reculegerii, scoborârii înlăuntrul conştiinţei, cunoaşterea exactă de sine, atât în domeniul moral şi intelectual, cât şi în domeniul activităţii practice, a devenit de o potrivă simţitoare, şi, în acelaş timp; încât silinţele noastre, depuse în lucrarea de faţă, fac parte întregitoare şi sunt rupte din silinţele neamului românesc de a ajunge la cunoştinţa de sine, de a se reculege.

Tocmai de aceea vom căutà şi noi să fim, în cercetările noastre şi în rezultatele lor, de o nepărtinire desăvârşită. Nu ne vom sfiì a pune în toată lumina trebuincioasă relele însuşiri şi apucături ce se găsesc în caracterul naţional; nu ne vom dà în lături de a răscolì până în fundul lor rănile sufleteşti, pe cari ni le-au făcut împrejurările nefericite ale istoriei noastre naţionale; vom aveà curajul se expunem în vaza tuturor aceste rele însuşiri şi aceste răni; tot aşà după cum nu vom aveà nici falşa modestie să nu învederăm bunele însuşiri, tăriile intelectuale şi morale, însuşirile sufleteşti de cari dispunem şi cari ar puteà fi condiţii de reuşită în săvârşirea idealului naţio-

nal ce am aveà de îndeplinit. Curajul și amărâciunea ce vom simțì desvăluind în fața tuturor părțile rele ale sufletului nostru etnic, vor fi răsplătite prin plăcerea și mândria ce vom încercà subliniind părțile lui bune. Nu este de loc nevoie nici să ne micșorăm, nici să exagerăm; a ne face cea mai mică iluzie asupra forțelor și însușirilor noastre este un pericol netăgăduit.

Pentru îndeplinirea scopurilor ce situația și epoca în care trăim ne impun este de toată trebuința de a cunoaște exact primul instrument și mijloc cu care trebue să lucrăm: *pe noi înși-ne*. Căci timpul suprem a venit ca să ne bizuim numai pe noi înșine. Năzuința tuturor popoarelor de astăzi este de a ajunge, pe toate căile, la cea mai desăvârșită cunoștință de ele și de forțele lor morale și materiale. Pornirea generală a lor este de a'și calcula, fără greșeală, puterile; de a nu întreprinde nimic, care să fie deasupra puterilor proprii; de a micșorà astfel rolul întâmplărei și al neprevăzutului; de a introduce lumina rece a rațiunii în toate acțiunile sale spre a înlăturà înprăștierea zadarnică a energiei. In lupta economică fără cruțare ce se dă azi între diferitele neamuri, numai acela va reușì, care și-a cântărit cu preciziune puterile, care și-a combinat rațional mijloacele, care a condus cu sânge rece și în cunoștință de cauză complexul activității sale. In această luptă, neamul românesc se afundă și el pe zi ce trece. Loviturile primite până acum încep să-l deștepte. De acì chiar începuturile de trezire a conștiinței de sine.

In deosebi, dezvoltarea stiințelor sociale de tot felul a contribuit poate cu mult la naşterea și întărirea acestei năzuințe a neamurilor, de a se cunoaște cu exactitate și a-și calculà actele. Aceleași urmări le-a avut, desigur, și spiritul pozitiv al timpului. Oamenii politici din societățile mai înaintate tind a devenì niște adevărați ingineri sau medici sociali. Apucăturile inginerești, calculatoare metodic, își fac drum în spiritul și caracterele lor. In combinațiile și în loviturile lor, ei nu mai operează decât cu date precise, cu cunoștințe pozitive asupra popoarelor lor și asupra vecinilor. «Se știe, zice D-l Fouillée, cum a stabilit odinioară cancelarul de fier calculile sale pe datele psichologiei poporului francez și pe acelea ale poporului german». Bismark, într'adevăr, spusese încă de mult «că este tot atât de esențial a se cunoaște caracterul unui popor ca și interesele lui». Cu cât au practicat mai mult aceste principii, oamenii de stat din Occident au fost cu atât mai mari și au răușit mai bine în planurile lor.

In curentul de luptă, în care se adâncește, neamul românesc, înconjurat de vecini puternici și cotropitori, va trebuì să iasă din nepăsarea și ignoranța tradițională despre el și despre ceilați. Or, aceasta se face azi la noi aproape pe toate căile. Trebue să luptăm cu armele științii din timpul nostru și cu ale acelora cari ne fac concurență. Aceste arme sunt: prevederea, cunoașterea desăvârșită a mijloacelor și a însușirilor sale bune sau rele, întrebuințarea rațională a tuturor resurselor materiale și sufletești de care dispunem. In

vârtejul luptei, dacă ne ignorăm sau neglijem ceva din forţele noastre vom fi învinşi chiar de către aceia cari în realitate au fost mai slabi decât noi. Energia naţională trebue cheltuită sub forma ei cea mai potrivită cu împrejurările şi în direcţia care i-ar conveni mai mult. Tocmai de acea este neapărată nevoe să ne cunoaştem forţele şi împrejurările sociale şi istorice în care vremile viitoare ne vor aşezà.

Aceste cercetări ce prezintăm acì publicului, noi pretindem, cu toată modestia ce trebue să ne impunem, că au de scop să încerce a fixa aproximativ harta sufletească şi feluritele însuşiri bune sau rele ale caracterului românesc. Intenţia noastră este de a procura documente şi vederi generale, cât se poate de exacte, asupra acestui obiect, cari să poată fi folosite deadreptul de actualii şi viitorii ingineri sociali şi politici, cărora soarta le va încredinţà făurirea şi conducerea neamului nostru.

Neamul nostru se găseşte azi într'un moment solemn de reculegere. Scăpat, ca prin minune, din vijelia valurilor istoriei universale, el a făcut într'o jumătate de secol paşi repezi pe tărâmul fiinţării lui neatârnate şi al progresului. Azi el se opreşte locului o clipită. Măsoară distanţa străbătută şi paşii făcuţi dela marginea abisului. Işi pipăe mădularele spre a se asigura dacă le are întregi ori neatinse; îşi încearcă tăriile şi năzueşte să-şi cunoască toate resursele şi virtuţile ce-a mai putut scăpà din vijelia vremurilor nefericite. Din cunoaşterea exactă a ceeace are, din bilanţul celor perdute şi celor rămase simte nevoia să-şi lămurească

conştiinţa de sine. Iar la lumina vie a acestei conştiinţe, poporul românesc a ajuns momentul în care trebue sà-şi făurească un ideal bine conceput, potrivit cu forţele sale şi să-şi croiască un drum sigur în străbaterea căruia trebue să prevadă toate piedecile ce are de învins, tot curajul de care să dea probă în învingerea lor şi toate pregătirile de care va fi fost trebuinţă.

Generaţiei noastre, negreşit, îi va fi hărăzit de a grăì pătrunzător aspiraţiile legitime ale neamului, să le găsească formula, să le înfăţişeze sub forma unui ideal bine cumpănit, croit din cunoştinţa desăvârşită a neamului şi a împrejurărilor geografice, istorice şi sociale prin care el are să treacă în decursul veacului peste al cărui prag păşim. Fărămăturile sau licăririle întrerupte, gânguririle unui ideal naţional ce a apărut adesea nearticulat în conştiinţa generaţiei ce ne precedează, se vor definì în conştiinţa noastră, se vor întrupà într'un ideal conştient, statornic, dominant, calculat şi urmărit cu sânge rece. In vederea făuririi acestui ideal, în scopul înlesnirii concepţiei lui, sunt îndreptate cercetările noastre. Această lucrare o consacru generaţiei din care fac parte, o închin ei. Ea nu va fi nici complectă, nici desăvârşită. Ea este numai un punct de plecare. Dar ceeace nu poate desăvârşì şi complectà o persoană, va puteà o generaţie întreagă.

Elementele idealului nostru, aşà după cum ele ni s'au desprins şi au apărut în aceste cercetări, se înfăţişează de o parte în masa compactă a populaţiei rurale şi de altă parte îu massele româneşti ce se înşiră dealungul celor patru graniţe ale Re-

gatului. Aceste elemente încep dejà să se miște și să iasă la lumină. Din energia mișcărilor lor și din lumina conștiinței lor se va făurì idealul generației noastre.

Nu este nimănui greu de văzut că una din preocupările mai de seamă ale conștiinței publice dela noi, în ultimii ani, este atenția ce se dă de toți, cu statornicie, populației noastre rurale. Geniul cel mai instinctiv al neamului a indicat că acolo este comoara energiilor românești. De acea, toată luarea aminte a celor prevăzători se îndreaptă în această parte. Populația dela țară este ridicată în focarul atenției publice. In câtevà zeci de ani, după indicația semnelor prevestitoare, această massă imensă de suflete inconștiente și de energii ațipite se va trezì. Cultivarea și instrucția ei, punerea în valoare a energiilor ce ascunde vor fi elementele din care se va plămădì o conștiință națională largă, puternică și activă. Cu mișcarea democratică poporanistă, ce se ivește la orizont, sub auspicii serioase, cu reformele politice, sociale și economice, ce se preconizează de unele persoane al căror rol este predominant în organizația partidelor noastre politice, în cincizeci de ani ridicarea populației noastre țărănești va fi fapt îndeplinit.

Persoane, eșite din sânul acestei populații, au ajuns azi la un grad ridicat de cultură, și, întru cât păstrează conștiința care-i leagă de massa socială din care au pornit, năzuința lor este de a revenì asupra ei, de a încercà s'o deștepte, s'o cultive, s'o înstruească și să-i formeze conștiință ageră.

Obiectivul, ce își propune fracțiunea intelectuală eșită din populația rurală, tinde învederat să ridice la vieața trează și la lumină pe frații și părinții lor, cari lâncezesc uitați în întunecimea satelor. In mare parte așà se explică această năzuință a opiniei publice de a se ocupà stăruitor de soarta celor din sate, năzuință care-i una din notele precumpănitoare ale conștiinței celor din clasa cultă dela noi.

Ceeace nădăjduim noi să reese limpede din complexitatea acestor cercetări, din studiul diferitelor probleme amintite acì pe scurt, este conștiința lămurită și exactă despre stadiul desvoltării mintale, morale și sociale în care ne aflăm azi, a drumului făcut și a celui care mai este de făcut de acum înainte. Firește, de gradul de desvoltare prin care trecem acum sunt legate unele defecte ale caracterului nostru și unele însușiri bune ale minții noastre. Imprejurările, în cari s'a desfășurat trecutul nostru, au proectat adesea dungi groase de umbră peste ființa sufletului românesc. Sunt unele desvoltări morale deviate, anormale, — fruct al condițiilor de restriște —, sunt unele deprinderi rele, — opera unei vieți istorice fără noroc, aceste însușiri îndoelnice și rele trebuesc înlăturate sau îndreptate.

Numărul mic al oamenilor noștri culți și luminați are o frumoasă menire de pedagogi naționali, pentru câtevà zecimi de ani de acum înainte. Ei au datoria de a descoperì toate însușirile rele, anormale, deviate ale sufletului românesc, pentru a căutà să le îndrepteze, să le curețe și să le

înbunătăţească sau să le facă să dispară. Pentru acest scop, ei trebue să examineze cu telescopul ştiinţelor psicho-sociale moderne înfăţisarea sufletului nostru etnic, să-i lămurească toate cutele, să-i desprindă toate apucăturile rele; va mai trebuì încă, în primul rând, să urmărească, departe, în trecutul nostru cel mai îndepărtat, isvorul, geneza acestor deprinderi şi însuşiri rele, ca şi a însuşirilor bune ce înfăţişem şi să-şi dea seama cari sunt condiţiile şi împrejurăriie cari au determinat bunele însuşiri şi căror condiţii şi împrejurări se datoresc însuşirile şi deprinderile rele. In urmă, datoria lor va fi să se aplice asupra prezentului, asupra condiţiilor actuale care prelungesc şi menţin aceste însuşiri rele. Ca un pedagog luminat, oamenii culţi ai generaţiei noastre trebue să găsească mijloace pentru a înlăturà condiţiile şi împrejurările ce corespund relelor noastre însuşiri. Ei trebue să îndrepte defectele noastre etnice secând isvorul din care ele decurg. Insuşirile noastre sufleteşti nu se vor înbunătăţi decât prin înbunătăţirea soartei, prin ameliorarea condiţiilor sociale şi istorice ale populaţiilor noastre rurale. Intervenirea energică a claselor culte asupra defectelor noastre sufleteşti, reacţiunea viguroasă contra condiţiilor şi împrejurărilor din care decurg relele noastre însuşiri sunt singurile mijloace de îndreptare şi de reuşită în lupta aprigă ce se deschide între neamuri.

Sforţările ce-am depus în aceste cercetări au de scop să încerce a aruncà oarecare lumină peste

bunele și relele noastre însușiri sufletești spre a le face mai ușor de văzut pentru ochii orcui. Mai mult încă, ele au fost menite să desvălue și să lumineze împrejurările sociale și istorice din cari au isvorât relele însușiri. Criteriul utilității aceste cercetări, să fie, deci, pentru orce critic, măsura în care ele vor fi reușit să se apropie câtuși de puțin de idealul propus.

CAP. I.

CONDIȚIILE GENERALE

ALE

PSICHOLOGIEI POPOARELOR

De obiceiu, în cercetările de psichologie se vorbește, foarte adesea, despre o conștiință socială, care pare a fi cevà deosebit de conștiința individuală a membrilor societății. Tot astfel, auzim vorbindu-se de conștiința națională, ca de cevà deosebit, dacă nu cu totul strein de aceea a persoanelor cari alcătuesc națiunea. Această deosebire ce se obișnuește a se face între conștiința individuală și conștiința socială sau națională este o chestiune de un interes precumpănitor în cercetările ce urmărim aici.

De aceea, să ne fie îngăduit, dela început, să ne oprim puțin ca să analizăm și să cercetăm pe ce este întemeiată această deosebire, ce legătură poate fi între conștiința indivizilor și aceea a societății sau a națiunii. Avem convingerea că din această ana-

liză, vom puteà scoate oarecare lumină asupra şi a conştiinţei sociale şi naţionale, dar mai ales asupra conştiinţei individuale.

In înţelesul propriu al cuvântului, când vorbim de conştiinţă nu ne o putem închipuì, decât ca fiind legată de o complexiune de organe fiziologice, nervoase, cerebrale. Un individ omenesc, înfăţişând totdeauna acest complex organic, este fără îndoială substratul unei conştiinţe. Dar societatea? Este ea un complex fiziologic? Ar fi absurd s'o afirmăm. Ea este o complexiune de raporturi şi de lucruri. Serios nu se poate vorbì de o conştiinţă socială, propriu zisă, căci n'a văzut-o nimeni. Cel mult o poţi concepe ca o simplă metaforă.

In afară de conştiinţa şi eul individului nu există, decât doar în înţeles figurat, o conştiinţă socială. Eul naţional sau social este o abstracţie făurită de spiritul ştiinţific şi realizată, întrupată de spiritul literar la omenilor pe jumătate învăţaţi. Să vedem dacă noţiunea de conştiinţă socială, întrucât poate însemnà cevà, nu înfăţişează, în realitate, deosebirile ce există între diversele grupuri de indivizi, cari, după societăţile în cari trăesc, formează diferitele naţionalităţi.

De fapt, conştiinţa naţională se identifică, se confundă cu conştiinţa aproape a fiecărui individ în parte, ce aparţine naţiunei respective şi mai ales cu a unor persoane devenite mari personalităţi istorice. Intre conştiinţa naţională şi aceea a unui conaţional există un raport analog cu acela care există între un câine şi speţa sau varietatea canină din care face parte. Fiecare exemplar al speţei canine poartă în el toate însuşirile esen-

ţiale ale speţei. Tot astfel, fiecare din membrii unei naţiuni poartă în el însuşirile principale ale poporului din care face parte. In realitate, ideia de naţiune, conştiinţa naţională este trasă din viziunea însuşirilor sufleteşti, cari se găsesc comune la aproape totalitalitatea membrilor naţiunii. Numai că aceste însuşiri sunt foarte adesea sau necomplecte, sau ascunse, sau alterate la indivizii luaţi în particular.

Trăsăturile generale ale portretului unei naţiuni se prezintă sub înfăţişări individuale, particulare la indivizi. Ele nu apar mai clare decât la eroii şi oamenii mari ai naţiunilor. Dar dacă aplici procedeul lui Galton, al fotografiilor compozite, suprapuse, protretele psichologice a douăzeci de români, îţi vor dà, fără îndoială, portretul generic al sufletului românesc, aşà cum Galton a putut obţine portretul autorului unei familii prin fotografiarea suprapusă a membrilor ei. Negreşit că mintea omenească a săvârşit în chip spontan, această fotografiare colectivă, suprapusă a conaţionalilor şi rezultantei câştigate astfel i-a dat etichetă de naţiune, conştiinţa socială, *eul* naţional. Este învederat că în realitate nu există decât conştiinţa indivizilor, iar conştiinţa naţională este numai înfăţişarea abstractă a trăsăturilor sufleteşti, comune unei întregi categorii de indivizi aparţinând unei naţiuni şi care se subliniază mai limpede la personalităţile remarcabile ale Istoriei.

De aceea, D-l Fouillée a putut zice că găseşte într'însul liniile fundamentale ale poporului francez şi de aceea şi noi ne-am propus să luăm, atât ca punct de plecare al acestor cercetări, cât şi ca

mijloc de verificare și de orientare în rezultatele obținute, fondul sufletesc cu care ne-am nutrit din atmosfera intelectuală și morală a populației noastre rurale.

Origina socială a conștiinței individuale.

Dar ideea de conștiință socială și de eu național mai are încă o însemnătate și o semnificare de mare preț. Ea este întrezărirea îndepărtată a unui adevăr științific, de cea mai mare importanță, anume că conștiința individuală este ea însăși de natură și de origină socială sau națională. Dacă nu există o conștiință socială sau națională, ci numai conștiințe individuale, totuși acestea din urmă sunt produsul unei conexiuni de împrejurări și condiții în cea mai mare parte sociale. Această conexiune de condiții particulare, proprii fiecărui popor în parte, poate fi considerată ca o conștiință socială externă, obiectivă, din care decurg conștiințele particulare.

Tot așà, deși, nu există decât indivizi câini, însușirile lor canine și le trag, prin ereditate, dela toată seria generațiilor trecute ce constitue *speța* sau varietatea lor.

In complexul psichologic al unei persoane, trăsăturile esențiale, fundamentale, sunt acelea pe cari ea le înfățișează în comun cu alte persoane ce aparțin aceleași națiuni. Cum este învederat, pe de o parte, că aceste însușiri generale, fundamentale, nu pot fi decât produsul unor condiții și împrejurări, cari au fost comune generalității membrilor unei națiuni, și cum, pe de altă parte, este neîndoios că aceste împrejurări și condiții comune sunt mai ales de natură socială — căci mediul social este

cam acelaşi pentru toţi — urmează dela sine că elementele şi factorii conştiinţei indivizilor sunt de origină şi de natură socială. Iată cum încercarea de a deslegà problema raporturilor dintre conştiinţa socială şi conştiinţele individuale ne pune pe urmele evidente al celui mai esenţial factor al fenomenului conştiinţă: societatea, naţiunea căreia aparţin conştiinţele.

Intr'un cuvânt conştiinţa naţională, care face obiectul de cercetare al psichologiei etnice, nu există decât în conştiinţa indivizilor; în schimb însă, condiţiile şi factorii conştiinţelor individuale şi, prin urmare, a conştiinţei etnice sunt în primul rând sociale.

Studiul psichologiei poporului român va fi deci studiarea caracterului şi conştiinţei indivizilor şi interpretarea lor în funcţie de condiţiunile istorice şi sociale ale neamului.

Ştiinţa psichologiei sociale mai distinge, pe lângă elementul social precumpănitor, în formarea conştiinţei unui popor, şi alte elemente determinante, cum, spre pildă, *rasa, mediul fizic, clima, configuraţia geografică.* La rândul său, factorul social trebue desfăcut şi considerat sub diferitele lui aspecte. El coprinde desfăşurarea istorică, condiţiile istorice de vecinătate şi lupte cu popoare vecine, condiţiile economice, instituţiile sociale, volumul social, adică numărul mai mare sau mai mic al membrilor unei societăţi sau naţiuni; densitatea socială, adică gradul în care membrii societăţii au raporturi repetate, multiple şi variate între ei şi sunt în atingere unii cu alţi în multe şi diferite, sau

puţine şi statornice împrejurări. Heterogeneitatea sau omogeneitatea membrilor societăţii între ei încă sunt elemente de luat în seamă.

§ I. Rasa, clima, configuraţia geografică.

Vom cercetà aici prealabil care este, în general, valoarea fiecărui din aceşti factori, sub feluritele lor aspecte, în formarea sufletului unui neam.

Valoarea factorului fizic: rasa. Şi mai întâiu, care este însemnătatea factorului rasă în determinarea psichologiei etnice? Ştiinţa încearcă să distingă azi, în cuprinsul rasei albe, mai multe *subrase*, care diferă între ele prin variaţia unora din caracterele lor anatomice şi sufleteşti, în deosebi craniul, *indicele cefalic* şi culoarea pielei, voinţa şi inteligenţa.

Aceste rase secundare sunt: aşà zisul *homo europeus,* plăviţ la faţă, temperament sanguin, muşchi puternici, păr lung, bălan sau roş, ochii albaştri limpezi şi cu un temperament uşuratic, subtil, dibaci. El are statura înaltă şi puternică, faţa lungă, nasul subţire, drept sau convex, gâtul lung, corpul şi membrele lungi şi indicele cefalic 0.74, ceeace traduce un craniu relativ lung sau dolicho-cefal. In opoziţie cu aceasta este *homo alpinus,* ale cărui caractere fizice şi sufleteşti sunt cu totul opuse: faţa oacheşe, părul negru sau castaniu, ochii negri, craniul larg şi puţin lung (brachicefal) nasul concav, relativ larg, faţa largă, talia mijlocie sau mică.

Ca punct de trecere între aceste două varietăţi

este *homo mediteraneus*, care are culoarea lui homo alpinus şi particularităţile anatomice ale lui homo europeus.

Din tipul lui homo europeus fac parte populaţiile germanice, elementul teutonic şi anglo-saxon. Tipul homo mediteraneus se găseşte la populaţiile iberice în Spania, în Nordul Africei, în Sicilia, în Italia meridională şi la rasele semite.

Homo alpinus este tipul populaţiilor celtice şi slave. După părerea d-lui Fouillée, acest tip este răspândit în Franţa în provinciile bretone, în Auvergne, Savoia, în Elveţia, în Bavaria, în România, Albania, Irlanda ş. a.

Ceeace deosibeşte populaţiile blonde, dolichoide de cele oacheşe, brachicefale, este că cele dintâiu, pe lângă o inteligenţă repede şi pătrunzătoare, mai au o activitate şi o energie neînvinsă, o voinţă tare, adesea violentă şi foarte tenace; pe când brachicefalii se deosibesc prin vioiciunea lor de spirit, prin mobilitatea şi veselia lor prin acea că ei au mai multă inteligenţă decât voinţă. Intr'un cuvânt, oamenii blonzi sunt oameni de caracter şi de voinţă tenace, dominantă; iar oamenii oacheşi, cu fruntea lată şi scunzi, sunt inteligenţe schimbătoare, lipsiţi de energie şi fără caracter. Antropologiştii, cel puţin unii din aşà zişii savanţi în chestiunile antropologice, aşà caracterizează aceste două tipuri omeneşti. Ei atribue toate calităţile alese oamenilor blonzi şi înalţi şi toate defectele oamenilor oacheşi şi scunzi. După dânşii, unii constitue elita, aristocraţia speţii umane, ceilalţi paria, vulgul, pleava omenească. Lucrul este streveziu: aceste teorii îşi au origina lor în cranii dolichoide. Ştiinţa mai se-

rioasă le tratează azi de invenţii fanteziste, bune de utilizat prin romane.

Oameni şi popoare brachicefale, cum au fost Romanii, au făcut probă de cea mai tenace şi intensă putere de voinţă, deşì le lipseà indicele cefalic, pe care-l prevăd pseudo-savanţii antropologişti; pe când oamenii blonzi, dela Nord, care sunt caracterizaţi numai prin puterea lor de voinţă, au dat probă de o inteligenţă vastă desvoltată în detrimentul chiar al voinţei elementare. Astfel, această rasă dolichoidă a dat pe Kant, care a fost inteligenţa cea mai curată şi cea mai vastă. De asemeni, populaţia scandinavă de azi, care împlineşte în chip ideal condiţiile rasei pur dolichoide, nu se ilustrează de loc prin însuşiri de voinţă, prin fapte care să depăşească pe acelea ale altor popoare.

Această teorie antropologică se bazează însă pe câtevà fapte şi împrejurări, a căror valoare n'a fost just interpretată. Intre altele, ştiut este că centrii motori şi vizuali sunt localizaţi în partea occipitală şi parietală a encefalului, iar această parte fiind mai desvoltată la dolichocefali decât la brachicefali a făcut să se tragă concluzia că aceştia au o voinţă superioară, statornică, tenace şi sunt mai energici decât populaţiile oacheşe. Aceştia din urmă, fiind brachicefali, au regiunea centrilor motori mai puţin desvoltată şi mai desvoltată regiunea anterioară a centrelor de ideaţie; de acì s'a tras concluzia că ei sunt inferiori în privinţa voinţei, schimbători, inteligenţi, cu o ima-

ginație vie, toate acestea însușiri care îi fac mai slabi decât dolichocefalii.

Această considerație, *a priori*, a fost confirmată de împrejurarea că majoritatea oamenilor de talent sau de geniu au fost blonzi, dolichoizi și de aceea că în decursul istoriei universale, rasele dolichoide dela nord au fost în chip statornic superioare populațiilor brachicefale dela sud, căci acstea din urmă au fost totdeauna invadate, învinse și stăpânite de cele dintâiu. De altfel, această din urmă împrejurare explică singură de ce numărul oamenilor distinși aparțin rasei blonde.

Găsindu-se, în mai toate societățile moderne, în situația unei clase dominante, negreșit că ei au avut în favoarea lor toate mijloacele de instrucție și de cultură pentru a dezvoltà dispozițiunile pe care le-au avut dela natură. Aceste condiții fac, după *Candolle*, că un om din clasa superioară are de opt ori mai multe șanse să se distingă decât cel din clasa mijlocie și de șase sute de ori mai multe decât cel din clasa inferioară. «Explicarea acestui fapt, se întreabă D-l Fouillée, nu trebuià căutată în greutățile pe care le încearcă talentul în manifestarea sa? Ușor este unui zidar să-și manifesteze pe poetul înăscut ce este în el?».

Chestiunea principală, în această problemă, rămâne să se știe dacă n'au fost alte cauze, independente de meritul lor intrinsec, care au făcut superioritatea istorică a populațiilor de Nord. Năvălirea lor spre Sud și triumful lor asupra unor populații pacinice și civilizate nu presupune numai decât avantagiile rasei lor, ci, poate, desavantagiile patriei lor nordice și a stării lor de barbarie,

care le dispuneà către răsboiu, în care, fiind mereu deprinse, trebueau să ajungă superioare brachicefalilor pacinici dela Sud. Gonite de ariditatea solului și de asprimea unei clime reci și lipsită de soare, oțelite în lupte vecinice, ce purtau sau contra aridității solului și asprimei climei, sau între ele, erà firesc să apuce drumul țărilor luminoase, calde și fecunde și să invingă, spre a dominà în urmă, populațiile ce le găseau acolo. Aceste avantagii trecătoare au fost deci efectul unor desavantagii firești. Am zis avantagii trecătoare, de oarece populațiile de Nord, înnecate în masa celor dela Sud, brachicefale, deșì se găsesc în poziția lor socială avantajată de clasă dominantă, tind a se împuținà, a se eliminà treptat și a dispare dinaintea acestora din urmă. Superioritatea lor, dacă n'ar fi discutabilă, este totuș învederat trecătore, căci tocmai de aci provin tânguirile antropo-sociologiștilor ca Lapouge și Ammon. «Toți antropologiștii sunt de acord a recunoaște că de fapt dolichocefalia va fi înlocuită printr'o brachicefalie».

In realitate, caracterul anatomic dolichoid al populațiilor blonde de Nord, desvoltarea părții posterioare a craniului este determinată de chipul lor de vieață. Populația răsboinică, ducând totdeauna o vieață de luptă, ale cărei condiții erau mai grele din cauza sgârceniei naturii, a fost firesc ca la ea centrii motori din regiunea parietală și cei din partea occipitală, regiunea cerebrală unde reșed centrii vizuali, cari regulează acțiunile de atac și de apărare, să se desvolte. De acì desvoltarea unei voinți energice, a unui caracter tenace, constant la populațiile blonde din Nord. Tot așà este și cu

desvoltarea în lărgimea frunţii la populaţiile brachicefale. Forma rotundă a craniului lor decurge firesc dela modul lor de vieaţă: aşezată, pacinică, dedată la industrie, la arte, la ştiinţe şi la toate formele de activitate a oamenilor civilizaţi.

După Virchov, «dacă capul se lărgeşte, după cum trebue s'o facă încă şi mai mult cu timpul, este pentru ca să deà loc la tot ce ne va face să câştigăm progresul cunoştinţelor: forma rotundă este aceea care îngădue să îngrămădeşti cea mai mare massă cerebrală în spaţiul cel mai mic».

In această privinţă, deci, departe ca brachicefalia să fie un caracter anatomic inferior, ea este tocmai condiţia cea mai favorabilă a răuşitei în vieaţa modernă. Ea este o anticipaţie a viitorului. Celor pe care-i caracterizează, acelora le va aparţine viitorul.

Aceastea-i una din cauzele cari fac că populaţia blondă, dolichoidă se răreşte şi dispare dinaintea populaţiei brachicefalice. Ceeace a făcut-o superioară, în trecutul de barbarie şi de răsboiu al neamurilor, o va face inferioară în viitorul de civilizaţie şi de pace. Rasa blondă, dolichoidă, dacă nu s'ar schimbà, ar devenì nepotrivită cu modul de vieaţă pacinică, ce pare a se puteà sperà în viitor. Intr'adevăr, civilizaţia şi creşterea cunoştinţelor ştiinţifice va dezvoltà tot mai mult partea anterioară a craniului şi prin urmare brachicefalia.

Pe de altă parte, trebue ţinut seamă că dimensiunile craniului, fie în lărgime sau în lungime, prin ele înşile, nu vor să zică nimica. Creerul, constituit într'un fel sau în altul, este un instrument pe care trebue să vie anume împrejurări istorice sau

curente sociale nimerite, care să-l pună în mişcare şi care să-l facă să lucreze conform constituţiei lui. Incât, în afară de aceste împrejurări şi curente, el n'are nici o valoare; iar, în aceste împrejurări sau curente, când lucrează, toată valoarea explicativă a funcţionării lui aparţine acestor condiţii de împrejurări şi curente. Aşà se face că dolichoizii, oameni cu craniul lung, sunt leneşi şi inactivi în Spania, în Sicilia şi în Italia meridională; pe când brachicefalii din Italia de nord desfăşură o activitate, care egalează, la Milan, pe aceea a Englejilor şi a Americanilor.

O altă obiecţiune, care dărâmă teoria rasei introdusă în interpretarea însuşirilor psichice ale popoarelor, este aceea că nu se găseşte nici un popor format din o rasă curată, căci dolichoizii şi brachicefalii se amestecă, în proporţii foarte felurite, la diferitele popoare şi apoi dolichoizii se găsesc în mare număr chiar în mijlocul celor mai diferite rase colorate în galben sau negru. «Dacă forma lungueaţă a craniului ar aveà vre-o însemnătate, pentru voinţă şi inteligenţă, cum se face că populaţiunile negre aparţin, în cea mai mare parte, tipului dolichoid?»

Dacă vroim să desprindem acum sensul comun al tuturor acestor consideraţii, făcute asupra părţii determinante ce trebue acordată factorului rasă, observăm: întâiu, că rasa are valoare determinantă numai atunci când lucrează în concordanţă cu împrejurări istorice şi cu curente sociale potrivite ei, dar independente de ea; al doilea că, întrucât rasa se consideră după forma rotundă brachicefală, sau

lungueaţă, dolichoidă, a craniului, această formă ea însăşi variază, am văzut, cu modul de vieaţă socială pe care-l duc populaţiile respective. Ea depinde de vieaţa combativă sau sedentară, pacinică şi civilizată pe care o duc populaţiile între ele.

Nu vorbim de înălţimea taliei, de culoarea părului sau a ochilor, cari nu pot aveà nici o legătură cu forma activităţii unui om; de oarece sunt caractere anatomice externe, foarte superficiale, fără nici o legătură esenţială cu organele activităţii sau ale inteligenţii. Nişte caractere, externe fiind, se schimbă şi ele, după climă şi latitudine. De unde rezultă că rasa este ea însăşi o însuşire a oamenilor, care derivă dela felul vieţii sociale, pe care o duc; şi că dacă are vre-o valoare, în psichologia popoarelor, o împrumută dela curentele sociale şi împrejurările istorice actuale, în care, odată formată, este pusă să se manifeste. In rezumat, îndărătul factorului rasă, cu cât aprofundăm chestiunea, găsim că se ascunde tot factorul social şi că rasa nu este decât o consecinţă directă a condiţiunilor istorice şi sociale a popoarelor.

Valoarea explicativă, în psihologia etnică, a factorului rasă, considerată din punct de vedere fizic, este deci foarte mică, de aceea şi noi îi vom dà puţină însemnătate în explicarea caracterului şi mintalităţii româneşti.

Dacă însă privim rasa ca un complex de în suşiri sufleteşti simple, elementare, atunci neapărat că o vom ţine în socoteală, întrucât priveşte aceste însuşiri, ca fiind nişte date iniţiale, primordiale a căror interpretare istorică şi socială este cu neputinţă de urmărit.

Valoarea factorului fizic: climă. Unul din adevărurile cele mai straşnic aşezate şi primite de toţi, în ştiinţa socială contimporană, este că valoarea factorului fizic se micşorează în măsură ce ştiinţa şi technica se desvoltă şi ne dau mijloacele trebuincioase pentru a predomină natura. In luptă cu natura, popoarele înapoiate, inculte trebue să se supue naturii şi să se adapteze ei, să se schimbe ele după cerinţele mediului fizic; iar popoarele înaintate, civilizate se deosibesc prin aceea că mai curând schimbă ele mediul fizic în care trăesc şi-l adaptează cerinţelor lor pe când fiziceşte rămân relativ neschimbătoare. Valoarea factorului fizic, în determinarea psichologiei etnice, variază deci după gradul de civilizaţie al popoarelor. Pentru o naţiune înapoiată, atât timp cât ea a fost şi este înapoiată, cum este cazul neamului românesc, mediul fizic şi geografic joacă un mare rol. Acest rol descreşte pe măsură ce ea va înaintă în civilizaţie. Nici odată însă puterea de determinare a mediului fizic nu va dispare cu totul. Dacă el a putut diferenţia speţa umană în diferite rase, cum a făcut-o negreşit la început, când materialul omenesc erà mlădios şi inform, mediul fizic nu va încetà nici mai târziu de a înrîurì întorsătura spiritului şi caracterul popoarelor.

Este neîndoios că întinderea şi intensitatea activităţii unui neam are urmări şi asupra caracterului şi asupra inteligenţei lui. Modul cum va lucrà, va înrîurì fatal modul cum va simţì şi cugetà el; iar modul cum lucrează cinevà este determinat, în general şi în mare parte, de feno-

menele climaterice în care omul este pus să lucreze. Mai mult, chipul în care cugetă și simte omul, sensibilitatea și senzațiile lui sunt înrîurite direct de climă. «In țările în care aerul este uscat și electric, zice D-l Boutmy, fibra se încordează și țesăturile se strâng, iar impresiunile pătrund mai iute. Reacțiunea pe care ele o provoacă este aproape spontanee. Solemnitatea înceată a șefului arab ascunde un foc care arde ascuns, care va izbucnì într'un șir de mișcări repezi și sigure, de acțiuni tari și pasionate. In Anglia, sensibilitatea este mai puțin deșteaptă și mai leneșe în răspuns. In aceste corpuri mari și albe, veșnic scăldate în aer umed, senzația pătrunde mai încet, circuitul este mai lung de străbătut. Impresiunile și percepțiunile sunt desigur mai puțin numeroase în aceaș unitate de timp și ascuțimea lor este mai mică».

Ca și sensibilitatea, «imaginația lor fizică, facultatea de a-și reprezentà senzațiile a rămas târzielnică și îngustă».

Ar puteà cineva presupune că influența climei se mărginește numai la funcțiunile inferioare ale spiritului unui neam. Lucrul este ușor de admis pentru acestea și devine mai greu pentru funcțiunile mai înalte ale minții. Cu toate acestea, imaginația minții creatoare și chiar procesul ideațiunii și al abstracțiunii se resimt, la un popor, tot atât de puternic de variațiunile climei în care trăește. Astfel, după d-l Boutmy: «limpezimea aerului care învelește obiectele, frumusețea luminii care le scaldă, gradațiunea bogată a reliefurilor, delicatețea contururilor, strălucirea și varietatea culorilor sunt o sărbătoare pentru ochi. Senzații foarte deosebite

între ele și de o nesfârșită felurire ocupă și încântă spiritul; ele îl fac să se întoarcă către lucrurile din afară. Din toate aceste înfățișări netede și nuanțate nasc în grămadă ideile clare, cari se clasează în de ele singure în creer. Spiritului îi place să le treacă adesea pe dinainte și să le manevreze. Gurii îi place să le traducă în mai multe silabe, cuvinte vesele, sonore, pronunțate încet în aerul cald care le aduce în urechi. Cugetarea și graiul sunt aici în mod firesc analitice... Plimbat prin atâtea impresiuni felurite și delicate, omul nu le părăsește decât cu părere de rău pentru a lucrà; totdeauna este grăbit să se reîntoarcă la priveliștea însuflețită, «pe care firea și mintea lui i le înfățișează în orce clipe. Un fel de diletantizm pasiv și rafinat este isvorul dela care se duce să soarbă bucuriile sale cele mai vii».

Dacă schimbi cu totul acest decor al firii și pui un popor să se desvolte în pervazul unor condiții geografice și climaterice cu desăvârșire deosebite, altfel se va desvoltà și mentalitatea lui. Iată cum prezintă d-l Boutmy, influența climei asupra Englezului din acest punct de privire:

«Desvoltarea intelectuală, zice dânsul, s'a produs cu totul altfel sub cerul britanic. In această atmosferă brumoasă sau înecată de ploae, conturu-rile se șterg, reliefurile dispar, culorile fine se îneacă într'un cenușiu uniform. Numai strigăturile sgomotoase ale culorii roșie și verde rezistă: acestea vor fi culorile englezului. O senzație, care-i obicinuit tristă, monotonă și lipsită de interes pierde iute puterea ce are asupra sufletului și el

o lasă, pentru ca să se întoarcă către obiecte mai atrăgătoare. Lumea lăuntrică îl prinde în mrejele ei; îl absoarbe; și dacă ese de acolo, în urmă, la chemarea neașteptată a vreunei impresiuni mai lămurite și mai atrăgătoare, ese cu o capacitate acumulată de a se bucurà de această impresie, care se vădește prin tăria și adâncimea accentului, adesea, și mai ales, cu tovărășie de icoane și idei prelucrate în lunga sa retragere; el le scoate din propria-i substanță și le împrăștie cu belșug asupra lucrurilor. Nici odată vre o sensibilitate n'a primit mai puțin de afară și n'a savurat mai viu, în felul său, puținul ce-i fusese dat prin excepție».

Cu alte cuvinte, după d-l Boutmy, și cu drept cuvânt, dacă sufletul unui popor capătă obicinuința de a trăì mai mult în afară și a se lăsà să fie guvernat și copleșit de această lume, aceasta vine dela limpezimea aerului, dela frumusețea luminei, dela vioiciunea culorilor și a formelor. Din potrivă, o lumină leneșe, urîtă, un aer greoiu, cețos, care îneacă formele, silesc spiritul omenesc să se închidă în el însuși, să se nutrească din propria-i substanță și să impue lumei din afară felul lui lăuntric de a fi. Viața sufletească reflexivă, profundă, întoarsă către interior, individualistă, sau acea espansivă, superficială, strălucitoare în afară sunt determinate, și una și alta, de două modalități de a fi, bine deosebite, ale atmosferei.

Un cadru firesc, cald, plin de soare face din spiritul unui popor un fel de oglindă sufletească convexă; din potrivă, un cadru cețos, posomorât, închis, cu soare leneș și șters, dă spiritului forma unei oglinzi sufletești concave. Una proiectează tot

conținutul ei în afară, cealaltă îl concentrează în adâncimile sale lăuntrice.

Dar chiar activitatea spiritului, sub forma sa cea mai înaltă, poartă pecetia particularității climaterice în care se desfășoară vieața omului. Astfel, obișnuința și facultatea unui popor de a concepii și construì ideile generale, de a se delectà în teore generale sau într'un empirism tiranic atârnă, în cea mai mare parte, de felul de vieață pe care-l duce, care, la rându-i, atârnă de condițiile climaterice și geografice în care trăește acel popor.

«Orce generalizare, zice d-l Boutmy, are ca temelie un caracter abstract, bine determinat, care este recunoscut cu atât mai ușor și se distinge mai cu relief, cu cât oamenii pot să se lase să fie atrași mai îndelungat de către impresiunile în care el se coprinde. Această primă condiție lipsește Englezului. Acì omul este absorbit mereu sau răpit de către nevoia de acțiune, generalizarea și abstracțiunea nu pot aveà loc liber decât dacă spiritul nu este mereu readus, din motivul nevoii de acțiune, către realitățile concrete,... căci aceste realități îl descurajează descoperindu-i ceeace este în mod falș simplificat, în mod practic falșificat în toate afirmările sale mai cuprinzătoare. Rasele cari s'au distins în producerea ideilor generale sunt acelea cărora belșugul și netezimea senzațiilor le-au îngăduit, fără ostenală, priveliștea percepțiunilor tari și numeroase, limpezi și felurite»... Aceste condiții le găsește d-l Boutmy împlinite la Grecii antici și la Francezi. La Englezi este cu totul din contra «...rărimea și nedis-

tingerea inițială a reprezentărilor spiritului, greoaia și nesigura lor gravitare nu le fac proprii apropierii lor dese și felurite, din care trebue să se desprindă abstracțiunile în belșug. Apărând ici și colea întunecate, singuratice, ele nu formează un grup organizat, capabil de mișcări destul de bine ordonate și potrivite pentru a se ridicà împreună în regiuni superioare, și pentru a se dedà aci la construcții speculative largi». De sigur, dacă Englezul este mereu atras și ținut de nevoìa de acțiune, este din cauza climei, a puținei rodnicii a solului, a luptei cu natura, care, fiind mai sgârcită, își dă mai anevoe comorile sale omului.

Această predomnire a activității, ajutată de chipul în care impresiile naturii se înfățișează spiritului: obscure rari și șterse, fac ca poporul Englez să nu se dedeà la idei și teorii generale. Tocmai din potrivă a fost cu poporul Francez, care s'a dezvoltat în condiții climaterice opuse. De acea, faptele concrete și ideile generale vor aveà o soartă diferită în mentalitățile celor două popoare. Pe când *Royer Collard* va zice: «je méprise un fait» Englezul *Burke* va zice din contra «je hais jusqu'au son des mots qui expriment les abstractions».

In sfârșit, după d-l Boutmy, condițiunile de climă, de lumină, variațiile acestora ar aveà înrâuriri hotărîtoare chiar asupra celor mai înalte concepții filozofice ale popoarelor. Astfel, popoarelor dela miază-zi, cari sunt veșnic deschise la impresii clare, definite, repetate, li se impune în mod fatal o concepție naturalistă a lumii și a omului, de către modul de a fi al lucrurilor dinprejur. Speculațiile

metafizice sunt acì favorizate de mediul fizic și ele au în totdeauna un caracter naturalist. Cu populațiile nordice, potrivit condițiilor lor de climă, lucrul este tocmai din potrivă. Un fel de misticism practic și individualist este particularitatea care caracterizează spiritul lor.

Intrucât clima lucrează asupra spiritului, în mod indirect, prin mijlocirea transformărilor fiziologice ce ea determină în organism? D-l Fouillée a rezumat admirabil influența ei în termenii următori: «Climatul, zice dânsul, lucrează asupra temperamentului, pentru ca prin mijlocirea acestuia să lucreze asupra spiritului... Căldura prea mare face că cursul sângelui și al fluidelor să fie prea repede; ea mărește secretarea și eliminarea substanțelor apoase și solide, ceeace face organismul mai puțin capabil de încordare și de muncă. Ațâțînd sângele și deschizând porii, ea face ca pielea și nervii să fie prea impresionabili. Din cauza aceasta oamenii sunt simțitori, imaginația lor este ațîțabilă peste margine. Insfârșit, prea multă căldură ajunge să obosească și să sece simțirea însăși». Cu frigul este desigur dinpotrivă.

«Frigul zice d-l Fouillée, adaugă forțe corpului, pentru că hrănirea corpului este mai bogată și mai distribuită în totalitatea organelor; de acolo rezultă o mai mare atragere către lucrurile anevoioase. Această energie fizică aduce cu sine o mai mare energie morală, o trebuință de a lucrà, de a se mișcà, de a se cheltuì. «Frigul contractează și fibrele pielei, de unde rezultă o respirație mai mică, vibrațiile par atunci mai puțin ușoare de produs în toate părțile contractate ale corpului,

simţirea este mai anevoe de deşteptat. Dar odată trezită, şi de motive ne apărat mai serioase, patimile sunt mai adânci şi mai durabile».

De opotrivă de simţitoare sunt pentru temperamentul popoarelor în particular umiditatea, limpezimea şi starea de agitaţie a aerului. «Umiditatea statornică, zice autorul ce citarăm, astupă mai ales porii pielei, întârziază circulaţia umorilor, micşorează forţa sistemului vaso-motor, ià ceva din energia corpului întreg, toceşte simţirea şi activitatea morală, într'un cuvânt predispune la încetineala şi inerţia temperamentului flegmatic». Sunt clime care predispun la melancolie, după cum sunt de cele cari fac pe om vesel şi nepăsător. Stările de suflet sunt într'adevăr influenţate de veselia luminei sau de posomorârea ceţii şi a negurilor. Şi aceste însuşiri ale momentului, când se repetă, sfârşesc prin a trece în temperament.

Intre ce limite se întind însă aceste înrîuriri ale climei este greu de hotărît. Sigur este însă că puterea lor scade, în măsură ce inteligenţa şi tecnica omenească dau omului putinţa să lupte şi, în parte, să se apere în potriva acestor înrîuriri. Şi căldura şi frigul pot fi în bună parte domolite pe cale artificială.

In afară de aceasta, sunt multe cazuri în cari aceeaş climă n'a produs aceleaşi rezultate morale, la popoare diferite. Amintim spre pildă că dacă nestatornicia ar fi o însuşire sufletească datorită, după părerea lui Montesquieu, climei temperate; cum se face, să întreabă d-l Fouillée, că milioane de Chineji trăiesc în aceeaşi climă ca şi Francezii,

fără ca să aibă aceeaşi predilecţie pentru schimbări, care ar fi, zice-se, una din trăsăturile Francezului. Apoi aceeaşi climă a produs pe Grecii vechi, pe Turcii moderni ca şi pe Hotentoţi. Dovadă că clima caldă, şi chiar cea preà caldă, nu poate împedicà formele mai întinse ale activităţii, stă şi faptul că civilizaţia omenească îşi trage începuturile tocmai din ţările tropicale. Fenicienii, Egiptenii, Aztecii şi Mexicanii au pus bazele civilizaţiei omeneşti într'o climă arzătoare.

O înrâurire mai adâncă asupra caracterului par a aveà condiţiile solului pe care trăeşte un neam. Dacă solul este bogat şi foarte fertil, populaţia, care trăeşte pe el, poate să câştige înclinări spre lenevie, desfrâu; dacă fertalitatea lui este mijlocie se zice că aceasta-i o condiţie care desvoltă inteligenţa. Din potrivă, sterilitatea şi sărăcia solului se zice că vor desvoltà voinţa, spiritul de întreprindere şi de aventuri. Tocmai acestei calităţi a solului se datoresc, cu drept cuvânt, însuşirile morale ce caracterizează de obiceiu populaţiile nordice.

Configuraţia solului şi situaţia geografică. Este cunoscută de mult psichologia popoarelor ce locuesc cu predilectie munţii. Elveţia şi Muntenegru avură un destin deosebit în Istoria universală, mulţumită negreşit în mare parte solului lor muntos. De obiceiu, un fel de mândrie, neatârnarea de caracter, spiritul de libertate sunt trăsăturile sufleteşti neîndoioase ale muntenilor.

Tot astfel se crede că o ţară păduroasă în-

clină populația la o vieață de vânătoare, barbară și despotică; stepele, câmpiile prea întinse o înclină la o vieață de păstor nomad, organizată în familii patriarchale și la o emigrare periodică. «Monotonia stepelor fără sfârșit întinde uniformitatea sa chiar asupra spiritelor.» Stepa este autocratică pentru acelaș motiv care face că deșertul este monoteist. Și într'adevăr, «o natură monotonă și goală, închisă și inertă, oglindindu-se în mod uniform în suflete, fără ocean și fără munți, fără nimic care să înspăimânte, care să ațițe și să ezalteze, va înclinà imaginația spre vise nelămurite, nedefinite și goale ca ea însăși, și nicidecum către concepții puternice, sau către imagini vii.» [1]).

De aci contrastul între mintalitatea egipteană și cea greacă antică, între inteligența franceză sau italiană și cea indiană. In India, concepția omului a fost zdrobită de impresiile lumei din afară ce a luat proporții gigantice în mediul înconjurător. Munții Himalaia, imenși, orgolioși și amenințători; câmpiile fără margini, oceanul fără fund, înconjurător din toate direcțiile; fluviile imense prin massa lor, toate acestea au lucrat altfel asupra imaginației indiene, decât variațiile mijlocii ale solului francez, italian și grec. Acolo sufletul a fost zdrobit de proporțiile ce prezenta natura sub feluritele ei înfățișeri, mintea a fost aservită și imobilizată; aici, din potrivă, spiritul a putut să se echilibreze, să coprindă și să înfrâneze proporțiile și impresiile naturii modeste, mijlocii. In lupta cu

---

1). Fouillée. Psych. de Peuples Europ. Pag. 396.

lumea fizică aici rezorturile spiritului s'au întărit, el a învins şi s'a desvoltat prin chiar faptul dominării ce a pus asupra ei; acolo aceste rezorturi s'au slăbit, căci, în lupta cu natura, inteligenţa indiană a eşit învinsă.

In sfârşit, situaţia geografică a solului locuit de un popor contribue invederat la modelarea sufletului său într'un fel sau altul. Aşà, spre pildă, există o deosebire izbitoare între un popor insular şi între popoarele continentale, între un popor înşirat dealungul mării şi altul pe care-l închid din toate părţile munţi sau deşerturi. Un ţărm de mare presărat cu porturi bine adăpostite, trecerea pe solul patriei a unui mare drum comercial sau a unui fluviu uşor navigabil, care-i tot un fel de drum, însă de sine mergător, iată atâtea particularităţi geografice ale căror înrâuriri pot fi hotărâtoare asupra caracterului etnic.

Astfel, situaţia geografică insulară a Angliei a înrîurit neîndoios asupra desvoltării mintalităţii şi caracterului englez. Acel individualism cunoscut al Englezilor, obicinuinţa de a se izolà în ei înşişi, spiritul de complectă neatârnare şi deplină libertate, care-i însufleţeşte şi care le este atât de caracteristic nu sunt oare însuşiri cari decurg din starea de izolare, în care i-a păstrat situaţia lor geografică? Izolarea socială a Angliei a trecut în caracterul indivizilor; neatârnarea naţională pe care le-o asigură bariera ce oceanul pune între continent şi insulile britanice a trecut în modul de a fi al Englezului şi s'a transformat aci într'o neatârnare de caracter foarte firească şi foarte

puternică. Această izolare și neatârnare geografică a Angliei a făcut că puterea centrală a guvernului s'a desvoltat sfios și slab și a lăsat loc liber pentru desvoltarea individului. Forța statului, neavând ocazie de a se exersa în războae cu vecinii, a lăsat deplină libertate desvoltării complecte a inițiativei individuale. Personalitatea Englezului, în individualismul ei concentrat, închis, necomunicativ și în izolarea statornică, în care se păstrează, este ea însăși o insulă; ea reproduce fidel caracterul esențial al patriei engleze.

Din acest punct de vedere, situația geografică a Franței fiind cu totul diferită, spiritul francez s'a desvoltat în direcții cu totul diferite. In locul completei izolări a Angliei, Franța este în atingere cu mai toate popoarele Europei. Ea ocupă o poziție centrală și este punctul de intersecție, de atingere și de trecere al diferitelor neamuri europene. Ea este rescruciul Europei, adevărata răspântie a tuturor curentelor naționale, intelectuale și morale. In consecință, spiritul și caracterul francez înfățișează însușiri, cari contrastează cu individualismul închis și izolator al Englezului. Spiritul și caracterul francez sunt personificarea sociabilității, a inteligenței deschise, centrifuge, comunicative, exuberante. Francezul este sociabil, comunicativ, deschis, după cum patria franceză are toate granițile deschise, comunică direct cu toate popoarele Europei centrale și este în atingere viuă și zilnică cu toate neamurile cari o înconjoară.

Situația ei centrală și deschisă tuturor curentelor morale și intelectuale a contribuit negreșit, cu foarte mult, la predilecția ce o au Francezii de obiceiu

pentru ideile generale. Poziţia sintetică a Franţei a făcut că diferitele curente s'au acumulat în spiritul francez; acì ele s'au sintetizat şi generalizat, cu necesitate, şi această funcţionare sintetică a trecut în structura intimă a spiritului francez. Pe de altă parte, aceeaşi poziţie geografică, deschisă în toate direcţiile, a imprimat caracterului francez comunicativitatea, nevoia de a se propagà intelectualiceşte, de a se răspândì peste societăţile vecine, de a le convertì, de a le influenţà cel puţin. Intr'un cuvânt, ridicarea morală şi intelectuală ce caracterizează spiritul francez se datoreşte situaţiei centrale a Franţei, care, ca un focar luminos, împrăştie departe razele ei.

Cam aceeaşi este şi mai ales a fost poziţia geografică a Eladei antice, şi de aceea este atâta afinitate şi sunt atâtea însuşiri comune între spiritul francez şi al vechilor Eleni.

Aşezarea unui popor pe ţărmul presărat cu porturi al unei mări, trecerea unui mare drum comercial sau unui mare fluviu navigabil pot determinà evident modul de a fi al acestui popor. Marea cu porturile ei, drumul şi fluviul comercial îndeamnă populaţiile spre activitate, spre întreprinderi şi aventuri. Activitatea, astfel provocată, desvoltă voinţa energică şi produce înflorirea generală a societăţii. Prin forţa lucrurilor, societatea respectivă este deschisă diferitelor influenţe şi curente de tot felul. Poporul care o alcătueşte poate acumulà din bogăţiile materiale şi sufleteşti cari trec şi se opresc în porturile lui. Mintea lui se îmbogăţeşte şi se rafinează în acelaş timp, în care

voinţa lui se împuterniceşte. Aceste particularităţi geografice făcură în vechime înflorirea Fenicienilor şi Grecilor; în timpi mai noui, prosperitatea republicilor veneţiene, florentine şi genoveze, precum şi aceea a oraşelor germane hanseatice. Drumul comercial schimbându-şi direcţia aduse decăderea acestor societăţi, după cum înainte adusese prosperitatea lor.

După ce-am pus astfel în toată lumina lor favorabilă înrîurile simţitoare, pe care condiţiile fizice şi geografice ale unui popor le au asupra desvoltării inteligenţii şi caracterului său, rămâne să preţuim şi să rezumăm, în scurte cuvinte, care este valoarea efectivă a acestor înrîuri. Am văzut dejà că rasa nu influenţează natura sufletească a unui popor, decât când este pusă în valoare de anume împrejurări istorice şi condiţii sociale, fără care influenţa ei ar fi nesimţită, aproape nulă. Acelaş lucru se poate repetà şi despre influenţa climei, a configuraţiei solului şi a situaţiei geografice. Aforismul lui Pascal că moralitatea se schimbă cu gradul de latitudine şi cu situaţia geografică s'a dovedit a nu aveà decât o valoare foarte discutabilă.

Pe acelaş grad de latitudine, în aceeaşi climă se desvoltă popoare cari ne înfăţişează însuşirile cele mai diferite, opuse chiar. Limpezimea aerului străveziu şi frumuseţea luminei, vioiciunea culorilor şi a impresiilor sunt azi pentru Turci aceleaşi cari au fost altădată pentru Grecii din timpul lui Pericles, şi totuşi nu au nici un fel de urmare pentru cei dintâi. Ele n'au imprimat de loc în spiritul turcesc, nici predilecţia pentru ideile generale, nici simţul

rafinat al proporţiilor, al contururilor şi al formei. Tot aşà colinele din jurul Florenţei, cu atmosfera străvezie, albăstrue şi violetă ce le îneacă, n'au putut să perpetueze la florentini geniul lui *Da Vinci* şi al lui *Michel Angelo,* etc. Condiţiile de rasă, de climă, de configuraţia solului nu pot provocà nimic ele prin ele însă-le. Ele nu sunt condiţii îndestulătoare pentru desvoltarea nici unui fel de activitate artistică, intelectuală, economică, etc. Tot ce pot face ele este să deà o coloare locală, particulară diferitelor feluri de activitate omenească, îndată ce energia umană, îmboldită de alte necesităţi şi condiţii, începe a se manifestà.

Limpezimea şi frumuseţea luminii n'a putut schimbà şi înlătura pasivitatea poporului turc, spre a imprimà anume forme activităţii lui. Dar dacă acest popor ar desvoltà o activitate, în direcţiile pe cari Grecii antici le-au urmat, fără îndoială că simţul formei şi predilecţia pentru idei generale şi spre armonia proporţiilor ar apare deopotrivă în manifestările energiei turceşti. Simţul formei, al colorilor clare, al ideilor definite, generale, ce disting azi pe Francezi sunt, de sigur, înrîurite de însuşirile atmosferii şi climei, de situaţia geografică a ţării lor. Dar au trebuit să fie anume condiţii istorice şi sociale, cari să deschidă spiritul francez la aceste impresiuni şi să desvolte energia franceză spre a se manifestà sub formele precise, pe cari i le-au imprimat condiţiile ei climaterice şi geografice. Indărătul condiţiilor fizice de climă şi de configuraţia solului, sunt alţi factori profunzi şi puternici, cari pun în mişcare maşina omenească şi determină caracterul şi mintalitatea

popoarelor. Clima, rasa, solul, sunt factori cari împrumută sufletului etnic numai suprafaţa, aspectul din afară, coloarea locală. Sub faţada aceasta lucrează factorii a tot puternici: istoria şi condiţiile sociale şi economice, pe care desvoltarea istorică a unui popor le impune acestuia la fiecare pas.

De aceea, cu drept cuvânt, a putut D-l Fouillée, după Auguste Comte, să considere clima, rasa şi condiţiile fizice în general ca factori statici ai psichologiei etnice, iar istoria şi condiţiile sociale ca fiind adevăratul element dinamic al ei. «Istoria poporului, legăturile lui cu vecinii, desvoltarea lui lăuntrica din punct de vedere intelectual, estetic şi moral», iată esenţialul în explicarea caracterului şi mintalităţii unui popor. Factorii fizici n'au vreo valoare proprie, decât în funcţiune de aceşti factori istorici şi sociali. Să se ţină în seamă şi de aceea că mijloacele civilizaţiei sustrag pe om dela influenţa directă a mediului fizic şi-l supun aproape exclusiv, influenţei mediului omenesc, social. Şi încă se mai poate aveà în vedere că mediul omenesc, social, modifică mereu mediul fizic, îl umanizează, îl socializează, îl spiritualizează [1]) chiar, încât ajunge un moment în care influenţa mediului omenesc devine, pe altă cale, încă odată o influenţa ndirectă a mediului social.

§. 2. Factorii istorici şi sociali.

Valoarea factorilor fizici ai psichologiei etnice a fost cunoscută de mult şi chiar adesea exagerată; în tot cazul ea a fost bine studiată sub toate for-

1) Vezi Durkheim, Division du travail social, Page 375.

mele ei. Nu este tot așà cu influența factorilor istorici și sociali. Dacă în timpul din urmă li s'a recunoscut acestora o înrîurire covârșitoare asupra formării inteligenții și caracterului unui popor, încă nu s'a precizat și definit exact și lămurit importanța lor și modul lor propriu de a influența.

De acea, simțim trebuința de a rezuma acì valoarea și modul de influențare al acestor factori.

Ca să înțelegem mai bine cari 's condițiunile precumpănitoare în formarea spiritului, trebue să ne dăm bine seama de ce este conștiința și cum se formează ea de obiceiu. Acì nu vom face decât să rezumăm ipoteza cea mai cu trecere în știința contimporană:

Negreșit că sufletul sau conștiința omului nu mai sunt, pentru nici un om de știință, o substanță particulară, o entitate unitară, indivizibilă, individuală, dela care să emane, în chip natural, stările de conștiință. Conștiința este considerată azi de știința pozitivă ca fiind un tot unitar și complex de stări de conștiințe: senzațiuni, emoțiuni, tendințe, volițiuni etc. Ea nu ezistă independentă, în afară de actele cari se petrec într'însa, ci ea constă în chiar suma stărilor și a funcțiunilor din cari se compune. Unitatea ei este espresia corelațiunei strînse care leagă între ele diferitele stări interne și funcțiuni. Această unitate este pur și simplu funcțională; ea va fi ceace va fi corelațiunile, raporturile statornice cari leagă diferitele stări interne, care compun vieața sufletească. Cu alte cuvinte, conștiința și unitatea ei este «un produs al organizărei actelor din conținutul său» după cum

foarte nimerit rezumează D-l Rădulescu-Motru[1]) rezultatul ştiinţific obţinut până acum asupra acestei cestiuni.

Desvoltarea conştiinţei şi a personalităţii depinde de bogăţia stărilor interne, adică dela multiplicitatea şi varitatea materialului psichic şi dela gradul lor de organizare şi de coherenţă. Mulţimea mare a stărilor sufleteşti şi organizaţia lor, iată elementele esenţiale ale unei personalităţi.

Conştiinţa dar este un complex în veşnică devenire şi transformare. Structura ei intimă depinde de modul cum sunt organizate între ele stările interne, de felul corelaţiunii lor. Fără îndoială însă că raporturile cari leagă stările interne nu pot fi decât raporturile cari leagă, în afară, obiectele externe, cari corespund acestor stări interne. Stările sufleteşti reproduc, în general, în spirit, ordinea şi corelaţia obiectelor din afară, cari le-au dat naştere. Pe de altă parte, un adevăr cu desăvârşire câştigat de ştiinţa socială modernă este că conţinutul conştiinţei este cules din vieaţa societăţii, în care ea s'a format şi se desvoltă. Conştiinţa întreagă şi cugetarea omenească sunt cu necesitate determinate de vieaţa şi atmosfera mediului social, în care ea se găseşte şi se manifestă. Astăzi nu se mai poate tălmăci conştiinţa şi coprinsul său decât prin mijlocirea vieţei sociale. Conştiinţa este rezultatul adaptării omului la mediul social.

Intr'adevăr, omul fiziceşte a eşit din adaptarea vieţei la condiţiile mediului cosmic, fizic. Cu apa-

1) **Cultura română şi politicianism, p. 48.**

riția societății omenești, crescânde din ce în ce mai largi, omul, considerat fizicește, a trebuit să se adapteze și la acest nou mediu. Din această a doua adaptare a eșit, în chip general, vieața sufletească a omului, conștiința sa. Dacă deci fizicește omul este fructul adaptării vieții la mediul cosmic, vieața sufletească, conștiința, este fructul adaptării omului fizic la mediul social în care a trebuit să trăiască. Materialul psichic al conștiinței, fiind luat în cea mai mare parte din atmosfera mediului social omenesc, structura conștiinței, unitatea ei, corelația și organizarea stărilor ce o compun, trebue să oglindească structura societății, corelația și organizarea vieții sociale de tot felul. Vieața sufletească este ecoul lăuntric, în indivizi, al vieții sociale din afară. Raporturile ce leagă stările interne vor reproduce aci coesiunea raporturilor diferitelor acte ce compun activitatea socială.

Și dacă este adevărat că vieața sufletului nostru sau unitatea ei, nu este decât reproducerea fidelă a activității sociale și a modului cum aceasta este organizată; atunci, fără îndoială, că inteligența și spiritul nostru se vor modela dupe felul activității sociale la care luăm parte. Intr'adevăr, voința și inteligența noastră sunt rezultatul modului nostru de a lucrà și de a cugetà. Reamintim aici cuvintele pe care Goethe le pune în gura lui Faust: la început a fost acțiunea. Chipul în care lucrăm și gândim, obiectele cugetării noastre, ne este impus de societatea în care trăim, fac parte din modul de a lucrà al unei societăți. Ce determină însă modul particular, în care se

desvoltă activitatea şi cugetarea unei societăţi, ale unui popor? Factorul determinant în această privinţă îl formează, de sigur, împrejurările şi condiţiile istorice ale acelui popor. Relaţiunile sale cu popoarele vecine, modalitatea acestor relaţii, volumul şi densitatea societăţii, adică mărimea numerică a poporului, vechile tradiţii şi instituţii politice şi sociale, pe care desvoltarea sa istorică din trecut le-a determinat la acest popor, iată adevăraţii factori a tot puternici, cari hotărăsc cu necesitate modul activităţii sale sociale.

Prin urmare, ceeace hotăreşte temeinic modul în care se desfăşoară, la un moment dat, vieaţa noastră sufletească este chipul cum se desfăşoară azi şi cum s'a desvoltat în trecut vieaţa socială a poporului căruia aparţinem. Conştiinţa noastră reproduce fidel ecoul vieţii istorice a naţiunii din care facem parte. Prin mijlocirea societăţii, istoria este aceea care făureşte şi modelează mintea şi caracterul unui popor. Ea determină starea socială,—vieaţa colectivă a unui popor, şi acestea din urmă se resfrâng deadreptul în indivizi şi produc acì, individualizând vieaţa colectivă, sufletul, conştiinţa noastră.

Unitatea conştiinţii, corelaţiunea funcţiunilor sufleteşti, organizarea stărilor lăuntrice ce consituesc unitatea conştiinţii va fi oglindirea lăuntrică a chipului cum se desfăşoară vieaţa istorică şi socială la care lăum parte. Dacă activitatea societăţii în care ne desvoltăm noi este sporadică, intermitentă, anarhică, incoerentă, astfel va fi şi sufletul caracterul şi mintalitatea noastră. Dacă, din potrivă, vieaţa socială este ceva continuu, regulat,

periodic, conştiinţa noastră, caracterul şi inteligenţa noastră vor reproduce acest fel de a fi al activităţii sociale.

Chipul de a fi al societăţii, modalitatea vieţii sociale determină chipul de a fi al sufletului prin mijlocirea de sigur a creerului. Activitatea noastră ca indivizi se concentrează şi se coordonează în straturile superioare ale păturii cenuşii din encefal. Această coordonare cerebrală este însă, fireşte, predeterminată în chipul în care societatea ne sileşte să actionăm. Coordonarea cerebrală oglindeşte direct coordonarea societăţii, a activităţii sociale aşa cum ea se desvoltă în realitate. Raporturile între diferiţii centri de ideaţie şi ideomotori oglindesc raporturile în care trăesc membrii societăţii între ei, cu societatea şi cu instituţiile societăţii. *Organizarea centrilor cerebrali traduce fiziologiceşte organizarea societăţii.* Sufletul nostru fiind o funcţiune a organizării noastre cerebrale, care, la rându-i, este în funcţiune de organizarea societăţii respective, urmează că sufletul nostru nu poate fi decât oglindirea sau ecoul direct al vieţii sociale. Orice schimbare sau evoluţie a societăţii are ca urmare directă o schimbare şi o evoluţie a organizării centrilor noştri cerebrali de ideaţie şi ideo-motori şi ca urmare indirectă o schimbare şi o evoluţie a conştiinţei noastre.

Dar acest chip de a fi al activităţii sociale îl determină condiţiile istorice şi cele actuale; cele dintâi, bine înţeles, prin mijlocirea tradiţiilor şi instituţiilor, în cari ele s'au fixat şi s'au perpetuat şi pe cari ele le-au produs. Cu alte cuvinte, condiţiile isto-

rice instituţiile şi tradiţiile sociale sunt, în ultim resort, factorii determinanţi ai organizării şi coeziunei conştiinţei. Soliditatea, regularitatea şi coeziunea acestor instituţii dau forma intimă, regulată, solidară a activităţii noastre şi, prin urmare, determină organizarea şi unitatea conştiinţei şi caracterului nostru. Coeziunea sufletului nostru, corelaţiunea stărilor noastre lăuntrice, organizarea lor, cari fac unitatea conştiinţei, derivă, în chipul acesta, nemijlocit, din natura instituţiilor şi tradiţiilor sociale naţionale. Şi cum aceste instituţii şi tradiţii constitue ceeace se numeşte organizarea, constituţia şi structura societăţii, se poate zice, cu drept cuvânt, că organizarea conştinţei, structura şi unitatea ei reproduc structura şi organizarea societăţii căreia aparţinem.

In rezumat deci, întinderea numerică a societăţilor, statornicia şi temeinicia structurii ei, a instituţiilor cari organizează vieaţa socială, aceştia sunt factorii cari determină caracterul şi inteligenţa unui popor. O societate largă, numeroasă, procură spiritului un material psichic foarte bogat şi variat; iar continuitatea, temeinicia instituţiilor, regulând şi organizându-i activitatea, dau o coeziune deosebită sufletului, îl organizează, îl definesc, îl ordonează şi-i dau o consistenţă solidă şi armonică. Intinderea societăţii şi statornicia instituţiilor formează o personalitate etnică puternică.

De acì, urmează şi mai lămurit că sufletul: mentalitatea şi caracterul unui popor sunt un produs exclusiv istoric şi social. Numai acele popoare au avut şi au un caracter determinat şi o

mintalitate definită, cari au avut o lungă desvoltare istorică definită şi au ajuns să se cristaliseze într'o societate statornică, consistentă şi regulată. Regularitatea şi consistenţa structurii sociale determină neîndoios consistenţa şi regularitatea liniilor caracterului şi inteligenţei poporului, cari formează acea societate. Din potrivă, popoarele cari n'au istorie, sau cari au una neclară, recentă ori sporadică şi n'au ajuns să constitue o societate definită, regulată şi consistentă, ci una anarhică, chaotică şi inconsistentă, vor înfăţişà observaţiei o conştiinţă de o potrivă nedefinită, inconsistentă, anarchică şi chaotică.

In lumina acestor consideraţii generale, psichologia popoarelor europene antice şi moderne devine limpede şi prea uşor de tămălcit şi înţeles. De asemenea, o confruntare, oricât de sumară, a psichologiei popoarelor europene va verificà şi ilustrà admirabil adevărul acestor consideraţii generale.

* * *

Dintre popoarele vechi, acelea a căror desvoltare istorică a fost mai lungă şi mai consistentă, şi care ne este cunoscută azi mai bine decât a oricărui altuia din vechime, sunt, fără îndoială, Grecii şi Romanii. De aceea şi sufletul lor etnic, caracterul şi mintalitatea romană şi greacă, însuşirile şi lipsurile lor morale şi intelectuale ni se prezintă, chiar azi, sub trăsături bine definite şi luminoase, în linii lămurit desemnate, cu reliefuri şi adâncituri distincte, bine pronunţate, pe cari,

cursul celor două mii de ani, ce ne despart de ele, nici nu le-a întunecat, nici nu le-a şters, nici măcar nu le-a tocit. Atât erau de luminoase, definite şi pronunţate.

Astfel, despre Greci se poate spune azi lămurit, şi cu drept cuvânt, cum erau, cum se deosibeau prin inteligenţa şi caracterul lor. Grecii vechi erau mai mult sensibili şi intelectuali decât sensuali. Le plăceau schimbările, armonia dintre real şi ideal, aveaù gustul de noutate; pasiunile lor, ca şi ideile, erau nestatornice. Sensibilitatea lor, în loc să fie energic concentrată, erà deschisă şi comunicativă. Sociabilitatea, sentimentul măsurii, al ordinei şi al esenţialului; trebuinţa de claritate; dispreţul de ceeace este vag, enorm şi monstruos; iubirea instinctivă, dezinteresată de adevăr; raţionalismul constructiv; simţul formelor frumoase, artistice; reflecţiunea şi curiozitatea vecinic treze, iată liniile sculpturale ale mintalităţii şi caracterului Grecilor antici. Desvoltarea socială, pe care a determinat-o la ei situaţia, condiţiile şi împrejurările lor istorice, explică admirabil genesa acestor însuşiri sufleteşti, după cum peripeţiile istorice nenorocite, prin cari trecură scoborâtorii lor în tot evul mediu şi modern, explică perfect alterarea şi degradarea adâncă a acestor trăsături morale la Grecii de azi.

Dialectica luptelor între diferitele cetăţi, desvoltarea democraţiei, poziţia lor la răspântia a două lumi şi a mai multor civilizaţii, a determinat însuşirile şi virtuţile intelectuale şi sociale ale vechilor Elini. Epigonii acestora trăiră sub jugul degradator al Otomanilor ignoranţi şi în atmosfera

morală putredă a Byzanțului, de acì și scăderea lor morală până la zero și nimicnicia lor socială și intelectuală.

Caracterul și natura inteligenței romane se desprind și mai bine, mai definite și mai pronunțate încă: o voință impulsivă și stăpână de sine în acelaș timp; prudența, privegherea, grija perpetuă de ziua de mâine. Rasă îngrijitoare de sine și regulată, avară și avidă, iată ceeace se zice de către toți despre vechii Latini. Indârjirea în disciplină, perseverența rece, tăria înțeleaptă, calculul și combinațiile, regularitatea sforțării în vederea unui scop statornic sunt tresăturile cele mai obișnuite atribuite poporului roman. In privința inteligenții, ceeace caracteriză pe Romani fu sentimentul adânc a ceeace este general în mijlocul lucrurilor particulare; preciziunea, conciziunea, rigoarea.

Defectele morale ale acestui popor fură: rapacitatea, egoismul, perfidia și viclenia. Mintalitatea romană erà prozaică; simțul poeziei și al literaturii fu slab și rudimentar; din artă nu-i atrăgeà decât partea ei materială, sensuală. Singurile arte ce se desvoltară mai mult la ei fură elocința și satira, aceasta din cauza consecințelor lor practice. Elocința îndeamnă la acțiune, iar satira pedepsește și poate înbunătățì moravurile. In general, spiritele pozitive și prozaice sunt batjocoritoare.

Vieața socială și desvoltarea istorică esplică aici, în chip și mai evident, de ce inteligența și caracterul roman au luat formele și direcțiile pe cari le rezumarăm în liniile precedente. Trăsăturile covârșitoare ale istoriei Romanilor sunt următoarele

trei: vieaţa agricolă de ţărani, cari răscolesc în toţi anii un sol ingrat, pietros, sgârcit; vieaţa militară trăită în lupte veşnice cu triburile vecine, în care au succese continue şi cuceriri neîncetate şi cari ajung la întregirea în societatea şi în istoria Romei a mai tuturor societăţilor şi popoarelor cunoscute în vechime, o continuitate istorică desăvârşită care se fixează şi se oglindeşte exact în instituţii temeinice.

Această ultimă condiţie istorico-socială generală a putut îngădui să se formeze în cetatea Romei personalităţi cu o voinţă statornică, tenace, caractere tari, neschimbătoare. Instituţiile sociale statornice determină o activitate socială continuă, coerentă; iar obişnuinţa activităţii coerente şi continue produce în indivizi voinţe şi caractere tari şi statornice. Nu tăria caracterelor personale face statornicia instituţiilor, căci acestea trec dincolo de vieaţa unei generaţii; ele sunt mai lungi decât marginile vieţii unei persoane. Din potrivă, statornicia şi temeinicia unei instituţii formează caracterul persoanelor, cari momentan reprezintă instituţia [1]). Ele modelează activitatea şi inteligenţa indivizilor cari se schimbă şi sunt efemeri faţă de relativa statornicie a instituţiilor. Când ele sunt temeinice şi statornice pun un fel de continuitate şi îndârjire în caracterul şi inteligenţa acelora cari sunt momentan agenţii lor. De aceea, continuitatea şi temeinicia instituţiilor romane, însuşiri pe care desvoltarea unitară a istoriei romane le explică uşor, acestea au fost cauzele, cari au produs

1) Simmel. American journal of. Sociology, 1897—98, p. 669.

tenacitatea, statornicia și coeziunea caracterului roman.

Vieața de cultivatori agricoli și de popor răsboinic, la care situația lor geografică a silit pe pe Romani să se încline, a contribuit foarte mult la desvoltarea acestor însușiri morale. Popor de țărani-soldați, a dobândit apucăturile sale dela chiar modul său de vieață. La țărani, în deosebi, «obiceiurile par că se modelează după statornicia și siguranța țarinii, unde plugarul își cheltue osteneala... Vieața agricolă are ceva temeinic și tradițional». Să se mai țină încă seama de spiritul obișnuit de economie, de prevedere și de prudență al țăranului, de grija sa de mâine, de îndelunga răbdare, cu care așteaptă secerișul îndepărtat și de regularitatea epocilor de muncă, de recoltă etc. Aceste însușiri de tenacitate, de răbdare, de prudență, de prevedere și de regularitate fură întrebuințate și în luptele cu triburile vecine, lupte cari totdeauna sfârșiră prin a le dà lor isbânda. Tot de acì au decurs și alte bune sau rele însușiri ale caracterului roman: egoismul, lipsa de simț artistic, spiritul cu deosebire practic, pozitiv și prozaic.

Intr'un cuvânt, vieața de plugari-soldați a modelat potrivit ei instituțiile romane, adică le-a dat caracterul străjniciei, statorniciei, regularității, prevederii și coeziunii. La rândul lor, instituțiile cari regulează modul activității indivizilor, au obișnuit pe aceștia cu temeinicia, cu regularitatea, și statornicia de acțiuni și au format astfel persoane cu caratere tenace, cu voințe statornice, cu inteligențe practice, regulate și prozaice.

Faptul cuceririi întregei lumi cunoscute a avut pentru inteligenţa romană înrîuriri admirabile, extraordinare. Cetăţeanul roman, putând călătorì cu uşurinţă în toate direcţiile vastului său imperiu, mulţumită mai ales căilor de comunicaţie numeroase şi bine îngrijite, puteà face cunoştinţă cu toate ţările, cu tot felul de oameni, de lucruri şi de obiceiuri. Prin acestea conştiinţa cetăţeanului roman se îmbogăţeà într'un mod extraordinar. Conţinutul ei se lărgeà în proporţii necunoscute antichităţii. Adăogaţi că instituţii temeinice, permanente în acelaş timp, erau gata să coordoneze, să organizeze acest material psichic foarte coprinzător. Istoria Romanilor, prin continuitatea ei, prin temeinicia ei, prin desvoltarea ei organică şi logică, căci nici un popor strein nu impusese Romei capriciul lui, a păstrat aceste instituţii unitare în evoluţia lor; acestea au continuat să organizeze spiritele, îmbogăţite cu material psichic cules din toată lumea. Sufletul cetăţeanului roman oglindeşte desăvârşit istoria patriei.

«Cât despre efectul psichologic al acestor călătorii, el este prea cunoscut: o deosibire netedă se face dela sine în spirit, între ceeace este schimbător şi ceeace este statornic, permanent, se produce, în sfârşit, un fel de generalizare spontanee. Spiritul generalizator al Romanilor trebuià să se manifeste cu atât mai bine cu timpul, cu cât aveà aface cu popoare mai felurite şi cu cât trebuea să treacă cu vederea particularităţile, pentru a nu se oprì, din punctul de vedere al administraţiei şi al dreptului, decât la trăsăturile comune ale umanităţii». Această notă precumpănitoare a is-

toriei romane a pregătit, nu numai capacitatea inteligenței romane de a distinge aspectul general, universal al lucrurilor și predilecția ei cu ideile generale, dar a pregătit-o și pentru construcțiile juridice generale și pentru morala și teologia creștină, de o potrivă universale în esența lor. «Imperiul roman a preparat lumea, ziceà Euseb, pentru unitatea divinității». Ordinea și regularitatea din vieața lor practică trecură și în domeniul rațiunii abstracte și construiră acì normele juridice. Obișnuința generalizării și a ideilor abstracte, unindu-se cu simțul practic și concret ce vieața agricolă și militară desvoltase în Romani, aduse personificarea diferitelor idei abstracte. De acì mulțimea de divinități sociale și domestice.

Dintre societățile moderne, națiunile: engleză, spaniolă și franceză, singure, se desvoltară în așà deosebite condiții istorice, încât să formeze de timpuriu individualități etnice bine definite, societăți unitare. Celelalte popoare mari ale Europei, din diferite motive, și mai ales mulțumită situațiilor lor geografice și desvoltărilor lor istorice, sunt rămase înapoi. Unele n'au ajuns decât mai târziu, altele nici azi încă, să formeze societăți solid alcătuite, consistente, națiuni unificate, omogene, bine determinate. Astfel, Germania și Italia abià se constituiră în naționalități unitare și omogene în ultima jumătate a veacului trecut. Și încă națiunea germană nu și-a atins pe deplin scopul legitim al întregirei sale naționale. Rusia se înfățișează, din acest punct de vedere, ca o societate

chaotică şi monstruoasă, cu hotare nedefinite, cu instituţii şi forme sociale mereu zguduite şi urmând un proces istoric de veşnice cuceriri, fără sens şi fără margini. Austro-Ungaria, în sfârşit, este cevà şi mai inform. Ea nu este o naţiune decât cu numele, n'are nici un fel de coeziune, şi procesul ei istoric este, dela o vreme, un proces de continuă descompunere.

Cât despre societăţile formate de micile state şi naţiuni, existenţa lor prea fragedă, precară şi dezvoltarea lor istorică n'a fost niciodată independentă. In consecinţă, ele nici nu intrunesc condiţiunile esenţiale ale formării unui caracter şi mintalităţi etnice. De aceea, pe când trăsăturile spiritului francez şi englez vor fi netede, definite, lapidare, clare, pronunţate; din potrivă inteligenţa germană şi caracterul italian vor fi puţin definite, fără contururi precise şi vor oglindì neapărat stadiul desvoltării lor sociale şi istorice. Spiritul austro-ungar va fi inexistent, fantomatic; spiritul rus va fi chaotic, inocoerent; iar acela al micilor naţionalităţi va fi şters, negativ, imperceptibil. Care este de pildă mintalitatea particulară a Belgianului, Elveţianului, a Portughezului, a Sârbului, etc? Trăsăturile lor etnice acì se confundă cu acelea ale popoarelor mari, vecine, din care este ruptă naţionalitatea lor, acì se deosibesc prin trăsături, mai ales negative, cum spre pildă este cu Sârbii şi Bulgarii şi cu Grecii, cu societăţile spaniole din sudul Americii, etc.

Harta sufletului unui Francez sau a unui Englez oglindeşte desevârşit harta naţiunii lor respective. Despre Anglia, de pildă, D-l Fouillée zice: «Si-

tuaţia insulară trebuià să înrîurească mult asupra destinelor şi asupra spiritului poporului englez; ea tindea să-l izoleze în sine. Pe de altă partă, ea îl împiedica să aibă comunicaţii în afară, cari ar fi avut ca urmare o sociabilitate mai întinsă». Această situaţie geografică, «le îngăduià mai multă unitate în întreprinderi, ei puteau să-şi potolească între ei certurile ce se iveau şi să ajungă astfel mai curând, prin frecări mutuale, la un oarecare echilibru final. Destinul lor fiind închis între margini mult mai fixe, caracterul lor nu trebuià oare să devină, mai curând decât la alţii, unitar sau omogen?»

Negreşit că această situaţie insulară a Englezilor, cum am mai arătat, a determinat hotărîtor modul desvoltării lor istorice, care la rându-i a determinat natura instituţiilor Angliei şi evoluţia lor naturală, unitară, armonică. Istoria şi instituţiile, pe de altă parte, au modelat, în chip original şi în trăsături foarte caracteristice şi precise, conştiinţa Englezilor; ele au format personalitatea, individualismul englez. «Fără un teritoriu definit, ceeace aş numì eu conştiinţa geografică a unui popor, sprijin necesar al unei conştiinţe mai înalte, s'ar formà şi s'ar fixà cu mare greutate. Ea însă se poate desprinde cu atât mai uşor şi mai curând cu cât delimitarea este mai precisă. Acesta-i motivul pentru care Anglia, cu graniţele ei lămurit fixate de mare, a fost cea dintâiu din Europa, care la sfârşitul Evului mediu a putut să se conceapă ca o naţiune [1]).

In privinţa desvoltării sale istorice, poporul en-

1) Boutmy. Eléments d'une Psychologie politique du Peuple Américain.

glez nu poate fi asemănat decât cu Romanii. Ceeace a făcut pentru republica Romei numeroasele și puternicile ei armate, a făcut marea pentru Englezi. Neatârnarea Angliei fu dată acesteia de către mare, de poziția sa izolată, insulară. Dar marile armate și marii generali deteră Romei, cevà mai mult decât neatârnarea: isbânda ei asupra tuturor vecinilor. Roma se întinse indefinit prin nevoea ei de a'și asigura neatârnarea. In căutarea acestei neatârnări ea dobândì imperiul lumei, și, în mijlocul lumei antice, ea ajunse la un fel de izolare asemănătoare eu acea a poporului englez. De acì asemănările de caracter foarte mari la aceste două popoare și tot de acì vin și deosebirile spiritului lor iarăși foarte mari.

Inteligența engleză este relativ mult mai puțin coprinzătoare, mult mai puțin ordonată, regulată, decât a fost acea a Romanilor. Putința Englezului de a prinde ceeace este general și permanent în lucruri este foarte mărginită. Aptitudinea lui de a lucrà cu idei generale este foarte mică. Tocmai din potrivă erà inteligența Romanilor: foarte coprinzătoare, foarte capabilă să distingă generalul de particular și să creeze idei generale mai ales în domeniul vieții practice a dreptului. Caracterul roman erà tenace, regulat, metodic și deschis, comunicativ, sociabil. Cu totul din potrivă este caracterul englez: tenace, tare, prea puțin metodic, foarte puțin regulat, foarte închis în el însuș, necomunicativ, mut[1]). Insă neatârnarea caracteru-

1) Heine compară unde-va pe Englezi cu caii.

lui, continuitatea, statornicia lui este azi la Englezi ceea ce a fost la Romani, din cauză că desvoltarea istorică a Angliei moderne reproduce neatârnarea, continuitatea și statornicia istoriei Romanilor.

Intr'adevăr, Anglia modernă n'a fost cucerită de nimeni, nici un popor n'a venit să-i întrerupă brusc continuitatea firului istoric, să-i impună condiții deosebite, legi străine, instituții nepotrivite, voințe capricioase. Caracterul englez și spiritul acestui popor trebuià să se desfășoare unitar, organic, armonic. Tot așà a fost și cu Roma antică. Deosebirea este însă că aceasta erà deschisă către lumea întreagă, aveà un guvern centralizator, foarte puternic și impuneà ea voința, legile și instituțiile ei la popoarele cucerite.

De acì deosebirile, în parte, între spiritul și conștiința romană și între spiritul și conștiința Englezului. De acì vine bogăția individualității romane, aptitudinea de a concepe și distinge ceea ce este general, metoda și regularitatea inteligenței romane, care lipsesc celei engleze. «Englezul nu simte trebuința orânduirii lucrurilor pentru plăcerea ochiului, a aranjà este e de ranjà pentru ei». Nu frumoasa ordonare, nici simetria ideilor, nici desemnurile intelectuale, cu atât mai puțin arabescurile imaginației ar puteà încântà capetile puțin cam greoae ale Englezilor... în locul vastelor sinteze, al generalizărilor și al abstracțiunilor Englezul preferă răbdarea analizei faptelor particulare și concrete;...: «*il ne se laisse pas prendre comme l'aloutte française, au miroir des systèmes*». «Vederea sa netedă și precisă să teme de orizonturile prea vaste».

Cu drept cuvânt, mintea Englezului este tiranizată de faptele de amănunt, de spiritul de observare și de necesitatea de a lucrà, de a fi activ. «Acțiunea însă cere o vedere a lucrurilor, sub un unghiu special și într'un raport determinat, cu un scop dat; ea este vrăjmașa perspectivei generale.., ea este vrăjmașa concepțiilor abstracte». Trebue să se țină seamă încă și de aceea că aceastā activitate întinsă se cheltuea într'un spațiu restrâns, într'un canton, într'un burg închis de toate părțile, în sfârșit într'o insulă.

A lipsit Englezului proporțiile vaste ale imperiului lumii.

In aceste condiții, «necesitatea imperioasă a sforțărei, preocuparea de a-i asigurà intensitatea, eficacitatea, stăpâneau pe om în toată întregimea și închideau, spre a zice astfel, orizonul în jurul lui. Ideea generală captivă, parasită a acțiunii, nu găsea spațiu să se întindă și sevă ca să se desvolte, decât până la pereții unei închisori strâmte. Toate tendințele firești ale ideii generale erau comprimate și respinse».

Ideia tinde a fi universală și vecinică; or o acțiune nu ocupă decât un loc în spațiu și un punct în timp... Ideia generală nu se ridică decât pentru a recădeà, ea nu se lansează decât pentru a se isbì de un obstacol... Spiritul practic constă în aceea că ideile, în loc să se claseze libere, după întregul complex al raporturilor lor posibile — clasare delicată, laborioasă, înceată — se înlănțuesc după raporturile lor simple, cu un anume scop. La drept vorbind, puterea de generalizare a spiritului en-

glez nu este propriu zis slabă, dar ea se mărginește și se reține»[1]).

Mai lipseà încă Englezului bogăția și varietetea materialului psichologic, multiplicitatea stărilor interne, pe care nu le poate procurà decât lărgimea foarte mare a orizonului social, contactul stăruitor cu lumea largă. Acestea erau cu neputință Englezului, închis în insula lui ca un melc în casa lui calcaroasă ce-l desparte de lumea din afară. Dintr'un material lăuntric sărac, nu pot eșì abstracțiunile și generalizările largi. Generalizările sunt extrase din o mare bogăție de fenomene și cunoștințe. Ele se desvoltă numai într'un orizon social și geografic foarte larg. Insulele britanice nu puteau dà Englezului acest orizon.

Insușirile de temelie ale psichologiei etnice engleze sunt deci individualismul și desvoltarea puternică a vieții lăuntrice, a unei voințe dârje, neînvinse, puternice, tenace, *perseverante* și a unei inițiative îndrăsnețe. De altfel, aceste două însușiri sunt aspectele uneia singure: desvoltarea *eului* în partea sa cea mai lăuntrică. «Englezul are cel mai profund respect pentru voința statornică și pentru tot ce este plan bine urmărit».

Inflorirea comerțului, pe care de timpuriu o cunoscù poporul englez, a contribuit, alături cu situația geografică-socială izolată a țării lui, ca să mărginească caracterul și inteligența engleză. După Kant, legăturile comerciale nu sunt îndestulătoare

1) Boutmy. Essais d'une psychologie politique du peuple anglais.

pentru a deschide şi lărgì spiritul. Comerţul ca şi aristocraţia se zice că sunt puţin sociabile. «Afacerile proprii separă pe o casă de comerţ de celelalte».

«In tovărăşie cu străinii, ne spune Emerson, s'ar crede că Englezul este surd; el nu-ţi întinde mâna, nu te priveşte în ochi; la hotel el îşi murmură numele în aşà chip ca să nu fie auzit. Fiecare din aceşti insulari este o insulă.» «Englezii, a zis Carlyle, sunt un popor de muţi». După d. Boutmy, Englezul n'are nici un fel de urât să trăiască singur, n'are nici un gust de a-şi povestì altora afacerile lui, nici o curiozitate de a aflà pe ale altora. In afară de ceea ce-l priveşte pe el personal, el nu se interesează decât poate de afacerile publice, care-l privesc tot pe el dar indirect. Trăind mereu retras în interiorul său, este firesc ca Englezul să sfârşească prin a uità de lumea din afară. El adânceşte vieaţa sufletească lăuntrică, imaginaţia şi voinţa, şi îşi face din ele un fel de întăritură, din care cu greu îl mai poţi scoate. Literatura engleză mai mult de cât orce s'a resimţit de acest fel de a fi.

Intr'un cuvânt, asemănaţi cu poporul roman, Englezii ne înfăţişează o inteligenţă, o mintalitate mai restrânsă, inferioară celei romane, dar un caracter mai profund, mai tenace, o mai mare iniţiativă practică. Insă inferioritatea mintalităţii engleze, în făurirea ideilor generale, nu se poate vedeà mai bine decât în domeniul juridic. Ei au avut totdeauna un fel de repulsiune de dreptul roman şi de orce fel de drept abstract, cum, spre pildă, «dreptul natural» In raport cu dreptul Roman

— opera unui principe absolutist, înclinat să sacrifice pe indivizi, dreptul englezesc este opera voinţei comune înclinate să protejeze pe indivizi. Formulele juridice generale, construcţiile şi regularitatea lor simetrică l-au lăsat totdeauna rece. Acesta-i un defect al mintalităţii engleze rămase locală şi strâmtă. Este urmarea unui fel de stagnaţie în dosvoltarea ei.

Cauzele istorice şi sociale, de o însemnătate poate şi mai mare, cari au fost priincioase acestei desvoltări morale şi intelectuale a poporului, cauze, cari decurg, de sigur, tot din situaţia lui socială-geografică, se pot rezumà pe scurt a mai fi următoarele:

Pe când pe continent puterea centrală a statului câştigă tot mai multă întindere şi tărie, în Anglia, Oceanul înconjurător constituià o adevărată fortăreaţă, care, izolând poporul englez, îi procurà toată siguranţa neatârnării. Englezii n'au fost nici când nevoiţi să ţină gata pe picior de războiu armate puternice, cari, în acelaş timp, sunt un instrument puternic în mâna suveranilor. Cu acest instrument la îndemână, suveranii devin autocraţi. Mai mult, dinastia în Anglia n'a avut tăria şi statornicia dinastiei franceze. Şase dinastii de origină diferită se perindează pe tronul englez. Aceasta avù urmări foarte mari pentru istoria şi vieaţa socială a Angliei. Dinastii, adesea străine, şi prin urmare puţin populare, ele nu dispuneau nici de instrumentul suprem, puterea armată. De aceea, mai întâiu nobilii, mai apoi oraşele, rând pe rând, se emancipară şi alcătuiră puterea deliberativă,

care se împotrivì cu îndârjire creşterii puterii centrale a regelui. Puţinele răsboae, ce regii trebuiră să poarte în afară, îi puneau sub dependenţa acestei puteri deliberative şi aceasta profită de ocazie să smulgă mereu mai multe libertăţi şi drepturi în favoarea individului.

In acest chip se desvoltă individualismul englez, neatârnarea de caracter, îndrăsneala iniţiativei. Aceste condiţii istorico-sociale îngăduiră înflorirea de timpuriu a vieţii sociale, mai întâiu sub forma agricolă, mai apoi comercială şi în urmă industrială. Să se mai ţină seama şi de descoperirea Americei, care avu asupra desvoltării comerţului englez o influenţă cu adevărat covârşitoare. O analiză minuţioasă ar puteà arătà şi mai amănunţit, cum caracterul poporului englez decurge în mod firesc din aceste trei forme de vieaţă ale Englezilor.

Dacă însă aceste condiţii istorice fură priincioase desfăşurării caracterului individualist englez, ele fură cam defavorabile desvoltării intelectuale. Dacă lipsa unei administraţii centrale puternice favoriză individualismul, caracterul liber, neatârnat, iniţiativa şi voinţa puternică, ea avu însă de urmare slăbirea puterii inteligenţei pure, în tot cazul oprirea în loc a spiritului de generalizare. Aceasta face că personalitatea engleză este cam unilaterală, necomplectă, desproporţionată, prin o prea mare desvoltare a voinţei în paguba intelectualităţii. Intr'adevăr, funcţiunea inteligenţei este perceperea generalului în particular, a ordinei în dezordinea naturii, a simetriei şi a ritmului în sgo-

motul de sunete şi în încâlcirea de linii şi de forme. Această putere a intelectului nu se desvoltă însă la un popor, decât atunci când naţiunea dispune de o putere centrală destul de tare şi eficace, ca să unifice şi să armonizeze societatea în toată întinderea ei. Cât timp spiritul local, autonomia provinciilor, faimosul *home rule* precumpănesc şi puterea centrală este sfioasă şi slabă, particularul, culoarea locală, concretul predomnesc caracterul de abstracţiune şi de generalitate al lucrurilor. Intr'o societate, puterea centrală robustă, viguroasă reprezintă aptitudinea de a distinge ce este general, universal şi permanent din ceea ce este local, particular şi trecător şi desvoltă foarte mult pornirea minţii de a desprinde din particularismul şi nestatornicia lucrurilor concrete, locale caracterul de universalitate şi de permanenţă ce-l conţin. Puterea centrală orîndueşte activitatea, din această orînduire rezultă o coordonare a ideilor, din care se naşte gustul de simetrie şi plăcerea de a ordonà lucrurile din afară.

De aceea, mintalitatea Francezului, prin contrast, şi potrivit desvoltării centralizatoare a societăţii franceze, va fi superioară şi predominată de intuiţia generalităţii şi a abstracţiunei. Tot astfel, pe când Francezul va iubì frumoasa orînduire a lucrurilor, simetria ideilor, unitatea, sistemele largi constructive de idei, Englezul va fi «înclinat să diviză chestiunile, să le înbucătăţească chiar, indiferent la ideea de a le reunì în armonia unei vaste sinteze...». Unitatea Angliei, dacă a fost de timpuriu realizată, ea a fost mai mult politică şi mai mult naţională decât reală şi socială. Căci

Irlanda şi Scoţia, mult timp, dacă nu şi acuma încă, îşi păstrează tipul şi coloarea locală.

Deosebirile morale şi intelectuale locale sunt cu mult mai şterse în Franţa, unde puterea de centralizare a Parisului a fost altfel viguroasă şi eficace decât a Londrei în Anglia. De aci superioritatea inteligenţei franceze. Spiritul generalizator francez s'a exercitat asupra întregului material etnico-psichic, venit din toate provinciile, pe când, la Englezi, provinciile s'au închis în ele şi au stăruit în coloarea lor locală. In Anglia este o deosebire radicală de obiceiuri şi de moravuri. Englezii n'au cedat nimic din ale lor Scoţienilor, Irlandezilor şi Galilor. Ţara Galilor, care, în multe privinţe, este făcută dintr'o bucată cu Anglia, a rămas pentru vecina ei un fel de enigmă, pe care aceasta nu se înjoseşte să-i descurce înţelesul.

Atât este de adevărat că însuşirile ce ne înfăţişează azi sufletul poporului englez sunt fructul exclusiv al împrejurărilor istorice şi al condiţiilor sale sociale şi nici de cum al aşà zisei rase anglo-saxone sau al condiţiilor pur climaterice şi fizice, atât este adevărat aceasta încât noi putem face chiar aici contra-probă, verificarea acelor rezumate în paginile precedente asupra spiritului şi caracterului englez.

Dacă rasa anglo-saxonă, din punct de vedere al însuşirilor superioare cu care este considerată a fi dotată, ar fi pentru cevà în calităţile morale ce ne înfăţişează azi poporul englez, ar fi firesc ca acest popor să fi fost totdeauna acelaş şi însuşirile lui de azi să le fi înfăţişat astfel în toţi timpii.

Căci tipul fiziologic perzistând d'alungul vremei, fără întrerupere, de ce n'ar fi perseverat și tipul psichologic? Or nimic nu este mai puțin adevărat decât această continuitate. Până prin secolul al XVI-lea, poporul englez, departe de a înfățișà puterea lui de muncă, energia voinței tenace și a inițiativei îndrăsneţe, spiritul afacerilor și bărbăția de azi, Meteren îl declarà tot atât de leneș ca și Spaniolii. Ca și poporul spaniol, «Englezii din acel timp aveau puțină înclinare către industria regulată». «Două veacuri mai târziu, Holberg declară, încă atunci, că cele mai mari exemple de indolență se găsesc în clasa săracă din Anglia».

Cum se face că acești Englezi, dolicho-blonzi și altă dată tot ca acum, erau atât de leneși și lipsiți de îndemânare, ba chiar de spiritul de invenții și de gust? Aceiași Englezi, a căror industrie absoarbe azi produsul brut al lumii întregi și îl confecționează, prin secolul XVI-lea vindeau Flamanzilor lâna oilor lor și o cumpărau înapoi transformată în stofă pentru haine. «Documente, din secolul al XV-lea, ne înfățișează pe Englez a fi pierdut obicinuința unei activități practice, intense... Nimic din ceea ce se puteà observà atunci la ei nu lăsà să se întrevadă sforțarea continuă, tenace, activitatea neostenită, care deosibesc pe Englezii din vremea noastră» [1]). Tot comerțul exterior al Marei Britanie este, în epoca acea, în mâna Holandezilor, Lombarzilor și Hanseaților. Abia de pe la anul 1589, refugiații din Flandra începură să învețe pe Englezi arta manufacturii lânii. Cau-

---

1) Boutmy, op. cit.

zele, cari determinară schimbarea caracterului englez, din acea epocă, în ceea ce-l vedem azi, sunt felurite. Cele mai de căpetenie însă sunt: descoperirea Americei, desvoltarea vieţii comerciale în Anglia, reforma bisericii engleze, introducerea artelor şi desvoltarea generală a industriilor de tot felul, cărora solul britanic le ofereà condiţiile materiale cele mai prielnice».

Această schimbare este din scurt urmată de o alta, care se săvârşeşte în istoria Angliei şi în sufletul englez în epoca mai nouă: Anglia, dejà dela începutul secolului al XIX-lea, dobândise domenii imense, colonii bogate în toate părţile lumii. Această ţară, închisă hermetic de mare, cu perfecţionarea navigaţiunii, devine deschisă, mai deschisă ca orcare alta la cele patru vânturi ale lumei. Poporul englez părăseşte insulele, se împrăştie peste tot globul. In lăuntrul ţării, deosebirile locale se şterg şi se tocesc tot mai mult. Puterea centrală se desvoltă continuu. Englezii devin poporul care călătoreşte cel mai mult în străinătate, spre a se instruì şi a culege materialul, la care spiritul său având a se aplicà cu încăpăţinare îşi va desvoltà şi întărì aptitudinea generalizării, care-i lipseşte încă acum.

O transformare a sufletului englez erà fatală şi devine într'adevăr tot mai necesară, tot mai învederată. Simţul sociabilităţii Englezului se va lărgì şi el, după cum dejà individualismul său zelos, sever, tenace începe a se deschide şi lărgì. Iniţiativa individuală începe a lăsà loc intervenirei statului. «Legislaţia socială regulează până în

cele mai mici amănunte igiena şi curăţenia atelierelor; administraţia centrală controlează, cu ajutorul inspectorilor, funcţionarea puterilor locale». Aceasta făcea pe Spencer să deplângă invazia socialismului de stat. Intr'adevăr, «Anglia a schimbat încrederea sa în întreprinderea privată într'o încredere dată organizaţiei de stat». De aci a rezultat o modificare vădită a caracterului: «individualismul energic şi întreprinzător al Englezilor de altădată lasă loc, puţin câte puţin, încrederei în guvern». De asemeni, ei devin din ce în ce mai sociabili. După Hamerton «Englezii se fac mai toleranţi şi mai deschişi». De aceea şi defectele spiritului englez încep şi ele a dispare, a se micşorà cel puţin. Lipsa caracterului abstract de generalitate sau de «universalitate, fie în idei fie în sentimente» începe a fi mai puţin simţită.

Generalizările lui Darwin şi Huxley, filozofia lui Stuart Mill limpede, precisă şi sistematică, sistemul vast de filozofie al lui Spencer sunt semnele prevestitoare ale unei intelectualităţi viguroase, care se anunţă spre a întregì şi echilibrà sufletul şi personalitatea poporului englez.

Intr'un cuvânt, sufletul englez, sub aspectele lui pozitive sau negative, este bine definit, puternic, statornic. El reproduce, în trăsăturile lui, continuitatea istoriei Angliei şi, în schimbările lui, schimbările sociale pe cari istoria patriei le-a provocat. «Ce popor, zice d-l Fouillée, mai are un eu atât de viguros, atât de imperios, atât de exclusiv şi retras în sine ca Englezii... Englezul este de două ori personal, întâiu ca individ, al doilea ca membru al celei mai individualiste naţiuni». Este ciudat că

spiritul pătrunzător al d-lui Fouillée n'a observat încă până acum că Englezul este individualist, pentru motivul că națiunea din care face parte și istoria ei sunt ele înșile individualiste. Personalitatea Englezului decurge firesc din personalitatea Angliei.

* * *

Spiritul și caracterul poporului francez este încă un caz, care ilustrează admirabil aspectul pozitiv al interpretării istorice și sociale ce dăm noi psichologiei etnice. Franța are o istorie, un trecut vechiu, bine determinat. Societatea Franceză s'a constituit unitară de timpuriu. Tocmai de aceea, mintalitatea franceză, personalitatea Francezului, este ea însăși bine definită. Trăsăturile sufletești ale Francezului sunt limpezi, ușor de desprins; toți sunt de acord asupră-le; ele nu ridică nici multă discuție, nici îndoială; sunt vizibile, limpezi ca ziua. Harta sufletului francez înfățișează contururi precise, linii pronunțate, reliefuri isbitoare, proporții armonice. Ea oglindește, mai bine decât la orcare alt popor, harta țării, care s'a fixat de timpuriu într'un masiv unghiular compact, rezistent și poziția socială, geografică a ei.

Cum această poziție geografică este cu totul diferită de aceea a Angliei, istoria Franței se desfășură absolut altfel decât aceea a Angliei. De acì și deosebirile, cari ajung până la contrast, între psichologia Francezului și aceea a Englezului. Acì puterea centrală se întărì încă din secolul XV și merse crescând până la marea revoluție. Aceasta făcù că diferitele tipuri etnice, din diferitele provincii, începură de timpuriu a se disolvà, a se con-

topì împreună spre a formà poporul francez unitar şi unificat. Acì forţa deliberativă dispărù de vreme, pentru ca să lase loc puterii centrale, monarhiei devenită aproape absolută.

«Exagonul galic are trei laturi maritime şi trei continentale, din care unul, totdeauna deschis, ţine Galia totdeauna trează». Această latură deschisă, de altfel toate au fost deschise, a determinat destinul istoric al poporului francez. Răsboaele numeroase, şi-au făcut eşirea şi intrarea lor prin această parte a Franţei.

Regimul absolutist al lui Francisc I şi Ludovic XIV atrase lupte uriaşe· în jurul acestei graniţe. Prin această latură, Franţa a invadat ţările vecine şi tot pe acì puterile Europei reunite se năpustiră, în mai multe rânduri, asupra Franţei. Teritoriul acestei ţări a fost de mai multe ori ocupat de inimici şi structura societăţii franceze a fost hotărîtor înrîurită de aceste năvăliri. Contra lor, Franţa n'a putut să se păstreze decât dând o desvoltare deosebită puterii centrale, guvernului. Organizaţia administraţiei franceze fu centralizată, aproape militară.

Urmările vieţii istorice a poporului francez, în vecinică luptă cu vecinii din toate părţile, şi ale acestor năvăliri repetate au fost că firul istoriei franceze n'a curs continuu, liniştit, domol. El a fost prea adesea întrerupt, stânjinit, turburat. Structura societăţii franceze a fost prea adesea sdruncinată. Activitatea poporului francez a suferit întreruperi intermitente, repetate. Sforţările lui au fost discontinui. Vecinic atenţia acestui popor a fost

spre hotare şi ochii lui aţintiţi, în afară, spre mişcările vecinilor puternici şi ameninţători. Aceste două particularităţi ale istoriei franceze avură un adânc răsunet asupra caracterului acestui popor. Dacă este adevărat că continuitatea sforţării obicinueşte pe om cu o voinţă tenace, cu un caracter statornic, ca la Englezi, această continuitate nu fu dată Francezilor; de aceea şi caracterul lor este departe de a ne înfăţişà statornicia caracterului englez; iar voinţa Francezilor nu este nici atât de tenace, nici atât de puternică cum este aceea a vecinilor lor din Anglia. Sforţările Francezilor fură vecinic întrerupte brusc şi turburate adânc.

Tot astfel, desvoltarea vieţii lăuntrice, care să se traducă printr'un individualism concentrat, închis în sine însuşi, n'a fost cu putinţă la Francezi. Cu totul din potrivă, caracterul Francezului este relativ prea schimbător, voinţa sa este intermitentă, neegală şi personalitatea lui este centrifugă, deschisă şi se cheltueşte într'o sociabilitate desvoltată peste măsură.

Este atât de adevărăt că caracterul şi voinţa poporului francez sunt fructul desfăşurărilor istoriei sale, încât d-l Fouillée rezumă trăsăturile acestui caracter în modul următor: «La poporul francez voinţa a păstrat caracterul explosiv, centrifug şi rectilign... voinţa noastră purcede prin descărcări repezi, nu printr'o muncă înceată, de acolo vine că noi ne ostenim îndată de a voi... Un defect al voinţelor spontane este graba peste margini a hotărârii. De acolo vine uşurinţa şi ameţeala atât de des condamnate». Pornirile sociale ale Francezilor au ca urmare o mai mică desvoltare a voinţei.

Izolat, Francezul n'are vigoarea unui Englez, nici răbdarea încăpăţinată a unui Neamţ.

Intr'adevăr, voinţa franceză este aşà, fiindcă aşà au silit-o să se formeze împrejurările istorice ale Franţei. Istoria aceasta este făcută din salturi, din întreruperi repezi. Graniţa deschisă vecinic şi vrăjmaşul ameninţător să năvălească cereau o voinţă, care să se determine repede, spontan. De aci spontaneitatea, repeziciunea şi intermitenţa voinţei franceze. Personalitatea deschisă, comunicativă a Francezului o caracterizează d-l Fouillée astfel: «Francezul este sincer şi deschis. Singurătatea ne apasă; dacă unirea face pentru noi puterea, tot ea face şi fericirea noastră. Noi nu putem consimţì să cugetăm singuri, să simţim singuri şi să ne bucurăm singuri».

A fi vecini şi a convorbì este pentru Francezi o trebuinţă aşà de imperioasă, «încât, pe toată graniţa dintre Louisiane şi Canada, nu se poate cità nici un colon francez în afară de vederea şi de vecinătatea altuia». Amabilitatea, politeţea sunt roadele cele mai vădite ale sociabilităţii franceze şi sunt însuşirile cele mai caracteristice ale spiritului francez. Franklin ziceà dejà din timpul său: «Găsesc că Francezii sunt naţiunea cea mai amabilă». O altă însuşire a lor, care decurge tot din marea lor sociabilitate, este conversaţia, spiritul francez foarte deschis şi pătrunzător. «Conversaţia are avantagiul că te face să eşi din tine însuţi, şi te face să trăeşti din vieaţa intelectuală a altuia. Rezultatul din urmă este... un început

de împăcare cu opinia altuia; un fel de socializare a cugetării personale».

Această sociabilitate desvoltată, această trebuinţă de a comunicà, de a se deschide, vine, am zis, în deosebi dela desfăşurarea vieţei istorice a Francezilor, pe care le-o impuse situaţia lor geografică. Ţară deschisă din trei părţi spre continent şi vecinic ameninţată de vrăjmaşii din afară, locuitorii ei avură totdeauna privirile îndreptate în afară la hotar. Pericolul obştesc nu desvoltă numai puterea centrală, dar şi nevoia solidarităţii. Absolutismul central ajută această solidaritate. El făcu că barierile interne căzură încetul cu încetul între diferitele provincii. Francezii se strânseră tot mai mult, se apropiară între ei cu timpul şi cu apropierea inimicilor. Atingerea între ei devenì deasă, continuă şi se transformă cu vremea într'o adevărată necesitate. «De fapt, se întreabă d-l Fouillée, mai este vreun popor, asupra căruia vieaţa colectivă să fi avut mai multă înrâurire decât a avut asupra Francezilor, cari au totdeauna trebuinţa să se simţă în armonie unii cu alţii?» Dacă Francezul nu este închis, concentrat, ca Englezul, dacă este deschis, expansiv, comunicativ şi sociabil este că poporul francez a mers vecinic în aglomeraţii, în armate mari, ca să-şi apere hotarele sau să atace pe vrăjmaşi. Situaţia geografică deschisă a Franţei, iată cauza care determină caracterul deschis al Francezului.

Această mare sociabilitate a poporului francez, ajutată de urmările guvernului centralizator, de

unificarea timpurie a provinciilor şi îmbogăţită de toate curentele de idei şi de cunoştinţe, ce se îngrămădeau din toate părţile, în mod firesc, în Franţa, avù ca urmare formarea inteligenţei franceze, desăvârşirea spiritului francez, cristalizarea luminoasă, sculpturală a acestei mintalităţi.

Intr'adevăr, marea sociabilitate a Francezilor avù ca urmare înmulţirea impresiunilor tuturor asupra fiecăruia, o puternică îmbogăţire a stărilor interne la fiecare. Pe de altă parte, unificarea diferitelor provincii, sub directa înrâurire a monarhiei dela Paris, îngăduì acumularea neţărmurită a materialului psichic venit la Paris din toate părţile Franţei. Să se mai adaoge încă, pe lângă aceasta, curentele străine venite în capitala ţării din toate părţile lumii, din toate societăţile străine, şi astfel se va strânge acolo un material psichic imens, care va alcătuì orizonuri sufleteşti extraordinar de întinse. Or acest material, atât de bogat, se elaborà în condiţiile unei societăţi bine, riguros centralizată, unde forţa statului este atot puternică şi regulează şi coordonează totul. Se ştie însă că aplicarea către abstracţiune, către ceea ce este universal în mijlocul obiectelor particulare, tendinţa de generalizare, de coordonare a impresiunilor fu în mare parte determinată de sistemul social centralizat al statului francez. Intr'un astfel de sistem social, activitatea şi stările de conştiinţă se centralizează ele înşile în mod firesc. In această centralizare a lor, ele se alăturează, se compară, se diferenţiază, se îmbină sau se elimină dela sine. Elementul lor general se subliniază singur, elementul diferenţial se elimină tot astfel. Rezultatele

dobândite se aşează concentric, se cristalizează în linii mai mult sau mai puţin regulate, după necesitatea gradărilor lor, după gradul lor de generalizare şi de abstracţiune.

Desvoltarea unitară a unei societăţi, sub direcţia unei puteri centrale viguroase, absolutiste chiar, obicinueşte spiritul cu unitatea de acţiune în activitatea lui; această societate favorizează, prin chiar structura ei, punerea în relief, scoaterea la iveală a aspectului general al lucrurilor. Puterea centrală a statului dă atenţie acestui aspect al lucrurilor şi-l impune membrilor societăţii. Or, ceea ce se impune la o colectivitate de spirite, în condiţii aşà ca să le convie tuturor, pierde aspectul curat individual, se reduce la un sâmbure de însuşiri comune, generale, la o schemă care convine tuturor, asupra căreia toţi cad la învoială. Prin aceea că un mod de a lucrà, sau un mod de a înţelege lucrurile, trece cu necesitate printr'un foarte mare şi felurit număr de conştiinţe şi de temperamente personale, se despersonalizează, adică se impersonalizează, devine abstract, schematic. Cu cât numărul celor cari formează această societate unitară, centralizată este mai mare, cu atât această tendinţă a spiritului se subliniază, se accentuează. De asemenea, cu cât materialul psichic este mai bogat îngrămădit, cu atât această pornire devine mai viguroasă.

Această activitate socială îngădue şi determină mai ales pornirea de sistematizare generală; ea desvoltă gustul intelectual al sintezelor, al vederilor întregitoare; căci tot ce se face aci mai de căpetenie porneşte dela centru, este unitar şi priveşte societatea întreagă.

Sub acţiunea unei puteri de stat foarte desvoltate şi centralizate, imensul material psichologic, adunat la poporul francez, trebuià să se coordoneze pe linii regulate, simetrice, în forme oare cum geometrice, cari singure pot îngădui strângerea de aproape, stăpânirea lui în toată întinderea. Altfel, spiritul se pierde, rătăceşte în chaosul materialului prea bogat, şi această rătăcire n'o îngădue necesitatea acţiunii unitare, centralizate. Eşirea din acest vast material psichologic nu se poate face decât prin sinteze şi sisteme generale, vaste şi prin desvoltarea pornirii către sinteze, a spiritului sintetic. Să se observe că dejà mintalitatea franceză, prin filiaţiunea sa romanică, posedă această pornire, şi că ea a avut-o totdeauna cel puţin în germen. Istoria ulterioară a Franţei n'a făcut decât să înfăţişeze material şi ocazii prielnice dezvoltării acestor porniri ale spiritului francez.

Iată de ce inteligenţa franceză s'a desvoltat aşà încât d-l Fouillée, cu cunoscuta-i competinţă, crede nemerit s'o rezumeze în aprecierile următoare:

«In Franţa, noi suntem duşi către tot ceea ce simplifică. Această iubire de simplificare merge foarte bine împreună cu ideile abstracte şi generale, cari au în acelaş timp avantajul de a fi cele mai comunicative şi cele mai sociale...». «Inclinaţi mai mult spre deduceri şi construcţii, inteligenţa noastră reuşeşte mai puţin în reprezentarea lucrurilor reale, decât în descoperirea înlănţuirilor de lucruri posibile sau necesare. Cu alte cuvinte, noi avem o închipuire logică şi combinatoare, căreia îi place ceea ce se numeşte desemnul abstract al vieţii». «Predilecţia raţionamentului atrage ade-

sea cu sine uitarea observaţiei» [1]). «Forma spiritului meu, zicea Taine, este franceză, şi el o definea astfel: «clasarea ideilor în şiruri regulate, în progresii, în felul naturaliştilor». «Dacă Englezul este mai bun observator, este evident că Francezul raţionează mai mult, şi din raţionament cea ce-i surîde mai mult este deducţia. Ii place încă să abstragă şi să generalizeze; de acea el a reuşit mai totdeauna în matematici. Aceste tendinţe raţionaliste sunt în acelaş timp sociale, căci ideile abstracte, generale şi logic înlănţuite sunt, prin aceasta chiar, socializate, făcute cu putinţa de câştigat pentru fiecare, gata să treacă dela unul la altul...» căci «...ordinea logică, care este de asemenea cea mai bună ordine de expunere, este o însuşire neapărat socială». Fouillée citează pe Mill care zice, cu ocazia studiului făcut asupra lui A. Comte: «Această facultate de a sistematiză, de a conduce un principiu până la cele mai depărtate ale lui consecinţe această claritate de expunere care o întovărăşeşte, îmi par însuşirile dominante ale orcărui bun scriitor francez».

«Indoita înrâurire romană şi creştină găsì Franţa bine pregătită ca să ducă raţionalismul la cea mai înaltă expresie». Pe de altă parte, cum foarte bine observă tot d-l Fouillée, «raţiunea tinde neapărat către unitate. Predilecţia noastră către unitate ne apropie încă de Romanii cari au desvoltat-o în noi».

«In Franţa, zice D-l Boutmy, psichologia ră-

1) Fouillée Psych. du Peuple Français.

mâne pe trei sferturi o adevărată logică; faptele îngrămădite, cari o reînoiesc în întregime, ne atrag prea puţin; ele lasă prea mult loc indefinitului şi escepţiunilor. Ceea ce ne trebue nouă sunt formulele netede şi scurte». «Unitatea fiecărei ştiinţe luate în parte, unitatea ştiinţei privite în întregimea ei sunt pentru noi însuşiri esenţiale, fără cari noi nu ne putem închipui ordinea ştiinţifică. Teoriile savanţilor noştri tind neîncetat către unitate, care-i ultimul cuvânt al cercetărilor lor».

Dar acest caracter devine vizibil mai ales în limbă. «Pentru a exprimà lucrurile, zice d-l Fouillée, noi începem prin a le simplificà..., apoi le punem în linie dreaptă şi le impunem oarecare simetrie, care vine dela noi; noi nu modelăm fraza noastră pe blocul lucrurilor, ci sculptăm acest bloc spre a-i da o formă intelegibilă şi frumoasă».

Urmări directe ale marei sociabilităţi, care desvoltă în Franţa aplicarea către idei generale şi unitare, mai sunt gustul de armonie, de echilibru, de claritate şi de preciziune ale Francezului. Intr'adevăr, echilibrul şi armonia sunt rodul vădit al unei vieţi sociale largi, întinse. Ceea ce strică echilibrul şi armonia este totdeauna acţiunea deviată a individualităţii. Când însă această individualitate este, la tot pasul, controlată şi îndreptată de toţi ceilalţi membri ai societăţii, sub ochii căreia lucrează fiecare, orce deviare, orce abatere este cu neputinţă. Acţiunea se desfăşoară între anumite limite, peste care nu poate trece. Aceste limite sunt acelea ale gustului comun, ale bunului simţ. «In Franţa, zice Goethe, omul care îndrăs-

neşte să cugete şi să lucreze într'un chip diferit de toată lumea este un om de mare curaj... cea mai mică abatere dela forma armonioasă, adesea dela forma convenită isbeşte gustul».

Dar ceeace este echilibrat este prin acea chiar clar şi precis. Claritatea şi preciziunea sunt însuşiri, ce se impun acelor spirite, cari duc o vieaţă comună, şi cari sunt nevoite să comunice între ele zilnic, să se 'nţeleagă, să conlucreze la un scop comun. Cu cât este mai mare numărul celor cari comunică, cu atât necesitatea comunicării desvoltă şi impune claritatea ideilor. Dacă nu este clară, o ordine de idei produce confuzie în spirite şi neînţelegere, acţiunea în comun nu răuşeşte. Un fel de selecţiune socială provoacă şi întăreşte claritatea. Dacă o ipoteză, un plan de acţiune, o cugetare, pe care le emite un individ, nu poartă pecetia unei clarităţi şi preciziuni îndestulătoare, planul cade, acţiunea moare în faşe, cugetarea nu se propagă. Această necesitate a propagării şi conlucrării, pe care istoria Franţei o impune societăţii franceze, a făcut că numai cugetarea clară s'a desvoltat aci, şi n'au putut triumfà şi supravieţuì decât tiparele de cugetare precisă, luminoasă, armonică şi clară.

După d-l Fouillée, şi toată lumea este acì de acord, este caracteristică şi inevitabilă înclinarea Francezului către claritate: «Cea ce este vag, obscur, este jenă, o piedecă pusă mişcării lui fireşti...». «Nouă ne place luciditatea, zice d-l Fouillée, până acolo încât nici nu mai luăm în seamă cea ce este numai sugestiv. O noţiune vagă este pentru noi fără nici o valoare, chiar

când ar cuprinde în ea sentimente şi jumătăţi de gândiri».

In general, Francezul posedă simţul formei definite, echilibrate şi mai ales acea ce numesc ei *le fini, l'achevé,* — cuvinte şi noţiuni greu de tălmăcit, căci nu se mai găsesc la nici un alt popor şi în nici o altă limbă. Aceasta dovedeşte că însuşirile, cari corespund cu aceste noţiuni, nu s'au mai realizat la nici-un alt popor modern. Cel mult, aceste însuşiri vor fi ezistat la Grecii şi Romanii antici. Şi este foarte de înţeles că singur poporul francez să întrunească aceste două însuşiri supreme ale mintalităţii: *le fini* şi *l'achevé.*

Am zis că contururile şi liniile minţii unui popor oglindesc harta ţării, pe care istoria acelui popor i-a alcătuit-o, în cursul veacurilor. Harta geografică a unei ţări este învelişul extern, pe care l-a creat istoria poporului care o locueşte, înveliş care are şi funcţiunea să modeleze trăsăturile sufletului său. Această hartă constitue fiziologia popoarelor. Caracterul şi inteligenţa acestora sunt expresia lăuntrică a constituţiei, a structurii intime a acestui organism geografic: patria făurită pentru fiecare neam de peripeţiile istoriei sale.

Or, privită bine, harta patriei franceze este un exagon, o formă rotundă, aproape sferică, şi sfera se ştie că este simbolul perfecţiunei. Dejà regularitatea geometrică a graniţelor sale este foarte sugestivă în a explicà regularitatea geometrică a mintalităţii franceze. Aceste graniţe, cu neînsemnate schimbări, au ajuns echilibrul de azi, de sunt acum aproape cinci sute de ani. Dela această dată,

viaţa naţională franceză se desfăşură unitară în lăuntrul acestor graniţe. Spiritul francez avù înainte-i aproape cinci veacuri ca să elaboreze, să analizeze, să strecoare, să edifice, să reedifice şi să perfecţioneze materialul etnic ce se coprindeà între aceste limite. Toate condiţiile favorizau centralizarea acestui material în focarul comun: Parisul. Se înţelege atunci că produsele mintalităţii franceze au avut tot timpul să se definească, să se termine pe deplin, să ajungă până la o mai înaltă expresie a perfecţiunii.

Or, în această elaborare de produse definite, deplin terminate, definitiv isprăvite, în sensul lui *fini* şi *achevé*, mintalitatea Francezului, diferitele funcţiuni ale acestei mintalităţi se definiră şi căpătară ele însă-le această formă definită. Aceasta face că azi, orce produs al mintalităţii franceze poartă pecetia a ceea ce înţelege Francezul prin noţiunile lui *fini* şi *achevé*.

Nicăeri încă aceste însuşiri nu se înfăţişează mai lămurit ca în geniul limbei franceze. In această limbă, este lucrul cel mai greu să scrii bine cea ce ai cugetat rău, greşit. «Trebuinţa de a aveà un instrument propriu raporturilor sociale este unul din motivele cari făcură din limba franceză o limbă aşà de analitică, prin aceea chiar atât de exactă, încât cea ce este falş produce ca un fel de detunare pe un instrument acordat bine...». «Am zis că această limbă s'a format după o geometrie elementară, prietenă a liniei drepte. De acolo această claritate a prozei noastre, care contrastează cu întunecimea prozei streine».

Prin aceea că naţiunea franceză şi harta Franţei

atinseră condițiile unui fel de statornicie definitivă a granițelor lor, ele îndepliniră condițiile la cari orce națiune va tinde în mod firesc, și la cari toate vor ajunge în decursul veacurilor viitoare, mai curând sau mai târziu. Această anticipare a Franței asupra celorlalte societăți a facut că produsele inteligenței franceze înfățișează un caracter de universalitate foarte pronunțat. De acì vine radierea ei, propagarea intelectualității franceze dincolo de granițe, până în societățile cele mai depărtate. Prin acea că ea a atins o formă definitivă, ea anticipează asupra desvoltării celorlalte națiuni și se înfățișează înaintea acestora ca un model demn de copiat. Acest adevăr îl expune d-l Fouillée zicând: «limba noastră a devenit pentru prezentarea adevărului un instrument de preciziune». «Ceea ce a trecut în limba noastră a devenit ușor de prins pentru societatea universală a spiritelor... Până chiar în exprimarea ideilor celor mai personale, limba franceză cere o oarecare impersonalitate, și ca o parte din simpatia universală».

Pe măsură ce națiunile Europei vor câștigà granițele lor definitive și vieața lor socială se va elaborà și cristalizà în limitele precise ale acestor granițe, în aceaș măsură însușirile lor sufletești se vor apropià de acelea ale Francezului, și ființa imaterială a sufletului lor va căpătà limpezimea luminoasă, netezimea și strălucirea mintalității franceze.

* * *

Să venim acum la Germani și la Ruși, spre a vedeà ce înrâuriri au avut factorii istorici și sociali ai acestor neamuri. Confirmă ele interpre-

tarea și valoarea ce noi am atribuit acestor factori? Vom vedeà îndată că la Germani, și mai ales la Ruși, interpretarea și valoarea dată de noi acestor factori se confirmă admirabil sub aspectul lor negativ.

Naţiunea germană, de-alungul istoriei ei chaotice, n'a avut nici avantagiile Angliei, nici norocul Franţei, spre a-și fixà, ca aceasta din urmă, niște frontiere geometrice, un corp masiv și compact. Graniţele ei sunt și acum informe, bizare, nebuloase. Evoluţia graniţelor patriei germane, dela Carol V-lea până azi, ne înfăţișează transformări, schimbări și metamorfoze cu adevărat apocaliptice. Acest organism geografic aparţine unei speţe geografice foarte inferioare, imposibile chiar, cu mai multe capete: la Viena, la Berlin, la München. Vechiul imperiu german erà, dupe Puffendorf, un monstru din punct de vedere politic. Cea ce este mai mult, este că situaţia acestor capitale și funcţiunea lor variază în importanţă. Acì cel dela Viena, acì cel dela Berlin capătă precumpănirea. In timpul din urmă Berlinul tinde a fi capul definitiv al acestui organism, căruia i se taie astfel un cap și-i crește altul. Fapt este că naţiunea germană n'are încă hotare nici precise, cu atât mai puţin fixe.

Ca și Franţa, ţară continentală, Germania fù deschisă tuturor răsboaelor, tuturor înrîuririlor și tuturor curentelor. Popoare vrăjmașe o înconjoară din toate părţile. Rezultatul fu și acì desvoltarea puterei centrale a statului, mai ales a unei monarchii absolutiste.

Dar, cea ce caracterizează mai bine istoria Germaniei, notele precumpănitoare ale desfăşurării ei istorice sunt, credem noi, următoarele. Deşì naţiunea germană trăi sub forma monarchiei absolute, ea n'ajunse niciodată la unificare. Diferitele provincii germane trăiră o vieaţă independentă unele de altele şi de imperiu. Legăturile lor cu imperiu erau mai mult aparente. Puterea împăratului asupra diferitelor provincii germane erà pur nominală şi atât de slabă, încât acestea, încetul cu încetul, în măsura importanţei lor, deveniră regate. Imperiul german coprindeà 266 de state, bucurându-se toate de drepturi depline seculare şi eclesiastice, princiare sau republicane, fără a mai socotì şi senioriile directe, împrăştiate prin statele principale şi pe cari Iastrow le preţueşte ca la 2000.

Germania, înainte de 1871, se găseà încă în starea în care se găsise Franţa înainte de Ludovic XI. Chiar azi, ea este departe de a fi atins condiţiile de limită aproape definitivă pe care a atins o Franţa. Dar dacă unificarea globală a Germaniei nu s'a săvârşit, este adevărat totuşi că, în fiecare provincie, statul s'a desvoltat centralizator şi unitar. Fiecare din regatele germane fu organizat unitar, aproape milităreşte. Prusia, spre pildă, ne înfăţişează cazul cel mai reuşit de această organizare. Intr'un cuvânt, naţiunea germană, unificată foarte slab în totalitatea ei, se distribui în provincii organizate puternic, milităreşte.

Erà poate şi prea întinsă teritorial, pentru ca naţiunea germană să se poată unificà. Monarchia

habsburgică îmbrăţişă prea mult, pentru ca să poată strânge şi constrânge totul sub stăpânirea ei. In această privinţă, cu totul altfel a fost cu Franţa. Teritoriu unit, masiv, echilibrat între limite fireşti şi de o întindere mijlocie, numai bună pentru a fi îmbrăţişată şi bine strânsă de o monarchie, Franţa depăşì cu câteva veacuri desvoltarea Germaniei. Să se ţină încă seama de acea că naţiunea germană erà întreruptă, pe propriu-i teritoriu, de populaţii de origină şi de rasă cu totul diferită. Aceste populaţii n'au putut fi asimilate şi ele constitueau, în organismul geografic al Germaniei, un fel de corpuri streine, cari au împedicat probabil desfăşurarea unitară şi unificarea Germaniei. Boemi, Moravi, Polonezi, Unguri formează pete întinse, considerabile, pe harta Germaniei.

Pentru un motiv sau altul, indiferent pentru care, fapt este că naţiunea germană se unifică slab, aproape numai nominal în totalitatea ei, pe când, în diferitele provincii, forţa statului centralizator se desvoltă unitară, milităreşte. In această privinţă, Germania fu inferioară chiar Angliei, care, cu tot particularismul local al celor trei provincii de căpetenie ce o constituesc, ajunse, încă de timpuriu, la o unitate politică reală. Dacă însă din acest punct de vedere Germania fu inferioară Franţei şi Angliei, la rându-i avù şi ea asupra acestora o superioritate vădită, aceea că naţiunea germană se constituì într'o unitate politică, cu toate că nominală, şi într'o unitate de cultură şi limbă reală, foarte importantă aceasta, cu mult înaintea Angliei şi Franţei.

Imperiul german durează, în forma lui nebuloasă, de pe la mijlocul evului mediu; iar unitatea de cultură şi de limbă, naţiunea germană a realizat-o chiar dela începutul fiinţării ei. Aceasta nu s'a întâmplat nici în Franţa, nici în Anglia. Şi azi dialectul irlandez şi o parte din cel Scoţian este celtic. In Franţa, unitatea de limbă nu este nici azi desăvârşită. In provinciile unde elementul etnic este basc sau breton, limba franceză n'a pătruns încă toate straturile cele mai de jos ale societăţii. In Auvergne, în Savoia sunt dialecte foarte pronunţat diferite. Tot sudul Franţei mai păstrează încă dialectul provensal şi catalon. Limba germană, din potrivă, cu oarecare diferenţe locale de pronunţare, fu, din timpurile cele mai vechi, unică, aceeaş în principiu desvoltării ei. Această superioritate, sub acest punct de vedere, avù negreşit urmări însemnate asupra desvoltării psichologice a Germaniei.

Nefiind o naţiune unitară, Germania n'a luat niciodată parte în toată lărgimea ei la vreo mişcare istorică şi socială. Din potrivă, de cele mai multe ori, diferitele ei provincii au dus lupte îndârjite, lungi şi repetate, între ele. Vrăjmăşii puternice au despărţit diferitele părţi ale acestei naţiuni. O sforţare obştească a tuturor Germanilor a fost un miracol, care nu s'a putut întâmpla decât la 1871. Se vede de aci cam ce a trebuit să fie sociabilitatea ei.

Discontinuă, redusă la proporţii mici, între limite teritoriale strâmte, la un număr relativ redus, colaborarea, contactul şi comunicarea în

acelaş scop n'au fost niciodată realizate în toată întinderea numerică a naţiunii germane. Cu toate acestea, unitatea politică formală, nominală, şi unitatea de limbă au stabilit un contact oarecare, deşì slab, formal, o comunitate oarecare deşì sporadică, intermitentă, între toţi membrii naţiunei germane. Vieaţa socială n'a putut fi deci perfect solidară; raporturile lor sociale n'au putut fi strânse în deaproape, controlul general, comun, al tuturor asupra fiecăruia, n'a putut fi niciodată ceea ce ele au fost în Franţa. De aceea, nici mintalitatea şi, în particular, inteligenţa germană n'au putut câştigà armonia, echilibrul, claritatea, luciditatea, limpezimea luminoasă ale inteligenţei franceze. Dinpotrivă, inteligenţa germană este adesea greoae, puţin neliniştită lipsită de nuanţe, de fineţe, şi de mlădiere.

In aceste condiţii istorice şi sociale generale, nici nu se putea naşte un spirit german raţionalist, precis, lucid, bine coordonat. Ordonarea frumoasă, geometrică, simetria limbei nu sunt de loc însuşiri germanice. Din potrivă, spiritul german s'a desvoltat aşà cum condiţiile sale istorice şi sociale rezumate mai sus l'au determinat. Aşà de vădit este raportul dintre istoria şi societatea germană şi dintre inteligenţa germană, că s'ar deduce cu uşurinţă din simplul examen al uneia, desvoltarea şi evoluţiile celeilalte.

Unitatea politică şi de limbă a Germanilor a făcut că o mare îngrămădire şi punere în circulaţie a întregului material psichologic au fost cu putinţă de timpuriu. Spiritul german a avut deci

să elaboreze, de timpuriu, un vast material psichologic. Pornirea către generalizare și abstracțiune avea la ce să se aplice, și prin urmare avea ocazie să se desvolte și să se întărească. Lipsindu-i încă Germaniei unificarea reală, simțul a cea ce este universal și general în ceeace este particular nu s'a desvoltat îndestulător, ca la Francezi și la Romani. Acest simț a suferit un fel de stagnare sau atrofiare. Astfel, după d-l Fouillée: «Spiritul german, care vrea să vadă multe lucruri dintr'o dată, este larg și turbure». De acolo provine predilecția Germanului pentru sistemele largi și nebuloase de filozofie. Sinteze foarte coprinzătoare, profunde și obscure umplu, dela un cap la altul, istoria cugetării germane. Acestea sunt apucăturile unitare ale unui spirit, care se formează într'o societate formal și neîndestulător unificată, în care puterea centrală de coordonare și sistematizare socială este slabă.

Atât este de adevărat că simțul a ceea ce este general în lucrurile particulare este insuficient la Germani, încât marele istoric Ranke a putut zice: «Această rasă colosală stărue cu atât mai mult asupra unei idei cu cât ea este mai neînsemnată». Ceea ce îi caracterizează încă și mai mult este, după d-l Fouillée, obicinuința concluziilor generale în folosul unei idei individuale».

Metafisica nebuloasă, mistică, naturalistă, sau panteistă este semnul distinctiv al filozofiei germane. «Chiar raționalismul lui Hegel nu are decât o aparență de logică..., raționalismul său ascunde un realism profund, absolut, divinizat». Disciplina socială fiind mai mult locală, particulară, spiritul

german a rămas nedisciplinat în totalitatea lui; el nu este logic, coerent, decât asupra cestiunilor de a doua mână; sistemele largi sunt confuze. Unificarea spiritului german este foarte departe de a fi desăvârşită. După Nietzsche, sufletul german ar fi de origină multiplă, alcătuit din elemente felurite, suprapuse, iar nu construite în mod firesc. «Un german, care ar zice: vai, port două suflete în mine! s'ar înşelà foarte mult asupra numărului; el ar face o greşală de mai multe suflete». Nietzsche află pe Germani «nedefiniţi, contrazicători, mlădioşi etc.» Ei târăsc sufletul lor şi mistuesc rău evenimentele vieţii lor.

Lipsa de vieaţă socială întinsă, intensă şi deci de control şi de critică socială a făcut că inteligenţa germană a rămas confuză, chaotică, desordonată, încâlcită. «Germanul nu simte necesitatea geometriei rectiline, această trebuinţă de ordine şi de claritate, atât de încercată de alte popoare; lui îi plac contradicţiile şi complicaţiile fără margini... imaginaţia lui este înclinată spre orizonturile cari se ascund şi spre nelămurirea contururilor. Germanul are în el înclinarea clasificărilor, însă de obiceiu îl atrag cele mai încâlcite. Ii place să aşeze ideile sale în categorii, nu în corelaţie logică, ci ontologică». «Germania, zice d-l Boutmy, suprafaţă neprecisă, fără hotare fireşti, decât doar la sud, şi mult timp fără alţi vecini la est decât populaţii împrăştiate şi nomade, n'a ajuns să se definească ca o naţiune» şi prin urmare, nici ca o mintalititate lăuntrică, mai adăogăm noi.

Negreşit că charta sufletului german oglindeşte

în ea perfect charta istorico-geografică a acestei naţiuni. Organismul geografic nebulos, apocaliptic, chaotic, schimbător al Germaniei a determinat, potrivit naturei şi formei lui, forma şi natura mintalităţii germane. «Sufletul german are săli şi galerii, mai sunt în el şi caverne, ascunzători şi colţuri retrase; în el se află mult farmec pentru ceea ce este misterios. Germanul cunoaşte căile ascunse cari duc la chaos. Şi cum orcărui lucru îi place simbolul său, tot aşà Germanului îi place norul şi tot ce este obscur, crepuscular, umed şi îmbrobodit. Tot ce este nesigur, embrionar, pe cale de a se formà, de a creşte îi pare profund». Germanul însuşi nu există, ci devine şi se desvoltă. De aceea, desvoltarea, devenirea este o idee atât de scumpă filozofiei germane.

Nedefinirea hotarelor patriei germane, trăsurile informe, nebuloase şi nedefinite ale acestor hotare fac că spiritul german este în desăvârşit contrast cu cel francez. Dacă la acesta din urmă, desăvârşirea, luciditatea, *le fini, l'achevé,* erau trăsăturile caracteristice, cu totul dimpotrivă este cu spiritul german. «In el, zice d-l Fouillée, nu este nimic niciodată terminat». Germanii, după Nietzsche, scapă orcărei definiţii, prin aceea ei fac dejà desperarea Francezilor. «Este caracteristic pentru Germani că cestiunea ce este german? vine totdeauna la ordinea zilei.»

Aceste însuşiri ale spiritului german sunt foarte vădite în limba germană. «Pericolul ei este de a confundà subiectivul cu obiectivul, de a îngăduì spiritelor confuze să se complacă în confuziunea

lor, pe care o iau drept o coprehensiune, şi spiritelor obscure să'şi închipue că văd profund dacă nu văd limpede».

Dacă aşà a fost desvoltarea inteligenţei germane în condiţiile ei sociale şi istorice, acea a caracterului şi a voinţei a fost cu totul altfel. Independenţa provinciilor de puterea centrală a împăratului, coordonarea şi sistematizarea activităţii înlăuntrul cercului strâmt al acestor provincii, în sfârşit faptul că Germania n'a lucrat unitar în totalitatea ei, în răsboae şi alte mişcări sociale, ci şi-a păstrat un fel de continuitate în diferitele ei părţi, la epoci deosebite cel puţin, toate acestea au făcut că voinţa germană s'a desvoltat puternică. Germanul, retras în colţul local al provinciei lui, în care vieaţa socială a fost relativ mai statornică, a aprofundat aptitudinea storţărei continue, a voinţei, a energiei. Caracterul lui s'a putut desvoltà mai mult decât inteligenţa. Rezultatul ultim a fost că individualismul german se depărtează de cel francez şi se apropie mai mult de cel englez. Dacă Germanul n'are inteligenţa ordonată, armonică, echilibrată şi lucidă a Francezului, din cauză că i-a lipsit întinsa sociabilitate a acestuia, el are o voinţă mai puternică, un caracter mai tenace, mai statornic. Acţiunile indivizilor n'au fost supuse aci criticei şi controlului, la orce pas, a colectivităţii, de aceea Germanul, rămânând mai confuz, mai obscur, a rămas şi mai personal în voinţa şi în caracterul lui. El n'a suferit ca Francezul procesul de socializare sub

controlul colectivităţii şi nici procesul de despersonalizare sub critica membrilor societăţii.

* * *

Dar dacă aşà a fost cu inteligenţa şi spiritul german, ce trebue să fi fost cu spiritul poporului rusesc? Rusia este o formaţie politică nouă, care n'a ajuns de loc să se cristalizeze într'o societate unificată. In afară de Austria, ea este societatea cea mai informă, cea mai heterogenă din Europa. Ea nu-i de cât un amestec chaotic de rasele şi naţiunile cele mai felurite şi cele mai nepotrivite între ele. Hotarele acestei ţări sunt elastice şi bizare: O mică întâmplare, rezultatul unui singur răsboiu le poate restrânge sau întinde la infinit. Organismul geografic al Rusiei este cevà cu desăvârşire amorf, inorganic, în înţelesul de dezorganizat. Acest aşà zis, pe nedrept zis, organism este o massă enormă de protoplasmă, care ia formele şi extensiunea cea mai felurită, după întâmplarea condiţiilor momentane. «Dacă Rusia, zice d-l Boutmy, a rămas într'un fel de stare inorganică, dacă ea este încă azi mai curând o rasă decât un popor, dacă îţi face adesea impresia unei horde sub un şef bisericesc, gata încă de o cruciadă împotriva Apusului, mai mult decât o naţiune aşezată sub un şef civil, aceasta vine negreşit de acolo că imensitatea deschisă a Asiei, îndemnând-o la o expansiune vecinică, o împedică de a reintrà în sine şi de a se concentra. Uşurinţa nemărginită de a se întinde are ca urmare ţinerea oarecum a poporului în vârsta creşterii şi de a întârzia vârsta bărbăţiei, caracteri-

zată printr'o concepţie neted desprinsă a statului, care nu este fără asemănare cu formaţiunea unei personalităţi conştiente». Intr'adevăr, ceeace lipseşte Rusiei este personalitatea etnică, este conştiinţa reflectată şi definită despre sine, pentrucă-i lipseşte organismul geografic cu graniţe definite şi statornice.

Am văzut, în scurt, ce au fost condiţiile istorice şi sociale ale mintalităţii franceze şi ale caracterului englez, după cum am văzut asemenea ce sunt această inteligenţă şi acest caracter. Dacă am puteà construì, în chip simetric, un caracter şi o inteligenţă cu desăvârşire opuse acestora, desvoltându-se în condiţii sociale şi istorice cu totul opuse, am aveà mintalitatea şi caracterul rus, aşezate în pervazul împrejurărilor sociale şi istorice cari le-au produs.

Un popor în formaţiune, întinzându-şi veşnic hotarele şi turburându-şi neapărat, la fiecare ocazie de acestea, structura intimă a constituţiei sale sociale, iată ce a fost şi ce este Rusia în general. Formată târziu, cu un aparat centralizator puternic, guvernul rus fu însă prea slab faţă de întinderea covârşitoarea a teritorului. Acest aparat guvernamental autocratic n'a pătruns toate masele sociale, n'a putut îmbrăţişà imensitatea cuceririlor ruseşti. In aceste condiţii, societatea rusă nu s'a organizat decât la suprafaţă şi nestatornic. Liniile ei, chiar cele mai de căpetenie, au rămas numai simple schiţe. Cristalizarea Rusiei politice într'o societate unitară n'a avut încă timpul, nici liniştea necesară de a se face.

Activitatea poporului rus n'a fost deci coordonată şi organizată. Aceasta a avut ca urmare să croiască sufletului rus o voinţă slabă, neorganică, un caracter schimbător în amănuntele lui. Pe de altă parte, volumul social imens al Rusiei n'a ajuns să aibă şi o condensare corespunzătoare. Poporul rus trăeşte în comunităţi locale, despărţite mai întotdeauna prin pustii şi stepe imense. Grupurile mici, strâns legate înlăuntrul lor, sunt despărţite între ele şi izolate ca nişte adevărate insule. Din această discontinuitate a elementelor rezultă cevà cu desăvârşire nebulos, chaotic, inform. Controlul central politic sau cel social este redus, adesea neputincios, adesea cu neputinţă. Sociabilitatea fiind în margini prea înguste, controlul şi critica colectivă este ea însăş slabă, îngustă. Ea îngădueşte toate anomaliile şi absurdităţile individuale. Mintea Rusului este de cele mai multe ori foarte coprinzătoare, are predilecţia sistemelor şi sintezelor vaste, dar absolut incoerente, cu desăvârşire confuze. Coeziunea raţionamentului şi a construcţiilor mintale ruseşti este tot ce poate fi mai slab, mai precar, mai factice.

In aceste condiţii, spiritul rus nu se putù înfăţişà şi nu se puteà formà, decât aşà cum ni-l prezintă d-l Fouillée în următoarele observaţii rezumate ale sale. Ca probă că Ruşii n'au personalitate, d-l Fouillée ne arată cum ei «împrumută înfăţişarea şi obiceiurile ţărilor unde trăesc». Ceea ce veştejeşte Tourguenief la compatrioţii săi este, în afară de lipsa de voinţă, lipsa de personalitate morală şi de iniţiativă creatoare. «Lipsa unei vieţi

intelectuale întinse păstrează în spirite un fel de amurg, care trebue să se deà la iveală prin cevà nelămurit şi ne apucabil chiar în fizionomii». Inegalitatea şi nestatornicia sunt caracteristice pentru Slavi, cari trec dela o margine la alta. Voinţa Slavului este puţin energică, prea impulsivă şi prea puţin stăpână pe sine. Sforţarea lui va fi viguroasă, dar momentană şi inegală. «Un Rus va trece săptămâni fără să facă nimic, şi apoi va lucrà treizeci şi şase de ore fără întrerupere; o muncă neîntreruptă şi îndelungată îi este lucru neplăcut».

Din punct de vedere moral, ceea ce este caracteristic Rusului este o resemnare pasivă, un fatalism exagerat. Chiar curajul Ruşilor este făcut din resemnare şi fatalism. «Acì exploziuni de sentimente dornice, devotamentul fiinţei întregi, acì, numai decât după aceea, uitarea, nepăsarea fără cauză şi fără măsură». Incă odată neegalitatea, iată caracterul slav. Logica Rusului este dreptilină, radicală şi tinde către absolutism. Relativitatea, cu miile ei de raporturi şi cu miile ei de restricţiuni, nu place acestor spirite cu avânturi repezi şi adesea nereflectate. S'a zis că orizonul neţărmurit al stepelor îndeamnă spiritul să meargă fără hotar înaintea lui, chiar dacă ar ajunge la absurditate.

«In general, închipuirea pare adesea nelămurită şi confuză, neregulată, înclinată către superstiţii şi fantastic». La Ruşi găsim, pe lângă numeroase şi foarte curioase secte, toate aberaţiile orientale, dela cele mai nebuneşti până la cele mai teribile Condiţiile de desvoltare istorică şi socială, în care a fost şi este pus poporul rus, se oglindesc de-

săvârşit în această stare anarhică a mintalităţii şi caracterului său.

* * *

Să rezumăm cele amintite aici, şi, spre a dà mai bine la iveală valoarea şi modul cum înrâuresc factorii sociali şi istorici asupra sufletului popoarelor, să le completăm prin înfăţişarea altor consideraţiuni generale, cari trebue să lămurească această putere determinătoare a istoriei şi a societăţii.

Dovadă că, mai ales, caracterul unui popor se schimbă, cu schimbarea condiţiilor sale, sociale şi economice, este, de o pildă, faptul că caracterul ospitalier al unui popor depinde de gradul s'au de desvoltarea sa economică. Desvoltarea economică şi socială, trecută de un studiu oarecare, face să dispară aceasta trăsătură din psichologia popoarelor. Câte trăsături sufleteşti de ale popoarelor nu vor fi legate cu anume sau anume tip de organizare a vieţii sociale.

Continuitatea şi statornicia desvoltării istorice a unui popor favorizează, de regulă, formarea caracterului şi a unei mintalităţi precise şi luminoase, cum, spre pildă, a fost la Romani şi la Englezi. Unificarea socială, corespunzătoare cu o întindere excepţională a societăţii şi cu o mare îngrămădire de indivizi ce trăiesc în strânsă atingere în vieaţa de toată ziua, favorizează desvoltarea inteligenţei, determină tendinţa spre abstracţiune şi generalizare, precizează conţinutul conştiinţei, armonizează, echilibrează şi regulează funcţionarea diferitelor

facultăţi intelectuale. Ea desvoltă spiritul critic, regularitatea şi luciditatea spiritului şi favorizează simţul de a deosebì generalul şi universalul din particular.

Individualismul profund, sentimentul personalităţii puternice nu se poate desvoltà în societăţile unificate, centralizate puternic, unde atingerea socială zilnică este foarte strânsă între un număr prea mare de indivizi. In aceste societăţi, activitatea colectivă fiind mai desvoltată, indivizii lucrează în masse mari. Iar când se lucrează astfel, nu numai că activitatea personală, deosebită, nu este bine venită, ci criticată şi împedicată, dar nu se ià în seamă individul decât ca o simplă unitate numerică. In aceste împrejurări se consideră numai ceea ce are el comun cu massa şi numai această parte este desvoltată şi încurajată. Acesta-i cazul societăţii franceze, unde activitatea colectivă a fost desvoltată de condiţiile istoriei Franţei, mai mult decât orunde aiurea. De aceea, Francezul va fi aşà de puţin individualist, atât de deschis, de sociabil şi comunicativ, trăind aproape numai din vieaţa comună a semenilor săi.

Cu totul din potrivă a fost în Anglia şi în Germania. Vieaţa socială s'a desvoltat aci în colectivităţi restrânse, activitatea s'a desfăşurat la Germani şi Englezi în grupuri teritoriale mici. Individualitatea, lucrând aproape singuratică, sau sub controlul foarte îngăduitor al familiei şi al vecinilor, are tot răgazul să se adâncească în sine însăş, să-şi desfăşure toate particularităţile sale virtuale şi să ducă o vieaţă lăuntrică foarte puternică. De aci desvoltarea personalităţii şi eului englez şi german.

O particularitate, pe care o observă d-l Fouillée la Englezi și la Germani, și care-i pare în contrazicere cu individualismul desvoltat al acestora, este simțul social al sacrificiului individualității în profitul națiunei la Englezi și respectul escesiv ce arată Germanii ierarhiei sociale și politice. Nedumerirea d-lui Fouillée vine aici dela concepția greșită, pe care și-o face dânsul despre geneza conștiinței individuale. Dânsul crede, cum se obișnuește a se crede, că conștiința este predeterminată în structura organică a omului, și că ea este o simplă manifestare a activității acești a.

Nicăeri însă falșitatea acestei concepții obișnuite nu ese în față mai vădită ca în psichologia etnică. Dacă admiți, în potriva concepției curente, că conștiința este produsul adaptării omului la mediul social, atunci o sumă de nedumeriri și confuziuni încep a dispare din domeniul psichologiei.

Așà, în cazul de față, este invederat că nu poate fi nici o contrazicere între individualismul riguros al Englezului și simțul lui de sacrificiu pentru societate. Acest individualism își are isvorul în vieața socială, în care se formează Englezul. Personalismul englez este fructul unei vieți sociale active, mărginită la o localitate restrânsă, dar cu atât mai adâncă, și simțul de sacrificiu, în folosul patriei mai ales locale, este sacrificarea indirectă a individului pentru el sau pentru ai săi. Patria este suma rudelor și vecinilor apropiați; a se sacrificà patriei este a se sacrificà lor, și a se sacrificà lor este a face un sacrificiu, o concesie sie-și.

Pe de altă parte, societatea, așà redusă la patria locală, este mai ușor de conceput, fiindcă este mai

concretă. Nu tot astfel este patria Francezului, pe care o perde îndărătul massei enorme a colectivităţii sub ochii căreia lucrează. D-l Fouillée observă însuşi că, deşi Englezul este mai individualist, totuş el se asociază cel mai mult cu semenii lui, ceea ce îi pare încă o contrazicere. In realitate, însă, departe de a fi aci o contrazicere, este, din potrivă, o perfectă confirmare. Individualismul şi conştiinţa sunt fructul societăţii în general, şi al asocierii în particular. O asociaţie activă, strânsă, determină la fel conştiinţa individului. Incât, tocmai fiindcă Englezii se asociază între ei mai mult ca Francezii, tocmai de aceea sunt mai individualişti. «Sociabilitatea Englezului, zice d-l Fouillée, este de altă natură decât aceea a Francezului. Ea nu este o afacere de sentiment, ci, pentru a zice aşà, de raţiune şi de acţiune...». «Din evul mediu chiar găsim pe Englezi grupaţi în societăţi, cari, din Londra, făceau legături neîntrerupte cu toată Europa occidentală. Această obişnuinţă de a se asocià, în vederea unui scop oarecare, fie de utilitate, fie de caritate, s'a păstrat neatinsă în cursul secolilor». Nu este de mirare atunci dacă conştiinţa personală, fruct de regulă al societăţii şi al asociaţii, s'a desvoltat paralel şi în aceeaş măsură.

«La Germani, zice d-l Fouillée, pornirea individualistă are ca completare pornirea pronunţată la subordonare, un fel de gust înăscut pentru ierarhie». Acest fenomen are o explicare de aceiaş natură, ca şi simţul sacrificiului şi asociaţiunii la Englezi. O societate bine organizată, adică bine ierarhizată, este o condiţie indispensabilă desvoltării conştiinţei individuale. Coeziunea şi coordonarea

activităţii colective, restrânse la o provincie, face că conştiinţa membrilor societăţii respective, ecou al acestei activităţi coerente, este ea însăşi coordonată, organizată. Unitatea socială, realizată prin mijlocirea ierarhiei sociale, se oglindeşte în cerebralitatea membrilor societăţii şi produce acì o conştiinţă coerentă, coordonată, ierarhizată,— ceea ce este tocmai semnul unei conştiinţe puternice. Coeziunea socială, provocată de ierarhia politică a societăţii, produce coeziunea stărilor de conştiinţă în indivizi, condiţie neapărat necesară orcărei conştiinţe şi personalităţi puternice. Ierarhia socială puternică, departe de a împedicà desvoltarea personalităţii, este, din potrivă, un factor de o mare însemnătate pentru formarea ei.

Această personalitate are deci două izvoare: activitatea coordonată în grupurile locale mici şi individualismul acestor grupuri locale. Acì comunitatea a devenit atât de individuală, încât este aproape imposibil persoanelor streine să poată intrà.

Este însă adevărat că nici conştiinţa Englezului, nici acea a Germanului nu este atât de coprinzătoare ca acea a Francezilor. Căci dacă a acestora din urmă este mai precisă, mai lămurită, nu implică de loc că ea este mai săracă. Din potrivă. «Un psicholog a arătat, cu drept cuvânt, că printr'o iluzie firească, obiectele aşezate fără ordine par cu uşurinţă mai numeroase decât cele puse în ordine, şi că unitatea, care rezultă din ordine, face din mai multe obiecte unul singur; în virtutea acestei iluziuni optice, cărţile germane şi engleze par prea adesea foarte bogate în idei

și observații, fiindcă sunt mai rău ordonate și compuse; și anume cărți franceze par mai simple și mai superficiale, pentrucă ele au putut reduce ideile la unități».

Unitatea spiritului francez oglindește societatea franceză unificată, contuzia relativă a inteligenții germane este ecoul societății puțin omogenă și unificată a națiunii Germanilor.

Intorsătura generală a spiritului, formele mai înalte ale cugetării sunt neapărat determinate de către formele sociale, de către gradul de desvoltare istorică a societății. In țara în care condițiile istorice îngăduiră o desăvârșită continuitate a desvoltării instituțiilor sale, în care tot ce se face din nou pornește totdeauna din ceea ce erà și este vechiu, pe cale de creștere, de complicare, de agregare spontană; în țara în care tradițiile se combină cu ele înși-le, pentru a ajunge la progres, în acea țară numai puteà apare teoria evoluționismului și trebuià să fic privită ca o explicare universală a lumii. Evoluționismul lui Spencer este deci filozofia care oglindește, în chipul cel mai credincios cu putință, desvoltarea istorică și socială a poporului englez.

Reducerea timpurie a puterii regale și a intervenirei statului în afacerile indivizilor, lipsa de centralizare puternică au avut ecou nemijlocit în spiritul științific englez. Tot ce este autoritate *a priori* nu inspiră încredere Englezilor. Un fel de neintervenire a principiilor în examenul faptelor este echivalentul liberalismului social și individual din Anglia. Pornirele contra intervenționismului, în materie eco-

nomică, determină pe cele contra intervenirei principiilor logice, autoritare în tâlmăcirea faptelor concrete. Priincipiile înăscute, legile și formele tipice, anterioare lucrurilor chiar n'au mare trecere la Englezi. «Ereditatea esplică, pentru ei, cea ce se găsește preformat în indivizi». Iar inovațiile, insușirile câștigate, din cari decurg aceste forme tipice: genul și speța, în țara în care concurența, lupta pentru vieață, utilitarismul, individualismul egoist și succesul celui mai tare sunt practica socială cea mai răspândită, trebueau să fie explicate de către «marele Darwin printr'o simplă selecțiune, care asigură triumful combinațiilor celor mai folositoare vieții și celor mai bine potrivite cu mediul dinafară».

Țara în care se născù disciplina logică a inducțiunei, principiul generalizator prin inducție și esperiență este țara clasică a parlamentarismului, a reprezentării naționale înaintea cărea trebue să se plece principiul monarhic. Ivirea parlamentului englez a precedat logica lui Bacon. Această logică, care se ridică prin inducție dela fapte la legi, dela lucruri concrete la principii abstracte este ecoul psichologic al practicei politico-sociale engleze, care pune suveranitatea în massa poporului concret, și, prin inducția votului dat de fiecare cetățean, se ridică la suveranitatea națională simbolizată în membrii cabinetului. Cetățeanul este acì echivalentul faptului concret din logică. El singur decide. Membrii parlamentului, Miniștrii aleși prin vot sunt equivalentul legilor generale și abstracte câștigate prin inducție. Regele și monarhia sunt principii apriorice, cari au prea puțină trecere în logica și în societatea poporului

englez. «Englezul, zice d-l Boutmy, procedează în legiferarea lui prin enumerarea cazurilor, a persoanelor şi a însuşirilor, în loc să procedeze prin enunţări generale»....«tendinţa Englezilor este de a se feri de orce lege generală, care îmbrăţişează o întreagă materie, reglementând-o în chip complect şi definitiv».

Cu totul din potrivă va fi pe continent, în deosebi în Franţa şi în Germania. Acì metoda lui Descartes, Leibniz, Kant, Spinoza, va fi pur deductivă, logică şi *a priori;* sistemul gândirii va fi al marilor sinteze, care îmbraţişează câmpuri vaste. Inducţia nu'şi va face aparaţia decât după modificarea politică a societăţilor însăşi, decât după democratizarea lui. Pozitivismul lui A. Comte este reflexul psichologic al marei revoluţii franceze şi, în particular, al mişcării democratice ce se începe cu ea. Descalificarea şi proscrierea principiilor a priorice şi pozitivarea filozofiei sunt echivalentul decapitării monarhului şi al proscrierii nobililor şi privilegiilor de clase. Pozitivismul faptelor concrete, singure hotărîtoare, este şi acì oglindirea psichologică a scoborârei suveranităţii în straturile de jos ale societăţii franceze.

Să nu se uite că logica inductivă a lui Aristot şi exagerarea ei, scepticismul aproape nihilist al Sofiştilor, fură determinate, la Grecii cei vechi, de evoluţia democratică, începută cu Solon şi continuată cu Clistene, Pericles etc.

Astăzi, în Germania, evoluţia logicei oglindeşte încă, în chip foarte străveziu, constituţia politică a imperiului.

Economiştii Wagner şi Schmoller vor reproduce,

în susținerea principiului logic deductiv, aproape aceleași argumente, cu care susțin rolul social al monarhiei imperiale. Logica germană de azi caută să împace și să armonizeze rolul inducției și al deducției a priorice în acelaș chip, în care autoritatea și suveranitatea absolutistă a Kaiserului tinde să se acomodeze cu acea a poporului incarnată în membrii Reichstagului.

In aceste capitole am stăruit îndelung și cu tot dinadinsul asupra valorii ce au factorii sociali și istorici în explicarea psichologiei neamurilor. Am pus această stăruință din două motive: 1) Valoarea acestor factori este de cele mai multeori tăgăduită sau rău înțeleasă; 2) Teoria științifică care-i consacră este puțin și rău răspândită; ea are încă nevoe de a fi pusă în cuvinte limpezi și în adevărata ei lumină. Pentru ca să facem și mai vădită și mai ușoară de înțeles înrâurirea acestor factori asupra sufletului românesc, nu puteam procedà de cât arătând chipul felurit, în care ei au lucrat la feluritele popoare cercetate foarte în treacăt în paginele precedente.

CAP. II

ELEMENTELE PSICHOLOGII POPORULUI ROMÂN

După ce ne-am dat bine seama care este, în general, în psichologia popoarelor, acțiunea, atât a factorilor fizici: rasa, clima și configurația geografică, cât, mai ales, a factorilor istorico-sociali: relațiile cu vecinii, situația geografică, instituțiile politice, sociale și economice, să cercetăm acum, de aproape și cu toată luarea aminte, care a fost acțiunea fiecăruia din acești factori în plămădirea și desvoltarea mintalității și caracterului românesc? Vom examinà pe fiecare din acești factori în parte; îl vom urmărì în toate feluritele lui faze și forme; îl vom pătrunde în acțiunea sa tăcută și adâncă, și vom căutà să scoatem la iveală acțiunea și urmările lui apropiate sau îndepărtate, răsunetul ce a avut el asupra minții românești.

Din acest punct de vedere, factorul de căpetenie, care trebue să absoarbă, dela început, toată atenția noastră, nu poate fi decât cel istorico-social. Factorii fizici s'au dovedit a aveà o acțiune secundară, mijlocită prin cei sociali și istorici. Vom cer-

cetà deci urmările climei şi situaţiei noastre geografice, după ce vom fi studiat acţiunea covârşitoare a mediului social şi a desfăşurărei istorice a neamului nostru. Iar, întru cât priveşte rasa, o vom înfăţişà numai din punctul de vedere al psichologiei ei. Adică, nu vom luà în băgare de seamă rasa ca varietate anatomică deosebită, ci numai întru cât ea se poate deosebì ca un mănunchi de însuşiri sufleteşti: morale şi sociale, ale căror isvoare se perd în noaptea timpurilor. Vom examinà din factorul rasă numai înfăţişarea şi fizionomia ei curat psichologică. Cum acest mănunchi de însuşiri sufleteşti: morale şi sociale ale raselor alcătuesc primul material psichic, temeiul din care s'a plăsmuit vieaţa sufletească a poporului, vom începe prin a înfăţişà şi stabilì, mai întâiu, acest prim material sufletesc al nostru. Condiţiile istorice şi sociale, prin care neamul românesc a trecut, dealungul veacurilor, au frământat în tot chipul acest prim aluat; i-au dat contururi diferite, forme bizare, schimbătoare după împrejurări. Pe acest fond s'a schiţat felurite siluete şi umbre, cari s'au topit şi au pierit în valurile istoriei. Fizionomia vecinic schimbătoare a sufletului românesc s'a brodat fără încetare pe canevaua acestui material psichologic iniţial.

Inainte deci de a cunoaşte agenţii istorici şi sociali, cari au frământat acest aluat etnic iniţial, să vedem cari sunt rasele ce-au intrat în compoziţia neamului românesc şi ce însuşiri anume a adus fiecare din aceste rase istorice, spre a-le vărsa în rezervoriul comun al primului nostru temei sufletesc?

§. I. Rasele istorice şi însuşirile lor sufleteşti.

Chiar dacă am voì să ne dăm seama de structura anatomică de rasă a populaţiei noastre, lucrul este cu neputinţă de făcut în acest moment. O cercetare serioasă nu s'a făcut încă asupra compoziţiei etnice actuale a poporului român. Cea ce este învederat pentru toată lumea sunt însă următoarele două lucruri: 1) poporul românesc este o amestecătură şi o confuzie de rase cu neputinţă de descurcat şi de clasificat; 2) tipul brachiocefal este elementul covârşitor ce se întâlneşte în populaţia noastră de toate condiţiile sociale. Deci, tipul dolichoid este răspândit între noi foarte puţin, iar cel mijlociu, homo mediteraneus, care are faţa oacheşe şi structura craniului dolichoidă, s'ar întâlni, zice-se, foarte rar, mai ales prin părţile ţării de pe lângă Dunăre, prin Dolj. [1]) Se pare, zice d. de Martonne, în general, că brachicefalia şi tipul brun predomină [2]). De aceaşi părere sunt D-ri Felix şi Obedenaru.

Intru cât se poate pune temei pe teoria care atribuie însuşiri mintale şi de imaginaţie schimbătoare rasei dolichoide, se poate trage concluzia, dela început şi din această simplă şi sumară constatare, că poporul românesc are o inteligenţă şi o închipuire vioae, isteaţă, dar un caracter moale, slab şi schimbător. Cum însă am văzut, în capitolile precedente, rasa, întru cât priveşte chiar

1) Georgescu Ştefănescu în rev. *Literatură şi Artă* 1902. *Rasa şi Naţionalitatea Românilor*.
2) De Martonne. La Valachie.

structura anatomică a craniului, atârnă de condiţiile istorice şi sociale, cari au tăria de a schimbà până şi aceste forme dolichoide sau brachice ale craniului. Incât, temperamentul şi însuşirile sufleteşti, pe carii unii le fac să isvorască din forma anatomică a craniului, nu sunt decât urmarea indirectă a condiţiilor istorice şi sociale, în care poporul respectiv a trebuit să se desvolte. Din fericire, dar, dacă cercetări antropologice, îndreptate în acest sens, nu s'au făcut încă asupra populaţiei noastre, pierderea nu este prea mare. Aceste cercetări nu vor răspândi decât o prea slabă lumină asupra marelui problem al psichologiei noastre etnice.

Toată însemnătatea factorului rasa o absoarbe punctul de vedere psichologic, sub care trebue înfăţişat acest element, socotit ca un element curat istoric. De acea, întrebarea de căpetenie ce ni se pune este: cărei rase anume aparţine neamul românesc? Răspunsul nemijlocit ce se dă, dela început, acestei întrebări este că neamul românesc nu aparţine unei singure rase istorice, că este poporul, care, mai mult decât toate celelalte cunoscute, se compune dintr'un amestec nedefinit, chaotic, de rase multiple şi felurite. Intr'adevăr, în proporţii diferite, un foarte mare număr de popoare felurite au venit să se amestece şi să se contopească, spre a dà naştere neamului românesc. Acest neam înfăţişează deci aluatul etnic cel mai ciudat prin felurimea lui nedefinită şi prin variarea bizară a proporţiilor în cari s'a făcut acest amestic.

Păstrând şirul lor cronologic, fără privire la însemnătatea proporţiilor, se pot deosebì, în această confuzie disperată de rase, următoarele elemente, ca fiind mai sigure. Primul nostru fond etnic este, negreşit, tracic. El este format din cunoscuţii Geto-Daci, cari au trebuit să absoarbă, la venirea lor, numeroase elemente, rămase între Dunăre şi Carpaţi, dela vechile populaţii ale acestor ţări: Scyţii şi Agatirşii. Deci primul material psicho-etnic al neamului românesc este Scyto-Tracic.

Numeroase teorii s'au plăsmuit asupra înrudirei etnice a Tracilor. Sunt multe argumente, pe care le rezumă lucrarea lui Bergmann, doveditoare că Geto-Dacii ar fi un trib despărţit din trunchiul de rase germanice. Geto-Dacii ar fi deci fraţi cu Scandinavii, Danezii, Saxonii [1]).

Pe acest prim fond etnic se altoì, în curând, sângele şi mai cu seamă civilizaţia latină. Civilizaţia latină, fondul psichic şi moral care o alcătuiau sunt destul de caracteristice şi bine cunoscute. Le vom rezumà şi lămurì la timp. Acum este întrebarea de compoziţia elementului latin, care s'a altoit pe cel geto-dac. Sângele latin, care s'a amestecat cu cel tracic, n'a fost însă el însuşi, nici atât de limpede, nici atât de curat. Chiar acest sânge latin a fost un amestec foarte felurit şi de proveninţe prea deosebite. «După supunerea Dacilor, scrie Eutropius, Traian aduse acì, din întreaga lume romană, o mulţime năprasnică de oameni pentru a muncì câmpul şi a rezidì oraşele» [2]). «Astfel venì, zice D-l Iorga, lume din

1) Les Getes, Strasbourg 1850.
2) Iorga, Geschichte des rumänischen Volkes I, p. 37.

Italia.... sau din lagărele liniştite şi sârguitoare de muncitori de câmp, sau meseriaşi de diferite specialităţi, sau Gali cuceritori şi căutători de aur, Asiatici, Egipteni, etc...». «Această grămadă de oameni deosebiţi, veniţi din Galia, Panonia, Iliria, Dalmaţia, Asia minoară, Italia, trebuiau să aibă o limbă comună, spre a se puteà înţelege între ei, şi care ar fi putut fi această limbă decât cea oficială a imperiului?»[1]. Pe lângă aceste colonii, în mare parte civile, comerciale, cu rol mai mult economic, trebue socotite elementele etnice, cari alcătueau cohortele. Astfel D-l Xenopol, aminteşte «că s'au găsit şi cohorte de Britani în Dacia»[2].

Sângele roman, altoit în organismul tracic din Dacia, erà deci foarte amestecat. In el intrà, în proporţii diferite, necunoscute, sânge latin, propriu zis, galic, iliric, dalmat şi până chiar britanic. Proporţia cea mai mare din aceste diferite elemente etnice au dat-o totuş, negreşit, Ilirii. Populaţia din dreapta Dunării, şi în particular din Macedonia şi Albania de azi, erà ilirică romanizată. Fără îndoială că cea mai mare parte dintre colonişti trebue să fi venit de acì. In afară de aceasta, trebue ţinut seamă că populaţiile după amândouă malurile Dunării au trăit în atingere zilnică, s'au amestecat continuu, şi când parte din populaţia coloniilor fu retrase din Dacia în Moesia, aceste populaţii se contopiră cu totul la olaltă. Mai târziu, rezultanta lor se împrăştie din nou pe ambele maluri, iar cu năvălirea Hunilor, Goţilor

1) Xenopol. Istoria Rom. I, 196.
2) Ibid, 197.

și Avarilor, cari se năpustiră în mijlocul provinciei dacice, populațiile romanizate, contopite se despărțiră și se împrăștiară din nou, unele spre Nord și altele spre Sud. Aceasta a făcut că sângele iliric a contribuit, după cel tracic și latin, în cea mai mare proporție spre a formà neamul românesc. De aceea, după părerea foarte competentă a D-lui Onciu, primul temei etnic al neamului românesc este latin și traco-iliric.

Cam în acelaș timp cu Hunii și Avarii, în cea d'întâiu jumătate a veacului al șeaselea, veniră în aceste locuri triburile slave, împinse acì de mersul cotropitor și năvalnic al Hunilor și Avarilor. Elementele acestea slave, cunoscute sub nume diferite: Veneți, Sclavini, Anții, fugând dinaintea sălbăticiei Avarilor, se retraseră până în cele mai înfundate ascunzători, pe care le umpluseră dejà mai dinainte populațiile romanice, venite și ascunse acì pentru acelaș motiv. «Astfel se întinseră asupra întregei Dacii neamurile slavone, cari veneau însă peste Români, nu ca năvălitori, ci ca fugari ei înșiși înaintea unei năvăliri, căutând, nu pradă, ci mântuire». Slavii trăiră în munții Daciei o vieață comună cu populațiile romanice. «Ei veniră, zice D-l Iorga, nu după metoda clasică a barbarilor ... smulgând dramatic, cu mâini pline de sânge, cortina istoriei universale: ei apărură, din potrivă, încet, liniștiți și siguri, în triburi strâmte, ducând cu ei uneltele de munca pământului pe carele de răsboiu și întovărășiți de numeroase turme de oi și de boi» [1]).

1) Op. cit. p. 65.

Mai târziu, când urgia Avarilor se îndreptă spre Apusul Europei, populațiile romano-slave începură a se scoborî pe câmpie și puseră temelia unei vieți așezate, pacinice, de cultură a pământului. Negreșit că din această vieață comună nu puteà să nu ese un proces de contopiri reciproce. Se vede însă că elementul roman fu mai puternic, mai activ, și în massa lui se perdù, puțin câte puțin, mulțimea populațiunei slave. Aceasta, la rându-i, lăsă urme neșterse și foarte numeroase în temelia etnică a neamului nostru. Iată cum descrie d-l Xenopol acest proces de contopire: «...Fiind foarte numeroși, Slavii inundară mai întâiu Transilvania, țările transcarpatine și România de astăzi. De acì apoi și mai ales din Muntenia, unde erau împrospătați prin scurgerea poporului dela Nord spre Sud, ei începură a năvălì în părțile de peste Dunăre, așezându-se treptat în ele. Pe când cei veniți în cetatea Carpaților erau absorbiți de elementul românesc, acei din câmpiile moldovenești și muntenești rămân mai mult timp în firea lor, până ce sunt desnționalizați și ei prin coborârea Românilor din munți către șes, după descălecarea principatelor».

Elementul slav a fost așà de însemnat în închegarea neamului românesc, în cât d-l Iorga crede că națiunea română nu se puteà naște și întărì, fără venirea și amestecarea elementelor slave cu cele romanice sau romanizate. Pentru făurirea ei, îi lipsea, în secolul al cincelea, elementul barbar indispensabil, căci de vechea temelie tracică nici nu se mai puteà vorbì. Germanii nu locueau chiar în Dacia, ei apărură numai în țările romane din

Sudul Dunărei... Hunii abia erau destul de numeroşi ca să poată stăpânì Panonia... Trebuea să vină Slavii pentruca să facă cu putinţă formarea unui popor românesc în Răsărit[1]).

Din acordul comun al istoriei şi al istoricilor, dintre popoarele barbare ce năvăliră în ţările noastre, până la Bulgari, numai Slavii s'au topit în elementul romanizat de acì, şi numai ei au adus un material etnic de temelie şi o influenţă hotărîtoare în zămislirea neamului românesc. Celelalte popoare,—unele de rasă mongolică: Hunii, Avarii, altele de rasă germană: Bastarnii, Quedii, Marcomanii, apoi Goţii, Vandalii, Gepizii,—nu se opriră acì decât în treacăt; stăpânirea lor peste ţările noastre fu prea vremelnică şi atingerea lor cu populaţia daco-romană fu foarte mică. De acea şi înrâurirea lor asupra noastră şi împrumuturile etnice, ce vor fi făcut dela ei strămoşii Daco-Romani, sunt foarte mici şi greu de controlat. «Cea ce ne va fi putut rămâneà din limba lor, din atingerea cu Avarii, zice d-l Xenopol, nu se poate controlà astăzi, din cauză că nu ne-a rămas absolut nici un document al limbei avarice. ... Cu totul altfel stau lucrurile despre Slavi. Acì înrâurirea înscrisă în munte, imprimată în valurile fugătoare ale apelor, înconjoară pe Români mult mai de aproape».

Suntem dar îndreptăţiţi să adăogăm, pe lângă elementele latine-traco-ilirice, un al treilea factor etnic de temelie, intrat în făurirea neamului românesc: factorul slavonic. Neamul românesc are

1) Op. cit p. 63.

deci aceste patru prime fântâni etnice netăgăduite: Tracii, în cari se absorbiseră Scyţii, Latinii şi coloniile ilirice, popoare diferite însă romanizate şi în sfârşit Slavii.

«Pe la jumătatea secolului al şaptelea, Bulgarii, — adevăraţii Bulgari — apar pe scena istoriei. O ramură din aceşti noi barbari se pripăşì între Nistru, Prut şi Dunăre». Cu timpul trecură de acolo pe malul drept al Dunării şi se amestecară cu populaţiile traco-germanice, cărora le insuflară vieaţă nouă. Insă «limba, moravurile şi chiar credinţa — în secolul al optulea — le împrumutară ei dela predecesorii lor veniţi pe pământul Moesiei, dela vecinii nemijlociţi Slavii, cari erau mai numeroşi şi mai înaintaţi în cultură». Cu Bulgarii curentul de năvălire devine iar fino-mongol sau turanic. Căci după dânşii un întreg şir de popoare turanice se arată şi se opriră în ţările noastre, între cari: pe la sfârşitul secolului IX Pecenegii, Ungurii sau Maghiarii, şi Kumanii, cari se ivesc pe la jumătatea secolului XI. In sfârşit, prin sec. XII îşi fac apariţia şi hordele sălbatice ale Tatarilor. Dintre aceste neamuri turanice sau fino-mongolice, cele cari au avut o înrâurire mai simţitoare asupra Românilor, fie prin numărul lor, fie prin vecinătatea nemijlocită şi venirea într'o atingere mai statornică cu aceştia, sunt Bulgarii, Ungurii şi Kumanii.

Inrâurirea Bulgarilor, privită ca rasă turaniană, este neapărat ştearsă. Ei fură ei înşişi desnaţionalizaţi şi slavizaţi, aşà încât înrâurirea lor asupra neamului nostru fu deadreptul şi în întregime slavă. Această înrâurire fu însă mare, căci timp

de cinci veacuri, din sec. VIII până în sec. XII, Românii şi Bulgarii trăiră strâns uniţi laolaltă şi alcătuiră, în două rânduri, o formaţie politică precumpănitoare în Răsăritul Europei. In acest restimp, imperiul bulgaro-român se întindeà dela Carpaţi până dincolo de munţii Balcani. Orcare ar fi fost tăria dominaţiei bulgare la Nordul Dunărei, prea slabă după unii istorici — spre pildă d-l Iorga şi întru câtva chiar d-l Xenopol, reală şi simţitoare după alţii, — spre pildă Onciu, fapt este că dominaţia şi influenţa bulgară s'a întins pe ambele maluri ale Dunărei şi chiar în Transilvania! Vom vedeà mai la vale în ce a constat înrâurirea bulgară asupra Românilor. Pentru acum să rămâe bine înţeles că ea a fost slavă.

Kumanii, deşì trăiră multă vreme în vecinătate nemijlocită cu Românii, căci multă vreme zăboviră şi se răsboiră ei alături pe câmpiile Munteniei şi Moldovei şi aiurea între Olt şi Prut, n'au lăsat urme, nici adânci, nici numeroase în materialul sufletesc al neamului nostru. Afară de prea puţine nume de localităţi, nimic nu se cunoaşte a ne fi mai rămas dela dânşii. De altfel, Kumanii nu stăpâniră Muntenia şi Moldova decât timp de vre o două sute de ani. Ei dispărură dupe scena istoriei pe la 1240.

O înrâurire, de astădată curat mongolică, asupra neamului românesc a fost acea a Ungurilor. Ei se aşezară în Panonia pe la sfârşitul veacului al IX, cucerirà aceste ţinuturi în timp de un veac, şi până la începutul veacului al XI întinseră cuceririle lor peste Banat, Transilvania. In cursul

acestor cuceriri, Ungurii răpuseră cei câțiva duci români mai răsăriți și desființară ducatele lor subjugându-le. Aceasta fu soarta ducatului lui Glad, Gelu ș. a.

Mai târziu cevà, ei ajunseră la Dunăre și fură vremi în care suzeranitatea lor se întinse și peste Bulgaria. De atunci până azi, Românii au rămas sub înrâurirea și stăpânirea poporului maghiar. Este drept că cea mai mare parte din țările române își câștigă de prin veacul al XIII neatârnarea. Dar nici cu aceasta, înrâurirea ungurească nu încetă asupra Românilor neatârnați. Cât despre cei cari au rămas fără întrerupere subjugați Ungurilor, influența maghiară asupra lor a fost adâncă și temeinică și se urmează întărindu-se până chiar în zilele noastre. Trebue deci să recunoaștem că, dupe Slavi, între popoarele cari ne-au adus un mai însemnat și bogat material sufletesc este, pe lângă Turci, acela al Ungurilor.

Intre anii 800 și 1200, deci vreme de patru veacuri, elementul bulgar, la Sudul Dunărei, și cel unguresc,[1] la Nord-Vestul Carpaților, întinseră stăpânirea lor devenită pacinică și acoperiră stratul traco-iliric și latino-slav, ce trăia, răslețit în sate și orașe, în vechea Dacie și în Moesia. Soarta popoarelor romanizate părea acum hotărâtă și statornicită între aceste două aluviuni fino-mongole. Națiunea română, informă și moale, se întindea, ca o apă fără coloare și puțin adâncă, peste întreaga Dacie traiană și peste Moesia până, dincolo de Balcani. Năvălirea feluritelor neamuri barbare, și mai ales acea a Bulgarilor și a Un-

gurilor fu ca venirea unor ape mai groase şi mai greoaie, care se amestecară, pentru un moment, cui apa neo-latină, şi apoi se aleseră, se lămuriră ş se statorniciră, o parte în vâlcelele Bulgariei de azi, alta în câmpiile fără margini ale Panoniei.

Apa neo-latină, uşoară ca untdelemnul sau ca spirtul, se ridică în vapori uşori spre munţii Balcani sau Carpaţi. Acì se păstră sub forma curată de omăt, care, cu vremea, în deosebi elementul din Carpaţi, avù a se răspândì în şuvoae pacinice, împrăştiate pe câmpia rodnică şi întinsă de pe malul stâng al Dunărei.

Aceste şuvoae româneşti, coborîte din munţi, alcătuesc cea de a doua descălecare a poporului nostru. Apele bulgăreşti se aleseră tot mai mult deci spre Sudul Dunării, dar ele coprind şi azi ostroave valahe, curate româneşti.

Aceste ostroave este drept că se păstrară tot timpul pe eşiturile cele mai înalte ale Balcanilor, cari dominau marea bulgaro-slavă. Apele ungureşti se aleseră şi ele spre Nord-Vest, dar apucară la mijlocul lor o mare peninsulă românească, de cea mai mare însemnătate: Transilvania, Banatul şi Maramureşul. De atunci până azi, aluviunile ungureşti din Banat şi Transilvania sunt acoperite de vapori româneşti ce scoboară Carpaţii spre Apus. Marea ungurească pare că caută să se retragă puţin câte puţin din drumul neamului nostru. Tendinţa este ca într'o zi apele româneşti, azi turburate încă de nomolul maghiar, să se aleagă limpezi şi să-şi unească cursurile lor într'un singur curent puternic.

Această alegere, limpezire și așezare a apelor neo-latine nu dură mult. Ele fură în curând, după vreo trei veacuri de răgaz, turburate din nou de un nou puhoi mongolic de origină: Turcii. Dar și mai înainte de Turci, frații lor de sânge, Tătarii își arătaseră adesea colții lănciilor lor și pregătiseră încă de mult calea năvălirilor turcești. Către sfârșitul veacului al XIV, Turcii ajung la Dunăre. Principatul Munteniei se supune lor.

Un veac și cevà mai târziu acelaș lucru îl făcură Moldovenii. Transilvania căzù sub Turci după un alt veac. Jugul Turcilor apăsă neamul românesc de pe la 1390 și până pe-la 1880. Aproape cinci veacuri. Deșì dominația turcească dură așà de mult, ea, fiind în condițiuni cu totul particulare, n'avù asupra noastră o înrâurire prea covârșitoare. Mai mare cu mult decât a Ungurilor, înrâurirea turcească este totuș mult mai mică decât cea slavă. In tot cazul, cu Turcii, influența mongolică asupra sufletului românesc, începută de Unguri, se întărì și mai mult. Ea trebue ținută deosebit în seamă.

Legăturile noastre istorice cu Turcii sunt factorul cel mai puternic, care a determinat, pe cale curat socială, soarta neamului nostru și chipul desvoltării lui. Snbjugarea noastră de către Turci este momentul absolut covârșitor al istoriei noastre. Din acest fapt decurg toate restriștile și toate pericolele prin care trecù poporul român. Din acest fapt decurge chiar păstrarea națională, ca și cauzele degenerării societății românești.

Cu năvălirea turco-tătară se încheie pentru noi lanțul de restriști violente și sălbatice.

Năvălirile barbare încetează, însă spre a lăsà loc unor năvăliri şi înrâuriri semi-civilizate. Năvălirile şi înrâurile, sub această din urmă formă, sunt acelea ale Grecilor moderni şi ale Ruşilor.

Intr'adevăr, pe căi diferite, elementul grecesc modern pătrunse în sânul poporului român, încetul cu încetul. Mai întâiu ei veniră acì ca neguţători, şi se găseau încă de mult în împrejurimi, prin oraşele de lângă Marea Neagră: Cetatea albă, Chilia. «Căderea Constantinopolului împingând pe mulţi Greci a se expatriá, un număr însemnat din ei apucă, — cei învăţaţi către ţările apusene, unde puteau trage folos din învăţătura lor, cei mai de rând spre ţările române» [1]).

Inundaţia grecească pe solul românesc se făcù după revărsarea acestui element din Constantinopol. Pe lângă negoţ, religia fu haina sub care se strecurară în ţările noastre epigonii Bizanţului corupt şi degenerat.

In acelaş timp, legăturile politice, cari ne puneau sub ordinile Sultanilor turceşti din Ţarigrad, deveniră mijlocul de canalizare spre ţările române al drojdiei etnice din uliţa Fanarului. Odată cu noii domni orânduiţi şi foarte repede schimbaţi, se repezeau în ţară puhoae de Greci lihniţi de foame şi înrăiţi de robia şi mizeria turcească. Curentul acesta de cotropire grecească fu aşà de puternic, că, după un veac, poporul românesc îngăduise în sânul său mai mulţi Greci decât ar fi putut el mistuì şi suportà.[1] Năpădirea grecească începù pe la sfârşitul veacului al XV. Un secol

1) Xenopol III, p. 451.

mai târziu, pe la începutul veacului al XVII, găsim dejà revolte numeroase împotriva Grecilor.

In epoca modernă a istoriei ţărilor româneşti, în afară de căderea lor sub stăpânirea turcească, nu se mai poate cità un eveniment, de o însemnătate tot atât de mare pentru nefericirea neamului nostru, ca cotropirea pacinică şi perfidă a Grecilor. De altfel, fatalitatea grecească asupra Românilor este strâns legată de a Turcilor. — Inrâurirea grecească asupra neamului românesc fu socială, culturală şi economică. Fără îndoială, în materialul sufletesc, care alcătueşte conştiinţa românească, Grecii au adus o însemnată parte de bun sau rău, poate chiar bun şi rău.

Legăturile cu Ruşii, invaziile lor răsboinice în ţările române, cum şi vecinătatea lor, n'au fost fără să lase nici o urmă în sufletul nostru. Cu atât mai mult, cu cât acest element slav găseà în ţăsătura sufletului nostru o foarte mare parte de material psichic la fel cu cel rusesc. Pe urmele vechei înrâuriri slave, pătrunseră negreşit elemente ruseşti în conştiinţa noastră şi împrospătară, mai ales în Basarabia şi Moldova, în privinţa limbii, vechea înrâurire slavonă.

In sfârşit, în timpurile cele mai din urmă, şi mai ales sferturile de mijloc ale sec. XIX se însemnează printr'o puternică, profundă şi largă înrâurire franceză. Această înrâurire avù loc în condiţii cu totul deosebite. Ea fu adusă la noi, nu prin inundaţia etnică a populaţiei franceze asupra ţărilor române, ci, din potrivă, prin ducerea şi şederea prelungită în Franţa a tinerimei române.

Această înrâurire constitue un fenomen aproape unic în felul său în istorie. Niciodată nu s'a văzut la vre-un popor imitaţia însuşirilor şi culturii, a unor forme de cultură ale unui alt popor, în chip aşà de spontan, firesc, profund şi stăruitor. Negreşit că mintalitatea franceză, ea însăşi fructul unei lungi evoluţii a mintalităţii romane, se găsì în faţa sufletului neisprăvit al Românilor, şi el derivaţie alterată dela Romani, ca un model desluşit în faţa unui începător în arta de a desemna. Poporul român începù a-şi alcătuì chipul său sufletesc de a fi după chipul şi asemănarea mintalităţii franceze. Materialul său sufletesc ţinea să se cristaliseze în jurul unor linii netede, al căror desemn încercà să reproducă pe acela al Francezilor, atât erà de mare afinitatea şi înrudirea de obârşie a acestor două suflete.

Limba, gramatica şi sintaxa noastră se resimţiră profund de această înrâurire. Poate nici înrâurirea slavonă n'a fost atât de generală şi fundamentală. Dacă alături o bucată de proză românească din sec. XVII şi al XVIII de un fragment din ultimii ani ai secolului al XIX, vei aflà o deosebire într'adevăr adâncă între aceste două chipuri diferite de a cugetà şi de a se exprimà ale Românilor, la o distanţă de timp atât de mică.

Limba şi mintalitatea franceză fură, în sfârşit, pentru limba şi mintalitatea neisprăvită a Românilor, ca un cristal ce cade într'o soluţie chimică de o compoziţie asemănătoare, care tinde să se cristalizeze şi care se precipiteàză în cristale identice sub înrâurirea acestuia. Aşà se poate explicà uşor precipitata imitaţie la noi a tot ce este francez.

Ultima decenie a secolului XIX şi aceşti primì ani ai veacului în care trăim se însemnează prin o înrâurire germană, care tinde să ia locul, reuşind însă foarte puţin, înrâurirei franceze.

Atât este de adevărată realitatea acestor înrâuriri şi simţul nostru de imitaţie în general că un scriitor francez anonim zicea: «Românii au împrumutat moravurile şi viciile popoarelor cari i-au guvernat sau protejat, după cum o mărturiseà chiar unul dintre ei; ei au împrumutat dela Greci lipsa lor de bună credinţă în afaceri; dela principii fanarioţi amestecul lor de josnicie şi de vanitate. Ei au împrumutat dela Ruşi desfrâul lor, dela Turci lenevia; Polonezii i-au înzestrat cu divorţul lor.»

In rezumat deci, o sumedenie de popoare străine, aparţinând celor mai diferite rase etnice şi istorice, veniră să contribuiască, cu mult puţinul lor trupesc şi sufletesc, la plăsmuirea sufletului românesc. Intre aceste popoare trebue să socotim cu siguranţă pe cele următoare: Scyţii, Geţii, Dacii, Romanii, Grecii, Galii, Ilirii, Goţii, Hunii, Avarii, Slavii, Gepizii, Marcomanii, Pecinegii, Ungurii, Kumanii, Turcii, Tătarii, Grecii moderni, Ruşii şi Francezii. Dintr'acestea, sunt unele popoare cari au lăsat urme foarte puţine şi foarte şterse în compoziţia sufletului nostru: Galii, Goţii, Hunii, Avarii, Gepizii, Marcomanii, Pecenegii. Altele au lăsat însă urme stăruitoare şi de temelie, deşì în măsuri diferite, în alcătuirea mintalităţii noastre: Dacii, Romanii, Ilirii, Slavii, Kumanii, Ungurii, Turcii, Grecii moderni şi Francezii.

Aceştia din urmă sunt adevăraţii părinţi şi educatori etnici mai de seamă ai neamului românesc. Sufletul nostru este rupt din sufletul lor, mintalitatea românească şi-a împrumutat hrana din mintalitatea acestor neamuri. De aceea, pentru a lămurì care este fondul sufletesc al Românilor, trebue să căutăm mai întâiu a stabilì pe scurt care a fost caracterul şi mintalitatea acestor popoare, şi în ce măsură fiecare din ele a contribuit la formarea sufletului românesc. Psichologia acestor popoare a fost cercetată şi oare cum fixată de psichologi [1]). In capitolul următor avem să vedem care este psichologia fiecăruia din ele.

§ 2. Isvoarele etnice ale sufletului românesc.

Psichologia popoarelor din care se trage neamul nostru nu ne interesează decât în măsura în care ele au contribuit, cu materialurile lor sufleteşti, la făurirea mintalităţii şi caracterului românesc. De aceea, înainte chiar de a cercetà cari au fost însuşirile sufleteşti ale acestor popoare, trebue arătat, pe cât este cu putinţă, măsura în care ele au contribuit la formarea psichologiei noastre etnice şi în care ele au înrâurit sufletul nostru. Cum însă «limba şi literatura este istoria naturală a omului»—căci dacă omul are cevà în plus, cevà caracteristic deasupra animalităţii «plusul neamului omenesc este cuvântul» [2])—nu putem alege mai

1) Hippolyte Deprez. Les Peuples de l'Autriche et de la Turquie, 1850, p. 108.
2) Hajdeu citat de Pană Popescu în Psichol. Poporului Român după literatura populară, p. 8—9.

nemerit un alt semn obiectiv şi o măsură mai dreaptă a înrâuririi popoarelor străine asupra Românilor decât limba, cuvintele ce aceste popoare le-au împrumutat.

De aceea, graiul românesc, examinat de aproape în compoziţia sa, ne va dà putinţa să hotărâm în ce măsură au luat parte la formarea neamului fiecare din popoarele amintite în capitolul precedent. Cuvintele cari alcătuesc graiul, morfologia, fonetica şi sintaxa sunt suportul sufletului popoarelor şi, ca să zicem astfel, semnul obiectiv şi statornic al firii lor sufleteşti, lăuntrice, ascunse în adâncime greu de cercetat.

Compoziţia graiului unui popor oglindeşte, prin urmare, în chip aproape desăvârşit, compoziţia mintalităţii şi caracterului său. De aceea, cercetând psichologia popoarelor, cari au contribuit la făurirea neamului românesc, vom începe întotdeauna prin a hotărî, cu ajutorul elementelor lexice şi fonetice, ce ne-au rămas dela ele, măsura în care materialuri de ale psichologiei lor au trebuit să treacă în psichologia noastră.

Contribuţiile acestor diferite popoare alcătuesc tot atâtea aluviuni deosebite, cari, în straturi succesive, s'au depus în sufletul românesc. O tăetură verticală a acestor straturi ne ar lasă să vedem că ele se pot deosebì în două feluri de aluviuni, destul de diferite între ele. Şi anume, aluviunile tracice: geto-dacice, latine şi slave sunt cele mai însemnate şi cele mai de temelie. Ele alcătuesc primul nostru fond sufletesc şi formează dejà o fiinţă aparte, deosebită, cu caractere aproape consistente,

după cum vom vedeà mai la vale. Peste acest prim fond sufletesc se aştern straturi mai subţiri turanice, fino-mongolice: Kumane, ungare, tartare, turceşti, şi apoi greceşti moderne. In sfârşit, înrâurirea franceză colorează toate aceste straturi şi le procură fermentul închegărei lor consistente, liniile de temelie ale formării încete a sufletului românesc.

a) Tracii: Geţii şi Dacii.

Este de netăgăduit că elementul geto-dacic, care a intrat în compoziţia poporului românesc, este dintre cele mai precumpănitoare. Trăsături netezi, adesea destul de lămurite ale caracterului dac se desprind şi acum în caracterul românesc, şi ele se găsesc, cu atât mai curate şi mai luminoase, cu cât le urmăreşte cineva în decursul timpului îndărăt. Ele s'au schimbat, s'au întunecat şi s'au ştirbit, cu cât scoborâm scara veacurilor mai apropiate de noi.

Din nefericire însă, aici graiul românesc ne înfăţişează o foarte regretabilă lipsă. Acest suport obiectiv, material al elementelor sufleteşti moştenite dela Daci, ne lipseşte aproape cu totul. Fonetica şi cuvintele dace lipsesc din limba noastră, sau sunt aşà de sărace, încât ele nu oglindesc de loc cuprinsul nostru sufletesc de origină dacă. Prin escepţie, aici nu putem măsurà contribuţia sufletească geto-dacică prin cantitatea de cuvinte şi prin fonetica şi morfologia dacică, care ar fi, în graiul nostru, suportul acestui strat lăuntric ce Dacii ne-au lăsat moştenire. «Tot ce ştim noi despre limba Dacilor se reduce la câteva nume

de locuri şi de persoane, păstrate de către istorici şi în inscripţii... Ne este cu neputinţă, cu mijloacele de care dispunem astăzi, să ne facem o idee mai limpede de ceea ce erà limba Dacilor... Un fapt este numai sigur, că limba Dacilor erà strâns înrudită cu acea a Tracilor din Sudul Dunărei. Strabon numeşte pe Daci un popor «ὁμόγλωττον τοῖς Θραξίν». Ar fi deci un mijloc indirect ca să completăm cunoştinţele noastre despre graiul dac cu ajutorul limbei trace. Dar, din nefericire, cunoştinţele ce avem despre limba tracă sunt tot atât de sărace» [1]).

Dacii, din cauza stării lor înapoiate faţă de civilizaţia şi cultura romană, au fost romanizaţi. Ei au perdut şi uitat limba lor, spre a învăţà pe acea a coloniştilor romani, [2]) măcar că ei şi-au păstrat, cum de altfel erà şi firesc, firea, temperamentul şi însuşirile lor sufleteşti. Intru cât părerea d-lui Xenopol poate fi întemeiată, dânsul crede că limba albaneză este înrudită cu cea dacă. Atunci, un mijloc indirect de a cunoaşte urmele dace ar fi poate să cercetăm cuvintele ce avem în comun cu albanezii; cuvintele albaneze ar fi de fapt cuvintele dace, şi psichologia acestora ne-ar puteà lămuri cu cevà asupra psichologiei Dacilor.

Ilirii vechi însă au înrâurit ei înşişi, de-a dreptul, poporul nostru, căci au contribuit cu mult material omenesc la formarea noastră. Insemnătatea acestor urme nu se poate nici măsura, nici sta-

1) Densuşeanu, Histoire de la Langue Roumaine, pag. 20—21.
2) Ibid. p. 9—10.

bilì cu uşurinţă. Singure împrumuturile lexice şi înrâuririle fonetice asupra limbei noastre ne-ar putea dà măsura împrumuturilor sufleteşti ce-am făcut dela Iliri.

Influenţa ilirică fiind de aceeaşi natură cu cea albaneză adesea nu se poate distinge bine de aceasta [1]. Cum unii filologi susţin că limba română primitivă s'a format din cea latină sub influenţa limbei ilirice [2], urmează că înrâurirea ilirică trebue să fi fost destul de remarcabilă. D-l Densuşeanu crede că elementul iliric a înrâurit limba română mai adânc chiar decât cel slavon, care a atacat elementele constitutive ale limbei noastre în epoca primei sale formaţii. Aşà, din punct de vedere fonetic, se atribue influenţii ilirice schimbarea lui ct şi cs în pt şi ps, în cuvinte ca *lapte*, *coapsă* etc. [3]).

De asemenea, schimbarea lui a + n, m, simple sau compuse cu alte consune, în î din româneşte, s'ar datorì unei schimbări analoage, care se găseşte la Albanezi.

Cuvintele *jumătate, întâi, şease,* sunt iarăş albanisme, introduse în limba latină orientală în primele timpuri ale romanizării Iliriei. Unele cuvinte: *certare, falcă, pulpă,* etc., au alterat înţelesul lor în acelaş mod la Români ca şi la Albanezi. Inrâurirea lexică, împrumuturile de cuvinte curat ilirice sunt şi mai simţitoare. Sunt multe cuvinte populare, dintre cele mai frumoase, luate dela Albanezi. Nu se ştie

1) Densuşeanu, op. cit., p. 349.
2) Ibid., p. 321.
3) Ibid., p. 249.

însă sigur dacă ele n'au trecut la noi prin intremijlocirea Sârbilor și Bulgarilor, cari le-au luat și ei. Astfel de cuvinte sunt: *bucurie, bunget, buză, gălbează, căpușă, ceafă, copae, cioc, copil, crușare, curpen, fluer, fluture, gata, ghimpe, gâdelire, gresie, groapă, grumaz, gușe, măgar, măgură, măi, moș, mugur, murg, năpârcă, pârâu, rânză, sat, sâmbure, spuză, straită, strepede, țop, țară, vatră...*

Insă și mai grea decât stabilirea înrâuririi limbei ilirice este fixarea influenței sufletești a Ilirilor asupra mintalității noastre, pentru că însăș psichologia Ilirilor este necunoscută. Cel mult, întrucât Albanezii moștenesc firea Ilirilor, am puteà să rezumăm psichologia acestora după datele psichologiei acelora, care, la rându-i, este tot puțin cunoscută sau aproape de loc.

De aceea, nu putem decât să ne mulțumim a rezumà acì datele cele mai amănunțite ce au putut răsbate deadreptul până la noi despre moravurile și însușirile sufletești ale Geto-Dacilor. Cari sunt aceste moravuri și însușiri?

Este foarte interesant de a vedeà felul de vieață al Dacilor, căci el pare a fi în totul acelaș cu ce-l pe care-l duce populația noastră până în timpurile cele mai din urmă. Ei trăiau cu creșterea și păstorirea animalelor domestice, de aceea au și fost porecliți de cei vechi cu numele de mâncători de lapte. «Hrana națională a Dacilor a fost meiul, sau mălaiul», deșì este dovedit că au cunoscut grâul, pe care-l păstrau în gropi, adică așà cum se păstrà la noi până de foarte curând. «Meiul, zice d-l Xenopol, pare a fi te-

melia hranei locuitorilor din țările române până adânc în timpurile moderne. Așà, un misionar catolic, care vizitează Muntenia pe la 1670, spune că tot acel popor se hrănește din pâine de meiu, și Mihai Viteazul este poreclit de Sași, în bătae de joc: «Malai Vodă». Ca băutură, Geto-Dacii cunoșteau vinul, pe care-l cultivau încă de mult. Casele și le clădeau din lemn sau din garduri de nuele spoite cu humă, întocmai cum se vede și azi la cea mai mare parte a țăranilor săraci, mai ales în Moldova. Cât despre îmbrăcăminte, este destul să privești cu luare aminte un Dac înfățișat pe coloana lui Traian din Roma, spre à vedeà că portul țăranilor noștri, mai ales din părțile muntoase, este aproape acelaș cu al Dacilor. «Locuitorul primitiv al Daciei, zice d-l d'Haussez, se arată și azi cu *braca* și căciula sa, cu chimirul lat de curea și cu opincile prinse cu nojițe,— portul care caracterizează pe Daci în baso-reliefurile coloanei traiane. Femeile au păstrat până azi bucata de pânză (marama), care le învălue odată cu părul și bărbia și gâtul» [1]).

Spre deosebire de toate popoarele vechi, Dacii purtau pantaloni largi și lungi până la glesnă, cari nu sunt altcevà decât ismenele oltenilor noștri. «In picioare purtaù un soiu de opinci prinse cu nojițe; capul, la cei nobili, erà acoperit cu un soiu de căciulă frigiană, care nu se vede însă a fi fost făcută de piele de miel... Corpul erà îmbrăcat cu o tunică lungă până la genunchi și încinsă peste brâu». Insă asemănarea cea mai mare,

1) Baron d'Haussez. Alpes et Danube, Paris, 1837.

care se află între Români și Daci, este în privința portului părului, «care se vede într'adevăr a fi și azi tot acel ce erà obicinuit pe atunci, tăiat în frunte și în plete lungi pe spate».

D-l Xenopol tăgăduește, pentru rest, asemănarea portului Dacilor cu al țăranilor români de azi, căci, cum observă dânsul, «ițarul este strâmt și încrețit pe picior, iar nu larg, ca braca Dacilor; coperirea corpului se face cu cămașea, care, deși seamănă cu tunica de desubt a Dacilor, nu are nimic carateristic... Căciula nu seamănă întru nimic cu acel fes fără ciucur al Dacilor, etc.».

Aceste deosebiri ce le găsește d-l Xenopol ne par absolut fără nici o importanță, pe lângă asemănările fundamentale ce se văd în general între costumul dac și cel român. Există și ițari largi, și dacă cămașa Românilor diferă întru câtva de tunica de desubt a Dacilor este că timpul de două mii de ani, ce ne desparte de Daci, n'a putut să nu introducă nici o modificare în acest costum. D-l Xenopol nu crede în puterea modei? Darși animalele, care nu schimbă nimic, în acest răstimp, ar fi putut schimbà cevà din instinctele lor rigide, cu atât mai mult omul, al cărui mod caracteristic de a fi este imitația și schimbarea.

Ceea ce erà cu desăvârșire covârșitor în vieața sufletească a Dacilor era ideia nemuririi, care a fost cunoscută chiar la Scyți. «Această idee alcătuea fondul tuturor popoarelor de rasă tracică, din care am văzut că Dacii și Geții făceau parte întregitoare». «...Pe când la celelalte popoare din vechime, această idee fusese aproape întunecată de

desvoltarea odraslelor secundare ale ideii religioase... la Geți ea devenì centrul, în jurul căruia se învârteau toate concepțiunile lor religioase, toată vieața lor morală».

Legenda spune că un profet al Dacilor, cu numele Zamolxis, sclav din Samos, rob al lui Pitagora, reîntors bogat în țările trace, de unde erà de felul lui, ar fi «înființat acolo o așezare, în care adunà pe fruntașii cetățeni, le dà mese și în timpul ospățului îi învățà că acei pe care îi primeà la masă nu ar fi niciodată să moară, ci ar fi strămutați într'un loc, unde s'ar bucurà pentru vecie de toate bunurile dorite. Pe când îi învățà astfel, puse să i se zidească, în taină, o cameră sub-pământeană și, când ea fu sfârșită, dispărù timp de trei ani. Tracii îl plângeau ca pe un mort, dar în al patrulea an el reapăru, întărind el însuși cele ce învățase pe compatrioții săi».

Ideia nemuririi sufletului așà fu de temeinică, pentru mintea și caracterul Geto-Dacilor, încât mare parte din vieața lor morală și sufletească, moravurile, întorsătura spiritului lor, caracterul lor au decurs, în bună parte, din această concepție. Ea explică, de pildă, obiceiul ce erà la Traci «că atunci când se năștea un copil, toate rudeniile lui, înconjurându-l, plângeau asupra relelor, pe care aveà să le sufere, din momentul ce văzuse lumina zilei și numărau gemând toate mizeriile omenești ce-l așteptau. La moartea însă a unuia din concetățenii lor, ei se dedau, din potrivă, la veselie, îl acopereau cu pământ în mijlocul glumelor și-l fericeau de a se fi sfârșit, fiind mântuit

de relele acestei vieţi». După cum observă d-l Xenopol, acest obiceiu se mai păstrează şi până azi la Românii din Macedonia, căci «la botezul unui prunc, femeile bătrâne plâng, având în vedere nefericirile ce-l aşteaptă în vieaţă, dupăce se face om».

Această trăsătură caracteristică şi de temelie a psichologiei Geto-Dacilor tălmăceşte întregul mod de a fi al lor, şi mai ales chipul în care ei se băteau şi mureau în răsboiu. «Ideia nemuririi, zice d-l Xenopol, adânc înrădăcinată la ei, trebuià să încoarde mult puterile lor în vieaţa pământească... Nu se puteà deci teme de ea (moarte), ci o doreau şi o binecuvântau când ea sosià, mai ales pe câmpul de răsboiu, unde luptau pentru patrie şi libertate. De aceea şi vedem pe scriitorii antici spunând într'un glas, că aceste popoare erau foarte curagioase şi aproape neînvinse, prin dipreţul ce-l arătau pentru vieaţa şi apetitul de moarte».

Se citează cazul unui rege get, Dapix, care, văzându-se vândut de un Grec, şi trebuind să se predeà cu armata sa, se ucide împreună cu tovarăşii săi. Tot din această trăsătură caracteristică a lor decurge mândria pe care a arătat-o acest popor în diferite împrejurări. Aşà, ei au preferat moartea în locul ruşinei de a fi duşi în cortejul triumfal al învingătorului lor. In loc de a se dà sclavi şi de a-şi robì patria şi capitala, împăratului Traian, «ei dau foc singuri capitalei lor şi, la lumina flacărei mistuitoare, se îngrămădesc pe lângă vasul cu otravă, îşi împlântă pumnalele în inimi, sau roagă pe prietenii lor să le facă această de pe urmă îndatorire».

Ideia nemuririi sufletului a mai determinat şi cruzimea ce caracteriză pe Daci. A omorî pe vrăjmaşi erà, după părerea lor, a-i face un bine; de aceea, trebue să-l chinuească spre a-l pedepsì. In răsboiul cu Romanii, prinşii din răsboiu se văd a fi fost canoniţi în chipul cel mai crud de către femeile dace.

Tot acestei credinţe adânci în nemurirea sufletului se datoreşte, pe de altă parte, postul şi înfrânarea dela toate plăcerile acestei lumi, ascetismul pe care-l urmau o clasă anume de călugări. Aceştia trăiau necăsătoriţi şi nu mâncau carne. In ascetismul lor ei ajungeau până chiar la concepţia budistă a Nirvanei.

In legătură cu această parte a caracterului lor, mai este de luat în seamă faptul că Dacii aveau o putere de voinţă demnă de toată admiraţia, şi o admirabilă putere de a se stăpânì, de a-şi impune o stavilă deprinderilor lor, mai ales când ele nu erau bune. Aşà se povesteşte că Boerebista, cu ajutorul profetului Deceneus, pentru a pune stavilă patimei prea mari a vinului, poruncì Dacilor ca să stârpească viile. Dacii îşi impuseră acest ordin şi-l executară întocmai. Tot astfel se povesteşte că, fiind odată bătuţi de Bastarni, Geţii fură condamnaţi de către regele lor Oroles să se culce cu capul în locul picioarelor şi să slujească ei pe femei.

Afară de caracterul răsboinic, care erà cu desăvârşire temeinic la Daci, şi care isvorà din credinţa lor în nemurirea sufletului, Dacii ne înfăţişează, în istoria lor, o minte activă, ageră,

dispusă să ia lecții dela vrăjmași și să imiteze civilizația romană. Deci, ei ne apar ca un popor cu un spirit deschis la înrâuririle civilizatoare venite din afară, dela popoare, de a căror superioritate în răsboae avuseseră probe vădite. Ca popor răsboinic, ei urau munca câmpului, se dedau agriculturei cât mai puțin. Se zice că ei priveau ca cea mai mare onoare de a nu munci: a ară pământul eră pentru ei tot ce poate fi mai înjositor, și a trăì din pradă socoteau că este îndeletnicirea cea mai nobilă».)

Geto-Dacii trăiau în triburi cari erau veșnic în neînțelegere și lupte interne.

Popor inteligent, mai multe împrejurări din istoria lor stau dovadă de vioiciunea și ingeniozitatea lor. Astfel este prânzul pe care Dromihete îl servì în vase de aur lui Lizimac, pe când el și cu ai săi se serveau din vase de lut și de lemn necioplit. Aceasta spre a-l dojenì în urmă, de ce a râmnit la traiul lor cel atât de sărac și primitiv, de oarece Lizimac venise să cucerească pământurile geto-dace. In acelaș înțeles trebue amintit exemplul dat de Oroles diferitelor triburi desbinate, pentru ca să le învețe a se unì între ele înaintea dușmanului. «El asmuțì doi câini unul asupra altuia, dând drumul unui lup înaintea lor, tocmai în momentul când se mâncau mai tare. Câinii încetară lupta lor și se luară după lup».

Dar însușirea cea mai temeinică a caracterului geto-dacic este duplicitatea, viclenia, prefăcătoria, dibăcia de a înșelà. Aceste însușiri le incarnă, poate în gradul cel mai înalt, Decebal, eroul cel

mare de care vorbește istoria Dacilor. Dio Cassius ni-l zugrăvește în termenii următori: «Priceput în cunoștința răsboiului și dibaci în mânuirea lui, înțelegând când să lovească și când să se retragă, meșter în așternerea curselor și iute la faptă, știutor a se folosì de izbândă cât și a îndrepta înfrângerea...».

Următoarele acte ale Dacilor sunt în măsură a întărì și a dovedì aceste trăsături sufletești ale lor. «Se zice că Decebal, pentru a împedica pe Romani de a înaintà către Sarmisegetuza, ar fi tăiat o pădure la înălțimea unui stat de om și ar fi îmbrăcat trunchiurile cu haine și arme, astfel că închipueau o mare armată, care ar fi înșelat pe Romani». Chipul umilit în care Dacii cereau pacea dela Traian este fățarnic. «Ei se puneau în genuchi întinzând către el mâinile lor în semn de desperare și implorând îndurarea lui». De fapt însă, condițiile păcii erau țanțoșe. Răsboiul mergând mai departe, Decebal, adus la extrem, cere el însuși în genuchi pacea sub cele mai umilitoare condiții chiar. «Nu că doar el ar fi avut gândul a se ține de cele încheiate, ci numai a scăpà de pierzania în care se aflà». N'ajunse însă Traian la Roma și Decebal rupsese toate legămintele și condițiile, călcase toate jurămintele date. Să se țină încă în socoteală cursele de tot felul, ce Decebal întinse împăratului roman: dezertorii trimiși să omoare pe acesta, prinderea prin înșelăciune a lui Longinus, comandant foarte iubit de Traian, etc.

In scurte cuvinte, psichologia Geto-Dacilor erà aceasta: popor de păstori de o adâncă religiozitate față de credința în nemurirea sufletului, viteaz

şi crud fără seamăn, cumpătat, despreţuitor de moarte, cu o voinţă puternică şi o minte ageră, deschisă şi vioaie; ei întruneau pe lângă aceste însuşiri o viclenie, o făţărnicie, o duplicitate renumite în toată lumea veche. Aceste date asupra psichologiei Geto-dace sunt de cel mai mare preţ, noi le vom vedeà isbucnind mai târziu în caracterul marilor eroi ai neamului nostru, fie în Moldova, fie în Muntenia şi în celelalte ţări locuite de Români.

Romanii.

Dacă însuşirile Dacilor au trecut în caracterul nostru, după cum vom vedeà mai cu deamănuntul în cursul paginilor viitoare, acelea ale Romanilor, cari ne-au lăsat limba şi conţinutul ei spiritual, trebue neapărat să fi trecut mai ales în inteligenţa poporului nostru.

Să vedem însă mai întâiu, pe scurt, care a fost măsura în care Romanii au contribuit cu material psichologic, cu însuşiri sufleteşti de ale lor la alcătuirea sufletului nostru. Dacă facem din graiul vorbit măsura stărilor sufleteşti pe care le avem dela Romani, negreşit că sufletul nostru, în ce priveşte mintalitatea noastră, este, ca şi limba, alcătuit din elemente în cea mai mare parte romane. Elementul romanic sufletesc trebue să fie covârşitor în psichologia Românilor, căci covârşitor este şi elementul latin limbistic în graiul nostru. «Límba română, zice d-l O. Densuşeanu, cum se prezintă ea astăzi, ne arată într'un chip aşà vădit că romanizarea ţării, în care ea a luat naştere, a trebuit să fie destul de adâncă. Tot ce este în ea mai caracteristic poartă o întipărire

curat latină. Orcât ar fi de numeroase elementele străine, cari au pătruns din lexicul ei, limba română n'a încercat prea multe schimbări în temelia sa primitivă, ea a păstrat caracterul său de idiom romanic, cu toate împrejurările câte odată puţin favorabile în cari ea s'a desvoltat». Filologii sunt de acord că limba română derivă din latina vulgară, pe care o aduseră cu ei coloniştii aşezaţi de Traian în Dacia. Mai lămurit, graiul nostru se trage mai cu seamă din latina vulgară, desvoltată în întreaga peninsulă balcanică, înainte şi după cucerirea Daciei. De aceea, cum limba este suportul (vehiculul) spiritului, mintalitatea noastră va păstrà, mai ales, urmele inteligenţei romane, aşà cum s'a desvoltat ea la lumea latină din Balcani.

Să rezumăm deci, cari erau trăsăturile esenţiale ale caracterului şi ale mintalităţii romane, cari negreşit au trecut şi în alcătuirea noastră sufletească.

După d-nii Bovio şi Puglia, citaţi de d-l Fouillée, firea Romanilor erà violentă, cea ce presupune predominarea, la ei, a temperamentului bilos şi coleric, care se trădează printr'o voinţă energică şi tenace, rând pe rând reţinută şi deslănţuită. «Adevărata trăsătură caracteristică a Romanilor, care făcù şi toată tăria lor, fu această voinţă impulsivă şi în acelaş timp stăpână pe sine». «Plugari, soldaţi şi avocaţi, iată ce au fost vechii latini, rasă aşezată şi regulată, avară şi avidă»... «Romanul erà tenace şi prudent. Acì încovoiat pe coarnele plugului, acì armat cu lancea, el lucrà totdeauna; el nu se luptà pentru plăcerea luptei în sine: răsboiul erà pentru el o muncă mai peni-

bilă chiar decât lupta în contra unui sol ingrat». Romanii fură, într'adevăr, bătuţi în mai multe lupte, într'un răsboiu însă niciodată. Ei n'au fost tari atâta în geniul militar cât în cel politic. Ei erau de o fire încăpăţînată, se distingeau prin disciplină, prin perseveranţă rece şi statornicie prudentă, prin calcul şi combinaţiile încete, prin regularitatea sforţărilor coordonate în vederea unui scop. «Marea virtute intelectuală a Romanilor fu sentimentul adânc ce avură ei despre aspectul general, universalul în particular, virtutea care trebuià să facă din ei un popor organizator şi legislator prin excelenţă; marea lor virtute socială şi morală, paralelă cu cea dintâiu, fu devotarea şi sacrificiul în întregime al individului în favoarea patriei. De acolo isvorà şi vigoarea unităţii lor politice şi universalitatea crescândă a dominaţiei lor. Dacă forţa virilă fu prima însuşire a Romanilor, a doua fu ordinea. Nici un popor n'a ştiut, mai bine ca ei, să organizeze forţa. Spiritul lor coordonator împăcà tradiţia cu progresul».

Romanilor le plăceà cea ce este aranjat cu ordine şi cu măreţie, cea ce seamănă a regulă, statornicie. Or unde mergeau aduceau ordinea şi «chiar severitatea ordinei, siguranţa persoanei, sentimentul disciplinei, respectul autorităţii, un fel de simplicitate austeră fundamentală».

Uşurinţa, cu care Romanii descopereau partea generală coprinsă în lucrurile particulare, a dat spiritului lor o temeinică tendinţă, curat generalizatoare şi enciclopedică. Pentru aceasta, el nu devenì niciodată metafizic, transcendental, după cum n'a fost niciodată mistic. Spiritul roman, ge-

neralizator și coordonator, se opuneà spiritului grec, analitic și subtil. Mintea Romanilor erà atrasă în știință ca și în politică de vederile universale. «Specializarea riscă prea mult să uite, în domeniul ei particular, acea valoare socială pe care Romanii o aveau drept scop, și care dà lucrărilor lor, dacă nu o universalitate obiectivă și metafizică, cel puțin o universalitate umană. Intr'un cuvânt, mai curând eclectici și conciliatori decât sistematici, latinii și urmașii lor n'au putut niciodată să se ridice până la acele construcții mari, cari sunt desvoltarea unei idei de căpetenie».

Toate aceste însușiri făcură pe poporul roman mai capabil în științele sociale decât în morală și în psichologie. «Studiile privitoare la legislație, la principiile ei și la efectele sale sociale, au continuat până în zilele noastre a fi înfloritoare în Italia».

Ca și spiritul roman în general, «limba latină, mai bogată și mai puțin mlădioasă cu cea greacă, are forme mai netezi, margini mai rigide». «Ea evită tot ce este arbitrar și confuz, se complace în lucrurile normale și regulate... Insușirile precumpănitoare ale acestei limbi sunt forța și energia cuvintelor, dispoziția lor armonică, echilibrul, savanta distribuție, frumoasa coordonare» «...perioadele rotunjite se urmează în bună ordine ca soldații legiunilor. Solemnitatea romană se înfățișează până și în limbă: conciziunea, forța, majestatea, acestea sunt caracterele care exprimă așà de bine geniul militar și juridic al Romei» [1]).

1) Fouillée, Psychologie des Peuples Européens, p. 52.

Aceste însuşiri făcură din scriitorii romani nişte prozatori de frunte. Patriotismul lor, gravitatea moravurilor lor, simţul practic, politic şi juridic îşi găsiră expresiunea firească în proza lor. De acì puterea de elocinţă a Romanilor, care fu şi partea lor sufletească şi literară cea mai originală. «Nimic mai roman decât retorica, elocinţa». «Cât despre Satira, care este o armată de idei şi de vorbe, cu care se poate pedepsì persoanele, reforma obiceiurile,—acest gen literar fu cultivat cu succes de Romani. Ei ajunseră acì la o mare originalitate. «Romanii avură geniul farsei şi al batjocurei; de aceea şi ziceau ei: *Satira tota nostra est*» [1]).

Caracterul pozitiv al poporului roman, a făcut să predomine la el totdeauna partea sensuală şi materială a artei. «In reprezentaţiile teatrale muzica şi mai ales mimica seduceau pe Romani... Ei preferau jocul urşilor şi al saltimbancilor, defilarea marelor triumfuri, gladiatorii în locul comediilor şi al tragediilor».

Spiritul şi caracterul roman pe lângă părţile luminoase favorabile, rezumate mai sus, mai coprindea şi alte părţi de umbre şi defecte. Intre acestea trebue să socotim şi îngustimea simţului lor poetic, prozaismul spiritului lor. «La Roma, vieaţa agricolă şi războinică absorbeau totul, poezia şi literatura nu puteau să se desvolte din lipsă de teren propice... Mai erà la Romani, ca obstacol pentru desvoltarea lor, acea primă temelie de asprime, şi rigiditate de caracter, care nu se

1) Ibid. p. 53.

aflà la Greci... Romanii desprețuiau *graecum otium* și îi opuneau *ocupatio fori*. Pe de altă parte, nici mediul din afară, fizic, nu putea fi, la ei, favorabil desvoltării poeziei și închipuirii poetice. «Care fu într'adevăr cuibul măreției romane? O țară ingrată, săracă, nesănătoasă, bântuită regulat de ciumă și foamete, în care trebuea să ari pietrișuri, după cuvântul nemerit al lui Caton». Este drept că tinerile generații romane nu erau educați de muze. «Singura poemă trebuincioasă, în copilăria noastră, a fost, zice Ciceron, să învățăm legea celor douăsprezece table».

Defectele caracterului roman, ca și însușirile lui bune, au fost tot atât de netede, lămurite și bine cunoscute. Toată lumea este de acord în a recunoaște că Romanii au fost un popor *hrăpitor, egoist, aspru, perfid* și *viclean*. Intreaga istorie este plină de fapte și împrejurări, cari trădează aceste însușiri ale caracterului roman, și aceste fapte și împrejurări sunt îndestul cunoscute celor cari s'au ocupat cât de puțin cu istoria.

Pentru scopul lucrării noastre este de mare folos să ne oprim stăruitor asupra caracterului religios al Romanilor și, în particular, asupra formei ce a luat la dânșii religia în general. De altfel, cum este ușor de presupus, la Romani, nu sentimentul lăuntric a fost precumpănitor, ci forma lui superficială și socială. Romanii practicau o îngăduință nețărmurită față de religiunile străine, întrucât ele nu atingeau interesele statului. De aceea și delictele sau profanările religioase sunt foarte restrânse și de puțină importanță și gravi-

tate la Roma. Sentimentul Romanilor, fiind mai mult exterior și social, se explică foarte bine această îngăduire. Tot această superficialitate explică și caracterul concret și utilitarist al religiei lor. «Cultul diferitelor divinități, ce cunoaștem, n'aveà la ei însemnătatea unui scop, ci aceea a «unui mijloc în vederea unor scopuri politice, adică, cu alte cuvinte, scopuri pământești». Așà se face că în religia romană, preoții putură introduce, cu timpul, considerații morale și sociale. «Ei profitară de frica inspirată de zeii lor, pentru a întărì datoriile morale și sociale, în particular pe acelea pentru care legea nu aveà sancțiuni suficiente».

Partea bună a unei aștfel de religii este că ea nu cunoaște fanatismul cu toate boalele și exagerările lui. Partea ei rea este, din punct de vedere psichologic și moral, «de a fi sterilă pentru vieața sufletului, de a oprì în loc sborul sentimentului și al cugetării, de a nu încurajà nici speculația, nici poezia, nici arta». Zeii romani nu sunt niște indivizi; ci semnele abstracte ale ființelor și lucrurilor, ei n'au biografie. Din potrivă, zeii Grecilor au mișcare, vieață, se nasc, iubesc, au bucuriile și suferințele lor. «In loc să urmărească, ca Grecii, un antropomorfism din ce în ce mai complect, care trebuià să atingă desăvârșirea în sculptura antică, Romanul nu vede în divinități decât niște abstracțiuni personificate; de aceea le și lasă el într'o stare nebuloasă, fără sens precis, fără caractere». Chiar și în teologia romană nu se vede precumpănind decât necesitatea, ordinea, uniformitatea nemlădioasă.

«Cea ce caracterizează însă religia romană sunt

nenumăratele idei mai mult sau mai puțin abstracte, ridicate în mod artificial la rangul de divinități. Fiecare om are *geniul* său, fiecare femeie *junona* sa; fiecare împrejurare din vieața socială, fiecare operație agricolă... are divinitatea sa... Cultul, iată ce erà esențial în religie: doctrina erà fără importanță: un nume este de ajuns numai dacă este întovărășit de rituri. Scăparea din vedere a celei mai mici practice nimicește puterea sacrificiului, ritualul este inflexibil; totul este regulat în grija autorității. Controlul guvernului se exersează asupra sacerdoțului și asupra șefului său suprem».

In rezumat deci, caracterul religios al Romanilor erà practic și formalist. «Spiritul latin nu se înflăcărează niciodată multă vreme pentru abstracțiile teoriei pure. Romanul are pentru fondul metafizic al religiunilor o firească nepăsare. Tocmai din cauza acestei nepăsări, observarea practicelor pur exterioare a fost totdeauna așa de mare în Italia...» Dar «această stare de necredință religioasă nu exclude de loc credulitatea în superstiții».

Ca să rezumăm acum, în cele mai scurte cuvinte, toate notele și trăsăturile mai pronunțate ale minții și caracterului roman, vom zice că poporul roman erà un popor de plugari-soldați cu o fire violentă, cu o voință tenace, prevăzătoare, impulsivă și stăpână pe sine, prevăzători, măsurați, politici. Spiritul lor erà un spirit de ordine, de disciplină, de regularitate statornică, care distingeà cu ușurință partea esențială de partea trecătoare și accesorie a lucrurilor, adică generalul statornic

din particularul trecător. Spirit organizator și legislativ prin excelență, ei avură darul legislației universale. De acì tendința de a generalizà și de a coprinde totul, predilecția pentru vederile universale, pentru ideile largi, pentru sintezele conciliatoare, fără a cădeà în metafizică. Romanii posedau, în cel mai înalt grad, elocința și spiritul batjocoritor al satirei. Pozitivi și practici, ei fură un popor prozaic, materialist, lipsit de avântul poeziei înalte. Caracterul roman erà egoist, hrăpitor, aspru și perfid. Sentimentul religios superficial, redus la împlinirea formalităților exterioare, erà practic și lipsit de orce temelie metafizică și mistică mai adâncă. Ingăduitori către toate religiile, nu cunoșteau fanatismul și erau foarte înclinați către superstiții.

Acest portret moral al Romanilor, suprapus peste acela al Geto-Dacilor, începe dejà să lase să se întrevadă câteva note și trăsături *mai luminoase*, însă destul de sfioase și prea puțin precise, din portretul moral al neamului românesc. El nu este de loc complet și trebue completat cu elementele venite în urmă, cu aluviunile psichice aduse de alte fluvii etnice pe tărâmul românesc.

Grecii vechi. Inrâurirea grecească s'a manifestat la început în două epoce diferite. Intâiu, prin coloniștii romani, în parte luați din țările grecești și din cauza că regiunile unde s'a format întâiu limba română erau în vecinătate nemijlocită cu Grecia. Din aceste prime înrâuriri, datează multe inscripții pe solul Daciei, scrise în grecește. Această primă înrâurire n'a lăsat urme adânci, după cum n'a lăsat

nici multe cuvinte în vocabularul nostru. Cea de a doua înrâurire greacă a fost de origină bizantină. Ea se reduce mai mult la o influenţă curat lexică, adică la cuvinte. Nici această influenţă nu se poate şti întrucât este directă şi întrucât venită prin mijlocirea Albanezilor şi a Bulgarilor.

Imprumuturile psichologice cu aceste prime ocazii n'au fost nici ele însemnate. Inrâurirea greacă s'a exercitat asupra sufletului şi limbei româneşti în timpul din urmă, sub forma limbei şi mintalităţii Grecilor moderni, în a doua fază de formare a sufletului românesc. Vom rezumà şi vom fixà înrâurirea greacă la locul potrivit.

Slavii.

Populaţiile slavone au luat aşà mare parte la făurirea neamului românesc că, după părerea necontestată a d-lui Iorga, singură venirea lor şi contopirea lor cu populaţiile latinizate din Peninsula Balcanică a putut determinà formarea neamului românesc. Dacă înrâurirea limbilor slavone asupra limbii româneşti măsoară influenţa ce-au avut Slavii în formarea sufletului nostru, partea ce li se cuvine acestora este dintre cele mai mari.

Intr'adevăr, «influenţa slavă, zice d-l Densuşeanu, se trădează prin mai multe din particularităţile morfologice ale limbii noastre, cari sunt dintre cele mai caracteristice. Dar mai ales vocabularul român a fost îmbogăţit cu numeroase elemente slave. O bună parte din moştenirea latină a fost înlocuită cu împrumuturi făcute dela Slavi, şi nu numai pentru a exprimà noţiunile de a doua mână s'au făcut aceste împrumuturi de cuvinte; cuvintele cele mai

curente, cele mai trebuincioase pentru a exprimà anume şi anume idei au fost luate de Români din dicţionarul slav. O statistică a cuvintelor latine şi slave ce se întrebuinţează mai adesea şi nu din limba literaţilor, ci din aceea a poporului, ar fi desigur instructivă. Ea ne-ar arătà cât este de mare numărul de cuvinte slave, cari sunt tot aşà de adânc înrădăcinate, tot atât de expresive şi vii ca cele ce ne vin dela latini[1])».

Din toate împrumuturile limbistice făcute dela străini, cuvintele slave «formează stratul cel mai vechiu şi cel mai important. Acest proces de absorbire lexică, dela Slavi, se urmă până mai târziu şi continuă până azi în unele regiuni: Basarabia, Bucovina, Macedonia».

În privinţa foneticei «acţiunea limbei slave asupra celei româneşti se reduce la puţin lucru». Se poate amintì ca atare schimbarea lui *medius-locus* în *mijloc*, unde dz, rezultat din dj, s'a schimbat în j. Această influenţă se exercită mai simţitor asupra morfologiei. Aşà, de pildă, în privinţa declinărilor, vocativul este luat dela Slavi. Terminarea vocativului în *o* şi în *e* se face în limba română ca şi în cea bulgară. Cuvântul *sută* este slav; de asemenea adverbele: *aevea, deobşte, de iznoavă, osebi, împotrivă, iute, în zadar*. Un foarte mare număr de sufixe şi de prefixe curat slave a trecut în limba românească. Astfel sunt prefixele: *ne, raz, prea;* sufixele: *ac, că, aci, eci, ici, oci, og, ug, ugă, eală, au, ami, emi, ean, ic,* ş, a.

1) Op. cit., p. 241.

D-l Densuşeanu a clasat cuvintele împrumutate dela Slavi după natura faptelor la care ele sunt privitoare. Această clasare ne pune în măsură de a ne dà seama, cari sunt domeniile în cari limba română a fost mai mult influenţată de cea slavă, şi în ce relaţii au trăit Românii cu Slavii. Din analiza acestei clasificări, am putut observà că noi am împrumutat dela Slavi peste două sute de termeni, cari privesc pe om din punct de vedere fizic şi moral, al dispoziţiilor sufleteşti şi al condiţiunilor sociale, profesionale. Privitor la corpul omenesc n'am luat dela Slavi decât opt cuvinte. Şeapte cuvinţe am luat dela ei cu privire la hrană, alimente. Pentru rest, limba română a împrumutat dela Slavi trei cuvinte privitoare la îmbrăcăminte; douăsprezece care se raportează la locuinţă; douăzeci şi unu nume de animale; cincisprezece de plante; cincizeci şi trei de instrumente de muncă şi alte obiecte; treizeci şi şease de cuvinte privitoare la lucrurile din natură în general; cinci nume de metale; două de măsuri; cinci de timp, şi în sfârşit trei cuvinte cari privesc superstiţii. De ţinut în seamă este faptul că am luat dela Slavi, numai trei cuvinte cari privesc rudenia şi legăturile familiare: maşter, nevastă, cumătru.

Generalizarea care se poate scoate din aceste împrumuturi lexice, astfel clasificate, însemnează că *Românii au trăit mult timp împreună cu Slavii, în strânse legături sociale şi comerciale; că au dus o vieaţă agricolă comună, paralelă; dar că relaţiile pur personale şi de înrudire între aceste două rase diferite au fost foarte sărace.* [1]

Românii au trăit alături, şi au împrumutat instru-

mentele de muncă, ideile și termenii corespunzători acestor instrumente și idei, dar nu s'au amestecat, nu s'au contopit fizicește în raporturi familiare numeroase. Imprumuturile sufletești, mintale și morale s'au făcut deci și ele, nu atât prin sânge, cât prin atingere exterioară, prin imitație, prin trebuință Românilor de a împrumutà cea ce le lipsea, fiindcă le perduseră sau nu le avuseseră niciodată. De unde ar rezultà că aceste împrumuturi la Slavi nu prea aparțin însușirilor de temperament ci mai ales acelor de inteligență.

Să rezumăm acum care este, după d-l Fouillée, psichologia Slavilor, căci atunci mai ușor ne putem dà seama de împrumuturile sufletești, pe care neamul nostru le va fi făcut la Slavi.

Slavii, popor de plugari și de păstori după părerea d-lui Iorga, atașați muncii câmpului, au cunoscut și au practicat prea puțin comerțul, pe care din toate vremile l'au lăsat în mâna streinilor. Ca atare, ei aveau moravuri blânde, pacinice, idilice, erau iubitori de dans, de cântece, de libertate, de anarhie, suferind cu greu tot ceea ce puteà semănà cu guvernarea. «Slavii primitivi nu erau răsboinici de seamă... Aventurile îndepărtate nu i-au ispitit. Agricultori, ei au rămas totdeauna bucuroși la umbra îngrădirilor lor întărite». Aceasta pentrucă spiritul lor erà anarhic, nu putea recunoaște autoritatea unui șef și nu le plăceà nici disciplina, nici ierarhia.

O altă trăsătură temeinică a caracterului slav este «sensibilitatea impresionabilă» și «mobilitatea nervoasă», cari duc la neegalitatea sufletească,

caracteristica cea mai adevărată a Slavilor. «Nestatornicia Slavului îl face să treacă dela o margine la alta. Elasticitatea lui îi îngădue însă de a revenì și de a se regăsì»... «Adevăratul Slav păstrează un fond de veselie firească. El este, chiar la Nord, câteodată sclipitor, exuberant, înclinat la exagerări mai mult și decât meridionalii [1])»... «Instinctele simpatice sunt foarte desvoltate la Slavi: ospitalieri, primitori. Sociabilitatea este una din însușirile lor, ea se păstrează pare că în sângele lor chiar. Nu tot așà este cu simțul onestității lor, care pare a fi mediocru». «Buna-credință, zice d-l Novicow, nu este extraordinară și în relațiile economice este de trebuință să iei multe măsuri legale pentru tratarea afacerilor».

Interesant este chipul cum ni se înfățișează voința la popoarele slave. Voința lor este mai puțin energică, mai impulsivă și mai puțin stăpână pe sine ca la Romani. «Sforțarea lor va fi viguroasă, dar momentană, inegală. O lucrare continuată îi este antipatică». După cum am văzut-o la Ruși, această inegalitate a voinței conduce la un fel de nepăsare de ziua de mâine, la un fel de fatalism și de resemnare. Tot de acì isvorește caracterul entuziast al Slavilor, în genere, și al Rușilor în particular. «Tot ce fac Rușii și Polonezii, în afară de meseria lor obicinuită, îl fac cu entusiasm, și așà fac multe ei. Ideile cele mai neînsemnate, ca și devotările cele mai nobile, provoacă, la ei, avânturi irezistibile, care ne miră. ...Dar entusiasmul lor are un caracter intermitent; după cum

1) Fouillée op. cit. p. 410.

ia naştere, brusc, dintr'un nimic, tot aşà un nimic îl doboară. Cea ce au ei este o putere de avântare şi n'au de loc statornicia. Se ostenesc repede, nu din cauza slăbirii puterilor, ci din cauza plictiselei». «De acolo decurg în domeniul moral, sentimente efectuoase, acele devotări ale întregei fiinţe şi apoi acele uitări subite, acea nepăsare fără cauză şi fără margini».

Chiar şi acest entuziasm, atât de vădit la clasele cultivate, mai ales, pare că lipseşte maselor slave. După d-l Leroy Beaulieu, Slavilor le lipseşte avântarea. «Fondul lor este rar turburat, şi când este se linişteşte repede».

In privinţa inteligenţei, ea este la Slavi, ca şi sensibilitatea, «vioae, simplistă şi îndrăzneaţă». «Logica lor este dreptilina, radicală şi înclină spre absolut. Relativitatea, cu miile sale raporturi şi restricţii, nu place acestor spirite cu elanuri repezi şi nereflectate». «Slavul are o mare uşurinţă pentru a asimilà, a împrumutà dela alţii. Mlădierea şi plasticitatea lui sunt de necrezut; ductilitatea lui îi îngădue să ia toate formele, fără a schimbà fondul. Cultivă orce ştiinţă sau artă, învaţă toate limbile, se mladie la toate obiceiurile şi la toate modele, ia înfăţişarea şi purtările ţării în care trăieşte».

In privinţa religiei, byzantinismul triumfând la Slavi, şi la ei ritul a luat locul la tot ce mai rămâne în religie. «Ortodoxia geloasă a înăbuşit avântul cugetării». La Slavii, ortodoxi tirania crescândă a literii a omorât spiritul. La Ruşi, ca la Slavi în general, religiozitatea nu este fructul fri-

cei de moarte. Ei privesc moartea cu o nepăsare, care este ajutată de o credinţă adâncă în vieaţa cealaltă. «Pentru ei, moartea este o pregătire de călătorie, în care, ca la orce călătorie, merg cu spiritul liniştit odată ce posedă cuvenitul «paşaport la Paradis», liberat în toate formele de către autoritatea competinte».

Caracteristic mai este iarăşi pentru Slavi superstiţia şi excesul de credulitate. Ei cred că aerul este plin de fiinţe nevăzute, mai curând răutăcioase decât binefăcătoare, cari aduc boalele contagioase fie oamenilor, fie animalelor.

Dupe d-l Novicow, creştinismul n'a avut timpul să pătrundă în conştiinţa poporului rus, leturgia este sistematic rituală şi neînţeleasă. Nici nu este trebuinţă să se înţeleagă misterele; cu cât sunt înţelese mai puţin, cu atât acţiunea lor ascunsă este mai sigură.

CAP. III.

CONDIȚIILE SOCIALE ȘI ISTORICE ALE PRIMEI NOASTRE FORMĂRI ETNICE

Am căutat, în paginile precedente, să fixăm trăsăturile cele mai netede și mai de temelie ale părinților, moșilor și strămoșilor etnici, direcți sau indirecți, din căsnicia și colaborarea cărora se născù neamul românesc. De sigur că din îmbinarea însușirilor lor morale și mintale va fi eșit prima noastră fizionomie sufletească.

Așà, pe la începutul veacului al IX, fizionomia morală și psichică a poporului român ar fi trebuit să fie un complex de însușiri, în cari intraseră mai toate notele și trăsăturile caracteristice ale popoarelor amintite și cercetate în capitolul precedent. Portretul ideal, obținut prin calcul, al caracterului și mintalității Românilor, pe la mijlocul Evului-Mediu, ar fi trebuit să fie compus din suma tuturor acestor note și trăsături etnice. Negreșit că în fizionomia fizică a unei persoane se găsesc coprinse și rezumate fizionomiile părinților, moșilor și strămoșilor direcți sau colaterali. Tot

așà este și cu portretul sufletesc al unui om sau al unui popor.

Se vorbește în psichologie de fotografii compuse. Particularitatea lor este de a scoate din portretele suprapuse ale membrilor unei familii pe acela al tatălui familiei, în sfârșit al autorilor acelei familii. Noi avem să facem acum cevà asemănător cu o fotografie compozită, însă cu scopul invers, de a închegà portretul unui membru al familiei din suprapunerea fotografiilor psichice ale părinților și strămoșilor săi. Această operație inversată trebue să reușească tot așà de bine ca și cea directă. Negreșit că, dacă fotografierea suprapusă a fraților și surorilor dau portretul autorului lor, apoi și portretul suprapus al părinților, unchilor și strămoșilor direcți sau colaterali ai unei persoane va dà ceva care va fi aproximativ portretul acestei persoane. Legile eredității psichice și fiziologice îngădue această așteptare pentru indivizi. La popoare, unde ereditatea este și mai vădită, căci ea este directă, prin educație, tradiție orală sau scrisă dealungul generațiilor, această așteptare este și mai legitimă.

De cel mai viu interes este, în formarea sufletului popoarelor, modul cum se îmbină trăsăturile sufletești și caracterele părinților lor etnici, pentru ca să deà naștere unei individualități etnice noui. In suprapunerea aceasta de caractere și mentalitate, în aliagiul acesta de trăsături mentale și morale diferite, diferitele trăsături, note și particularități se combină și se modifică potrivit înrudirii și naturei lor. Sunt note sufletești cari, din amestecul total, ies împuternicite; altele ies slăbite, ane-

miate. Acordurile mentale şi morale diferite, provenind dela popoare diferite, se alterează în amestecul lor în acel rezervoriu comun, în care sunt vărsate. Unele se şterg şi se întunecă; altele se lămuresc, capătă relief; altele dispar; altele se alterează într'atât, că se transformă în totul şi devin de nerecunoscut. Aceste modificări atârnă de cantitatea de elemente psichice similare sau cu totul diferite, ce se întâlnesc în rezervoriul moral din care are să se precipite noua individualitate etnică. Dacă, de pildă, unele însuşiri ale poporului de bază sunt confirmate sau infirmate, crescute sau micşorate de însuşirile celorlalte popoare cari au colaborat la formarea nouei individualităţi, atunci acele însuşiri se vor împuternicì şi se vor lămurì, sau se vor şterge şi întunecà la noul născut etniceşte. Se petrece acì un fel de cristalizare, care se execută cu terezia, prin ajutorul unui calcul aritmetic de plus şi minus al forţelor psichice combinate.

Orcât este de grea şi complexă în sine această operaţie, ea nu este indescifrabilă, când ştii să o simplifici alegând liniile temeinice ale ei.

Să încercăm deci a precizà, în părţile ei esenţiale, această operaţie, aşà cum este probabil că ea a avut loc la plăsmuirea sufletului poporului român. Cunoaştem elementele psichice din cari s'a făurit acest suflet. Ele ne sunt date în psichologia foarte pe scurt şi cu intenţie rezumată în capitolul precedent. Să vedem, după semnul şi cantitatea acestor elemente, cum au trebuit să se combine ele pentru a dà naştere sufletului românesc. Pentru aceasta, trebue să deosebim următoarele categorii

sufletești în vieața popoarelor: vieața economică, voința și temperamentul, inteligența, caracterul, religia. Vom căută deci să ne dăm seama despre formarea însușirilor primului fond sufletesc al poporului român, sub raportul fiecăreia din aceste categorii.

Dacii, primul element etnic de bază, din care se făurì poporul român, erau un popor de păstori cari cunoșteà și agricultura, însă foarte răsboinic. Sub acest raport, elementul etnic latin sau latinizat n'a făcut decât să întărească și să întregească felul de vieață dac. Romanii, popor de plugari și soldați, întăriră de sigur și mai mult apucăturile răsboinice ale populațiilor băștinașe din Dacia și desvoltară mai departe vieața agricolă a acestora. La rândul lor, Slavii, popor de păstori cari cunoșteau și agricultura, dar relativ mai puțin răsboinic decât Dacii și Romanii, avură de rezultat, în amestecul lor cu Traco-Romanii, să desvolte și mai mult la aceștia mai ales vieața de păstori și să îmblânzească puțin vieața răsboinică, întrucât împrejurările istorice de atunci ar fi îngăduit aceasta, — adică foarte puțin. Deci, sub acest raport, Românii vor fi trebuit să iasă, din epoca primei lor formări, un popor de păstori și agricultori stăpâniți de apucături răsboinice destul de bine pronunțate.

In privința voinței, Tracii, Geto-Dacii am văzut că ni se înfățișează ca un popor de o energie, de o tenacitate și de o cutezanță rară. Cruzi, nepăsători de moarte, iubind libertatea mai presus de orce, ei ajungeau foarte rar la o vieață unitară a

tuturor triburilor; de cele mai multe ori trăiau în necontenite lupte interne. Voința la popoarele trace erà și impulsivă și stăpânitoare de sine, de obiceiu prudentă.

Sub raportul voinții, elementul latin erà el însuși un popor violent, cu o voință tenace, încăpățânată, impulsivă și stăpânitoare de sine și prin urmare foarte prudentă. Iubitori de libertate, căci din gelozie pentru libertatea lor subjugară lumea și sugrumară libertatea lumei vechi, ei erau în acelaș timp un popor de ordine, de disciplină și tare organizator. Populațiile romanizate, suprapunându-se celor trace, trebuiră să întărească și mai mult energia și tenacitatea voinții acestora, precum și impulsivitatea și stăpânirea de sine. De asemeni, ei au trebuit să întregească și să modifice în bine spiritul de libertate, de care erau însuflețiți aceștia. Din amestecul lor la olaltă cu populațiile din Dacia, voința acestora a trebuit să iasă disciplinată. Un spirit de ordine, de regularitate și de organizare ar fi trebuit să se nască în poporul român care rezultă din acest amestec.

Acest acord și acest proces de întărire și întregire este însă turburat de supravenirea Slavilor. Aceștia aduseră, în patrimoniul sufletesc comun, însușiri de semn contrar, porniri și aplicări protivnice. Ei slăbiră efectul armoniei dintre voința tracă și romană. Intr'adevăr, Slavii ni se înfățișează ca un popor cu o voință anemică, aproape isterică, slabă, neegală, moale. Popor cu o voință nestatornică, schimbătoare, impulsivă dar nestăpânită, neînfrânată și incapabilă de a se menține mai mult de un moment, Slavii erau nedisciplinați,

desordonaţi, inegali şi duceau iubirea de libertate până la desfrâu şi anarhie. Regularitatea sforţărilor le erà urîtă. Cu aceste însuşiri, ei au trebuit să modifice şi să altereze mult rodul sufletesc ieşit din amestecul Traco-roman. Astfel, voinţa Românilor, în această primă fază, trebue să fi eşit puţin alterată, energia ei oarecum micşorată, stăpânirea de sine şi prudenţa slăbite întru câtva, mărită impulsivitatea, spiritul de ordin şi disciplină modificat în rău, iar acela al libertăţii puţin exagerat şi anarhic. Violenţa şi cruzimea Traco-romană iarăş trebue să fi eşit din amestecul cu Slavii, cevà, cât de puţin, scăzută. Această alterare nu trebue să fie considerată de loc ca cevà adânc şi radical.

Sub rapórtul inteligenţii, Geto-Dacii au adus, în patrimoniul intelectual comun, un spirit deschis, primitor de civilizaţie, o inteligenţă vioaie, ingenioasă, născătoare, o imaginaţie bogată în isvoare şi în expediente, după cum o dovedesc episoade celebre din istori lor. Intru cât ei au absorbit în masa poporului lor şi rămăşiţile Sciţilor şi Agatirşilor din ţinuturile lor, ei trebue să fi avut şi elementele unui simţ artistic şi mai ales practic moştenit dela aceştia din urmă.

Inteligenţa romană, mult mai desvoltată şi mai bogată decât a Geto-Dacilor, a venit desigur să o complecteze şi să o îmbogăţească. Romanii aduseră cu ei, în averea intelectuală a poporului român, spiritul lor generalizator şi abstract, spiritul juridic, elocinţa, regularitatea şi armonia limbii, şi, mai presus de toate, satira, spiritul batjocoritor

atât de puternic la poporul roman. Ei aruncară însă și oarecare umbră pe portretul sufletesc al Daco-Românilor: spiritul lor prozaic, lipsa lor de poezie, mica aplecare originală către artele frumoase în general.

Această mică lipsă fu însă, cu prisosință, împlinită de darul poetic, foarte desvoltat al Slavilor. Aceștia aduseră cu ei, spre a îmbogăţì și mai mult inteligența Daco-Romană, o închipuire debordantă, îndrăsneaţă, neegală, feerică; un spirit plastic mlădios, ductil, care se supune la toate disciplinile șiià toate formele; o inteligenţă vioae simplistă, îndrăsneaţă și neegală.

Toate aceste însușiri se întregesc și se armonizează cu contribuţiile psichice aduse de lumea latină sau latinizată. Din colonizarea lor, rezultă că Românii, sub raportul inteligenţii, trebue să se fi înfăţișat ca un popor cu o minte foarte deschisă, foarte bogată, cu o inteligenţă vioae, ingenioasă, cu un spirit generalizator destul de puternic. Imaginaţia sa va fi trebuit să fie dintre cele mai bogate și de natură a îngăduì o viguroasă desvoltare a plăsmuirii, mai ales satirice.

Din punctul de vedere al caracterului, am văzut că populaţiile Trace au putut contribuì la formarea nnităţii etnice românești cu un caracter cumpătat, însă viclean, perfid și înșelător. Duplicitatea Dacilor erà proverbială în antichitate. Se știe la ce grad de desnădăjduire adusese ea pe Romani și în special pe marele Traian.

In această privinţă însă, aluviunea sufletească a caracterului roman nu făcù decât să împuterni-

cească și să întregească aceste prime trăsături de caracter. La cruzimea Dacilor ei adăogară asprimea lor. Intăriră perfidia și viclenia Dacilor prin perfidia lor egoistă și hrăpitoare, și, la înșelătoria dibace în a întinde curse a acestora, adăogară dibăcia lor de a înșelà. Pe de altă parte, însușirile morale ale Slavilor nu fură de loc de natură a slăbì și a știrbì acest tablou moral. Din parte-le, la această moștenire de o moralitate îndoioasă, mai aduseră, cu lipsa lor de cinste, și spiritul de înșelătorie în afaceri. Ca părți mai luminoase în complexiunea caracterului prim al Românilor, ei aduseră o simpatie desvoltată și un simț de sociabilitate poate necunoscut celorlalți părinți etnici ai noștri. Pe lângă toate acestea, Românii trebueau să mai datorească Slavilor un chip de a fi entuziast, exuberant, măcar că acest entuziasm erà de suprafață și intermitent.

Sub raportul religiei, cele trei mari aluviuni etnice, din cari eși poporul român, sunt foarte caracteristice.

Se cunoaște însemnătatea fără seamăn a religiei mai ales în lumea veche. Ea erà absolut covârșitoare, precumpăneà totul. De aceea, moștenirile etnice, sub raportul religiei, merită cea mai mare luare aminte din partea noastră.

Or, în această privință, lucrurile se prezintă în cea mai vie și limpede lumină. Dacă erà ceva covârșitor, temeinic și de cea mai sigură temelie în sufletul Tracilor, aceasta nu puteà fi decât credința lor în nemurirea sufletului, care formà trăsătura de căpetenie a întregului suflet al Geto-

Dacilor, şi din care isvorau aproape toate celelalte însuşiri şi aplicări ale acestui popor. Or, această credinţă, dejà prea covârşitoare la Traci, fu încă adăogată şi poate exagerată de credinţa identică ce aduseră mai târziu Slavii. Se cunoaşte credinţa temeinică a Slavilor în vieaţa viitoare, în nemurirea sufletului, şi rolul ce joacă şi azi, la ei, această credinţă. Slavii mai aduseră cu ei şi credinţa în tot felul de superstiţii, în spiritele rele sau bune, în vrăjitori, cari de altfel erau şi la Traci şi la Romani foarte răspândite şi foarte puternice.

Dar, ceea ce aduseră Slavii deosebit, faţă de Traci, fu cultul, ritualul religios, spiritul formalismului pur şi gol, lipsit de orce însufleţire mistică, de orce sâmbure de concepţie metafisică, de orce fond intelectual, lăuntric, adânc. Sub acest raport însă, contribuţia aceasta a Slavilor se altoì pe fondul roman, care, fiind de aceeaşi natură, erà cu mult mai puternic şi mai general. Intr'adevăr, sentimentul religios al popoarelor latine este în general foarte superficial, practic, oportunist şi se mărgineşte la un formalism exterior, absolut gol şi cu desăvârşire lipsit de un fond lăuntric adânc. La Romani, ca şi la Slavi, formele cultului, ritualul exterior a înăbuşit desvoltarea sentimentului lăuntric profund, a sterilizat sâmburile metafizic şi mistic care este firesc în orce religii. Litera legii religioase, la Romani ca şi la Slavi, a întunecat spiritul ei.

In schimb însă, credinţa în vrăjitori, în superstiţii păgâneşti a venit să înăbuşe şi mai mult şi să ciuntească cu totul creştinismul romano-slav al Românilor.

De aceea, în rezumat, ceea ce este şi trebue să fie caracteristic în sufletul Românilor, sub raportul religiei, nu puteà fi altcevà decât o puternică, neţărmurită şi neclintită credinţă în nemurirea sufletului, în vieaţa viitoare,—urmare firească a celei dintâiu, formalismul făţarnic al unui cult lipsit cu totul de vieaţa lăuntrică şi de misticism, îngrădit şi presărat cu tot felul de superstiţii, cari mai de cari ciudate, absurde şi misterioase.

Această formă a Religiei s'a păstrat neatinsă dealungul veacurilor. Ea este singura trăsătură din sufletul nostru care supravieţuì din restriştile timpurilor. Românii din ziua de azi n'au scăzut nimic şi nimic n'au adăogat la această formă a credinţei lor religioase. Astăzi îi vedem aceeaşi, aşà cum au eşit ei în această privinţă din căsnicia de veacuri a neamurilor lor etnice.

Schiţată în trăsăturile ei cele mai de temelie, iată care va fi fost fizionomia sufletească a Românilor de prin veacul al 10-lea.

Popor de păstori şi cevà mai puţin de plugari, Românii erau cruzi şi violenţi. Având o voinţă de fier, încăpăţânată, impulsivă, adesea stăpână pe sine, adesea neînfrânată, nestatornică, schimbătoare, ei au trebuit să fie îndrăsneţi peste măsură, curagioşi, nepăsători de moarte şi însufleţiţi de spiritul de libertate şi de neatârnare, care cel mai adesea îi desbinà, arareori le îngăduea să se unească. Disciplinaţi şi organizaţi sau lipsiţi de disciplină, anarhici, după împrejurări, amândouă aceste porniri erau sădite din leagăn în sufletul lor, căci pe amândouă le moştenisere dela nea-

muri etnice deosebite. Inteligența Românilor, în aceasta epocă, ar fi trebuit să fie foarte bogată, în tot cazul ea erà vioae, îndrăsneață, scăpărătoare, aveà simțiul generalității și al organizării, și aplecarea spre observație din care rezultă umorul, satira batjocoritoare.

Ca imaginație, trebue să fi avut Românii una foarte activă, vie, exuberantă, poetică, feerică chiar și care să fi îngăduit o desvoltare bogată a poeziei. Această imaginație trebue să fi fost totuși umbrită și temperată de un spirit practic și calculator, care devenea adesea destul de prozaic și lipsit de poezie. Sub raportul caracterului, Românii de atunci nu puteau fi decât cruzi, violenți, adesea însă binevoitori și plini de simpatie. Ei nu puteau fi decât vicleni, perfizi, hrăpitori și fățarnici, puțin onești în afaceri, însușiri pe cari ni le-au înfățișat toți părinții și moșii lor etnici. Complectați aceste însușiri prin formalismul fățarnic, gol și cu desăvârșire superficial, al credinței lor religioase, cu credința adâncă și neclintită 'n nemurirea sufletului, în vieața viitoare, cu tot cortejul de prejudiții și superstiții religioase păgânești și bizare, veți aveà portretul Românilor din veacurile al 9-lea și al 10-lea.

Să se aibă însă în vedere că acest portret nu este luat după realitate, ci închipuit, îmbinat aritmeticește din datele psichologice ce ne-a procurat psichologia nemeniilor noastre etnice. Acesta-i un portret ideal, matematic, executat ad-hoc din însușirile strămoșești, îmbinate după gradul înrudirei lor și după probabilitatea proporțiilor lor. El este și prea artificial prezentat astfel și este

şi prea şters. Acest portret este numai o schiţă, un mijloc de orientare. El coprinde mai ales materialurile brute ale psichologiei noastre etnice, simplul isvor al însuşirilor psichologice ce trebue să formeze conţinutul sufletului nostru.

Dar dacă este adevărat că fizionomia copilului rezultă din îmbinarea însuşirilor părinţilor şi strămoşilor săi, încă trebue ţinut seamă de condiţiile momentului, de concepţie şi împrejurările perioadei de incubaţie, de gestaţie, cari determină aceste însuşiri într'un fel sau altul.

Populaţia traco-romano-slavă, odată contopită, a trebuit să treacă cele 7 sau 9 veacuri de gestaţie, epoca care se întinde între anul 107 până către anul 1000. Trebue ţinut seamă de desfăşurarea istorică a evenimentelor, în care s'a făcut gestaţia poporului român. Aceste împrejurări au fost determinante, decisive pentru firea sufletului nostru etnic. Trebue văzut cum s'a desvoltat înrâurirea lor.

Negreşit că pentru a căpătà un potret moral mai adevărat al unităţii noastre etnice de atunci, trebue văzută acuma acţiunea *istoriei*, această *suprema magistra vitae,* cu factorii sociali pe cari i-a deslănţuit ea şi cari au intervenit, spre a dà forme precise acestor materialuri în mare parte îndoioase şi nelămurite. Acţiunea istoriei s'a exercitat asupra acestui material amorf, şi a brodat pe canevuaua unui fel de tablou ca cel imaginar, tras de noi în mod ideal, matematic, linii mai precise, desăvârşind pe unele, alterând şi modificând pe altele. Istoria se purtă cu portretul sufletesc al primilor Români, întocmai ca marele Rubens, care,

intrând în atelierul în care lucrau numeroșii săi elevi, și aruncând o privire generală asupra operii lor, le lua penelul din mână, ștergea unele linii ale tabloului lor, modificà pe altele, sublinia unele contururi, lărgea unele forme, întărea tonalitatea unor culori, îndulceà pe altele,—cu un cuvânt desăvârșeà opera acestora aruncând ultimele lovituri de penel la pânzele sfioase și neisprăvite ale elevilor săi. Tot astfel, istoria epocei de gestație a evenimentelor în cari se zămislì poporul român revenì asupra trăsăturilor și liniilor sufletești cari trebuiau să le compună, și le modifică adesea în mod simțitor. Astfel, pe tabloul ideal, în care înfățișăm noi mai sus fizionomia morală a poporului român, Istoria șterse și întunecă unele contururi, decoloră unele forme, împuternicì unele tonuri, sublinie unele trăsături și desăvârșì astfel portretul moral rudimentar al unității noastre etnice.

Să cercetăm dar mai de aproape, deși în mod sumar, care a fost de fapt acțiunea acestei prime perioade istorice a neamului nostru.

Dela transformarea Daciei în provincie romană până la părăsirea ei de către Aurelian, au trecut peste 160 de ani. Această primă epocă a Daco-Romanilor, în Dacia, fu relativ mai liniștită. Deșì provincia erà mereu atacată de triburile sarmatice, în unire cu o parte din Dacii cari fugiseră, pentru a scăpà de dominația romană, Dacia traiană duse, în acest timp, o vieață de propășire, apărată de scutul legionarilor romani, numeroși și puternici, pe cari stăpânii Romei îi țineau acì. Această epocă, destul de lungă, îngăduì zămislirea poporului

Daco-roman, care se făuri din romanizarea populaţiilor băştinaşe. In acest proces de romanizare intră, nu numai înrâurirea atot puternică a instituţiilor romane, dar şi amestecul fizic de oameni, altoirea şi contopirea raselor latinizate sau latine cu locuitorii indigeni. Coloniştii se încuscriră cu băştinaşii, rasele se încrucişară, sângele dac şi latin se unifică.

O vieaţă socială puternică, intensă şi bogată se desfăşură în Dacia, în timpul acestor 160 de ani. Condiţiile ţărilor dace, rodnicia solului, bogăţiile aurifere şi însuşirile de tot felul ale subsolului atraseră aci oamenii din toate părţile lumii romane. O organizaţie politică largă şi puternică se desfăşură aci. Oraşe înfloritoare se ridicară unul după altul, cu o organizaţie municipală statornică şi regulată. In focul acestei vieţi sociale, economice şi politice, devenită una şi aceeaş pentru toţi locuitorii Daciei, rasele se contopiră treptat, deosebirile primitive se şterseră şi se schiţă o societate, o organizaţie şi o mentalitate socială originală.

Organizaţia municipală, spre pildă, s'a întins dela început, chiar şi la oraşele formate de populaţiile indigene, după cum li se încuviinţase şi dreptul de cetăţenie.

Astfel de oraşe erau Drobetis, Napoca, Apulum. In acelaş timp, aceste oraşe se îndoiră cu o populaţie romană, şi astfel ajunseră să aibă drepturile civile şi politice ale provinciilor din Italia. Organizaţia municipală a oraşelor constă în ocârmuirea lor de către un consiliu, numit *ordo decu-*

rionum, care funcţionà în următoarele oraşe: *Sarmizagetuza. Apulum, Ampelum, Tibiscum, Porolissum, Romula, Aquae, Drobeta, Potaissa* şi *Napoca*. «Acest consiliu ocârmuià toate interesele oraşului, şi mai ales orânduià repartiţiunea impozitului». Cei care-l compuneau se bucurau de multe onoruri, dar aveau şi răspunderi apăsătoare.

«Ca autoritate mai mult executivă, se alegeau din *ordo decurionum*, în colonii doi bărbaţi, iar în municipii patru, cari să conducă afacerile curente ale oraşului... Pe lângă autoritatea municipală, şi peste ea erà patronul oraşului, numit şi *defensor*, care aveà rolul de a apără interesele cetăţii înaintea administraţiei centrale, bunăoară în chestiunea impozitelor...». «In afară de aceste organe centrale de ocârmuire, mai găsim încă şi altele însărcinate. cu deosibite atribuţiuni anumite precum: 1) edilii, însărcinaţi cu inspecţiunea zidirilor, cu împărţirea grâului; 2) Chestorii, casierii comunali. *Organizaţia religioasă* erà compusă: 1) Mai multe feluri de preoţi, cari deserveau numeroasele temple închinate deosebiţilor zei romani... aşà, avem întâiu *pontificii*, apoi *flaminii, autistiţii, sacerdoţii* şi preoţii experţi în arta prezicerii: *augurii* şi *haruspicii;* 2) O clasă foarte numeroasă de preoţi speciali erau *augustalii*... Aceştia deserveau cultul împăratului, al cărui geniu fusese luat între Lari şi Penaţi, zeii casnici ai Romanilor.

Organizaţia *economico-socială*. Vieaţa economică, desvoltată aşà de repede în epoca romană a Daciei, înflorì şi se desăvârşì în aşà grad că ea se organiză în diferite instituţii şi corporaţii, după

felul ocupaţiilor celor mai de seamă ale locuitorilor. Aceste instituţii sociale, în cari se cristaliză vieaţa economică a Daco-Romanilor, fură colegiile. «Colegiile, zice d-l Xenopol, aveau o însemnătate deosebită şi... reprezintau partea cea mai originală a vieţii provinciale romane şi în special acea a Daciei. Caracterul lor este complex. Ele slujeau şi pentru asigurarea unui cult comun şi pentru nevoile particulare ale membrilor lor; erau un soiu de societăţi de ajutor mutual sub scutul religii. Statul roman recunoştea numai pe acelea cari avea anumite *sacra*, adică un cult special al unei zeităţi.

«Colegiile, cari se constată a fi existat în Dacia, sunt *aurarii* (lucrători la minele de aur), *fabrii* (deosebiţi meşteri), *centonarii* (neguţătorii de lână), *dendroforii* (plutaşii), *nautae* (corăbierii), *negotiatores* (neguţătorii), *utricularii* (luntraşii pe burdufuri de piele) şi *lecticarii* (palancarii, purtători de scaune). Colegiile coprindeau pe toţi membrii ce se dedau unui soiu de ocupaţiuni. Organul lor erà un fel de Senat, alcătuit după chipul acelui al oraşelor, purtând şi membrii lor titlul de decurioni... Autoritatea executivă erà magistrul colegiului...» Aceste colegii organizau vieaţa economico-socială a Daciei traiane; ele erau o anticipaţie a corporaţiilor şi starostiilor din timpurile mai noi.

Astfel organizată, sub diferitele raporturi, Dacia alcătuia o societate unificată şi bine ierarhizată. In capul tuturor acestor instituţii şi autorităţi erà autoritatea politică a lui *legatus Augusti*. «Sub presidenţia legatului se adunà, tot în capitală, consiliul general al provinciei, care îi ajutà în mânui-

rea jurisdicţiei private». Alături cu această jurisdicţie civilă, erà cea fiscală, care strângeà dările diferite şi care se exercità de *procurator*.

Fără îndoială că într'o societate, unde totul propăşise repede, a cărei organizare unitară şi ierarhică se fixase în instituţii felurite şi complexe, toate condiţiile unei vieţi culturale, intelectuale şi morale erau date. O mentalitate, un spirit dacoroman a trebuit, fără îndoială, să ia naştere în Dacia. Statornicia şi complexitatea organizaţiei vieţei sociale, a vieţei economice au trebuit să se oglindească şi să se organizeze în cerebralitatea populaţiei şi să dea naştere acestei mintalităţi. Inscripţiile, foarte numeroase, găsite în Dacia, ne dovedesc că într'adevăr vieaţa intelectuală exista acolo, că ea era bogată, că ajunsese de timpuriu la gradul de rafinare al poeziei şi că era destul de răspândită. Aceste inscripţii arată, după părerea d-lui Xenopol, că cultura literară nu erà cu totul străină de pământul Daciei romane, şi că atunci când simţimântul se încordà, sub îmboldirea unei înalte cugetări, se găseau şi în Dacia nişte accente mai pasionate pentru a-l exprimà». Pe lângă poezie, se dovedeşte că nici ştiinţa nu erà străină Daco-Romanilor. Ştiinţa sau arta medicinei, spre pildă, se cunoşteau şi se practicau în Dacia, dupe cum reese din inscripţia găsită pe pecetea unui doctor de ochi.

Aceste forme înaintate de vieaţă mintală, socială şi economică mărturisesc că populaţia adusă se îmbinase cu cea băştinaşe, şi că cultura, ştiinţa şi arta romană fuseseră precumpănitoare în făurirea mintalităţei poporului daco-roman. «In desbaterile

provocate în întrunirile colegiilor, după d-l Xenopol, se întrebuinţà limba latină, chiar în cazul când majoritatea celor ce luau parte la ele erau străini». De acì d-l Xenopol încheie, cu drept cuvânt, că a rezultat «prefacerea tuturor neamurilor deosebite, ce se întâlniră în urma colonizărei pe teritoriul Daciei, în o singură masă omogenă, de naţionalitate romanică. Prezenţa coloniilor, care introduseseră în ţară elemente romane sau romanizate, acea a municipiilor, care atraseră poporaţia de baştină a Daciei prin favoarea de a se bucurà de drepturile şi privilegiile stăpânitorilor, puternica înrâurire a armatei romane, care lucrà şi acolo unde nu se întindeà înrâurirea elementului civil al poporaţiei romane, în sfârşit vieaţa colegială a Daciei, iată fără îndoială nişte agenţi, îndestul de puternici, pentru a aduce pe poporul din Dacia la un sistem de gândire şi de simţire comun, la închegarea uneia şi aceleiaş naţionalităţi».

Intr'adevăr, 164 de ani de astfel de vieaţă prosperă, a trebuit să aibă de rezultat romanizarea Daciei, atunci când ştim că Bulgarii fură slavizaţi, prin simplul contact al lor cu populaţiile slave, într'un interval de timp poate mai scurt decât acesta.

Populaţia Daco-romană unificată înfăţişà atunci o fizionomie psichică şi morală, ale cărei trăsături se complectau din însuşirile rasei latine şi trace. Popor de agricultori, cu porniri răbsoinice, ei trebuiau să aibă o voinţă tenace, statornică, îndrăsneaţă, impulsivă şi stăpână de sine. Cevà din nepăsarea de moarte şi din fatalismul tracic trebue

să fi rămas în caracterul lor, după cum şi cevà din spiritul de ordine, de disciplină şi de sacrificiu în folosul societăţii, ce caracterizà pe Romani. Inteligenţa născăcitoare, ingenioasă şi deschisă către civilizaţie a Dacilor a găsit la Romani un material intelectual nespus de mare, încât inteligenţa daco-romană a fost şi bogată şi vie şi complexă, după cum erà, dealtfel, însăşi organizaţia societăţii daco-romane. Caracterul statornic, şi în acelaş timp egoist şi perfid, Daco-Romanii trebue să-l fi moştenit dela amândouă neamurile din care eşiseră, căci ambele îl aveau. In privinţa religiei, poporul nou născut pe marginea nordică a Dunărei reuneà o credinţă profundă în vieaţa viitoare şi în nemurirea sufletului, cu un cult compus din formalităţi externe complicate şi riguroase. Să se mai ţină seamă şi aceea că creştinismul s'a introdus la Daco-Romani încă din această primă perioadă de existenţă a lor. Dacă nu sunt urme materiale externe ca s'o dovedească, urmele lui au rămas în graiul românesc, şi sunt de aşà natură, că ele mărturisesc despre aflarea creştinismului la Daco-Romani, chiar din prima epocă a formărei lor. După cum o dovedeşte d-l Xenopol, cuvintele ce exprimă noţiunile de căpetenie ale creştinismului poartă pecetea epocei în care s'au format, şi această pecetie datează de prin veacul al 3-lea, când s'a format şi limba; afară de aceasta, mai este şi un argument psichologic de mare temei, care vine să confirme argumentul d-lui Xenopol. Şi anume: poate nicăiri în imperiul roman terenul pentru prinderea şi răspândirea creştinismului n'a fost mai favorabil ca în Dacia. Vieaţa viitoare şi

nemurirea sufletului, două dogme esențiale și foarte puternice în Creștinism, existau dejà și erau adânc înrădăcinate în religia lui Zamolxis și în sufletul Dacilor. De aceea, trecerea, dela Zamolxis la Christos, s'a putut face, în Dacia, cu totul pe nesimțite[1] și cu cea mai mare ușurință.

Portretul moral, rezumat astfel în liniile precedente, este probabil să fi fost acela al Daco-Romanilor, între anii 110 și 300, cât timp Dacia putù să se desvolte și să prospereze cu ajutorul și la umbra păcii binefăcătoare a Romei. Pe la anul 270 este știut că Roma retrase de peste Dacia aripa sa protectoare de legionari și îi mută dincolo de Dunăre, în Moesia, întocmai ca o cloșcă care-și părăsește puii înainte de vreme. Dacia rămase astfel copil orfan, în bătaia tuturor curentelor barbare năvalnice și năprasnice. Din acest moment, o epocă turbure, vijelioasă, crudă se deslănțuie asupra Daciei traiane. Istoria devenì o mamă vitregă pentru poporul daco-roman. Să vedem acum acțiunea ei destructoare asupra tabloului sufletesc ce înfățișarăm mai sus, ca fiind acela al Daco-Romanilor, către sfârșitul epocei romane.

Epoca năvălirilor urmă în Dacia aproape nemijlocit după moartea întemeetorului acestei provincii. Triburi neastâmpărate de Sarmați și Roxolani turburară continuu pacea desăvârșită a Daciei încă din timpul lui Adrian. Ele fură bătute de aceștia. Antoninus Pius, între 138—161, avù să respingă iarăși triburi Sarmatice și Dace, cari, fugite în afară de provincie, dau asalt puterii romane în

Dacia. Marc Aurel (161—180) avù să se lupte cu Marcomanii, trib german, ce turburau mereu această provincie. Comod bătù iar pe Daci între 180—192 şi strămută 12.000 familii dace, cari pribegeau pe afară răsboinice, aducându-le înlăuntrul provinciei.

Sub Caracala (211-217), «se vesteşte despre un nou soiu de barbari, care, necunoscut până acum, trebuià să inspire o groază şi mai pronunţată bântuiţilor locuitori ai Daciei». Erà vorba de Goţi ce se coborâseră pe acel timp de pe ţărmurile mării Baltice pe acelea ale mării Negre, şi cari înaintau ameninţători asupra imperiului roman.

Năvălirile Goţilor peste Dacia se repetă şi se îndesesc până ce Aurelian retrage, la anul 270, corpurile legionarilor din Dacia. Unii pretind că Aurelian ar fi luat peste Dunăre şi întreaga populaţie romană şi romanizată din Dacia. Lucrul acesta ar fi monstruos şi unic în analele omenirii. O societate de oameni civilizaţi este aşà de strâns legată de solul şi localitatea în care ea s'a desvoltat, că n'o poţi transportà aiurea decât făcând imposibilul: transportând-o cu sol, cu localitate, cu oraşe, cu totul. Aceasta e tot atât de greu cât ar fi să separi spiritul de corp, fără ca să-l nimiceşti. O naţiune este cu solul şi ţara în care trăeşte în aceeaş legătură în care este spiritul cu corpul.

Fapt este însă că, după retragerea legionarilor peste Dunăre, poporul Daco-roman, cât rămase acì — este probabil că bună parte din stratul social al celor mai avuţi să fi trecut Dunărea cu legionarii — rămase în bătaia tuturor valurilor de

neamuri sălbatice și crude ce se năpustiră din Asia asupra Europei.

Așà, spre pildă, «năvălirile Goților devin pe fiecare an mai dese și mai pustiitoare». «Violența năvălirii pe care o vom vedeà având în Dacia o asprime deosebită, necunoscută restului împărăției romane, contribuì și mai mult la deplina desgolire a orașelor Daciei...». Intre 270 și 375, data năvălirei Hunilor, triburile sarmatice și gotice, ne mai având a se teme de nimic, se deslănțuiră asupra Daciei, o pustiiră și o prădară de sigur tot amarul de timp ce desparte anul părăsirii Daciei de acela al năvălirei Hunilor. Cu năvălirea acestora, soarta Daco-Romanilor devine și mai vitregă dacă erà cu putință. «Ei veneau, zice d-l Xenopol, pe urmele Goților, ca niște tigrii însetați de sânge după o ceată de lupi nemilostivi». Se pare că Hunii atacară Dacia pe două căi deosebite: prin pasul dela Turnu-Roșu, pe unde, veniind din câmpiile răsăritene ale Munteniei, treceau în Transilvania, și apoi «din câmpiile Panoniei, prin văile ușor de străbătut ale Someșului și Mureșului. Ei adăogiră la spaima produsă în locuitorii Daciei, prin incursiunile Goților, acea reînnoită prin pustiirile năvălirilor lor și împinseră tot mai mult pe locuitorii rămași în partea provinciei romane către adăpostirile firești și apropiate ale munților și pădurilor».

Cea ce rămăsese poate neatins de Huni, cari se împrăștiară la 453, cu dispariția lui Attila, trebuì să cadă pradă Gepizilor, cari, liberându-se de Hunii, din câmpiile Panoniei trecură Dunărea și se așezară în Moesia.

Astfel, dela 270 până la 453, în mai puțin de

două veacuri, Sarmații și Roxolanii, Goții, Hunii și Gepizii, cinci neamuri barbare, unele mai sălbatece și mai crude decât altele, prădară, pustiiră, darâmară, arseră societatea cea înfloritoare a Daciei Traiane.

Către începutul veacului al 5-lea, când, «deabià se împraștiaseră Hunii și Gepizii trecuseră Dunarea, o nouă năvălire se prăbușì asupra Europei, făcută de niște popoare tot atât de barbare, de hîde și de neomenoase ca și sălbaticii tovarăși ai lui Attila. Aceștia erau *Avarii*, gintă hunică, care s'ar puteà numì o nouă edițiune a acelui cumplit popor». «Avarii, fiind un popor nomad și prădător, care repezià în toate părțile iuțile sale hoarde, îndată ce își aleseră Panonia drept cuibul de unde 'și întindeau prădăciunile lor, se lățiră și în văile Transilvaniei, cari erau atât de bogate în pașuni mânoase pentru turmele lor». «Apăsarea pe care o facură Avarii asupra poporației daco-romane se îndreaptă, ca și aceea făcută de Goți și Huni, din centrul Daciei către periferia ei, toată înconjurată de munți înalți, coperiți de păduri nestrăbătute. Goții prădaseră lăuntrul Daciei, pătrunzând prin pasulT urnu Roșiu; Hunii, probabil, intrară și ei pe aici precum și prin văile deschise către apus; Avarii însă numai prin aceste din urmă. Toate aceste popoare, cari contribuiră la ruina vieții civilizate a Daco-Romanilor, îi împingeau către treptele superioare ale imensului amfiteatru de munți ce înconjurà Dacia romană».

Aceste năvăliri barbare, prin cruzimea și sgomotul rostogolirii lor, înecară și făcură nesimțită

o altă năvălire concomitentă cu aceștea, însă mai puțin sălbatică, mai pașnică, mai puțin crudă, — năvălirea Slavilor. Se crede că ei se strecorau către ținuturile romane din Dacia încă de pe vremea Goților, adică înaintea năvălirii Hunilor. Spaima ce produseră aceștia, în toate populațiile din drumul lor, împinseră pe Slavi în partea de răsărit a Imperiului. «Goții, chiar la început, mai ales Hunii și apoi Avarii, venind spre Apusul Europei, aruncară pe popoarele Slave cari înconjurau Dacia și peste adăposturile Daco-Romanilor, munții Daciei. Deosebirea fu numai că, pe când coloniștii urcaseră treptele munților din lăuntrul Daciei spre periferia ei, popoarele Slave se suiră în munți prin laturele exterioare». Ei încingeau ca un brâu laturele exterioare ale Carpaților și închideau coloniștilor romani drumul spre câmpie. Slavii, împinși mereu de Goți, Huni și Avari, suiră mereu până ce probabil ajunseră pe fugarii Daco-Romani după urmă, în ascunzișurile cele mai retrase ale munților. Acolo este probabil că viețuiră câtva timp împreună; fapt ce se explică foarte bine prin numele de lacuri și munți de origină Slavă ce ne-au ramas până azi în aceste părți.

In sfârșit, Bulgarii, popor de acelaș neam cu Hunii, apărură și ei cam în acelaș timp cu Avarii. La 493 trec Dunărea «și pustiază pentru întâia oară Tracia și Iliria». De acolo merg în Panonia împreună cu Avarii. De aci ei pustiiră de sigur și ei, în tovărășia acestora, ținuturile Daciei. Când se despărțiră de Avari rătăciră câtva timp între Nipru și Nistru, în urmă, după ce înving pe îm-

paratul Constantin Pogonat, trec în Bulgaria de azi, de unde trebue să fi făcut dese năvăliri asupra populațiilor Traco-Romane de pe lângă Balcani și Carpați. Adevărul, este că Bulgarii au stăpânit prin veacul al 8-lea și al 9-lea pe amândouă țarmurile Dunării.

Cu Bulgarii se închee o primă perioadă de năvăliri barbare. Această perioadă ținu deci dela 270 până la 360, adică mai puțin de trei veacuri. Opt popoare nomade, Roxolanii și Sarmații, Goții și Hunii, Gepizii și Avarii, Bulgarii și Slavii revărsară nenumăratele lor horde de distrugere și pârjol peste corpul Daciei romane, în acest scurt răstimp.

Urmările sociale și psichologice.

Istoricul bizantin Priscus, care a vizitat ținuturile romane pustiite și supuse de Huni, povestește amanunțit urmările năvalirilor barbare. «Astfel, ne spune că el mergând pe coasta apusana a peninsulei Balcanului, ajunseră la Sardica, oraș pe care îl găsiră prefăcut în cenușe, prin o năvălire anterioara. Tot astfel aflară redus în ruine orașul Naissus (astăzi Niși în Serbia), patria lui Constantin cel Mare, unde găsiră numai câțiva bolnavi, cari nu putuseră fugì, adăpostiți în o biserică, și cari erau căutați de țăranii din vecinătate. La Sardica, dărâmarea erà așà de deplină, că ambasadorii nu găsiră un acoperământ spre a se adăpostì. De acì înainte până la Dunăre, ambasadorii trecură prin un câmp albit de oseminte omenești, rămășițele măcelului îngrozitor căruia fusese expusă poporația locului».

Infloritoarea Moesie și Tracie, după venirea Hunilor, «nu mai era de recunoscut, zice d-l Iorga, atât de mult și sălbatic fusese pustiită și depopulată. Numai orașele cele mai mari mai durau încă; populațiile mai sărace căutară fuga lor în munți, cum o făcuseră și locuitorii transilvăneni, și câți agricultori pacinici nu deveniră acum păstori de vite... In porturile dela sud nu mai ramasera după vizita Hunilor decât case și temple darâmate, în ale căror turnuri lânceziau câțiva bolnavi și răniți, așteptând ocazia spre a fi vindecați și scăpați. Stăpânirea romană încetase cu totul a funcționà...

Năvălirile barbarilor aveau drept țintă mai întâiu numai orașele bogate, care-i atrăgeau prin bogațiile și aurul lor; de aceea orașele fură cele dintâiu cari începură a se ruinà. Omenii bogați ce le locuiseră se retraseră înlăuntrul imperiului roman spre a se pune la adăpost. Când însă orașele fură cu totul distruse, «date pradă flăcărilor poporația lor cea saraca erà nevoită să le părăsească și să caute aiurea adăpostirea existenței».

«Ce devenì această poporație împreună cu acea care locuià pe ogoarele Daciei. Părăsì și dânsa oare provincia?» se întreabă d-l Xenopol. «Ea nu puteà, zice dânsul, rămâneà expusă la vălmășagul năvălirii, care produceà în pacinicii locuitori efectul ce-l face un când de lupi intrați deodată într'o turmă de oi. Și ei o rupeau de fugă când auziau că vin barbarii».

Unde fugiau ei însă? aceasta-i întrebarea.

D-l Iorga crede că locuitorii solului dac sără-

cit [1]), *dejà barbarizați pe jumătate*, rămaseră unde erau fără să se neliniștească dacă provincia mai făcea încă parte din lista statelor [2]).

D-l Xenopol răspunde altfel la această chestiune. Populațiile pacinice din orașe și sate se retrăgeau din mijlocul câmpii spre munți și se ascundeau dinaintea focului și săbiei prin crestele munților și prin desișurile pădurilor care-i acopereau. Această fugă este un gest universal și iresistibil al popoarelor, cari se găsesc în condițiuni de natura acelora în cari se găsiră Daco-Romanii copleșiți de Goți, de Huni, Avari, Gepizi, etc. Dar această fugă, presupusă în chip logic și firesc de d-l Xenopol, este încă întemeiată pe dovezi hotărâtoare. Intre altele este, spre pildă, aceea că «aproape toată terminologia geografică a muntelui poartă un caracter pronunțat românesc». «Dacă am enumără, zice d-l Xenopol, toate numele lanțurilor și a piscurilor din Carpații țărilor române, începând dela munții Banatului, de-a lungul coastei sudice a Transilvaniei și apoi spre Nord, pe laturea Moldovei, până în fundul Maramureșului, acolo pe unde se închide în marea câmpie a Tisei....aceste numiri, precum și ale tuturor dealurilor ce răsar din ele, precum și acele ale tuturor râurilor, pâraelor și pârâiașelor ce se scurg de pe coastele lor, poartă, aproape fără escepțiune, un caracter românesc [3])». In aceste sens mărturisește lipsa de nume de

1) Iorga I p. 61.
2) Iorga, Ibidem p. 100.
3) Xenopol, 341—342.

orașe, păstrate din epoca înfloritoare Daco-romană, și lipsa de denumire cu caracter roman a localităților dela câmp. Apoi, obiceiul de a se retrage în munți la apropierea năvălirii oricărei bande barbare sau trupe vrăjmașe este așà de înrădăcinat la Români, încât el a devenit instinctiv și a luat caracterul unui act aproape reflex. Acest obicei este într'adevăr un fenomen social din cele mai rare: un *instinct social*. Ca atare, el trebue să fi fost practicat din cele mai vechi timpuri. Astfel nu se puteà fixà și înrădăcinà atât de bine, încât să se păstreze până în timpii cei mai de pe urmă.

Documentele răslețe și puține, cari vorbesc despre Românii din vremurile cele mai întunecate ale Evului Mediu, ni-i înfățișează mai totdeauna ca locuind părțile cele mai muntoase și cele mai înalte ale Carpaților și Balcanilor. Aceste documente ne înfățișează pe Români întru totul dedați obiceiurilor celor ce locuesc prin munți, ca fiind de o iuțeala asemănătoare cu aceea a căprioarelor.

Nici nu puteau face altfel Românii, dat fiind chipul cum s'au deslănțuit asupra Daciei năvălirile barbare, cu totul diferit de acela al năvălirilor barbare în apusul Europei. «In partea apuseană a continentului nostru au năvălit numai popoare germane, cel puțin numai acestea într'un chip statornic. Hunii au trecut numai pe aicea. Avarii și Ungurii, deși au prădat uneori Germania, Franța și Italia, nu și-au ales în aceste țări locul sălașluirei lor, ci în Panonia, în preajma Daciei. Popoarele germane ele înșile, înainte de a se așezà în țările apusene, trecuseră prin cele dela răsărit

de unde veneà năvălirea, *și lovindu-le pe acestea, cu toată furia, își revărsaseră tot focul sălbăticiei lor asupra acestor părți, și în primul loc asupra Daciei* și numai după aceea, răcoriți și înduplecați spre civilizație, cei mai mulți, creștinizați în părțile răsăritului, treceau mai departe către Europa apusană. Pe când în apusul Europei veneau popoare, ce e drept, barbare, dar capabile și chiar doritoare de a se civilizà, Dacia fu copleșită sau de aceste popoare la prima lor ciocnire, sau de altele de neam turanic cu neputință de a se civilizà, cari nu veneau să se pună la umbra imperiului roman, ci se repezeau cu o furie, ne mai pomenită să sfărâme și să pustieze tot ce le eșià în cale... In Dacia năvălirea avu totdeauna caracterul năpustirii unei imense bande de hoți, cari dadeau foc, dărâmau, pustiau, omorau, par'că ar fi vrut să stingă toată suflarea de pe acest pamânt. Și aceastâ năvalire nu ținu, ca pentru Europa apusană, vreo două sute de ani, ci se reîmprospătă necontenit în timp de aproape o *mie*.

Fața cu aceste împrejurări de o cruzime excepțională pentru locuitorii Daciei romane, nu mai rămânea acestora decât o singură posibilitate: acea de a fugì și de a se împrăștià în Carpați și Balcani, și de a se ascunde în cutele acestor mantii muntoase, pentru a scăpà de pieire și de pustiirea năvalnică a barbarilor. Pe urmele lor, «în Dacia totul fu dărâmat, pustiit; nu rămase piatră peste piatră din frumoasele orașe ale Daciei», «orașele, pustiite de barbari, ne mai fiind ridicate din dărâmăturile lor, mușchiul se prinse pe ruinile lor, și odată cu ele dispărură și numirile ce le însem-

nasc în conștiința poporului român». Locuitorii lor, «cari la început le vor fi părăsit numai vremelnic, văzând că prădăciunile barbarilor devin tot mai dese, pe fiecare zi, se deprinseră, din zi în zi, cu traiul lor în ascunzătorile munților, și petrecerea lor aici luă un caracter mai statornic».

Imprejurările istorice ale Daco-Romanilor, între 270 și anii 600, distruseră așezarile acestora, și dintr'un popor civilizat, organizat politicește și economicește, făcură un popor de fugari și de pastori, pierduți în văile ascunse și întunecoase ale munților. O soartă socială și economică cu desăvârșire deosebită de acea de mai nainte aștepta pe Românii ascunși în munți. Noile condiții sociale și economice, pe cari desfășurarea evenimentelor istorice rezumate aci le făcură Daco-Romanilor, sunt marginite, simple precare. In aceste condiții, ei uitara tot, pierdură tot. Organizația de stat, civilizația, cultura, meseriile, până și agricultura și întreaga stare de propășire se dusera rând pe rând, bucată cu bucată. Legăturile dintre niște oameni, fugiți de groază din orașele în cari își lăsaseră aproape toată averea morală și materiala, nevoiți să traiască acum în ascunzișurile munților, sunt cu totul simple, organizația lor de stat nu mai are nici un motiv de a fi păstrată. Toate așezamintele lor romane se șterseră până și din amintirea lor.

Cultura romană, ale cărei temelii rămaseseră în orașele arse, fiind încredințată acum unor creieri, cari trebuiau să trăiască din piatra seacă a munților, dispărù prea repede. Nevoile vieții de toată ziua, dusă între munți săraci, nu puteà îngădui păstrarea,

nici chiar a urmelor de cultură romană. Vieața economică, industrială, agricolă și comercială, care nu se poate desvoltà decât la un popor așezat și organizat politicește, pierì aproape cu desăvârșire dela acești fugari pierduți în văile munților, răsleți și nestatornici, urmariți veșnic de sălbăticia nomadă a mosafirilor nepoftiți ce se revărsară peste țările noastre.

Un adevărat proces de disoluție, de dizolvare, de prafuire a vieții economico-sociale și culturale fu urmarea năvălirii barbarilor și retragerea Daco-Romanilor spre munți. Iată cum ne înfațișează d-l Xenopol acest proces de disoluție a organizației de stat ce înflorì timp de mai bine de două secole în Dacia.

Ca și Spania și Galia, Dacia erà organizata în provincie romană; dar, pe când în acele țări «tradițiunea statului roman, numele dregătorilor, limba oficială și alte elemente ale vieții organizate ramân neatinse, ele dispar în Dacia... nu întâlnim nici un singur așezământ politic moștenit dela Romani». Noțiunile de funcții, cari depindeau dela Roma, cum spre pildă acea de senat, patriciu, censor, consul nu s'au păstrat nici una în conștiința sau în graiul poporului român. Tot așà a fost și cu celelalte instituții romane locale. Astfel *legatus Augusti*, care erà șeful suprem al provinciei, precum și *procuratores Augusti,* slujbași însemnați, cari strângeau diferitele dări, amândouă aceste dregătorii, atât de populare și de cunoscute pe timpul Romanilor, au pierit din amintirea poporului

român, a cărui limbă nu a păstrat nici o urmă a acestor cuvinte în țăsătura ei».

Soarta organizării municipale a fost tot aceeași. Toate instituțiile municipale ale *decurionilor*, *quatorvirilor*, ale *defensorilor* și *patronilor* și altele ca *curatores viarum, quaestores, pretores urbanes et peregrini, aediles, praefecti pagi, collegiorum*, etc., «au dispărut până la cea mai de pe urmă rămășiță din sânul poporului românesc, și limba lui nu mai păstrează nici o amintire a cuvintelor ce le însemnau».

«Mai extraordinar, zice d-l Xenopol, poate părea faptul că și organizarea armatei, împreună cu cuvintele ce se raportau la dânsa, să fi dispărut din mintea poporului român. Armata romană se compunea din *legiuni, ale* și *cohorte*... Pe lângă capul armatei, care erà de obiceiu legatul lui August, mai erau ofițerii inferiori: *praefecti, tribunii, centuriones, optiones,* cari toți aceștia au dispărut până la unul din memoria poporului român. Tot așà au disparut și numele dărilor romane, precum: *vicesima, tributum, portorium*».

Pierzându-se așezămintele la cari se referiau cuvintele acestea, cu timpul a trebuit să dispară și ele. «Să tăiase rădăcina lor care le ținea vii în conștiința poporului și trebuiau deci să se usuce și să se deslipească, ca frunzele după un trunchiu mort».

Intr'un cuvânt, năvălirile barbarilor avură ca urmare distrugerea ideii de stat în Dacia, și a organizării politice sociale și militare a acestei provincii. Cu dărâmarea orașelor se surpară tot soiul

de așezăminte organizatoare și populația fu aruncată într'o stare primitivă, care premerge închegarea societăților civilizate. «Acolo, reduși din nou în cea mai mare parte la starea de păstori, ei recăzură din înalta și complicata organizație romană în vieața patriarhală, în care uitară, împreună cu toate noțiunile cari se refereau la vieața mai cultă, și cuvintele ce le însemnau». In deosebi, ceea ce a dispărut cu totul din Dacia «fu organizația romană în partea ei specială și oarecum technică . Daca a mai rămas oarecare urme, acestea erau privitoare numai la vieața elementară a fiecărei societăți». Astfel sunt elementele privitoare la actul cel mai de temelie al societății celei mai reduse, dreptatea și judecata. De aci vin cuvintele *drept*, *judecată*, *jude*, dela care s'a format mai târziu termenul județ cu cunoscutu-i înțeles din ziua de azi. Din lucrurile vieții comerciale și economice, sunt cuvintele *neguț*, *uzură*. Ideia și cuvântul *domn* este încă păstrat dela Romani, însă cu înțelesul larg și general ce-l dăm și azi. Din organizația militară abià dacă se mai păstrează vreo amintire, foarte scâlciată și acea, a *cohortei* și *veteranilor*.

Termenii *curte* și *bătrâni* sunt cuvintele și noțiunile corespunzătoare. In deosebi, bătrânii are la noi un înțeles foarte larg. Acest cuvânt nu mai însemnă soldați învechiți în armată și liberați din cauza vârstei înaintate, ci, precum se știe, orcare om ajuns la o vârstă înaintată.

Toate felurile de vieață socială, vieață în societate sub toate înfățișerile ei devenì, la Daco-Romani retrași în munți, de o simplitate și de o sărăcie

fără margini. Prin forța împrejurărilor, ei trebuiau să trăiască în cete mici, puțin numeroase, răslețite și pierdute prin cutele munților, despărțite unele de altele de culmi înalte și de prăpăstii adânci. In aceste condiții, se întâlneau și se vedeau rar, se cunoșteau și se recunoșteau și mai rar. Schimbul de lucruri, de idei și de sentimente devenea din ce în ce mai anevoios. Legăturile dintre oameni se simplificară, se desfăcură și se sărăciră cu vremea din ce în ce mai mult. Sufletul, care este oarecum oglindirea acestor legături organizate, se simplifică și se sărăcì și el. Astfel sărăcită, mintalitatea daco-romană se nivelează cu aceea a barbarilor, și devine incapabilă de a mai urmà undevà complexitatea organizației romane. D. Iorga rezumă și caracterizează admirabil această stare de lucruri în următoarele câteva linii:

«Organizația romană se potrivea pentru vremile liniștite, prospere și victorioase de vieață orășenească; pentru niște provincii sărăcite, pentru niște servi și coloni salbăticiți și înstrăinați de civilizație ea erà prea complicată, prea savantă, și prea puțin practică. Provincialul se simțià în formele barbare, cari, cu excepția întreprinderilor răsboinice, erau simple, drepte, și chiar amicale, mai bine decât în învechitul și încurcatul organism al imperiului, în care totul respirà aerul obosit al Statului în decădere».

Trebue recunoscut însă că, în atingere cu năvălitorii barbari, Daco-Romani nu putură câștigà sufletește mai nimic sau nimic de seamă dela aceștia. Simpla atingere cu aceștia îi silea și pe

ei să se scoboare la nivelul acestora, care erà foarte jos. Mai ales popoarele turanice, fino-mongole, ca Hunii și Avarii, după d. Xenopol, erau cu neputință de a se polei sau cultivà». Barbaria lor erà oarbă, «înăscută rasei, nu aceea care provine numai din lipsa unei culturi. Dânsa nu putea fi schimbată, precum nu poți îmblânzi firea lupului». Apucăturile acestor năvălitori nu erau de loc de natură a schimbà în bine pe Daco-Romani. Aceștia nu puteau, în nici un chip, câștigà din atingerea cu popoare ca Hunii și Avarii.

Urmările firești ale deslănțuirei istorice din epoca năvălirei barbare, și ale situației sociale, economice și politice create de ea populației Daco-Romane în munți, sunt ușor de presupus. Cu distrugerea și dărăpănarea orașelor și organizației de stat, vieața economică ea însăși se desfăcù și pierì. Activitatea Daco-Romanilor, în munți, se dezorganiză în toate privințele. Ea devenì fară reguli, nestatornică, incoerentă. Legăturile dintre oameni, ele însile reduse și sărăcite, făceau cu neputință o activitate organizată și complicată. Actele noastre, raporturile noastre cu vecinii au ecouri adânci în masa cerebrală. Când actele și legaturile noastre cu semenii sunt continue, coerente și organizate, vieața cerebrală se alcătuește și ea continuă, coerentă și organizată. Când coerența actelor noastre dispare, mintalitatea se distruge, piere, căci ea nu este decât fructul organizării actelor noastre în conștiință.

Cu distrugerea instituțiilor, cu dezorganizarea activității sociale, însușirile morale sociale și sufletești ale populației se șterseră. Mintalitatea,

inteligența romană a acestor populații se dezorganizează ea însăși, se slăbì, se întunecă din ce în ce mai mult. Feluritele obicinuințe și moravuri mai rafinate, straturile mintale ale vechii civilizații se dizolvară și pieriră ca fumul. Inteligența puternică și bogată, mintalitatea hotărâtă, regulată și bine ordonată sunt urmări ale unei vieți sociale bine organizată. Dezorganizarea vieții sociale, dizolvarea instituțiilor, provoacă dezordonarea vieții cerebrale și slăbirea spiritului și prin urmare dezorganizarea inteligenței.

Vieața morală și intelectuală este o plantă care nu crește decât pe tărâmul unei societăți organizată puternic, și în atmosfera largă a unei națiuni întinse și numeroase, sub orizonul unei desvoltări sociale întinse și prospere. Dispar aceste orizonturi cu atmosfera largă și tărâmul prielnic, vieața sufletească culturală se topește în acelaș timp și ea. In locul culturii apar la suprafață apucături strămoșești grosolane, barbare, moravuri reduse, primitive. Caracterul sărăcit și mentalitatea anemiată lasă loc unui temei de însușiri necioplite, bățoase, rudimentare. Este ca și cum o vejelie puternică vine și răsghină altoiul prins pe o tulpină de măr sălbatic. In locul ramurilor cultivate cresc niște lăstari, cari nu fac decât niște mere amare, acre și ghibrurite, în locul fructelor delicioase ce purtà altoiul frânt de vijelie. Aceasta fu într'adevăr soarta Daco-Romanilor ajunși în munți.

Observatorii timpului, cari au cunoscut pe Românì ne-au lăsat câte odată, impresiunile ce aceștia au produs asupra lor. Intre alții, Nicolas Chalcondyle, pe la 1574 povestește că Românii cari «sunt

într'adevăr oameni curagioși, sunt foarte grosolani și prea puțini civilizați»[1]). Această înfățișare o păstrară ei până chiar mult mai târziu. Astfel se știe între altele, cum oamenii lui Mihai Viteazu jigniră pe oamenii împăratului Rudolf, prin puțina lor delicateță și lipsa de bună creștere.

Sufletul Daco-Romanilor, prins în vârtejul năvălirilor barbare, fu golit de aproape tot cuprinsul său bogat și sclipitor. Apucăturile lor generalizătoare, regularitatea lor clasică, câtă putuseră moșteni dela Romani, se întunecară și se șterseră prin neîntrebuințare, din cauza lipsei de împrejurări determinante. Inteligența romană, sub apăsarea barbarilor, fu stoarsă de tot cuprinsul viu de idei, cum storci o lămâe de sucul ei acrișor și lași numai coaja. Și mai exact, efectul năvălirei barbare asupra mentalității romane este întru totul asemănător cu operația mașinei, care, prin mișcările ei împrejur, scoate mierea curată din faguri, de nu rămân decât alveolele goale. Tot astfel, conținutul mentalității române fu sărăcit și golit în timpul vieții retrase în munți, *și nu mai rămase din strălucitoarea moștenire romană decât fagurul gol al graiului românesc.*

Cuvintele latinești, cari se păstrează cu sfințenie în limba noastră, sunt niște alveole ale fagurului de miere al graiului nostru, ce rămăseseră câtva timp goale, și cari cu timpul se umplură cu altă miere, cu alt înțeles. Acest înțeles fu împrumutat, parte dela barbarii mai potoliți ce trăiră în munți, în vecinătate nemijlocită cu

1) A se vedeà Histoire de la decadence de l'empire Grec. Paris 1577.

Românii, parte dela nevoile vieții sociale, care, desvoltându-se cu vremea, plăsmuì înțelesuri noi pentru cuvinte vechi. Mierea intelectuală, depusă mai târziu de Români în celulele fagurului graiului nostru moștenit, nu mai aveà limpezimea și sclipirea metalică a inteligenții romane. Ea fu turbure amestecată, plină de gunoae și izânită. Populațiile slave, cari, mai puțin barbare ca ceilalți năvalitori. și chiar decât Românii deveniți barbari, duceau o vieață socială și economică mai înnaintată, împrumutaseră Românilor multe din vieața lor sufletească Chiar fagurul limbei romane se întregi cu porții însemnate de celule împrumutate dela Slavi.

Pe portretul ideal ce am schițat mai sus pentru sufletul Românilor, sub cea dintâiu a lui înfățișare, istoria venì și făcù cam următoarele schimbări. Ea șterse în grabă, și cu o mână puțin îndemânatecă, cea mai mare parte din liniile și trăsăturile sufletești ramase dela Romani. Strică mult unele contururi latine, întunecă unele culori și caractere mai pronunțate, desfigură cu totul înfățișarea întregului, despăreche armonia liniilor și farmecul expresiunilor. Din această operație ieșì un portret apocaliptic, chaotic, un fel de fantomă sau schelet confuz, pierdut în ceață și în nelămurire, cevà nevietuitor și neviabil. Culorile, formele și liniile romane, fiind tocite și șterse prea mult, pe fundul tabloului nu mai apăreà lămurit decât temeiul psicho-fizic al temperamentului dac, și însușirile cele mai temeinice ale caracterului roman.

Fățărnicia dacă, întărită și desvoltată la Daco-

Romani, de viclenia hrăpitoare a Romanilor, erau liniile cele mai pronunțate ce se găseau la Românii de pe la isprăvitul acestei prime epoci de formare. Intr'adevăr, iată cum un scriitor grec din acel timp, Kekaumenos ne înfățișează în această privință profilul moral al poporului român: «Sa știți dela mine, voi și ai voștrii, că al Vlachilor neam este necredincios la culme și stricat, nici lui Dumnezeu ținând credință dreaptă, nici împaratului, nici rudei sau amicului, ci silindu-se a i amăgi pe toți. Mari mincinoși și tâlhari vestiți, ei sunt pururea gata *a jurà prietinilor cele mai grozave jurăminte, și a le călcà apoi cu ușurință,— făcând frății de cruce și cumetrii,* meșteri de a Ei sunt așà numiții Daci și Bessi. De întâiu înșelà prin ele pe cei proști. Niciodata n'au fost ei cuiva cu credință, nici chiar vechilor împărați a Romanilor. Imparatul Traian îi atacase, i-astrivit de tot și i-a robit, ucizând pe împăratul lor Decebal... [1]). Locuiseră în vecinătatea Dunării și a fluviului Sau, numit azi Sava, unde acum locuesc Serbii, în locuri tari, grele de străbătut, pe cari rezimându-se, fățăreau iubire și supunere către vechii împărați, pe când din întăririle lor năvăleau și pustiau provinciile Romanilor, încât aceștia, pierzând răbdarea, precum am spus-o, i-au strivit».

Dacă ne gândim la istoria Românilor, sub Mihai Viteazul și sub Ștefan cel Mare, după cum avem să vedem mai la vale, acest profil al caracterului român ne apare deslușit și în toată lumina, mai ales la acești doui eroi naționali. In

1 Autorul erà rău informat asupra originei Vlachilor.

tot cazul, urmele acestor însușiri se păstrează vii până astăzi în caracterul Românilor cu deosebire din Oltenia, din Transilvania și din Banat.

Acțiunea Istoriei din acel timp fu de a sublinià și împuternicì aceste însușiri sufletești, de a îngroșà și scoate în lumină trăsăturile acestea de caracter luate dela Daci și dela Romani.

In condițiile sociale și morale în care se găseà populațiile daco-romane, în timpul năvălirilor, păstrarea ființei lor nu puteà pune în lucrare de cât aceste însușiri ale caracterului lor etnic. Istoria nu putea lăsà așà ștearsă fizionomia noastră sufletească. De aceea, ea revenì asupra primei modificări, și cu culori și trăsături luate din sufletul vecinilor noștri de restriște, Slavii, învioră din nou tabloul mentalității noastre. Fizionomia Românilor, care fuse un moment mai mult latină, alterându-se în mâinile nepregătite ale Istoriei, se modifică mult și sfârșì prin a semăna în multe privințe cu a Slavilor.

Aerul fizionomiei noastre sufletești se apropie atât de mult de cel slav, în cât mult timp fu neînțelegere complectă asupra stării civile a neamului nostru. Mulți îl socotiră ca eșit din părinți etnici Slavi, și ca având în vinele lui numai sânge slav. Alții erau în plină îndoială asupra autenticității scoborârei noastre dela Romani. Pentru mulți și pentru multă vreme, furăm socotiți ca fii nelegitimi, ca falși scoborâtori ai Romanilor.

Graiul nostru scris împrumutase mijloacele Slavilor, alfabetul chirilic. Până în veacul al 17-lea, limba scrisă la noi erà cea slavă. Odată cu limba scrisă, aproape toată organizarea, rudimentară

încă, a Statului român fu luată dela Slavi prin mijlocirea Bulgarilor. Instituțiile noastre, mult puține câte fură, sub prima lor înfățișare, fură de origine slavă și purtau pecetia caracterului slav. Intr'acest chip, Istoria găsì cu cale să aștearnă pe tabloul moral al Românilor straturi de culoare slavă și să tragă linii și contururi slavone în locul celor romane, cari, multe din ele, fuseseră întunecate de restriștile vremilor. Până și numele de Români fu slavizat cu termenul Vlahi care nu este decât traducerea aceluia.

In această epocă se contopiră și se cimentară materialurile sufletești *daco-romano-slave*, din cari avù să reiasă în curând profilul moral al poporului român. Această epocă de *gestație* a neamului nostru se sfârșì, să zicem, cu năvălirea Ungurilor și Tătarilor.

Odată zămislit și născut, acest neam intră într'o fază nouă, faza educației.

In capitolul următor vom aveà să vedem ce pedagogi și educatori etnici păstrà Istoria pentru națiunea nou născută a Românilor.

CAP. IV.

Sufletul românesc și condițiile sale istorice și sociale până la înființarea Principatelor

Dacă ne este îngăduit a prelungì încă înfățișarea metaforică a stării poporului român la începutul înființării sale, am puteà rezumà starea de lucruri din acea epocă cam în chipul următor. Neamul românesc, fruct al îmbinării și căsniciei Daco-Romane lângă Carpați și Dunăre, este un copil rămas orfan dela naștere, căci părinții lui murиră în ziua chiar în care el văzù lumina zilei. Poporul român, așà născut, fu un orfan fără familie, fără rude, părăsit pe drumurilepe cari se năpusteau năvălirile barbare din Asia spre Europa. Unii din acești drumeți, cari se găsiră a fi mai omenoși, culeseră orfanul de pe acele drumuri, îl adoptară în familia lor prea numeroasă și prea cotropitoare, îi deteră primele îngrijiri. Acești drumeți sunt negreșit Slavii și Bulgarii, cari nutriră cu laptele lor, cu propria lor substanță sufletească, acest orfan etnic și-i îndreptară primii lui pași pe calea păcii și a vieții așezate și organizate. Din sânul familiei Slavone, la

care fu un moment asociat, Ungurii, veniți aci pe la finele secolului al 9-lea, încercară să smulgă poporul român și în bună parte reușiră a pune stăpânire pe dânsul. Timp de două veacuri, Românii luptară ca să scuture orice epitropie apăsătoare și ajunseră la o vieață autonomă, liberă. Insă, către sfârșitul veacului al 14-lea, apărură Turcii, cari, în înțelegere cu Tătarii, ce de mult bântuiau țările române, reușiră din nou să înjuge neamul românesc la carul robiei lor. Românii, după lupte eroice, căzură în stăpânirea Turcilor. Inainte chiar de a intrà în adolescență, orfanul fu băgat ucenic la Turci. Această ucenicie avu urmări foarte simțitoare pentru desvoltarea sa socială și sufletească. Vom vedeà ce au ajuns Românii în această ucenicie.

Peste cevà mai puțin decât două secole, după ce Turcii reprimaseră cerbicia și îmblânziseră firea răsboinică a Românilor, puseră orfanul sub conducerea pedagogilor din Fanar. Acești tutori corupți și flămânzi ruinară aproape cu desăvârșire patrimoniul material și moral al Românilor. Din această ruină orfanul se trezì pe la anul 1821, și, ajuns la un fel de majorat, alungă pe pedagogii lui veniți din Fanar.

Cevà mai la urmă, când orfanul dete semne de vioiciune și voință, se găsì că mai aveà și cevà rude de neam bun în Apusul Europei, care-l recunoscură și-i deteră sprijinul lor pentru a eșì de sub stăpânirea Turcilor și din ghiarele nemeniilor lui adoptive, Rușii. Astfel se liberă poporul Român, pe la mijlocul veacului trecut, cu sprijinul foarte binevoitor al Francezilor. Astăzi el, după ce împrumută foarte mult din știința și în-

țelepciunea rudei lui occidentale, devenit major tinde să-și facă o gospodărie, un suflet și o poziție socială onorabilă în societatea popoarelor europene contemporane.

Iată cum poate fi pe scurt rezumată istoria legendară a neamului nostru, dela încetarea primei perioade de năvăliri, până în ziua de azi. Rămâne să vedem mai de aproape care-i realitatea ce se ascunde îndărătul acestei metafore. Pentru moment să ne oprim la desfășurarea istorică în care se desvoltă neamul românesc până la înființarea principatelor autonome în Muntenia și Moldova, către începutul secolului al 14-lea.

Inrâurirea Slavo-Bulgară. Dela așezarea Bulgarilor în țara pe care o ocupă și azi și până la venirea Ungurilor, către 900—1000, timp de mai bine de două veacuri, țările române se bucurară de o pace și o liniște relativă. Populațiile române din Peninsula balcanică fură cutropite, în mod pacinic, de triburile slave și bulgare. Chestiunea este de a se ști în ce legătură trăiră Românii cu Slavii și Bulgarii? La ce sfârșit duse viețuirea lor împreună?

Ceea ce pare astăzi a fi în afară de orice îndoială este că Slavii, împinși în munți, pe urmele Românilor, de către năvălirile avare, hunice etc. se absorbiră și dispărură în masa acestora, lăsând în graiul și în mentalitatea lor elemente foarte numeroase. In epoca de liniște, ce urmă primelor năvăliri sălbatice, Românii, amestecați cu Slavii dejà asimilați, scoborîră din munți spre câmpie, fie în Moesia, fie în Muntenia și Țara Romă-

nească. Acì ei fură absorbiți de elementul slav sau absorbiră și asimilară pe acesta, după împrejurările locale.

In Țara Românească (Oltenia), Românii asimilară pe Slavi, în Moesia (Bulgaria și Serbia) ei fură slavizați. Fapt este că, dacă înainte de așezarea compactă a Slavilor în Bulgaria și Moesia, populația romanizată formà o masă continuă pe ambele maluri ale Dunării, timp în care se făurì limba română primitivă. După acest eveniment populația romanică se desfăcù tot mai mult în două părți, cari apucară, una spre Miazăzi către Balcani, alta spre Nord către Carpați, care întărì de sigur elementul Român ce se găseà dejà acì.

La Sudul Dunării, Bulgarii slavizați în scurtă vreme întemeiară un stat puternic, în care organizară, împreună cu populațiile slave, în mijlocul cărora trăiră, și pe Români cu cari erau în nemijlocită atingere. Intre anii 802 și 1018, imperiul bulgar se întinse atot puternic pe ambele maluri ale Dunării. La Nordul Dunării el înglobă de o potrivă Țara Românească, Ardealul și Banatul. In timpul acestei stăpâniri, înrâurirea slavonă se exersà, în cel mai puternic chip, prin mijlocirea Bulgarilor slavizați, asupra populației românești. Această înrâurire fu mai cu deosebire socială, politică și culturală.

Ea fu politică, căci, după cum foarte nemerit zice d-l Onciul, «în legătură cu Slavii și în dependență de imperiul bulgar, Românii din Dacia au primit și instituțiile slave ce caracterizează apoi desvoltarea lor politică. De atunci le-a rămas instituția voevodatului și a cnezatului, păstrată ca organizație națională și sub stăpânirea ungurească».

In privinţa înrâurirei culturale, d-l Onciul se exprimă astfel: «aşezămintele noastre, cu atâtea reminiscenţe slavo-bulgare, cu limbă bulgărească în Stat şi în biserică până în secolul al XVII, nu puteau să se instaleze la noi în timpul influenţei Ungariei catolice cu limba oficială latină. Ele sunt de dată mai veche, din timpul supremaţiei imperiului bulgar asupra ţărilor noastre. Şi dacă influenţa mai de apoi a Ungariei occidentalizate, dacă mereu înteţita propagandă catolică pentru a introduce la noi ritul latin n'au putut a ne face să ne desbărăm de bulgărismele moştenite, să primim limba latină în locul celei bulgare, atunci această limbă, străină nouă, şi totuşi atât de lung timp stăpână la noi, atât dincoace cât şi dincolo de Carpaţi, trebue să fi fost înrădăcinată adânc în ţările noastre, în toată organizaţiunea noastră ca stat şi biserică. Faptul se explică îndată ce ştim că, dela înfiinţarea imperiului bulgar în secolul VII şi până la desfiinţarea lui la începutul secolului al XI, noi am fost în atârnare de acest imperiu, şi că în tot timpul supremaţiei lui la noi am primit organizaţiunea politică şi bisericească care a produs aceste efecte» [1]).

In ce priveşte înrâurirea religioasă şi culturală a Bulgarilor asupra Românilor, d-l Xenopol, care o tratează mai amănunţit, găseşte că s'a făcut în condiţiile următoare. După o vieaţă de 500 de ani de creştinism în forma romană, Românii trebuiră să treacă la ritul grec, sub apăsarea violentă a Bulgarilor. Intr'adevăr, «de cum Bulgarii se creşti-

1) Orig. Pr., p. 18.

nizară și se introduse la ei forma creștinismului slavon, începù o propagandă foarte activă pentru lățirea acestei credințe în tot cuprinsul împărăției lor, care se întindeà, la nordul Dunării, asupra Valahiei și a Transilvaniei, locul tocmai unde se adăposteau Românii». D-l Xenopol citează legenda, dupe care «Asan s'au dus și au supus amândouă Valahiile sub stăpânirea sa și au silit pe Valahi, cari până atunci citeau în limba latină, să lase mărturisirea romană și să nu citească în limba latină, ci în cea bulgară, și a poruncit ca celui ce va citì în limba latină să i se taie limba și de atunci Vlahii au început a citì bulgărește». De unde d-l Xenopol închee, cu drept cuvânt, că «întoarcerea Românilor dela creștinismul roman la acel bulgar a fost datorită unei presiuni exterioare, căci nu există nici un motiv care să fi făcut pe Români a lepăda o formă de religie, pe care o înțelegeau și a luà pe una, pentru care nu aveau nici o înțelegere».

Despre înrâurirea politică a Bulgarilor asupra noastră, d-l Xenopol, coborînd și aici în mai amănunțit, este de părere, că «cu mult încă înainte de organizarea principatelor Valahiei și Moldovei, întâlnim la Români unele așezăminte, cari sunt învederat de origină bulgărească, de oarece termenii cari le înseamnă sunt derivați din această limbă. Astfel, găsim organizarea primelor state române, întocmite sub niște șefi numiți voivozi. Cuvântul vine dela vechiul dialect slav, vorbit de slavonii peninsulei Balcanului, *voda* = conducător, *voyavoda* = conducător de răsboi, dela *voi* răsboi». D-l I. Bogdan, care a studiat în deosebi instituția

voivodatului, a putut precizà și mai mult origina ei, și timpul în care ea a trebuit să fie împrumutată dela Slavi. Vorbind de părerea d-lui Xenopol, dânsul zice că «până la un punct această părere este adevărată; și foarte probabil că voevozii apar întâiași dată în țările române pe timpul stăpânirii bulgare la nordul Dunării; întrebarea este dacă ei apar ca administratori impuși de Bulgari sau ca șefi aleși ai Românilor». Asupra acestui punct, d-l Bogdan scoate lămuriri noi din studiul paralel ce face dânsul între instituția voivozilor și aceea a chinezilor sau *cnejilor*. D-l Bogdan constată că nicăiri în țările vecine, șeful statului nu aveà titlu de voivod. «Bulgarii, cu care noi am avut cele mai vechi și cele mai întinse relațiuni, aveau în fruntea lor la început chani, apoi cneji, și dela Simion încoace țari». Tot astfel a fost cu Sârbii, Rușii și Polonii. De unde reese clar că organizarea instituției voivodatului n'a fost luată dela Slavi, în vremea din urmă a organizării lor în state ci «s'a împrumutat într'o epocă cu mult mai veche, și aceasta trebue s'o punem înainte de venirea Ungurilor, între sec. VI—IX. Ca și chinezatul, voivodatul este una din acele instituții slave, cari, împrumutate de timpuriu de Români, au primit la ei o desvoltare cu totul particulară națională, rezultând din împrejurările osebite ale vieții lor politice. Dacă voivozii români apar în documente cevà mai târziu decât cnejii, cari se pomenesc la începutul secolului XII, aceasta este o pură întâmplare; ei sunt de-o potrivă de vechi ca și cnejii» [1]).

---

1) *Originea voivodatului* (Analele Academiei), p. 204.

In privința chipului în care voivozii se instituiau, d-l Bogdan este de părere că ei «se alegeau din cneji și anume din familiile de cneji mai însemnate prin bogăția sau autoritatea lor morală; că ei erau recunoscuți de regi ca voivozi ai Românilor, cu îndatorirea de a adunà și a plătì regelui veniturile obicinuite dela populațiunea românească».

«Voivozii, adaogă d-l Bogdan, erau, dela cucerirea maghiară încoace, niște șefi ai cnejilor, aleși de aceștia ca să reprezinte interesele lor comune față de suveran. In epoca cea mai veche, înainte de cucerirea maghiară și în timpul stăpânirii bulgare, ei erau șefii unei confederațiuni de cneji; în vreme de pace ei hotărau neînțelegerile dintre aceștia, în vreme de răsboiu se puneau în fruntea lor... voivodatul s'a putut naște la Români, ca și instituțiile analoage dela alte popoare, în mod cu totul independent de influențele streine» [1]).

După d-l Bogdan, originalitatea acestei instituții la noi stà în acea că, pe când voivodul la noi aveà mai mult atribuțiuni de domnitor, de guvernator, la Slavi el erà pur și simplu un comandant, un general al armatei pe picior de răsboiu.

Iată dar că avem două instituții, cele mai de temelie în organizarea vieții noastre de Stat, cari sunt de origină slavă: cnejii și voivozii.

D-l Xenopol mai adaogă, ca împrumutată dela Slavi, pe lângă instituția voivodatului și a cnezazatului și pe acea a boierilor. Tot cu un cuvânt de origină slavo-bulgară este însemnată și clasa boierilor, care cuvânt vine dela vechiul slav *boljar*=

---

1) Op. cit., p. 203.

nobil. Caracteristic este termenul de boiariu, întrebuințat destul de des de isvoarele noastre vechi, și care corespunde vechiului slav boljarus. Aceste două așezăminte: voivodatul, adică conducătorul și nobilii, — clasă ce se desface dela sine, și după un proces de alegere socială cunoscută, din sânul unui popor, trebuiau să existe chiar înainte de înjghebarea societăților organizate, întru cât ele sunt chiar condiția unei noui organizări».

Cea ce ne pare ciudat în această chestiune este de a vedeà că instituția nobililor, așà cum o privește d-l Xenopol, pare a fi una cu acea a cnejilor, așà cum pe aceasta din urmă o descrie d-l Bogdan. Totuși, după cât știm, nici unul din istoricii noștri nu s'a ocupat să definească în ce legătură stau aceste două instituții, dacă ele făceau sau nu în fond una și aceași. Pentru moment această lămurire nu ne-ar folosì preà mult; destul este să se știe că aceste instituții, cari alcătuesc temelia primei noastre organizări politice și sociale, sunt împrumutate dela Slavi, și că, deșì modificate și potrivite trebuințelor și condițiilor noastre istorice, ele au fost de origină slavă.

Aceeaș origină slavo-bulgară o avură mai toate dregătoriile politice, în cari se organizară principatele mai târziu. «Ierarhia dregătorilor munteni și moldoveni, zice d-l Xenopol, nu apare deodată formată în întregimea ei, ci ea se tot îndeplinește în decursul timpului. După ce ea împrumută *numărul cel mai mare și pe cele mai însemnate dela Bulgari,* își rotunjește apoi arborele său, parte prin creațiuni proprii, parte prin împrumuturi dela

alte popoare». Intre cele mai de căpetenie dregătorii împrumutate dela Slavo-Bulgari, sunt, spre pildă, *Banul, Logofătul, Vornicul, Postelnicul, Vistiernicul, Paharnicul, Stolnicul, Clucerul, Jitnicerul, Pârcălabul,* etc. Termenii acestor dregătorii sunt, cu excepţia logofătului, slavi sau slavo-bulgari; şi ei au fost luaţi dela slavi odată cu dregătoriile corespunzătoare, de sigur mult mai târziu, când organizaţia vieţei noastre de stat a trebuit să se complice şi să se complecteze, atunci când chiar statul bulgar el însuşi ajunsese la un grad de desvoltare însemnată, sub înrâurirea organizaţiei imperiului bizantin, dela cari şi ei au luat cele mai multe *dregătorii* [1]).

Dregătoria Banului erà acea a administratorului banatului Craiovei. Ea erà destul de independentă faţă cu domnul ţării. «Termenul de ban este de origină veche slavă, ban=ocârmuitor, având aceeaş formă în toate limbele slavice şi dela cari l-au împrumutat Maghiarii şi Românii». Vornicul, care cum zicea Ureche, erà judecător mare în acele părţi, vine dela «slavo-bulgarul *dvor=aula,* adică curte, de oarece funcţiunea lui erà de a judecà la curte».

Postelnicul, «mareşalul sau prefectul suprem al curţii» erà la început îngrijitorul camerii de dormit a Domnului, pentru care şi numele lui derivă dela *postelja* = lectus, pat şi înseamnă în slavo-bulgar postelniku = praefectus cubiculi. Vistiernicul «primià încasările şi rânduià cheltuelile, dând seama domnului. Numele său derivă dela vechiul slavon vistijarniku = praefectus aeraris,

1) Iorga, I. p. 253.

vistijaria = thesaurus. Stolnicul «erà supremul bucătar. Numele acestei dregătorii vine dela slavo-bulgarul stolnìiku = praefectus mensae, magister dapiferorum. Clucerul, «care s'ar puteà numì mareșalul sau prefectul curții, are inspecția asupra tuturor camerilor domnești unde se țin legumele, untul, mierea, sarea, etc. La Slavo-Bulgari, kljukaru = claviger își trage numele dela cheile cu care încue și descue acele cameri».

Demnitarii ocârmuirii române, zice d-l Iorga, se numesc ca și la vecinii bulgari: boieri, numele lor de onoare este jupân, sau Pan, și încă se deosibesc în boieri mici și mari ca și la vecini [1]).

Pe lângă aceste instituții și dregătorii, se dă ca sigur că cuvântul și instituția *birului* sunt luate dela slavi, din cele dintâiu timpuri ale întocmirii vieții noastre de stat. Birul este darea pe cap a poporului de rând, ceeace în latinește se numeà *Tributum*. Această dare este și dânsa un element neapărat în constituirea unei societăți, orcât de rudimentară, și deci trebue să fie contimporană la Români cu boierii și voivodul.

Cât privește vieața economică, este învederat că înrâurirea slavonă asupra Românilor s'a exersat foarte mult și pe acest tărâm. Retragerea Românilor spre munți, dinaintea năvălirilor, a schimbat neapărat modul lor de vieață; îndeletnicirile lor aproape exclusiv agricole perdură din însemnătate și lăsară mai mult loc vieții pastorale. Creșterea turmelor erà ocupația cea mai potrivită pentru niște oameni retrași în cea mai mare

1) Op cit. p. 253.

parte spre munţi. De aceea şi cuvintele, care privesc această îndeletnicire, sunt mai toate latine. Altfel au stat lucrurile cu agricultura. «Cu toate că poporul daco-roman rămăsese cu plecări agricole, puţine erau locurile din munţi unde să se poată pune în lucrare asemenea îndeletnicire. Pe tapşanele nu prea înalte puţin meiu, orz sau secară; în văile cele adânci şi expuse la soare, precum în *Valea Vinului,* dela hotarul Transilvaniei către Bucovina, câteva viţe de vie, iată tot rolul agriculturii în această perioadă a vieţei poporului românesc. Principala lor îndeletnicire rămase tot păstoria». Insă, «cu venirea Slavilor, pare a se fi dat un sbor mai mare lucrării pământului. Această lăţire a agriculturii provine desigur din cauză că Avarii, după o locuinţă mai îndelungată în Panonia, perdură din sălbăticia lor primitivă, astfel că Românii şi Slavii, retraşi în munţi, putură să scoată capetile afară din vizuinile lor şi sa se coboare mai către vale, unde se puteà mai cu folos *agriculta* pământul».

D. Xenopol confirmă înrâurirea economică slavă, sub raportul agriculturii, prin marele număr de cuvinte privitoare la agricultură, pe care limba română le-a împrumutat dela cea slavă. Aceste cuvinte sunt, între altele: *plug, grindei, cormana, plasa, rariţa, brazdă, răzor, ţălina, toloacă, mirişte, pârloagă, a îmbletì, ogor, târnăcop, polog, greblă, lopată, snop, clae, căpiţă, groapă, coasă.*

Un însemnat număr de cuvinte se găsesc la noi luate dela slavi şi cu privire la vieaţa păstorească. Intre astfel de cuvinte, d. Xenopol citează: *stog, cireadă, islaz, dobitoc.*

D-l N. Iorga caracterizează, în chipul următor, împrumuturile de cuvinte, pe cari Românii le-au făcut dela Slavi. «Slave sunt, zice dânsul, numirile pentru acele lucruri, cari, pentru un popor ce trăește în raporturi cultivate, nu sunt absolut necesare; acelea cari servesc pentru perfecționarea, îmbogățirea și împodobirea vieții și aceste elemente străine pot fi, ca și în limba engleză, foarte numeroase. Cuvinte cari exprimă sentimente sau sinonime de ale acestora s'au împrumutat nu arareori din tesaurul slav de cuvinte: spre pildă, cuvintele a *iubì* și *drag* pentru a exprimà legăturile de iubire, sunt slave» 1).

Din punctul de vedere al culturii, biserica erà temelia vieței culturale a Românilor. Cum biserica română erà în totul slavă, cultura noastră întreagă erà slavă. Pe lângă cele 7—8 sute de cuvinte slavone ale graiului vorbit, întreaga limbă română scrisa erà slavă, ca și alfabetul cu care se scria. In documentele țării, limba oficială, în lăuntru și în afară, a fost exclusiv, până la mijlocul veacului XVII, cea slavă. Prin urmare, biserica și limba, singurile temelii ale vieței culturale a Românilor, fură multă vreme slavonești. D-l Iorga arată cum limba slavă veche s'a introdus, mai întâiu în biserică și de acolo a trecut în stat, în documentele oficiale. «Limba din biserică erà, în timpul evului mediu, aceea a culturei generale și statul la ivirea lui o împrumută pur și simplu. Instruirea slavonă a învățaților făcù că, în ocaziile din lăuntru, hrisoa-

1) Op. cit., pag. 111.

vele respective sunt scrise în slavoneşte». Intr'adevăr, zice d-l Iorga, limba hrisoavelor româneşti, din secol. XVI, în general nu se deosibeşte întru nimic de documentele bulgare din acelaş timp. Chiar ortografia hrisoavelor slave din ţara Rom. în sec. XIV, este exact aceeaşi cu a Bulgariei. Formulele de cancelarie sunt aceleaşi; titulaturi, context şi datarea sunt în amândouă ţările aceleaşi, dela crucea cu care încep primele rânduri până la cerneala roşie, cu care sunt scrise caligrafic sub monograma artistic însemnată, totul este identic» [1]).

Este însă de ţinut în seamă, că în ce priveşte religia, partea ei de temelie, în chestiuni de dogmă, erà de origină mai veche de cât influenţa Slavilor. Astfel, cuvintele cari corespund ideilor celor mai temeinice ale credinţei sunt latine, cum, spre pildă, Dumnezeu, cruce, botez, drac, înger, tâmpla, altar, creştin, păgân, biserică, etc.

Din potrivă, trebue avut în vedere că termenii bisericeşti, împrumutaţi dela Slavi, însemnează lucruri de o valoare de a doua mână. Astfel de termeni avem: *vlădică, molifta, utrenie, cristelniţă, clopot, strană, tămâie, precistă, stareţ, schimnici, mucenic, nehedemiţă, naracliţă, potcap, moaşte, spovedanie, capişte, sobor, prohod, propovăduire, pristavire, blagoslovenie, pogribanie, plavoslavnic, bogdaproste, sărăcusta, sărindar, moşchior, colac,* etc. Toţi aceşti termeni, dupe cum se vede foarte bine, privesc sau părţi de mică însemnătate din slujba dumnezeească, sau instrumente şi obiecte

1) Op. cit., p. 252—253.

întrebuințate în biserică, sau, în sfârșit, numiri particulare pentru unele stări duhovnicești și pentru ornamente și haine bisericești. Inrâurirea slavonă asupra bisericii române privește deci mai mult cultul formal, partea din afară a slujbei, și o bună parte din organizarea vieței culturale. Partea lăuntrică a credinței pare a fi rămas mai mult în afară de această înrâurire.

In scurte cuvinte, se poate deci zice că înrâurirea slavo-bulgară asupra neamului românesc s'a rezumat și s'a concentrat, sub raportul politic în domn, sub cel social în boeri, sub cel economic mai ales în agricultură, și în privința culturii în biserică. Căci, dupe d-l Xenopol, și cu drept cuvânt: în domn se rezumă, pentru aceste timpuri absolute, organizarea politică; în boieri, clasă a tot-puternică a viitorului, se caracterizează cea sociala; în biserică se coprinde cultura acestor vremuri religioase.

Un lucru este însă foarte învederat în această privință: înrâurirea curat socială, mai puțin însemnată de altfel, a trebuit să ne vină de-a dreptul dela Slavi, cari, fie în șes, fie în munți, au convicțuit cu populațiile române, timp de mai multe veacuri, pe când înrâurirea slavonă politică ne-a venit prin mijlocirea Bulgarilor. Date fiind împrejurările noastre istorice, între 700 și 1250, poporul român nici nu puteà să înlăture înrâurirea slavo-bulgară, chiar dacă ar fi voit-o orcât de crâncen. Stăpânirea Bulgarilor s'a întins peste toate țările române timp de mai bine de 5 veacuri. Românii au fost înglobați în puternicul im-

periu bulgar. Organizarea acestui stat a trebuit neapărat să apese asupra lor, să treacă în vieața lor politică, socială și culturală.

Intr'adevăr, Bulgarii stăpânind atâta timp Țara Românească, Banatul, Ardealul, toate micile formații politice, cari se închegau pe acest teritoriu, se modelau după chipul și asemănarea statului bulgar. Diferitele ducate, voivodate sau chinezate române, plăsmuite în acest răstimp, fură puse sub supremația împăraților bulgari, dupe cum și biserica română trăì multă vreme sub conducerea directă a patriarhatului bulgar din Ochrida.

Astfel, toate voivodatele și chinezatele române din Transilvania și Oltenia, înainte de a cădeà sub dominația maghiară, erau supuse Bulgarilor. Ungurii au trebuit să le cucerească cu sabia și să le scoată de sub supremația bulgară numai în timpul decăderii și întunecărei puterii bulgare. Intre aceste ducate sau voivodate, cronica ungurească amintește chiar ea pe acelea ale lui Salanus și Menumorut, pe acela al lui Kean, și al lui Ahtum. Tot sub supremația bulgară trăiau și se desvoltau în acest răstimp ducatele lui *Glad*, «a cărui populație erà alcătuită din Kumani, Români și Bulgari...». Bulgarii erau stăpânii acestui ducat, al cărui șef însuși erà Bulgar. Desigur același a fost și cazul ducatului lui Gelu, cucerit mai târziu de Unguri.

Această dominație bulgară așà fu de statornică și intensă asupra țărilor române, încât ea avù mult timp de urmare, că în veacul de mijloc țările Daciei purtară numele de Bulgaria.

Inrâurirea slavo-bulgară asupra Românilor se

datorà nu atât puterii lor politice și brutale, și prestigiului ce dà puterea, cât și, poate și mai mult, superiorității lor morale și culturale asupra noastră. Bulgarii trăiseră în vecinătatea Bizanțului, împrumutaseră mult dela civilizația bizantină. Organizația lor politică și religioasă erà poate în cea mai mare parte a ei luată dela Constantinopole. In tot cazul, sufletul Bulgarilor, mentalitatea lor, în acele vremi, a trebuit să fie mult mai bogată, mai complicată decât a Românilor. Mentalitatea acestor din urmă erà, după cum am spus-o încă, sărăcită, despuiată de cea mai bună parte a ei. Sufletul românesc erà gol, secat și sărăcit ca un burete stors și uscat. Față cu sufletul românesc, în acest chip sărăcit și golit de conținut, mentalitatea slavo-bulgară se înfățișà ca o atmosferă încărcată cu umezeală. Sufletul românesc erà cu totul lacom de un coprins care-i lipsea, și pe care trebuia să-l ia ori de unde va puteà. El se îmbibă cu umezeala și lichidul sufletesc slavo-bulgar până la saturație. Poporul român, în mijlocul populațiilor slave organizate de Bulgari, se conduse în chip firesc, întocmai ca un burete stors și uscat, pe care-l scufunzi într'un vas cu apă sau îl păstrezi într'o atmosferă plină cu vapori.

Negreșit, forma slavo-bulgară a primei organizări politice și sociale a vieții românești a trebuit să aibă un răsunet adânc și puternic în sufletul românesc. Noi n'am luat dela Bulgari numai moduri de activitate, instrumente de muncă și tipare de acțiune, din vieața de toate zilele, ci și forma organizării acestei activități. Răsunetul cerebral al

acestei organizări a alcătuit o clipă, în mod firesc, temelia vieții noastre morale și mentale. Adăogând acest isvor sufletesc, isvor indirect, la cel direct al împrumutului de noțiuni și sentimente slave, putem să zicem, cu d-l Xenopol, că «pe cât de slabe și neînsemnate fură înrâuririle lăsate de celelalte neamuri, pe atât de puternică fu acea a rasei slavone, care fu pusă în lucrare pe calea atingerii etnice, apoi pe acea a religiunii și a culturii, care ținù mai mult de 700 de ani, un timp uriaș».

Istoria, această *magistra vitae* a neamurilor, reluând portretul sufletului românesc, împlinì astfel ștersăturile pe care tot ea le făcuse. Ea procură acestui portret o vieață, o vioiciune și un aer înoit, întru câtva modificat, felurit de cel de mai înainte.

Influența ungurească. Fără îndoiala că într'o măsură neasemănat mai mică, Ungurii au exercitat totuș și ei o înrâurire efectivă asupra caracterului românesc. — Este firesc că această înrâurire să se fi exersat mai mult asupra Românilor ce locuesc prin țările care le sunt și azi supuse. Dacă avem în vedere că în înrâurirea maghiară trebue și este legitim să socotim și pe cea kumană, avară, pecenegă, etc., această înrâurire câștigă în însemnătate.

Precumpănirea ungară asupra tuturor țărilor române ținù și ea aproape două veacuri. Ea începù a fi efectivă de prin veacul XII și ținù până către sfârșitul veacului XIV și mai târziu. O dominație, chiar atunci când ea se reduce la o simplă suzeranitate, nu poate să nu lase oarecare răsunet în sufletul poporului vasal. Această influență este încă

generală la Români, din cauză că Românii din țările subjugate continuă și-acum să sufere această înrâurire, iar dislocarea lor și scoborârea lor neîntreruptă de veacuri spre câmpiile Munteniei și ale Moldovei aduc și aci urmele acestei înrâuriri, mai ales întrucât privește limba. «Schimbări numeroase au avut loc între populația română din Transilvania și cea din vechile principate ale Moldovei și Valahiei. In acest chip, elementele ungurești introduse în limba română din Transilvania fură aduse și Românilor din regat, unde ele formează o parte integrantă a limbii populare [1]).

Dacă, potrivit principiului ce ne-am statornicit dela început, în această privință, facem din împrumuturile lexice și morfologice măsura împrumuturilor sufletești între popoare, este invederat că înrâurirea Ungurilor asupra noastră nu este de pierdut din vedere. Așà, în privința morfologiei, avem luate probabil dela Unguri sufixele *aș* și *uș*, cu cari se termină un bun număr de cuvinte românești. Tot dela Unguri pare a fi împrumutat și sufixul *iș* dela ungurescul *es*. Sigur este că le datorăm sufixele foarte adesea întrebuințate *șag* și *șug*, ca în cuvintele rămășag, furtișag, etc., beteșug, meșteșug, vicleșug. Tot Ungurilor le datorim sufixul *ăluire*.

In privința împrumuturilor, lexice «limba ungară, zice d-l Densușianu, a procurat dicționarului român un contingent destul de mare de cuvinte și de un caracter cu totul popular... Astfel sunt: *alcătuire, aldămaș, alean, altoire, aprod, bănat, bănuire, bardă, belșug, beteag, bântuire, bir, bi-*

1) Dens., op. cit., pag. 371.

ruire, bizuire, cheltuire, chezaș, chibzuire, chin, dobă, făgăduire, fedeleș, fel, ferestrău, gazdă, gialău, gând, gingaș, giulgi, haită..., etc.

Dacă examinăm natura noțiunilor ce înseamnă aceste cuvinte împrumutate, ele ne dau și felul de înrâurire ce au trebuit să exercite Ungurii asupra noastră. Avem mai întâiu un întreg șir și cel mai numeros de cuvinte, cari exprimă noțiuni de ordin curat social, cum spre pildă: *aprod, bănuire, bănat, bir, biruire, bizuire, cheltuire, chibzuire, dobă, făgăduire, gazdă, haită, hălăduire, hotar, îngăduire, lacăt, meșter, mântuire, neam, oraș, pildă, răvaș, sălaș, siluire, tăgăduire, tămăduire, vamă, viclean, vileag.* Prea puține cuvinte cu privire la agricultură, la grădinărit și la gospodăria casei, cum spre pildă: *altoi, bardă, belșug, fedeleș, ferestrău, gialău, ham, hîrdău, ilău, imaș.*

Mai avem încă două cuvinte luate dela unguri cari sunt dintre cele mai frumoase, expresive și esențiale în vieața sufletească a Românilor, acestea sunt *gând* și adjectivul *gingaș.*

Reese din acest examen al împrumutului de cuvinte dela Unguri, că înrâurirea ce ele oglindesc trebue să fi fost cu deosebire socială și politică, și în mai mică măsură economică. Acest rezultat se potrivește de altfel foarte bine cu cea ce se cunoaște din istorie. Ungurii, din cauza situației lor geografice, au fost din toți timpii în atingere cu occidentul civilizat. Multe lucruri sociale și culturale trebue să ne fi venit nouă din Occidentul luminat prin mijlocirea lor. Caracteristic în această privință sunt cuvintele: *meșter, meșteșug, cisme,*

cismari, tunari, ș. a., cari dovedesc că felul de activitate pe care 'l însemnează a trebuit să fie luat dela Unguri.

Astfel, dacă Slavii ne-au înrâurit sub raportul agriculturii, Ungurii ne-au îmbogățit vieața economică cu, de sigur, cele mai multe din meseriile și meșteșugurile cunoscute în trecutul nostru. Intre noi și civilizație, Ungurii au fost ca un fel de zid poros. Buretele stors, secat cu totul ce erà sufletul românesc, a absorbit de sigur, prin porii acestui zid, hrana mentală din occidentul bogat și luminat. Urmele acestei absorbiri au rămas în graiul nostru. Dar odată cu ele și cu conținutul lor negreșit că cevà din caracterul și din mintalitatea ungurească tot trebue să fi trecut și în sufletul nostru.

Cu deosebire la Românii din Ungaria, urmele psichologice ale împrumuturilor luate dela maghiari sunt și mai ușor de văzut. O oarecare violență de sentimente și o energie particulară aseamănă și apropie pe aceștia de maghiari. Este cevà până chiar în fizionomia lor care amintește psichologia Ungurilor.

Sigur este însă că această înrâurire a fost relativ slabă. Aluviunea morală și mentală ce au adus în sufletul nostru apele ungurești nu este adâncă ci destul de subțire. Pe profilul nostru moral abia dacă Istoria a tras, ici colea, o nuanță sau o idee de trăsătură de caracter maghiară.

CAP. V.

SPIRITUL ROMÂN ŞI INTEMEIEREA PRINCIPATELOR ROMÂNE

Intemeierea principatelor române, în deosebi a celui muntean, este foarte puțin cunoscută. Dacă înființarea statului moldovean este relativ lămurit cunoscută, asupra întemeierei Țărei Românești n'avem de cât legende populare și presupuneri savante, unele mai puțin verosimile ca altele. Din ipotezele savante, cea mai vrednică de încredere este cea susținută de d-l Onciul și admisă în parte de d-l Iorga. După d-l Onciul, precum este știut, Lython sau Lytuon, voivod al Olteniei, pe la anul 1272, împreună cu frații săi a ocupat «o parte din țara de peste munți ce aparținea la regatul Ungariei, și nu voia să plătească tributul cuvenit regelui pentru acea parte». D-l Onciul este de părere că «partea acea ocupată de Lytuon, pentru care refuză a plătì tribut Ungurilor, erà după toate indiciile în partea de răsărit de Olt, unde la 1247 găsim voivodatul lui Seneslau. Ocupând această parte Lytuon, până atunci numai voivod

al Olteniei, unește ambele voivodate într'un singur stat. Astfel Basarabii din Oltenia, închee d-l Onciul, devin întemeietorii principatului a toată Țara Românească» [1]).

D-l Xenopol a luat asupră-și să susțină spusele legendei și tradiției populare, precum și ale cronicei anonime, după care statul Țării Românești ar fi fost întemeiat de Radu Negru, scoborâtor din Transilvania, pe apa Dâmboviței, de unde fugeà din cauza persecuțiilor religioase ce începeau a gonì, exact în această vreme, pe Românii din aceste părți.

Este drept că această epocă este foarte întunecoasă și puțin sigură. Mărturiile contradictorii ale tradiției și ale cronicilor nu sunt de loc de natură de a face lumină în această chestiune. Este foarte posibil ca cu întemeierea Țării Românești, prin reunirea celor două voivodate de pe ambele maluri ale Oltului, să fi coincidat și o emigrare de Români din Transilvania și așezarea lor în locurile amintite de cronică.

Cum rămâne însă cu versiunea aceleiași cronice, după care Basarabii, aceeași întemeietori scoborâți din Ardeal, veneau de peste Dunăre' și se așezau la Severin și apoi la Craiova?

D. Onciul, cu cunoscutu-i spirit luminos și pătrunzător, găsește o interpretare foarte nimerită, și după impresia noastră foarte adevărată a acestei versiuni. Ea ar înfățișà o a doua descălecare de element latin venit de peste Dunăre în câmpiile Munteniei, care ar fi avut loc «în perioada

---

1) Orig. Princip. rom., pag. 50—51

de liniște ce urmează în părțile românești din nordul Dunării, cu două secole după așezarea Bulgarilor, până la venirea Ungurilor (679—895) care a favorizat foarte mult emigrarea dinspre miazăzi pusă în mișcare prin ocuparea slavă» [1]). In sensul acestei emigrări vorbește faptul că elementul român devenì atât de prosper și puternic la nordul Dunării, — țara cea mai bântuită de urgia barbarilor, și împuținarea și slăbirea lui la sudul Dunării, unde n'au mai rămas decât triburile rarifiate ale Macedo-românilor.

«Vechii Basarabi, zice d-l Onciul, nu pot fi considerați ca o singură familie, ci numai ca clasă conducătoare. Abia mult mai în urmă, din această clasă conducătoare s'a ridicat dinastia Basarabilor». Micul stat oltean, de unde pornì întemeierea Țării Românești, a urmat probabil după întemeierea imperiului bulgar la miazăzi de Dunăre, și în oarecare dependență de acesta. Ivirea lui a fost determinată de emigrarea elementelor dela sud la nordul Dunării, emigrare care a întărit elementul Românesc aflător aci, și a putut pune cele dintâiu baze ale unei organizațiuni de oarecare stabilitate.

Orcare ar fi ipotezele și tradiția întemeierii țării românești, fapt este că această alcătuire politică a eșit din reunirea celor două voivodate, unul al Severinului, în Oltenia, și celalt aflător în partea răsăriteană a Munteniei. Această reunire a devenit definitivă sub *Basaraba Voivod*, pe la 1330, în urma faimoasei înfrângeri ce suferì de la dân-

---

1) Originile Princip. Rom. p. 13.

sul craiul Carol Robert al Ungariei. «De aci înainte, zice d-l Onciul, șirul și faptele Domnilor Țării Românești sunt mai bine cunoscute din documente și cronici, statul este consolidat».

Toată lumea este de acord că întemeierea principatului Moldovei este mai esact și mai pozitiv cunoscută. Letopisețul dela Bistrița și cel dela Putna ne spun că: «In anul 6867 (= 1359) cu voia lui Dumnezeu s'au început țara Moldovei, cel dintâiu domn Dragoș Voevod a venit din țara Ungurească, dela Maramureș, vânând un zimbru, și au domnit doi ani». Iată cum deslușește d-l Onciul și această mare chestiune a întemeierii principatului Moldovei: «După tradiția astfel verificată a cronicilor noastre despre întemeierea principatului Moldovei și după mărturiile contimporane, ajungem la următorul rezultat asupra chestiunii: cu ocaziunea expedițiunii în contra Tătarilor din Moldova, făcută pe la anul 1343, Românii maramureșeni — care, după cum spune tradiția, au luat parte la această expedițiune, luptând în rândurile dintâiu, — au ocupat, sub conducătorul lor Dragoș, țara Moldovei, cucerită dela Tătari. Această țară a Moldovei se întindeà la început mai ales pe apa Moldovei, dela care a primit numele. Succesiv, descălecătorii ei s'au întins mai departe, și în curând țara Moldovei deveni un voivodat mai însemnat decât cel de Maramureș».

«Dragoș ocupând țara ca cnez de Maramureș, ea erà considerată, din început, ca aparținând de drept la voivodatul maramureșean și de asemeni supusă coroanei ungurești. In urmă, voivodul

Românilor din Maramureș, Bogdan, văzând creșterea și importanța țărei Moldovei, o luă el în posesiune, reclamând-o oarecum ca parte a voivodatului său. De acì urmară lupte cu urmașii lui Dragoș, scoși din moștenirea lor, și cu regele Ungariei, care considerà ocupațiunea din proprie autoritate a lui Bogdan ca rebeliune».

Mai adescori Ludovic trimeteà oștile sale în contra lui Bogdan, în Moldova, pentru restaurarea autorității coroanei ungurești; pe partea regelui luptă și urmașii lui Dragoș, între cari cei mai însemnați erà Balc, fiul lui Sas, și Dragoș cel tânăr, nepotul de fiu al lui Dragoș cel Bătrân. Din toate aceste lupte, Bogdan iese învingător, și urmașii lui Dragoș se văd nevoiți a părăsi Moldova, așezându-se în Maramureș, unde regele le conferì lor posesiunile lui Bogdan cu demnitatea de voivod al Românilor din Maramureș. Bogdan învingător întemeiază un stat independent, cuprinzând, dacă nu toată Moldova de apoi, atunci cel puțin cea mai mare parte din ea» [1]).

Negreșit că Românii din Maramureș, la cucerirea Moldovei, găsiră acì populații române și slave, așezate încă de multă vreme, și cari încercaseră în deosebite rânduri de a se constituì și organizà în vieață de stat. Aceste încercări au fost însă mereu zădărnicite de năvălirile tătărești. Ca astfel de încercări de închegare politică se cunosc acea a rusului Ivanco Rotislavovici, și apoi cnezatele Bolochovenilor de lângă hotarele Galiției, și cari se zice că erau emigrați tot din Ungaria. Aceste

1) Op. cit., p. 102—103.

încercări se făcură încă de pe când câmpia munteană și moldoveană erau stăpânite, în urma Pecenegilor, de către Kumani.

Voivodatul lui Ivanco are o însemnătate deosebită, căci el este dovadă vorbitoare despre emigrări de elemente slave noi, din părțile rusești, cari întăriau și mai mult populația de origina slavă a Moldovei. Populația slavă, deși mai numeroasă aici, fù însă și aici, ca și în Muntenia, romanizată prin împuternicirea elementelor românești cu noi aluviuni etnice române, scoborâte din Maramureș spre câmpiile Moldovei.

Faptul dominant, de cea mai mare însemnătate, cese desprinde ușor din această lumină crepusculară în care stă încă întemeierea principatelor române, este că aceasta întemeiere a fost o luptă de liberare de sub supremația maghiară. Mai întâiu Muntenia sub Lytuon și Basarab vodă, mai apoi Moldova, sub Dragoș vodă, reușiră să se libereze de sub dominația ungurească. Din vălmășagul istoriei turburate timp de o mie de ani de urgia barbară, neamul românesc se alese în sfârșit din toată confuzia evului mediu, și se ridică pe câmpia dintre Carpați și Dunăre, în care-și făcù patul desvoltării sale viitoare. Neamul românesc și țările pe cari el le locuește fură, dintre toate neamurile și țările din Europa, cele mai bântuite de cele mai multe popoare și rase. Românii primiră în sânul lor atâtea neamuri și limbi străine, neamul românesc este de o compoziție atât de felurită, de heterogenă, că țara și neamul nostru anticipară, cu o mie de ani în Europa, un proces etnic și istoric care se

întâmplă în zilele noastre în America. România fu în Europa din evul mediu o Americă redusă în proporții mici. Nu este popor în lume, afară doar de acela al Statelor-Unite, care să fie alcătuit dintr'o țesătură etnică atât de pestriță, atât de heteroclită.

Vitalitatea și energia extraordinară, cari au stat închise în sufletul neamului nostru, dacă n'au eșit la iveală în o organizare politică cotropitoare, în cuceriri și dominație, s'au trădat totuși în îndărătnicia crâncenă cu care au perseverat și au asimilat românizând toate neamurile în mijlocul cărora au trăit. Acești Daco-Romani au dovedit de-ajuns, că sunt din aluatul Romei antice, căci singuri Romanii au mai putut asimilà, în așà grad și în condiții altfel favorabile de cât al Românilor, toate neamurile și toate limbile cu cari cuceririle lor îi puseseră în atingere.

Țăranul român, zice Regnalt, dispune de o așà mare putere de asimilare, că el absoarbe toate elementele străine pentru a le modificà. Ai zice că un fel de magnetism social, supune voinții sale toate elementele care-l înconjoară [1])».

De această energie și de această vitalitate deteră Românii probă în Muntenia, între anii 1300—1460, și în Moldova între anii 1350—1550. In acest răstimp principatele române se întemeiară, se consolidară și se oțeliră în botezul de sânge, în focul luptelor cu Ungurii, cu Polonii și cu Turcii. An cu an temelia neamului românesc se consolidă prin lupte noui, și isbânzi înoite și re-

---

1) Histoire pol. et. soc. de Princip. danub., p. 278.

petate. Chiar înfrângerile avură darul de a întărì temeliile acestui neam. Noi nu facem aici Istorie, dar trebuesc amintite—de altfel cine nu cunoaşte— acel şir de răsboae în mare parte isbânditoare pe care-l începu Basarab vodă, îl continuă Mircea cel Bătrân, Ştefan cel Mare şi Ioan Corvin şi-l isprăvì Mihai-Viteazu şi Ioan Vodă cel cumplit.

In timpul ce Românii desfăşurară această vieaţă istorică plină de eroism, statul lor se organiză, se complectă şi se definì. Paralel cu această organizare şi completare politico-socială, se definì şi se completă şi fiinţa lor etnică, independentă şi sufletul lor primitiv. Cristalizarea, încă sub forma primitivă a statelor şi a societăţii româneşti, produse răsunet puternic în vieaţa lor sufletească. Spiritul român se făurì paralel cu societatea şi statul român. Simplitatea şi complexiunea acestui spirit oglindeşte fidel simplitatea sau complexiunea primitivă a organizării politice şi sociale a neamului nostru.

Intr'adevăr în acest răstimp, destul de scurt de altminteri, neamul românesc, atât cât se putuse libera, se putu reculege şi lua cunoştinţă de sine şi de tăriile morale, cu care scăpă din vijelia lungă prin care trecuse. Conştiinţa românească, se lămurì într'o clipă asupra sa însăşi. Momentul fu scurt, căci vieaţa socială şi politică proprie, neatârnată, isbânditoare fu ea însăşi de scurtă durată.

Să căutăm a schiţa aici liniile caracteristice minţii româneşti, înainte de a fi turburate din nou de condiţiile sociale, pe cari desfăşurarea istorică ulterioară le turbură şi le strică cu totul.

Dar mai întâiu să schițăm condițiile sociale interne, pe care le deslănțuì desvoltarea istorică din timpul făurirei și consolidărei statelor române. Cum stările sufletești n'au putut fi de cât răsunetul cerebral al activității Românilor din acele timpuri și al condițiilor lor sociale și politice, să ne dăm mai întâiu seama ce erà activitate socială și politică a Românilor de atunci și în ce constă vieața lor socială și economică.

Știm dejà că voivodatul și boierii sunt instituții sociale de origină bulgară, pe cari le cunoșteau Românii înainte de întemeierea principatelor. Când însă vieața de stat se întemeie la Români, aceste instituții se desvoltară și ele. La boierii propriu ziși se adăogară dregătorii statului, al căror număr crescu cu desvoltarea ființei statului. Și aceste dregătorii fură împrumutate tot dela Slavo-bulgari. Banul, Logofătul, Vornicul, Postelnicul, Vistiernicul, Paharnicul, Stolnicul, Clucerul, Jitnicerul, Comis, Pârcălabul, Hatmanul, Serdarul, Medelnicerul, apoi Șatrarul, Armașul, Spătarul, Portarul etc., erau dregătorii cari s'au creat necontenit cu timpul. Numărul lor, deși probabil mult mai mic la început, dovedește totuși că vieața de stat începuse să se complice și să se centralizeze și prin urmare că și activitatea socială și politică a țărei, pe care aceste dregătorii o cârmuiau, începuse să fie complexă și unitară. Aceste demnități existau înainte de 1400, după cum reese limpede din mai multe documente rămase dela Mircea cel mare, și chiar înainte de Mircea, dela Dan Voevod 1387—1385 etc. In Moldova ele

apărură cevà mai târziu și au fost negreșit împrumutate din Muntenia.

Există chiar oarecari reguli și oarecari discipline în câștigarea și îndeplinirea acestor dregătorii. Astfel, Cantemir ne spune că: «în vechime, la Moldoveni, erà obiceiul consfințit ca o lege, prin lunga sa întrebuințare, prin care se opriau tinerii, chiar cei ce erau născuți în cele mai strălucite familii, a îmbrăcà vreo dregătorie, până mai întâi nu dovediseră credința lor în funcțiuni mai mici și fuseseră supuși unei practice și experiențe îndelungate. Din această cauză, boierii, îndată ce copii le eșiau din anii copilăriei, îi dădeau în slujbe pe la boierii cei mari; dar nu li se puteà pune altă însarcinare decât a slujì la masă și a stà să păzească anticamerile boierilor. După ce slujeau trei ani de se deprindeau bine cu datinele de curte, și își insușiau și o purtare plăcută, boierul îi duceà la Domn și-l rugà ca să fie primiți între oamenii divanului celui mare; iar după un an îi schimbà în sala cea mică de audiență, apoi de acì îi strămutà în spătărie sau în camera de arme». Se vede deci că fii de boieri, într'un chip cu totul simplu, patriarhal, dobândeau rangurile de slujbă, urmând treptat scara ierarhiei.

Pe de altă parte, chipul cum se creiau atunci oameni nobili erà absolut simplu, patriarhal. Un act vitejesc pe câmpul de luptă, o faptă distinsă pe calea armelor dà dreptul celui ce o făceà să fie ridicat la rangul de boier. O moșie se alăturà totdeauna ca dar ca să serve de sprijin demnității câștigate, fiindcă Domnului aparțineau toate pă-

16

mânturile neocupate și el le distribuià mânăstirilor și boierilor [1]).

Aceeași simplitate se găsește în vieața economică, fiscală a statului reprezentat prin Domn. Domnul aveà singur dreptul de a pune o mică dare numită bir ‹ Lui îi aparțineà zecimea, dijma, în de obște din toate produsele țării; tot lui îi aparțineà și vama din oi, porci, albine, al căror nume apare numai în traducerea bulgărească a hrisoavelor slave. Din bucate, se plăteà de asemenea o dare, care, după măsura obișnuită a cerealelor, se numeà cîbla. Ca și în Transilvania tributul vinului, tot așà și în Țara Voivozilor transcarpatini se plăteà... vinăritu» [2]). «Caracterizarea birului, zice d-l Xenopol, erà de a fi impus asupra persoanei, adică dare pe cap, capitație, nu asupra averei, și a fi răfuit prin cislă, adică impus pe o comunitate sătească și apoi subîmpărțit de ea între membrii ei».

«Se mai luà pentru Domn, ca dări, dela țărani un fel de dijmă sau taxă pentru prepor din dobitoacele vânate sau găsite, și sătenii trebuiau să adăpostească și să îngrijească de transportul slujbașilor domnești, precum și al vinului și al altor venituri». «La anume soroc, trebuià să se aducă la curte (reședința Domnului) dijma cuvenită dela întinsele vii din Hârlău și Cotnari, precum și din ceara care se adună prin colinele verzi și înflorite de pe la Târgul-Frumos». Domnul mai aveà funcționari deosebiți pentru a îngrijì de încasarea

1) N. Iorga, op. cit. pag. 293.
2) Id. p. 255.

veniturilor, și amenzelor, pedepselor în bani, gloabe, și a execută diferitele pedepse mai mari contra vieții sau libertății celor vinovați. Acești funcționari se numeau globnici sau deșugubinari. Domnul adună dări și dela boieri și toate erau cum se zice, *dări în natură*. Insă cel mai mare izvor de venituri eră pentru voivod tot banii luați ca vamă, și mai ales taxele dela negustori străini. «Astfel curgeau în vistieria domnească multe *ruble* și *groși* rusești din Galiția, *zloți* francezi sau tătari, — cea mai raspândită monedă în vechime, precum și *ughi* unguresți și *dinarii* din Transilvania, sau *aspríi* din țările apusane, pe cari negustorii veniți din Rusia, din Grecia, Ungaria și chiar din Oltenia îi lasă în țară [1])».

Interesant este modul cum se alcătuiau satele, și cum se stăpâneau moșiile. Totul se făceà în mod firesc în chipul cel mai simplu. «Un sat aparțineà mai întâi unei singure familii; toți locuitorii, fara excepție, erau rude de sânge, scoborâtori din acelaș moș sau strămoș, care își fixase și marginele satului... Acest mod de a întemeià un sat erà mai vechiu de sigur decât întemeirea principatelor». Dela numele persoanei care înființase satul sau al localității în care se înființase, se dà numele satului prin adăogarea sufixului *eni* sau *ești*. Așà, de pildă, dacă satul erà întemeiat împrejurul unui zăvoi, i se dà numele de Zăvoieni; dacă moșul sau strămoșul care înființase satul se

1) Iorga, op. cit. p. 294.

numeà Crețu, Stan or Săracin, satul înființat se chemà *Crețeni, Stănești, Sărăcinești.*

In Moldova, ca și în Muntenia, pământul venit dela părinți sau strămoși se chemà moșie. De aceea, posesorii pământului liber se numeau moșneni, adică scoborîtori din aceiași moși sau strămoși și posesori ai aceleiaș părți de pământ. Țara Românească întreagă nu erà înțeleasă de către sătenii moșneni decât ca o *moșie*, lăsată din părinți și strămoși, pentru păstrarea căreia, ca și pentru propriului lor petec de moșie, își vărsau sângele și își sacrificau vieața pe câmpul de luptă. «La stăpânirea moșiei veniau toți membrii familiei... și nu erà nici o deosebire între frați și surori». «Asupra pădurei, rîurilor și livezilor, precum și asupra locurilor goale... toți locuitorii satului aveau un drept egal, și numai în chip teoretic se puteà înțelege partea fiecăruia», căci proprietatea erà în comun și partea fiecăruia nu erà deosebita prin nici un fel de semn, decât ea erà hotarâtă poate numai la vânzare.

Aceste părți ale fiecăruia erau hotărâte și deosebite numai în *vatra satului;* proprietatea individuală erà îngăduită acì, niciodată însă în *siliște* și la *margine.* Moșia și stăpânirea ei erà un mijloc de a solidarizà și înfrățì pe săteni, chiar atunci când ei nu erau din acelaș sânge, ci veniți străini de aiurea. Existau cea ce se chemà *frați de moșie.* De acì decurge chipul foarte logic și firesc în care se puteà dobândì proprietatea prin cumpărare. La orce vânzare trebuià să se prezinte mai întâiu vecinii, cari erau socotiți ca rude; ei aveau dreptul

să cumpere; iar, când în lipsa lor cumpără un străin, acesta trebuià *adoptat* de către ceilalţi coproprietari, şi numai atunci puteà aveà carte dela Domn care-i întărià proprietatea. Numai singură căsătoria puteà încetăţenì şi împroprietărì pe un străin.

Această *moştenire* egală erà numai pentru moşie, căci, întru cât priveşte averea mişcătoare, turmele, caii, instrumentele, hainele, moştenirea erà neegală. Tatăl sau mama puteà însă lăsà unui fiu sau fiice, care-i îngrijise mai mult, câmpul său, prin viu graiu sau prin diata scrisă.

«Asemănarea dintre această viaţă şi proprietate comunală şi *zadruga* sau *mirul* Slavilor, dacă există, este cu totul aparentă, superficială». Deosebiri temeinice se găsesc între aceste două instituţii la Slavi şi la Români. Una are mai mult un caracter politic, cealaltă decurge din dreptul dela stramoşi de a stăpânì vecinic [1]).

La întemeierea principatelor, voivozii Munteniei şi Moldovei găsiră ţara, în cea mai mare parte a întinderei ei, ocupată de ţăranii liberi. Proba, zice d-l Iorga, despre aceasta, este libertatea păstrată până foarte târziu de către ţăranii din Câmpu-Lung, în vecinătate de Baia, prima capitală a Ţărei» [2]).

«Voivozii de Argeş găsiră, în câmpia cucerită treptat în nord, sate cu o populaţie agricolă, cu *silişte* şi ţarini, şi în aşà mare număr, că ei nu

1) Iorga, p. 205.
2) Id., p. 293.

mai puteau dărui nici o țară, totul era ocupat și stăpânit.

Aceste populații libere în țară, liberă încă, trăiau în bună parte din creșterea turmelor de vite, însă acum mare parte se dedase la munca câmpului.

Cei mai mulți săteni însă se îndeletniceau și cu păstoria și cu agricultura. Cântecile lor sunt pline de amintiri și de sentimente care-i leagă cu munții, pe cari își păscură oile, cu boii pe care i-au înjugat din toți timpii la plugul cel datător de hrana, cu caii cari i-au purtat pe spatele lor și cu cari sburau în coastele vrăjmașilor năvălitori, cu câinii cari le-au păzit casa și turmele de tâlhari și dușmanii sălbatici.

Sătenii își construesc singuri casele, nu au nevoe de maistori pentru așà lucru: «Câțiva pari înfipți în pământ, între dânșii o pânză de crăci împleterite, și peste toate acestea, cea ce este mai temeinic în această căscioara de țară, vine o pătură groasă de pământ și humă. Coperișul este făcut din coceni, ramuri, stuf și iarăș pământ aruncat pe deasupra. Până foarte târziu, deschizătura ferestrei erà astupată cu hârtie» [1]). Cum însă hârtia erà, ea însăși, destul de rară, pe acele vremuri, în loc de geamuri, puneau în ferești oarecare materie mai mult sau mai puțin transparentă, de proveniență animală, bășică de bou. Hârtia a început numai de curând a fi întrebuințată în loc de geamuri, în deosebi de când s'a început a desvoltà și la noi cultura, presa, jurnalele. Acestea când ajung la sate au în special destinația de a fi lipite

1) Iorga, pag. 216.

în ferești. Așà încât, cu drept cuvânt, se poate zice azi că jurnalele răspândite la țară introduc lumină până în cele mai întunecoase bordee.

Râuri fără nume, mici pârae cărora numele nu le-ar fi servit la nimic, atrăgeau totdeauna întemeierea satelor pe malurile lor modeste, cari le serveau acestora de uliță. Casele sătenilor au fost din toți timpii înconjurate cu o curte largă de ulucă, cu o mică grădină de flori și de legumi și cu o livadă de pomi. De obiceiu, pruni, cireși, nuci. Din pruni totdeauna Romanii își vor fi fabricat tradiționala țuică. In casă uneltele și mobila au fost de sigur foarte sărace. O ușa, pe cari un maistor lemnar în colaborație cu un fierar au făcut-o într'un conac. O căldare spre a fierbe apa și o căpestere în care frământă malaiul de mei; o masă rotundă pe picioare scurte și niște scaune tot mici, făcute dintr'o bucată de lemn așezată pe patru țaruși, pe cari ședeau și se strângeau în jurul mesei la *prânz* și la *cină*; o icoană văpsită, îmbracată sau suflată; în sfârșit, o laviță așternută, o lacră văpsita sau scrijiată cu floricele, aceasta erà toată mobila sumară și tradițională.

De altfel *casa* erà indispensabilă numai iarna, In timpul verii, sătenii de atunci, ca și cei de acum, se adăposteau ziua la umbra nucului, noaptea dormeau în prispă sau sub pătul, sub cerul liber, alaturi cu câinii, cu găinile, cu vitele cari rumegă alaturi. «La muzica prietenoasă a greierilor cari aparțin locuitorilor după cuptor, dorm ei somnul lor adânc și bine-meritat».

Vieața economică comercială a Românilor, în

aceste timpuri, nu s'a putut desfăşurà decât în forma cea mai simplă. Cuvintele de *negoţ* şi *negustor*, *a vinde* şi *a cumpărà*, de origină latină, sunt deci vechi ca şi neamul nostru. Când schimbul nu se făceà între săteni în natură, ci prin mijlocirea banilor, recurgeau la renumitele *bâlciuri*, *iarmaroace* sau *nedei*. Sub forma lor cea mai simplă, când purtau denumirea *nedei* dela slavul *Nedelea* = Sâmbătă, ele se făceau numai la sărbătorile cele mai mari ale anului.

«In aceste ocazii se jucà, se beà şi adeseaori se legau căsătorii între cei de faţă». Dumineca de bâlci sau iarmaroc a fost împrumutată mai târziu dela Saxonii din Ungaria.

Dacă privim acum vieaţa socială a Românilor, sub aspectul ei juridic, acelaş caracter se trădează şi în această manifestare a vieţii româneşti: simplitatea. «Principii Moldovei şi Munteniei, zice d-l Iorga, nu cunoşteau numai vechile hotare, dincolo de cari neamul şi înaintaşii lor nu mai posedau nici un drept de proprietate, ci şi o veche tradiţiune în domeniul vieţii sociale, *un obiceiu al pământului*, o lege a ţării, după care, la curtea principelui ca şi în cel mai mic colţ al principatului, în gâlcevile mari sau mici, precum şi la facerea contractelor, totul erà judecat şi pus la cale»[1]). Despre acest *obiceiu al pământului*, despre legea ţării se vorbeşte în documentele cele mai vechi, în cari se pomeneşte despre neamul românesc: *ritus Vlachiae*, ius valachie, în statornicirea hotarelor. «Dreptul român este privitor la proprie-

1) Iorga. ibid., pag. 235.

tatea de pământ și la tot ce se leagă cu ea. Aceasta arată însă cât este de intim legată istoria acestui popor cu agricultura, cu proprietatea solului». In materie de procedură, Românii cunoșteau și cunosc o mulțime de obiceiuri, cari constituesc tot atâtea condiții și formule ce întăresc diferitele lor acte. Spre pildă, contractul vânzărei se întărește prin *aldămaș* și strângerea mâinilor. Aldămașul se făceà cu vin sau țuică.

«Pentru a împiedecà nețiuerea cuvântului se hotărà o sumă pe care autorul unei astfel de neînțelegeri trebuià s'o plătească. Urări îngrozitoare se pronunțau odată cu facerea actului contra vecinilor sau rudeniilor... cari ar voì să stăpânească mai târziu dreptul vândut».

De obiceiu, judecătorii sătenilor, aceia cari dau dreptatea celor împricinați, erau oameni bătrâni și înțelepți, cari puneau o zi, de regulă pe la zile mari. Pentru a fi judecați se plătcà o sumă celui care *da lege*. La ziua convenită, bătrânii se așezau *în scaun* și se ziceà despre ei că țineau *lege*. Probele se făceau cu carte scrisă, mai tărziu zapis, pe care nu-l puteau iscălì decât *punând* degetul. Jurământul de asemenea fu la Români, ca pretutindeni, un mijloc de probă. Se probà prin jurământ nu un fapt oarecare, ci buna credință a uneia din părțile cari jurau. De acì s'a născut instituția jurătorilor, care erà și la Germani, și pe care Românii au luat-o dela aceștia prin mijlocirea Slavilor.

După cum se vede din terminologia juridică a Românului, vieața legală, idea de drept, orcât de simplă și primitivă se găseà ea la Români, tre-

buià să fie moștenită dela Romani. *Drept, judecată, jude, județ, lege, jurare, jurători, bătrâni* sunt termenii cei mai de temelie, în care se exprimă vieața socială a unui popor sub aspectul ei juridic. Negreșit că, cu acești termeni s'a păstrat la Români spiritul și temelia vieții juridice dela Romani. Au putut fi înrâuriri, schimbări și împrumutări făcute și venite dela străini, dar temelia dreptului nu puteà fi decât de proveniență romană.

Acum, după ce am schițat și rezumat vieața socială, politică și economică a poporului român, în timpul înființării sale neatârnate, să vedem care fu vieața sa sufletească. In aceste condiții istorice și sociale date, cum se înfățișa mintea și caracterul Românilor din acele timpuri? Cu alte cuvinte, cum s'a acomodat temelia de spirit și caracter româno-dacă, la noile condiții sociale și politice?

Orcare ar fi fost influențele streine, în deosebi cea slavă, adevărul este că temelia mintalității românești a rămas totdeauna latină. «Pentru streinii cari nu văd decât cuvinte, fără ca să-și deà socoteala de extinderea și întrebuințarea lor, elementele slave par a fi precumpănitoare». Or altfel stau lucrurile. «Articol, Pronume, Adverb, Conjuncție, Prepoziție, chiar și verbele fundamentale, adică tot ce împrumută unei limbi fisionomia sa proprie, sunt, în cea mai mare parte, de origină latină, greco-latină, sau traco-latină» [1]).

Aceste cuvinte, orcât ar fi fost ele de sără-

1) Iorga, op. cit., p. 110.

cite și golite de înțeles, tot a rămas și s'a strecurat în țesătura lor cevà din geniul mintalității romane. Cel puțin înțelesul pe care aceste alveole golite îl căpătară mai târziu, din cauza înrâuririi slave, a trebuit să fie modificat neapărat în sensul spiritului latin. Limba română, derivație directă a limbei latine, a fost ca un vas colorat care împrumută coloarea lui lichidului ce este pus înnăuntru. Incât întrebarea revine a se ștì ce modificări noi primì, în condițiile sociale și politice rezumate aici, spiritul latin pe care-l moștenise poporul nostru?

Intru cât se mai păstrară câteva din vechile apucături din vieața romană întemeiată în Dacia, spiritul și caracterul latin se păstrară de asemeni, în aceeași măsură. Agricultura și micul comerț, pastrate după cum o dovedește terminologia corespunzătoare; religia în buna parte, în deosebi în partea ei temeinică, cât și aspectul juridic al vieții sociale, după cum o dovedesc iarăși terminologiile lor, se păstrară în cea mai mare parte a lor așà cum ele fuseseră la Romani. Este firesc atunci a socotì că și reflexul cerebral al acestor stări și activități sociale și economice trebue să se fi păstrat la Români, aproape așà cum a fost la Romani. Aspectul sufletesc al acestor condițiuni sociale trebue să fie la Românii din acest timp cam același ca la Romanii antici.

Iată care erà impresia ce făceau Românii, pe la 1530, cam în timpurile chiar de care vorbim noi: «Cât despre limba Românilor s'ar pare, la prima vedere, că este aproape aceeaș cu a Italienilor, dar ea este schimbată în așà grad că

sunt la urma urmei diferențe dela una la alta încât cu greu s'ar puteà înțelege între ei. Cum s'o fi făcut că ei, întrebuințând aproape aceeaș limbă, aceleaș moravuri și forme de vieață au venit să se așeze în acele paragini. Azi încă se vede că ei nu se deosebesc mult de Italieni, atât în chipul lor de a fi cât și în instrumente, armele și echipagiile lor...» [1])

Foarte semnificative, aceste impresii, luate la fața locului, sunt de cel mai mare preț, pentru teza ce susținem aici.

Un lucru este sigur: că neamul românesc, continuându-se politicește și desvoltându-se, a avut neaparat înclinarea să mai elimine din înrâurirea precumpanitoare slavă și sa se desfășure pe liniile lui de temelie cari erau romane. O dovadă de aceasta ar fi că după ce organizația statului se complectă, sub prima ei formă, cu dregatorii luate dela Slavi, dregătorii cari erau neapărat trebuincioase și nu aveau de unde le luà, desvoltările ulterioare, de sigur mai puțin însemnate, fură proprii, și, lucru caracteristic, terminologia ei fu de caracter latin. Astfel, *spătar, armaș, portar, județ* sunt termeni de origină latină, și ei dovedesc înclinarea spiritului român de a reveni la matca lui.

Trăsăturile sufletești corespunzătoare cu stările și activitățile sociale rămase dela Romani, și cari în tot cazul trebue să fie asemănătoare cu ale Romanilor, se pot socotì a fi următoarele: o voință strajnică neînfrântă, și adesea neînfrânată, însă tot-

1) Nicolas Chalcondyle. Paris 1584, p. 110.

deauna tenace și prudentă.—Episcopul de Lund scrie despre Vistiernicul Matei, ca fiind «un bărbat foarte modest, foarte bun și mai ales prudent și atât de ager în trebi precum nici nu se afla altul în Ungaria». De asemeni, despre Ștefan cel Mare spune o scrisoare venețiană că el se arătà «în moarte precum fusese în vieață: teribil și prudent». D-l Xenopol caracterizează astfel pe cei doi mari domni ai țărilor române, Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș: «Ștefan prevăzător, dibaci și știind să se folosească de toate împrejurările, Țepeș îndrăsneț până la nebunie, curagios și sumeț».

Un simț juridic foarte temeinic, statornicit și neștirbit se păstrà în decursul vremei; o inteligență ordonată, vioae, ingenioasă, căci condițiile vieții sociale din urmă, cum avem să vedem îndată, pe lângă înrâurirea slavonă puternică ce merge în acelaș sens, au desvoltat imaginația,—acestea-s liniile sufletești latine, care se pot regăsì și recunoaște încă la Românii din secolul XIV și XV.

Elementul voinței știrbit de sigur puțin, din cauza restriștilor vremei de năvălire ce nu erà de loc de natură a-l păstrà neștirbit, se împuternicì în timpul celor două veacuri de înălțare și eroism ale neamului. Spiritul juridic și inteligența și mai ales bogăția și rafinarea acestor însușiri au fost mult știrbite la Români din cauza sărăciei și sterilităței vieței lor sociale și istorice. Am văzut că ceeace caracterizează, în deobște, vieața socială și politică a Românilor, chiar în timpul consolidării principatelor, a căror organizare se completà și se complicà mereu, este simplitatea ei patriarhală, este sărăcia

de forme, este reducerea formelor la câtevà formule de o simplitate extremă. Spiritul juridic al Românilor, în fond acelaș ca la Romani, va fi cu totul simplu, primitiv. De asemeni, sufletul românesc, în fond acelaș cu al Romanilor, va fi de o simplitate care-i va dà un caracter primitiv, un aer rudimentar, necioplit, brut. Voința lor, scăpată de frânele spiritului rafinat, va fi par'că și mai viguroasă, și mai ales va fi mai impulsivă și mai puțin ordonată ca a Romanilor. Caracterul român, ne domolit de o minte culturală și îmbogățită va fi mai violent; perfidia lui va fi mai isbitoare; viclenia, în nemeșteșugirea ei, va fi mai brutală.

«Românii, scrie Chalcondyle, pe la 1550, după cum am văzut și mai sus, sunt într'adevăr oameni voinici și aprigi în răsboi, dar foarte grosolani». In privința vicleniei lor, acelaș autor amintește duplicitatea Românilor față de Unguri, la Varna, când, din aliați ai lor contra Turcilor, îi părăsesc și se oferă lui Amurat ca ajutor, spre a distruge pe Unguri și a-și face mână bună cu Turcii.

Tot astfel se povestește că revolta Românilor din Balcani se datorește faptului că frații Petre și Asan se înfățișară, în lagărul împăratului Iasac II Anghel, așà de grosolan, și de necioplit, încât Asan fu lovit peste obraz. Răsbunarea acestei loviri fu punctul de plecare al puternicii împărății româno-bulgare a Asanizilor.

Se cunoaște, de asemeni, chipul amăgitor, în care procedară Petru și Asan. Se spune că «ei ridicară o biserică în Hemus, în care adunară mai mulți epileptici, pe care poporul îi credeà pose-

dați de spirite necurate, și aceștia fură învățați ca, după accesele cele îngrozitoare la care erau espuși, să spună că sfântul Dimitrie, făcătorul de minuni din Tesalonic, s'ar fi strămutat la ei, spre a-i scăpà de jugul în care se aflau [1]). Revolta fu ațâțată astfel, dar în prima întâlnire împăratul o împrăștie, și Românii nu scăpară decât *înșelând* prin rugăciunile lor de ertare și făgăduințele date împăratului că se vor supune. Mai târziu însă, la o strâmtoare, armata împăratului fu sdrobită de arcașii Români, și el abia își scăpă vieața fugind. Incât iată cum se adeverește portretul făcut de Kekaumenos: mari mincinoși și tâlhari vestiți ei sunt pururea gatà a jurà prietenilor cele mai grozave jurăminte, și a le călcà apoi cu ușurință, făcând frății de cruce și cumetrii, meșteri de a înșelà cu ele pe cei proști.

In sensul acestui portret moral vorbește înfrângerea suferită de Carol Robert dela Alexandru Basarab, care l amăgì cu pacea și-i distruse armata într'o strâmtoare, pe unde se zice că tot el îl conduse. De asemeni, aceleași trăsături de caracter prudent și prevăzător aparțineà amestecul lui Mircea în cearta ivită între fiii lui Baiazed, pentru moștenirea imperiului, și ajutorul ce dă el pentru ca lucrurile otomanilor să se încurce. Isvoare numeroase și de tot felul vin să mărturisească despre caracterul tenace, violent și amăgitor al Românilor din acea epocă, despre apucăturile lor primitive, rudimentare, grosolane. Intre altele este descrierea călatorului evreu, Veniamin din Tudela, care po-

1) Xenopol, I, p. 580.

menește de Românii din Tesalia, pe la 1170, pe care i-a cunoscut în călătoria sa către Palestina. «In iuțeală ei sunt asemeni căprioarelor. De pe munți ei se coboară în Grecia, pentru pradă și hoții. Nimeni nu cutează a-i înfruntà în răsboiu, și nici un rege nu i-a putut biruì». In acelaș sens vorbește amintirea pe care Nicolas Choniates o face despre Români: «Impăratul găsì cetățuiele și satele lor întărite prin noui metereze, iar apărătorii lor acățați pe înălțimi, după chipul cerbilor, săreau ca și caprele peste prăpăstii, și nu primeau nici o luptă fățișe».

Erà firesc ca cruzimea, violența și viclenia caracterului Roman să se sublinieze și mai mult la Români, cari îndurară, timp de veacuri, urgia năvălirilor. Pentru a puteà să se păstreze, puțini câți erau, față de imensele forțe deslănțuite de barbari, n'ar fi putut dacă nu erau dotați cu aceste însușiri. Condițiile neomenoase, la care-i reduseră barbarii, îi înrăiră, îi barbarizară și-i sălbăticiră aproape, până a-i aduce în halul în care ni-i înfățișează isvoarele amintite. Cruzimile sălbatice ale unui Vlad Țepeș și amăgirile lui Vlad Dracul, brutale și primitive în violența lor, erau fructul unor lungi veacuri de groază de barbarie, și de însălbăticire.

In ce privește inteligența Românilor, această funcțiune sufletească erà de sigur un instrument admirabil. Acest organ sufletesc erà de o esență superioară, viguros în sine însuși, însă simplu și simplificat. Creerul Românilor trebue să fi fost totdeauna puternic, întru cât el erà continuarea creerului latin. Insă slăbit, anemiat vreme de vea-

curi, inteligența pe care o desvoltau erà ea însăși săracă, cum erau și împrejurările în cari atâta amar de timp funcționase în sec. De aceea, inteligența Românilor, la începutul întemeierii principatelor, trebue să fi fost foarte sărăcită, însă capabilă de a se îmbogățì, amorțită dar susceptibilă de o puternică eflorescență. Ea va fi păstrat numai urmele, contururile și direcția, sghiabul impunător al inteligenții romane. Am compara-o, dacă se poate, cu impresia ce ne-ar face albia Oltului, măreață și impunătoare, între prăpăstiile munților printre care trece, dar din care apele năprasnice și clocotitoare s'ar fi retras, spre a lăsà un singur pârâiaș sfios și turburat, în locul șuvoiului spumegos ce de mii de veacuri se sbuciumă și buciumă în sghiaburile ei.

Sarăcia inteligenții, desăvârșita ei lipsă de rafinare se vede din traiul cu totul simplu, pe care țaranul român, păstor sau agricultor, îl duceà în coliba lui goală, al cărui tot mobilierul îl rezumarăm în paginile de mai sus, câteva necioplite bucați de lemn.

Totuși, îndată ce vieața de stat se întemee, între Carpați și Dunăre, îndată ce păstori și agricultori, Românii se coborâră din munți și se așezară temeinic în sate, de se reconstruiră satele și vieața satească liberă și propășitoare, inteligența română eșì din amorțeală, și înrâurită, în bună parte, de focul imaginației slave, ea începù a scăparà și a luminà fundul întunecos al sufletului românesc.

Vieața așezată în sate îngrămădì pe strămoșii noștri, mai întâiu împrejurul bisericii, care fu cel dintâiu mijloc de a ațâțà licaririle minții românești.

Sărbătorile bisericești obișnuite în timpul anului, petrecerile întocmite nelipsit la nunți, la botezuri, la înmormântări, strânseră mulţimea omenească în jurul bolnavului, la ospețe, la clăci și șezători în de-aproape atingere. Creerii intrară în concurență, spiritele se frecară și se ațâțară. Din această concurență și ațâțare reciprocă scăpărară producțiile, născocirile literare, poveștile, baladele, snoavele și cântecele, cari îmbogățesc comoara folklorului român. Intr'adevăr, când vieața politică și socială a Românilor se închegă în oarecari instituții mai temeinice, când clasa boerilor se alese din mijlocul poporului, în cursul luptelor și bătăilor cu Turcii — cum se alege untul prin baterea laptelui închegat, — când se formară *curțile domnești și boerești*, adevărate centre de vieață mai complicată și de concentrare de oameni, cerebralitatea Românilor se complică și ea, funcțiunile ei crescură, activitatea ei se îmbogățì, cuprinsul minții românești se înmulțì. Acest organ, altă dată puternic, redevenì puternic. Matca vechii inteligențe dacoromane se umplù din nou cu un cuprins sbuciumat. Limba românească se deslegă și începù a grăì și a da graiu roadelor minții românești eșite din atingerea, strângerea și ciocnirea creerilor în feluritele și multele ocazii pe care le aduce vieața în sate și la curte.

O foarte mare parte din producțiile literare ale poporului sunt ispirate de biserică și au cuprins și subiect bisericesc, după cum altele sunt inspirate de petrecerile dela curți, dela botezuri sau nunți, dela șezători sau clăci și altele.

După chipul concentrării vieții sociale, în dife-

rite împrejurări de loc și de timp, isvorâră, din atingerea, din concentrarea, ciocnirea și concurența creerilor, feluritele genuri de producție literară populară. Infățișată în câteva linii de temelie, vieața socială a timpurilor vechi se mărgineà, în primul rând, la petrecerile întocmite la curțile boerești cu ocazia lăsaturilor de post și sărbătorilor obișnuite ale anului: Crăciun, Sf. Vasile, Boboteaza, Sf. Ion, Paște, Sf. Treime, Sf. Petru, S-ta Maria și Sf. Dumitru. Aceste petreceri erau așà zisele *praznice* de ziua numelui, sau isprăvitul postului. In împrejurările de acest fel, se plăsmuì literatura cu caracter bisericesc și religios: *colindele, plugul, vasâlca, steaua, vicleimul, irozii.* Toate legendele, ai căror eroi erau sfinții onomastici, și al căror cuprins erà vreo oglindire, de multeori foarte știrbită, a vieților lor, se născoceau în aceste împrejurări.

La petrecerile date pe la curțile domnești și boerești, cu ocazia botezului, a nunților, și a altor împrejurări din vieața socială, luară naștere, de sigur, *legendele, baladele* și așà zisele cântece bătrânești. In aceste cântece se slăveà vieața eroilor neamului, în împrejurări hotărâtoare din istoria noastră, se fixau, pentru amintirea veșnică, faptele mari, spre pildă: Meșterul Manole, Miorița ș. a. O bună parte din cântecele așà zise lumești tot atunci erau născocite. Ele nu fac decât să caracterizeze, în sentimente și imagini vii, situațiile morale ale acestor împrejurări familiare și sociale. Cântecul miresei, al ginerelui, cântecul soacrei, al nașului sunt producții străvechi, în care să strevede desăvârșit ecoul simțimintelor de circonstanță.

Dacă privim vieaţa socială a satelor, aşà cum se desfăşură ea în aceleaşi ocazii, vom găsì acì, din toţi timpii, horele, brâele cu lăutarii lor foarte simpli, cu melodiile lor atât de monotone, încât jucătorii trebuiau să mai rupă această exasperantă monotonie prin născociri foarte glumeţe. De acì se născù literatura *chiuiturilor* sau a *strigăturilor*.

In nopţile lungi de toamnă, la şezători, în jurul vreunei familii în care erau fete frumoase, s'a strâns şi s'a concentrat din vremile cele mai vechi vieaţa satelor întregi. In aceste adunări de vieţi tinere şi bătrâne înflorì lumea *basmelor şi a snoavelor*. Cei bătrâni povesteau basme vechi, pe care le croiau şi le lungeau dintr'un miez poate simplu şi puţin cuprinzător. Inchipuirea lor brodà pe acest prim temei toate plăsmuirile ei, şi se învăţà în tot felul să-l înflorească cât mai mult. Cei tineri ascultau şi în spiritul lor se făuriau dejà variante. Tot atunci, din ciocnirea spiritelor, din concurenţa lor, se desprindeà flacăra snoavelor înţepătoare, născocirea ingenioasă a *ghicitorilor*.

La munca câmpului, ţăranii români n'au mers niciodată singuri. Ei au lucrat pământul pe *împrumuturi,* cari le îngăduiau să se strângă în pâlcuri de câte 8—10—15 inşi. Când trupul şi braţele lor erau istovite de puteri în resturnarea brasdelor, spiritul se desprindeà o clipă, îşi luà sborul şi, după împrejurări, făureà acele ironii omorîtoare, îndreptate în potriva vrăjmaşilor lui, sau acele cântece sociale lumeşti, în cari se oglindeşte chipul lui de vieaţă socială şi familială sub toate înfăţişerile ei. Dar mai ales seara, dnpă scăpă-

tatul soarelui, când, părăsind ogorul depărtat cu mai mulți kilometri de căminul lor, flăcăii sau fetele, în nelămurirea magică a amurgului, scoboară chiotând pe poteci și colnice înflorite, atunci sufletul lor se aprinde de para unei viețe emoționale puternice și se cheltuește în născociri și sentimente trainice, în expresiuni și versuri de o frumusețe neîntrecută. In astfel de cadru moral, material și din așà aluat sufletesc se născură *doinele.*

La capul bolnavului sau în feluritele împrejurări familiare și sociale neobicinuite, dorințele prietenilor și rudelor adunate se schimbară în formule ritmice, metaforice, adesea rimate. Aceste formule învoacă tot temeiul de credință și de superstiție, și evocările acestea sunt potrivite cu natura suferinții bolnavului sau cu acea a împrejurărilor sociale de care este vorba. De acì isvorî literatura *descântecilor.*

In jurul cosciugului, la înmormântarea celor răposați, de asemeni s'au strâns totdeauna Românii, căci nici un alt eveniment nu i-a isbit vreodată mai adânc decât acela al morții. Vechia credință nestrămutată în nemurirea sufletelor, păstrată și întărită de creștinism, făceà cu putință un dialog continuu între cei morți și cei vii. Legăturile sociale dintre Români se continuau și se oglindeau în societatea lor și dincolo de mormânt. Cei morți și cei vii stau de vorbă în toate Duminecele la cimitir și își spun necazurile și suferințele. De acì se născù, în sfârșit, literatura *bocetelor.*

Se vede prin urmare foarte limpede cum vieața socială a poporului român, odată desvoltată și închegată în instituții cevà mai statornice, provocă

o desvoltare foarte felurită și bogată a vieții, minții. Legătura dintre producțiile minții poporului și dintre propășirea și desvoltarea vieții sociale este așà de vădită, încât diferitele genuri de literatura poporulară românească oglindesc desăvârșit de limpede felul vieții sociale ce duceà atunci poporul român. Cadrul întreg al vieții sociale românești și feluritele ei înfățișeri și situații se strevăd în natura și feluritele genuri ale folklorului român.

Interesant este de văzut cum se desvoltă acea parte foarte adâncă din sufletul daco-român, pe care o înfățișasem prin credința în nemurirea sufletului și deci în vieața viitoare. Acest temei adânc și statornic al sufletului și al vieții românești, întărit și lărgit foarte mult de creștinism, devenì punctul de căpetenie al psichologiei Românilor, în jurul căruia se învârtì vieața lor socială, politică, morală și intelectuală. Credința în vieața viitoare se păstră neștirbită în tot timpul năvălirilor, și de îndată ce se statorniciră principatele române, sub înrâurirea creștinismului, se întinse, crescù, se lărgì și luă proporții neobicinuite. Ea precumpănì aproape toate amănuntele din vieața neamului nostru.

Acest element sufletesc absorbì totul, coloră toate manifestările ființei noastre, întreaga noastră temelie mintală și morală. Superstițiile, prejudecățile și practicele păgânești fură întrupate în această puternică credință. Ea se găsì întărită prin ele, ele se puseră în serviciul ei. Tot pe ea se altoì vieața noastră resboinică, politică, socială și cul-

turală. Această credință ajunse a fi socotită tot una cu ființa noastră națională. Păstrarea ființei noastre etnice înseamnă mai mult păstrarea dreptei noastre credințe creștinești.

Astfel, motivul pentru care se făceà răsboiu Turcilor va fi, nu atât acela de a-și păstrà neamul și moșia, cât legea creștină și biserica de pângărirea păgânilor. Ura împotriva Ungurilor a fost, în cea mai mare parte, ura contra unor eretici. După fiecare luptă norocoasă sau nenorocoasă, Domnii moldoveni și munteni zidiră câte o mânăstire. Eroismul ce însuflețì pe Domnii români dela început fu urmarea credinții de a asigura păstrarea legii creștine și prin aceasta mijlocul de a se face vrednici de vieața viitoare, și de iertarea păcatelor, care singură duceà la această vieață viitoare.

Atât de mult fură frământați Domnii români de ideia vieții viitoare că activitatea și silințele lor se îndreptară mereu spre lucrări pioase, cum, spre pildă, clădirea și dăruirea cât mai bogată a mânăstirelor din țară și străinătate. Aceste mânăstiri și dăruiri lor bogate cu sate și moșii erau tot atâtea punți de trecere sigură peste prăpastia pierzării din lumea cealaltă. Ele asigurau vieața viitoare, și, odată cu păstrarea neatinsă a corpului, care erà mormântat în ele, nemurirea sufletului, în partea căruia aveau să pledeze aceste mânăstiri sau satele și moșiile închinate lor. Fură vremi însă în care această credință păstră și mîntuì, nu numai corpul și sufletul voivozilor, dar chiar sufletul și corpul neamului nostru.

Credința aceasta, înrădăcinată și devenită or-

ganică la Români, avù, pe lângă urmarea bună: păstrarea neamului, o sumă de alte urmări rele. Haina slavonă pe care ea o îmbracă în biserică o impuse și statului și vieții oficiale și culturale. De aci urmă o stare pe loc foarte dăunătoare a vieții noastre naționale culte. Mai târziu, vom vedeà că sub scutul religiei călugării greci vor cucerì această țară, și vlaga mănoaselor noastre câmpii va fi confiscată și trimisă pe nimic afară din țară. Moșiile cele mai rodnice și binecuvîntate se vor îngrămădì în mâinile călugărilor și preoților greci vicleni și fățarnici, drept preț al mântuirii și al vieții viitoare, pe cari ei le hărăzeau prea lesne încrezătorilor Români. Grecii confiscând pe Dumnezeu și punând la mezat împărăția cerurilor, ajunseseră, cu timpul, în aproape deplină stăpânire a țarinii românești. Așà încât nu numai *păstrarea* dar încă *pierzarea* neamului nostru atârnà, timp îndelungat, de această credință în vieața vecinică.

Ținerea posturilor, a sărbătorilor, foarte numeroase în ritul ortodox, la care se mai adaogă felurite posturi și sărbători de origine păgânească și bugomilică, sunt încă tot atâtea mijloace de a se pune bine cu portarul care păzește intrarea împărăției cerurilor. Astfel, cum avem să vedem și mai pe larg în alt loc, vieața socială, politică și culturală, până în cele mai mici ale ei amănunte, este precumpănită de această credință temeinică care este temelia sufletului și caracterului românesc.

Mai toate actele din vieața obștească sau privată și casnică a țăranului, ca și a boerului român,

decurg, în chip firesc ușor de urmărit, din această credință.

Mintea românească și spiritul ce strămoșii noștri moșteniseră dela Romani aveau apucături de generalizare și de sistematizare, înclinare puternică către ordonarea vieții sub precumpănirea unui principiu general, și plăcerea vederilor largi. Când acest spirit, anemiat și sărăcit pe vremile de urgie, se trezì și se împuternicì, prin trezirea și împuternicirea vieţii noastre sociale și politice, ajunse din nou aproape ceea ce fusese altădată. Numai astfel putem înțelege cum această credință religioasă în nemurirea sufletului a putut precumpănì și organizà sistematic întreaga noastră vieață etnică, și de ce principiul acestei credințe fu urmat și aplicat până în amănuntele cele mai neînsemnate ale acestei vieți.

In scurte cuvinte, deci, în epoca întemeierii principatelor românești și în răstimpul vieții lor neatârnate de nici un jug strein, mintea și caracterul românesc se reculeseră, se treziră și se înviorară în toate privințele. O voință harnică, statornică, în același timp violentă dar prudentă, deosebea pe domnii, boierii și ţăranii români. O inteligență simplă, dar viguroasă și sistematică, o imaginație vie, hrănită și însuflețită de un sentiment religios foarte adânc, distingeau pe strămoșii noștri din acea vreme. «Cu toată simplitatea raporturilor lor, vieața sufletească nu lipsea însă țăranilor noștri, deși nimic particular nu ni s'a păstrat de atunci în cărți rele sau bune. Sufletul țăranilor găsește în cea mai mare parte hrana

indispensabilă: frica și speranța supranaturală, icoanele și scenele triste sau vesele, în credința sa creștină sau mai curând creștino-păgână, la care el ținea naiv și din inimă» [1]).

Caracterul lor viteaz, neatârnat, individualist, crud, amăgitor și fățarnic cu vrăjmașii rămase acelaș în acest răstimp sau chiar se mai împuternicì în împrejurările de luptă fără încetare înpotriva unor vrăjmași mai numeroși și mai bine pregătiți.

Ne rămâne să vedem, în capitolele următoare, ce devenirà aceste însușiri sufletești ale Românilor în urma venirii Turcilor și perderii neatârnării timp de 4 veacuri.

---

1) Iorga, op. cit., p. 221.

CAP. VI.

URMARILE CĂDERII ȚĂRILOR ROMÂNE SUB TURCI

Negreșit că schimbările întâmplate mai târziu în sufletul poporului român decurg din alterarea însușirilor lui sub înrâurirea unor condiții istorice și sociale noui. Pe de altă parte, pe lângă condițiile de vieață și de vecinătate istorică și geografică, nu puțin ia parte la desvoltarea istorică a unui popor caracterul său și chipul cum este alcătuită mintalitatea lui. Istoria unui neam va fi, în toate epocile, un fel de rezultantă diagonală a acestor două puteri: *caracterul și mintalitatea lui în ciocnire cu împrejurările, cu legăturile cari îl țin strâns legat de vecinii săi, adică cu puterile și pornirile acestor vecini*. De aceea, pentru a ne puteà da seamă de schimbările pe care vremile ulterioare le aduseră în sufletul nostru etnic, trebue să urmăm firul istoric, și chipul în care caracterul și spiritul românesc se ciocnì și se potrivì cu împrejurările istorice și cu condițiile sociale, pe care aceste împrejurări le deslănțuiau și le impuneau neamului românesc.

§ 1. Alterarea caracterului Românilor.

Am văzut până acum cari puteau fi însuşirile sufleteşti ale Românilor, în perioada de lupte pentru neatârnare. Să căutăm a statornicì acuma cum s'au modificat aceste însuşiri în timpul ce urmează căderea ţărilor române sub Turci.

Pierderea neatârnării fu, pentru ţările române dela începutul veacului al XVI încoace, faptul cel maĭ culminant şi hotărîtor pentru rostul istoriei lor naţionale. Dominaţia turcească, care, mai ales la început, lăsà loc, în teorie, la un fel de neatârnare făţărită, ajungeà de fapt la o adevărată subjugare, cu cât ne scoborîm de-a lungul veacului XVII şi XVIII. Acest mare eveniment al istoriei noastre nu puteà să nu aibă urmări adânci şi foarte simţitoare pentru spiritul şi caracterul poporului român.

Vreme de două veacuri aproape ţinură luptele eroice cu Turcii. In Muntenia ele începură cu Mircea şi se terminară cu Mihaiu Viteazul; în Moldova începură cu Ştefan cel Mare şi se isprăvîră cu Ion Vodă cel cumplit. Pentru caracterul Românilor, urmările acestor lupte, terminate cu înfrângerea totală, definitivă a energiei româneşti, fură vădit înmuiarea şi pierderea acelei tenacităţi şi statornicii cerbicoase de voinţă a neamului nostru din România liberă de azi. Indrăsneala, voinicia şi vitejia obişnuită a strămoşilor noştri se sdrobiră şi pieriră, în cea mai mare parte, în luptele copleşitoare cu Turcii, la picioarele Sultanilor cărora, precum se ştie, nu le putură rezistà nici vigoarea încă barbară a Bulgarilor şi Serbilor, nici ştiinţa şi civi-

lizația bizantină, nici puterea răsboinică renumită în vechime a Ungurilor. Elementul de căpetenie al caracterului românesc, voința simplă, incultă, dar temeinică, încăpățânată, îndărătnică, voința neînfrânată, neînfrântă, strajnică, această însușire de temelie a neamului se slăbì, pălì și se topì în focul luptelor năprasnice cu Turcii. In locul curajului și îndrăsnelii de altădată, un fel de frică instinctivă pătrunse în sufletul Românilor. După cum observà foarte bine Mareșalul Moltke, «rezistența dovedindu-se mai totdeauna zadarnică, Românii nu se mai puteau gândì la alt mijloc de apărare decât la fugă» 1).

Indrăsneala lui Mircea la Rovine și a lui Ștefan la Podul Inalt, cutezanța lui Vlad Țepeș, energia și curajul lui Ștefan și Mihaiu la Călugăreni și Valea albă, semeția lui Petru Rareș sau a lui Ion Vodă cel cumplit la Rășcani nu se vor mai regăsì nici odată la domnii români, cari urmară dela Mihaiu Viteazul încoace. Mateiu Basarab și Brâncoveanu, ori câtă strălucire putură ei da scaunului lor, nu se mai aseamănă întru nimic, în această privință, cu Ștefan, cu Țepeș sau Mihaiu. Un fel de pasivitate fricoasă, care se supune, care nici nu îndrăsnește să se revolte, care nici nu se mai gândește să reziste sau să se opue și care, în sfârșit, caută să ghicească și să previe, chiar, voința stăpânului, luà acum locul cutezanței, revoltei, vitejiei și semeției ce caracterizau pe domnii români, din timpurile de mărire.

---

1) Lettres du Maréchal de Moltke sur l'Orient, Paris 1872, pag. 5—6.

Acest prim element al caracterului român,—voința tenace, în așà grad știrbită și sfărâmată acum, nu fu singurul ajuns în halul acesta. In strânsă legătură cu voința stă spiritul de neatârnare, de libertate, ceea ce se chiamă independența caracterului. Perderea neatârnării țărilor române avù ca urmare nemijlocită perderea neatârnării caracterului Românilor, alterarea, până la dispariție, a spiritului de libertate și de independență în înțelesul bun ce caracteriză neamul nostru și strămoșii lui daco-romani.

Și iată cum ni se înfățișează nouă în istorie acest proces al dizolvării caracterului, voinții și spiritului de neatârnare.

Turcii nu numai că sdrobiră, în mai toate întâlnirile lor cu Românii, puterea armată a acestora, dar, în capitulațiile,—actele de supunere ale Românilor, le opriră și dreptul de a ține sub steag armată mai multă de cât îngăduiau ei. Indeletnicirea militară făcută cu neputință Românilor, ce le mai rămânea lor de făcut? In deosebi boierii, cari până acì aveau rolul de a luptà contra vrăjmașului păgân, și rangul lor, situația lor privilegiată, ca și moșiile ce le dăruiseră domnii, li se cuveneau numai drept răsplata pentru vitejia și destoinicia arătată și pe care o vor mai arătà în resboae,—boierii rămaseră acum o clasă de privilegiați, pe care nimic, nici un merit n'o mai încuviință și n'o mai justificà. Ne mai având nici un rol de jucat, nici o îndeletnicire spre a-și cheltuì energia, și nici un merit spre a-și justificà situația, boerimea română decăzù și se corupse.

Este drept că parte din boerime fu absorbită de slujbile și dregătoriile ce se creiau mereu la curtea domnilor, fie prin desvoltarea firească a organizării statului, fie prin imitații numai a desvoltării firești a statului turcesc. Insă cum aceste dregătorii erau încă puține, iar boerii rămași liberi prea numeroși, ne mai având a se îndeletnici cu armele, începură a se iscà lupte între ei pe dregătorii. Aceste lupte între boeri deveniră apoi lupte între pretendenții la scaunul domniei. Fiecare Domn aducându-și boerii lui în dregătoriile statului, a luà locul acestora nu se putea decât răsturnând pe Domn. De acì lupta nenorocită și intrigile pentru domnie, care ruinară și sfâșiară, cu desăvârșire, toată energia și neatârnarea neamului nostru.

La această desăvârșită ruină și corupție a caracterului și a spiritului de neatârnare, contribuì chiar acest spirit de neatârnare. El se întoarse chiar împotriva celor cari-l aveau, și se distruse singur, prin urmările lui cari decurgeau din pierderea neatârnării țărilor.

Pierzându-se neatârnarea din afară, vechiul spirit de neatârnare se desvoltà anormal în lăuntru, în așà chip că aduse acì o adevărată anarhie și nesupunere. Boerii sufereau cu mare greutate supunerea către Domni. In toată clipa, ei erau înclinați să-l alunge și să-i ia locul sau pe acela al boerilor, pe care dânsul îi pusese în dregătorii. Ei nu sufereau să atârne nici de Domn, nici de boerii în slujbe, și această înfocare a lor, după neatârnarea din lăuntru țării, aduse ruina desăvârșită a neatârnării din afară. Luptele și sfâșierile pentru tron

scufundară țările într'o robie reală tot mai adâncă, pe când litera formală a tratatelor cu Turcii, ca o ironie fatală, le garantà autonomia. Amestecul Turcilor în trebile din lăuntru ale țărilor române crescù pe zi ce trecea. Autonomia, neatârnarea noastră devine pe fiecare zi mai iluzorie și mai chimerică.

Și ca și cum toate aceste decăderi și degradări ale țărilor române n'ar fi fost de ajuns prin ele însăle, se mai adaogă la decăderea lor morală și decăderea morală a împărăției otomane, care se conrupse ea însăși în privința moravurilor, pentru a ruinà și conrupe și mai departe țările române. Impărăția bizantină fu pentru Otomani, care o cucerіră, cea ce a fost mantaua lui Nessus pentru Hercule. Putreziciunea morală a acestui imperiu, îmbătrânit și intrat în descompunere, creă o atmosferă necurată, vicioasă pe care o respiră în Constantinopol, dela începutul ei, noua formație politică a Otomanilor. Respirând și asimilând această atmosferă, Turcii și imperiul lor se otrăvіră, din cele dintâiu ale lor timpuri, cu spiritul de conrupție, de intrigă, de delațiune și trădare, care predomnea de veacuri pe malul Bosforului. Grecii rafinați în arta înșelăciunii, a amăgelei și a conrupției nu putură să se păstreze la Constantinopol decât prin conrupție și prin desfășurarea dela început a unui spirit rafinat de discordie, de lingușire și de intrigă.

In deosebi scaunul Patriarhiei ecumenice, singura unealtă de precumpănire ce mai rămăsese Grecilor din toată mărirea lor căzută, devenì mărul

discordiei, ocazia intrigilor și a cornuperei Turcilor ce se urmă din partea Grecilor doritori să-l ocupe. Această ocazie desvoltă la Turci gustul de a se lăsà să fie cumpărați cu sume de bani. Sistemul de conrupere al marilor funcționari, al femeilor Sultanului și al Sultanului chiar, fu desvoltat și dus la desăvârșire de către bizantini. De veninul acestui spirit de vânzare morală, a suferit și suferă cu atât mai mult azi imperiul otoman. Decăderea lui se trage de acolo, și peirea lui nu va venì din altă parte. Boala cronică, care ține pe acest *bolnav* perpetuu pe patul său, este intoxicarea lui cu putreziciunea morală a vechiului Bizanț.

Neapărat că sistemul conrupției desvoltat la Constantinopole nu puteà să nu aibă urmările lui firești și asupra legăturilor ce se stabiliseră de curând între Poartă și țările Române. Situația, în acestea din urmă, devenise așà, încât, cum aminteam mai sus, intrigile și luptele pentru domnie nu mai aveau nici un frâu. Pețitorii la domnie se întreceau între ei cu pungile de bani, pentru a cumpărà protecția și favoarea, fie a vizirilor sau a femeilor influente dela palat, fie chiar a Sultanului. Apucăturile Turcilor primeau foarte bine concurența candidaților la domnie. Pungile cu bani și darurile erau bine văzute, bine primite, și își aveau efectul. Lăcomia turcească, ațâțată de conrupția Grecilor, numai aveà ea însăși nici un frâu.

Darurile cele mai scumpe erau căutate de Români, în patru părți ale lumii, pentru a fi duse Pașii sau vizirului dela Stambul. Energia brațelor cari altădată purtau arcul sau flinta, acuma răs-

colea câmpiile țării pentru a face bani, cu care să se cumpere de boeri tronul țării; vlaga acestor câmpii mânoase erà confiscate și prefăcute în bani și în daruri scumpe, cari an cu an treceau Dunărea și își făceau drum spre Constantinopole.

Dela o vreme, Sultanul, Vizirii și Pașalele numai așteptară și nu se mai mulțumiră cu cea ce le ofereau pețitorii domniilor române, ci ei hotărau ei înșiși sumele, totdeauna covârșitoare și cadourile, pe cari candidații la domnie nu puteau decât să le împlinească, să le stoarcă din Țară și să le aducă la Țarigrad. Totdeauna aceste sume, fie în chip de tribut sau în chip de daruri pe deasupra, ori cât ar fi fost ele de ridicate, aveau tendința de a se îndoì și întreì. Turcii se rafinară cu timpul în arta de a mărì concurența, de a ațâțà și ascuțì setea de domnie și de a stoarce astfe sume din ce în ce mai mari.

Urmările punerii la mezat a domniilor române și pierderii tot mai depline a neatârnării aduseră, nu numai pierderea neatârnării lăuntrice a Domnilor și a boierilor, dar mai cu osebire pierderea completă a neatârnării acelui element de baștină și de temelie a neamului nostru — țărănimea. Stoarcerile de bani, pe cari Domnii și boierii trebuiau să-i plătească la Poartă, ca tribut și ca daruri, nu erau de fapt decât stoarcerea vieții păturii țărănești și secarea mijloacelor ei de trai. Boierii, stăpâni ai moșiilor dăruite de mult, și scutiți de tot felul de dări, cari nu apăsau decât pe țărani, stăpâni încă pe dregătoriile țării, cari le îngăduiau să exploateze intensiv și în toate chipurile pe țărani,

aduseră clasa țărănească la cea mai complectă mizerie. Ei strângeau într'adevăr birurile și împărțeau dreptatea, sau mai bine zis nedreptatea celor cari locuiau pe moșiile lor. Având și pâinea și cuțitul în mână, boierii dregători împărțiră între ei așà de bine blaga acestor țări, încât nefericiților țărani nu le mai rămaseră nici chiar frimiturile dela masa îmbelșugată a stăpânilor lor. Ne mai având îndeletnicirea armelor și foloasele ce aduce mânuirea lor în potriva vecinilor dușmănoși, boierii își întrebuințară energia lor în interior, într'un jaf metodic al muncii și al micilor ogoare țărănești.

Starea de *șărbie* fu punctul de ajungere al decăderii țăranilor. In această stare ei pierdură dreptul continuu știrbit la moșiile lor. Birurile numeroase, *cari storceau sistematic rodul muncii lor, îi făcură să-și vânză moșiile.* Răzași, moșneni, cneji, chiar boierii mazîli, puțin câte puțin, scoborîră treptele sărăciei și mizeriei și se treziră, după un amar îndelung de vreme, în stare de șărbi, vecini sau rumâni. «Cea mai mare parte din proprietarii mici, zice d-l Dissescu, nevoiți de năvăliri tătare, turce, de foamete, de greutatea dăjdiilor, vând moșia ce au, împreună cu persoana lor... Acest obiceiu se generalizează din ce în ce. Acest obiceiu a fost prima și cea mai tare lovitură dată sentimentului de independență naturală. Sângele s'a infectat și răul a rămas incurabil până azi». (Condiția Propiet.).

Iată cum pierderea neatârnării naționale, după ce înjosì pe Domni, după ce conrupse pe boieri, nimicì cu desăvârșire neatârnarea materială și morală a țărănimii românești din amândouă țările surori.

O altă urmare de o însemnătate simțitoare chiar, pentru caracterul și energia Românilor, fu decăderea comerțului, care avù loc pe măsură ce țările române fură încălcate de Turci. Diferite drumuri mari, internaționale brăzdau Moldova dela un capăt la altul, spre Galați, Chilia și Cetatea Albă, și Muntenia din Carpați la Dunăre și în deosebi la Brăila. Fiecare din drumurile comerciale mai de seamă se terminà la un port, la un oraș însemnat.

Turcii, zice d l Iorga, se îngrijiră să aibă în mâinile lor locurile de trecere peste apele mărginașe, vadurile unde se culegea venitul bogat al vămilor [1]). Rând pe rând, Turcii puseră mâna pe trecerile dela Turnu și Giurgiu. Severinul fu smuls la 1523, iar «la 1550, vestita Brăila, poarta deschisă spre răsărit a Țării Românești își aveà și ea begul; vama o strângeà de acum ghiumrucgiul, un nazir aveà grija pescăriilor și a celorlalte venituri, cari erau acum împărătești» [2]). La 1484 dejà Turcii răpiseră Moldovei, lui Ștefan cel Mare, Chilia și Cetatea Albă, iar la 1538 Soliman cel mare «înălță la Tighinea zidurile noui cetăți Bender, «poartă», pentru a străjuì apele Nistrului său». Firește atunci, «vistieria se făcù cu mult mai săracă prin pierderea venitului vămilor dela o graniță întreagă, dela cea prin care se treceà spre răsărit», «...și cea ce mai pierdeam erà întregul câștig care se desfăceà pentru noi, câștig curat negustoresc și câștig de cultură» [3]).

1) Negoțul și Meșteșugurile în trecutul românesc, p. 100.
2) Ibid., pag. 101.
3) Ibid. pag. 103.

Ne apărat că cu secarea acestor isvoare de bogăție și de activitate, voința Românilor, îndemnul la lucru devenì o însușire neîntrebuințată în partea ei corespunzătoare. Neactivitatea slăbì resortul energiei, și caracterul se resimțì din această pricină.

Să se mai adaoge la toate acestea jafurile la cari se dedau armatele turcești și hordele Tătarilor, în atâtea rânduri repetate, în vremea resboaielor convulsive, în care se sbătù neamul românesc pentru a scăpà din ghiarele păgânilor. Retragerea repetată în munți, pustiirea și arderea recoltelor, a caselor și a orcărui fel de avere, pentru a nu fi lăsate în mâna Turcilor, avură urmări foarte mari pentru caracterul țărănimei române. Jefuiți astfel de boieri, de Domn, de Turci și Tătari, ei ajunseră cu timpul să-și deà seamă că munca și năzuința de a strânge sunt cu desăvârșire zadărnicite în toată clipa și devin din zi în mai zadarnice. Odată sărăciți cu acest sistem, ei nu mai aveau de unde plătì birurile, și se vândură șărbi și iobagi la Domni și la boieri.

Cu stingerea desăvârșită a neatârnării țării lor, neatârnarea materială și socială a țărănimei se prefăcù într'o adevărată servitudine care erà aproape tot una cu robia.

D-l Xenopol, din confruntarea unui mare număr de documente rămase după vremuri, ne arată foarte luminos și amănunțit cum ajunsese țăranii în acest hal.

La început, dreptul de proprietate rămâneà încă țăranilor, căci boierii nu puteau să-i gonească

dupe moșie și nu puteau fi despărțiți de țarina pe care de veacuri o stăpâniseră moșii și strămoșii lor. «Nu se puteau vinde rumânii sau vecinii unei moșii către altă față, deslipiți de pământurile lor, ca țiganii, ci numai împreună cu moșia pe care se aflau, adică cu foastele lor ocini, și călcarea acestor deprinderi consfințite prin obiceiul pământului, însuși boierii o declară de neîndreptățită printr'o vestită a lor anafora. Acest drept al șărbilor asupra pământului fu îngemănat după vremuri cu o îndatorire, care schimbă fostul drept într'o sarcină, cea mai grea și împovorătoare, și care dădù *rumîniei* caracterul său osebitor. Anume, unii din boieri îndatorind pe șărbii lor la lucrări îngreuitoare, aceștia părăseau moșiile lor pentru a cătà altele și la alți stăpâni o tratare mai blândă. Majoritatea boierilor fiind însă lacomi și doritori a se bucurà de foloase nedrepte, și având interes a nu-și vedeà desgolite proprietățile de locuitori, întoarseră contra *vecinilor* principiul stabilit de obiceiul pământului în a lor favoare, că șărbii nu puteau fi deslipiți de pe moșia pe care se hrăneau, susținând că nu numai proprietarul nu-i poate desprinde de pe ea, dar că *nici ei singuri nu au dreptul de a o face*. Cea ce fusese până atunci un drept al lor devenì astfel o îndatorire. Proprietarii începură a urmărì și a aduce cu deasila îndărăt pe locuitorii înstrăinați. Obiceiul, la început încălcător capătă, prin lunga și deasa lui repetare, caracterul de legalitate».

D-l Xenopol închee astfel descrierea acestui proces de degradare al țărănimii: «In perioada de care ne ocupăm se îndeplinesc două mari

transformări în clasele societății românești, care se accentuează cu atât mai puternic cu cât ne apropiem de sfârșitul ei și schimbă cu totul condițiile de vieață ale poporului român, anume boerii în majoritatea lor devin dregători, iar țăranii șărbi». Cu alte cuvinte, d-l Xenopol constată și întărește, fără ca să aibă cunoștință de gravitatea adâncă a acestor schimbări, adevărul susținut de noi, cum că perderea neatârnării politice a țării atrase cu sine perderea neatârnării boerilor, deveniți acum dregători dupe placul unor domni, care se schimbau dupe *sezon*, și perderea desăvârșită a neatârnării materiale și sociale a țăranilor.

Iobăgia în care căzură țăranii români, odată cu decăderea țărilor române, avù un resunet foarte adânc și foarte dureros, în deosebi foarte dăunător, în caracterul și în spiritul poporului român cel adevărat, compus cu totul aproape numai din țărani.

Vieața neregulată, la care fură reduși țăranii, din causa resboaelor nesfârșite și a deselor năvăliri turcești și tătărești, se resfrânse puternic asupra caracterului și voinței Românilor. Voința lor aprinsă perdu tot mai mult din tenacitatea ei, devenì schimbătoare și nestatornică. Violența caracterului slăbì. Spiritul de prevedere și regularitate fură mult știrbite de condițiile anarhice și de mișcările istorice și politice devenite cu neputință de prevăzut. Curajul, îndrăsneala, sumeția română lăsară loc unei obicinuințe înrădăcinate de a se plecà, de a se încovoià și de a se șterge cât mai mult dinaintea streinilor. In sfârșit, mul-

ţumită împrejurării, în care se găseà, de a se păstrà într'o luptă cu desăvârşire neegală, împotriva unor vrăjmaşi de care se cutremurà lumea întreagă, se desvoltà tot mai mult la Români însuşirea sufletească de a se ascunde, de a amăgì, — singura armă ce mai rămâne celor prea slabi în luptă cu cei prea tari. Această amăgire şi făţărnicie nu mai păstră însă, la strănepoţii Daco-Romanilor, caracterul agresiv, îndrăsneţ şi brutal. Ea devenì, la Românii din veacul XVII, o amăgire şi o viclenie defensivă, pasivă, negativă şi anarhică chiar: ea impinse spre codrii renumitele bande de haiduci, în veacul al XVIII şi al XIX. Mai puţin însă putură ei păstrà acel simţ de neatârnare, ţanţoş, sumeţ şi agresiv. Simţul de neatârnare către streini pierì aproape cu totul vreme de două veacuri; în schimb el se desvoltă în chip nefiresc înlăuntru, unde aduse o stare anarhică de lucruri, care împuternicì şi mai mult curentul nenorocit al schimbărilor prea repezi de domni.

Intr'un cuvânt, căderea ţărilor române sub Turci avù de urmare alterarea, ştirbirea adâncă a vechilor însuşiri cari fuseseră moştenite, şi pe cari vremile eroice ale luptelor pentru neatârnare le oţeliseră şi le adânciseră. Inrâurirea predomnirii turceşti fu ca o pată întunecată aşternută peste trăsăturile simple şi sărăcite, dar bine pronunţate, ale portretului fiisionomiei sufleteşti a neamului românesc. Această pată se întinse, se întunecă tot mai mult cu vremea, până a îneca aproape cu totul liniile regulate şi limpezi ale acestui por-

tret, cu toată simplitatea și sărăcia de nuanțe care 'l caracterizàu.

Cu greu se poate cità în cartea neamurilor un popor mai brav, mai harnic, mai destoinic și mai bine dăruit de natură, căruia soarta să-i fi fost atât de vitregă și să-l arunce în imprejurări și condiții istorice mai nenorocite cum a aruncat neamul românesc. Nu se poate aflà în istoria lumei un popor, pe care lumea să-l admire pentru energia, curajul și însuflețirea lui, și care să fi fost dus de mizeria unei vieți istorice absolut nefericite la gradul de decădere la care avem să vedem că fu dus poporul român. Enigma istoriei noastre naționale este să vedem ce deveniră acei «ostași viteji și meșteri de a se apărà cu sulița», acel neam moldovenesc «aprig, cam barbar dar foarte ager», acei Moldoveni «aspri și aprigi..., oameni răsboinici și viteji și totdeauna gata la luptă», «groaznici și foarte viteji încât nici că este pe fața pământului un popor, care pentru glorie răsboinică și eroism să apere o țărișoară mai mică contra mai multor dușmani și care s'ar bate cu o așà îndrăsneală cu un așà dispreț de moarte».

Urmările psichologice și sociale, cele mai de căpetenie, pe care le avù căderea țărilor române sub Turci, fură, după cum ne încercarăm a o dovedì pe scurt: pierderea acestor însușiri admirabile, nimicirea voinții și neatârnării poporului român, punerea domniilor române la mezat și prea repedea schimbare a Domnilor.

In legătură foarte de aproape strânsă cu acest fapt sunt intrigile poloneze și unguresti, cari nu puțin contribuiră la aducerea acestor schimbări,

precum și intrigile boierimei române și uneltirile ei contra Domnilor, cari ocupau de moment tronurile țărilor românești. Să ne oprim asupra fiecăruia din aceste fapte dominante din istoria perioadei de subjugare sub Turci, spre a ne dà seama, mai de aproape, de urmările morale ce atraseră după ele și de schimbările ce ele introduseră în spiritul și caracterul Românilor.

§ 2. Inrâurirea schimbărilor prea dese de domni.

Nu se află încă un popor în lume și o organizare politică de soiul celei care există la Români, unde șeful statului, care formà temelia unică a vieței politice, să se fi schimbat așà des, așà de neregulat. Această înclinare către domnii scurte se arată la noi chiar dela început. Ea fu, chiar de atunci, încurajată și ajutată de către popoarele vecine: Polonezii și Ungurii. Spiritul de neatârnare, individualismul Românilor fu încurajat de niște vecini puternici, cari voiau să cucerească și să-și supue țările noastre, dacă se puteà, cu cea mai mare ușurință.

Astfel vom aflà, cercetând istoria începuturilor țării Moldovei, că între anii 1391 și 1401, într'un interval de 10 ani tocmai, se urmară la tronul Moldovei patru domnii, și în timpul acestor patru domnii se așezară în scaun 6 Domni. Ei se răsturnară unii pe alții, cu ajutor venit sau dela Unguri sau dela Poloni, la intervale decâte 2—3 ani. Adesea își împărțiră scaunul și țara câte 2 și 3

la olaltă. După 1401 urmează, pentru fericirea acestei țări, domnia cea lungă a lui Alexandru cel Bun, în vremea căreia se consolidà și se statornicì ființa statului și organizarea lui. Indată însă după moartea lui Alexandru cel bun, reîncepù șirul domniilor decâte un an sau doi. Așà, dela anul 1433 până la 1457, într'un spațiu de timp numai de 24 ani, avem 9 domnii. Ceeace dă pentru fiecare domnie abià câte 2 ani și jumătate. In timpul acestor 9 domnii, ocupară scaunul Moldovei 13 Domni, căci spre pildă Ștefan al III-lea își asocie la domnie pe fratele său Petru și pe fiul său Roman. Petru al III-lea își asocie pe Alexandru al II-lea, și Ilie și Ștefan al III-lea domniră împreună, dela 1435 la 1474. Aceasta face că, în mijlocie, Domnii ținură scaunul Moldovei, în timpul acestor 24 de ani, cevà mai puțin decât 2 ani fiecare.

Către anul 1457, suindu-se Ștefan cel Mare pe tronul Moldovei, acesta mai împrăștie puțin fum de tămâie în atmosfera încărcată de intrigi și gâlceavă a pețitorilor la domnie, și a boierilor cari aduceau pe acești pețitori. Sub Ștefan cel Mare, Moldova se ridică mult din decăderea și degradarea la care o duseseră drumeții săi înaintași. Vreme de 47 de ani, spada acestui Domn tăie rănile morale și sociale ce bântuià Moldova din partea Ungurilor și a Polonezilor. După cum este cunoscut, el ridică faima țării și a armelor sale, și o răspândì până în cele mai depărtate locuri. Țara Moldovei își lărgì atunci cu mult hotarele ei, se așeză pe temelii statornice și tari, cari putură să-i păstreze ființă vreme de trei veacuri în urmă.

Domnia lui Ștefan cel Mare fu urmată de aceea a lui Bogdan și Ștefan cel tânăr, care, dacă nu străluciră prin fapte asemănătoare cu acelea ale lui Ștefan, nici nu înjosiră prea mult, în vremea lor, scaunul așà de glorios ilustrat de acesta. Ei ținură scaunul Moldovei fiecare câte zece ani, cea ce erà îmbucurător față cu sistemul domniilor de câte 2—3 ani. Lui Ștefan cel tânăr îi urmă pe scaun Petru-Rareș, fiu natural al lui Ștefan cel mare. Timp de 11 ani de domnie glorioasă și norocită aproape în toate, Petru continuă oarecum opera tatălui său de consolidare morală a țării, și duse mai departe tradiția spiritului răsboinic și curagios, ce distinsese pe Moldoveni sub Ștefan cel Mare. Ca și Ștefan, el avù năzuința de a lărgì cât mai mult hotarele Moldovei, și reușì să facă aceasta în mai multe rânduri. Părăsit însă, și vândut de boieri, la un moment dat, acest domn glorios se afundă în întunericul azilului și al cerșirii sau cumpărării tronului țării sale dela Turci. Din acel moment chiar, reîncepù în Moldova cunoscutul vechiu sistem al domniilor de câte 2—3 ani. Astfel Ștefan Locustă și Alexandru Cornea domniră pe termene scurte, de un an cei din urmă, de doi ani cel dintâiu, după care Domni urmă tot Petru Rareș timp de 5 ani.

Socotind Domnii care se perindară la scaunul Moldovei, între 1538 și 1634, adică într'un interval de timp mai mic decât un veac, 96 de ani, aflăm că numărul lor este de 31. Prin urmare, socotită și aici, mijlocia ne dă pentru fiecare Domn cevà mai puțin decât 3 ani. Intre aceste domnii este drept că fură unele cevà mai lungi. Unele

ţinură 4 sau 5 ani. Altele, şi anume trei domnii, aceea a lui Alex. Lăpuşneanu, întâia oară, ţinù 9 ani, dela 1552—1561, aceea a lui Petru Schiopul 9 ani, dela 1582—1591, şi în sfârşit a lui Irimia Movilă, care ţinù 10 ani, între 1596-1606. Dacă scădem aceşti trei Domni din lista domnilor Moldovei, dintre anii 1538 şi 1634, precum şi numărul anilor domniei lor, rămâne că în scaunul acestei ţări s'au perindat, timp de 68 de ani, 28 de Domni, cea ce face abià câte 2 ani şi cinci luni de fiecare. Multe din aceste domnii n'au durat decât un an, unele din ele nici atât. Or o serie aşà de lungă de Domni, într'un interval atât de scurt, ne pare cevà cu desăvârşire neobicinuit în istoria omenirii.

In această privinţă lucrurile n'au mers de loc mai bine nici în Muntenia. Mulţumită aceloraşi împrejurări, vom găsì în Muntenia aproape aceaşi schimbare ameţitoare de repede a Domnilor. Boierii şi intrigile Ungurilor şi ale Turcilor ajutară aici foarte mult înclinarea Românilor spre domnii foarte scurte.

Dela început, îndată după moartea lui Mircea cel bătrân, ca şi în Moldova, desbinările şi intrigile începură a vântură ţara şi a strică rândul firesc la domnie. Astfel, între 1418 data morţii lui Mircea, şi 1456, adică în timp de 36 de ani, vedem schimbându-se de 9 ori domnia, şi rânduindu-se de 9 ori Domni la scaunul domniei muntene, ceea ce face, în mijlociu, tocmai câte 4 ani de fiecare Domn. Atâta vreme cât braţul lui Ştefan cel Mare ocrotì Moldova, domnia Mun-

teniei fu scutită de premenirile prea dese. Indată însă după domniile religioase ale lui Neagoe Basarab și Radu cel Mare, se începe iar șirul de domnii efemere, în care voivozi drumăreți ocupă pentru scurt timp scaunul domniei.

Astfel, între anii 1521 și 1633, data suirii pe tron a lui Mateiu Basarab, nu mai avem în Muntenia nici o domnie care să dureze mai mult de zece ani. In timp de 112 ani, cât desparte aceste două leaturi, avem în Muntenia 32 de Domni. Prin urmare, socotit în mijlocie, avem pentru fiecare Domn abia câte 3 ani și jumătate. Dacă scoatem însă din acest șir, domniile cari au apropiat câte opt sau zece ani, și scădem din suma totală, suma anilor acestor domnii, rezultatul câștigat este și mai trist. De aceste domnii mai lungi, între 8—10 ani, avem 6 și anume: acea a lui Radu Paisie a doua oară, între 1536 și 1546; acea a lui Mircea Ciobanul II, între 1546 și 1554; acea a lui Petru III-lea Schiopul, între 1559—1567; și acea a lui Alexandru II-lea între 1567 și 1577. Avem, în sfârșit, domnia lui Mihai Viteazu de 8 ani, și a lui Radu Șerban de zece ani, între 1601—1611. In totul avem deci 6 domnii mai lungi cari ne dau 54 de ani. Restul de 26 de domnii se distribue pe timpul de 58 de ani, ceea ce ne dă, în mijlocie, câte doi ani și cevà pentru fiecare Domn.

Este de neînchipuit ce urmări dezastroase a avut pentru constituția socială și politică a țărilor române această schimbare vertiginoasă de domnie. Corpul social al neamului românesc pare a trăi

într'un continuu acces de isterie, în care convulsiunile și spasmele se urmăresc la intervale foarte scurte.

Nici nu se poate închipuì un regim mai nenorocit și mai ruinător. Regimul acestor domnii scurte este, de altfel, cu neputință de clasificat. Nu se poate zice că la noi a fost regimul monarhiei, deoarece succesiunea la tron n'a fost supusă absolut la nici o regulă. O mulțime de înrâuriri, cari n'aveau nimic comun, cari veneau din direcțiile cele mai opuse, o sumă de interese cari se ciocneau, determinau această succesiune. Țările erau niște moșii turcești, pe cari Sultanul, acest proprietar de o ideală nepăsare și de o vinovată nepricepere, le punea mai în fiecare an la mezat, și le arendà celor mai hrăpitori, nechibzuiți și nepricepuți arendași. Nu se poate de asemeni apropià regimul acesta, hibrid și monstruos, nici de acela al unei republici, de și puțina durată a domniilor ar amintì o asemănare aparentă cu acest din urmă. O republică așà bizară, îngenuchiată deoparte de cel mai odios absolutism autocratic, și sfâșiată, dealtă parte, de cea mai nedesciplinată și nechibzuită plutocrație, cum fu acea șovăitoare a boierilor, este cu neputință de aflat, afară doar în republicile neo-Spaniole din America de sud, ce se svârcolesc azi într'o nestatornicie comparabilă.

Acest regim își avù isvorul său în degradarea și decăderea țărilor române după căderea lor sub Turci. Pierderea neatârnării fu începutul acestui regim, în schimb, acest regim desăvârșì în chip absolut decăderea și căderea tot mai adâncă a Românilor sub jugul turcesc. Lucru firesc, orice efect revenì asupra cauzei care l-a produs, o con-

firmă, o întărește și o continuă. Așà, în măsura în care Domnii se schimbà și se scoboară mai repede de pe tronul țărilor noastre, în aceeaș măsură se urcă și crește tributul care începuse cu 3000 de galbeni. Măsura degradării țărilor Române și a afundării lor în prăpastia morală a Turcilor ni-o dă creșterea acestui tribut. In această privință, evoluția tributului este vrednică de cea mai mare luare aminte.

§ 3. **Evoluţia tributului.**

Dela Mircea cel Bătrân, care nu plătì Sultanului decât cei 3000 de galbeni tocmiți în tratatul de supunere, când ajungem la Vlad Țepeș, vedem pe acesta plătind tribut 10.000 galbeni. In mai puțin de 20 ani tributul se întreise. Aceasta fu negreșit urmarea luptelor omorâtoare între frați pentru scaunul domniei, lupte ce urmară îndată după moartea lui Mircea și se desfășurară cumplite până la suirea lui Țepeș în scaun. In acest interval de 36 ani, cum am văzut, scaunul fu ocupat de 9 Domni deosebiți. In aceste lupte, demnitatea Țării Românești căzù așà tare în disprețul Turcilor că, ea plăteà, la venirea lui Țepeș, pe lângă cei 10.000 galbeni, și un tribut de carne omenească în valoare de 500 de copii.

Putem zice dar că dela început chiar, degradarea Românilor înaintea Turcilor fu aproape completă. Mai trec numai vre-o 80—90 de ani, și tributul lui Mircea se îndoisprezecește, dela 3000 ajunge la 40.000 pe timpul lui Petru Schiopul. Nu mai trecù mult și acest tribut se făcù de două-

zeci de ori mai mare. Gaspar Graţiani plătea 58000 galbeni.

Acestea sunt sume cu cari se plătea tributul regulat, «cari nu erau nimic pe lângă cheltuelile lăturalnice, mai ales darurile făcute pentru cumpărarea domniei. Acì sumele ajung într'adevăr la proporţiuni fabuloase, pentru slabele puteri ale ţărilor române». Pe timpul «furiei celei mari a luptei pentru tronul muntean dintre Mihnea și Petru Cercel, cel dintâiu, zice d-l Xenopol, făgădueşte Sultanului 600.000 de galbeni și 100.000 beglerbegului Greciei, și după ce dobândește tronul, pentru a scăpà de Cercel, făgăduește vizirului, pentru moartea rivalului său, nu mai mult o sumă numărată, ci una cântărită, atât aur cât ar puteà duce 600 cai».

Tot astfel vedem pe Emanoil Aron, cevà mai târziu, oferind 400.000 galbeni Sultanului, 50.000 vizirului, și încă alţi 150 000 către mai multe personagii influente. El făcuse ca dar un inel de briliant de 11.000 galbeni, și un colet de smaragde de 25.000 galbeni, la sultanele haremului». Aceste daruri excepţionale devenirà regulă la fiecare schimbare de domnie. Se înţelege ușor atunci ușurinţa cu care Turcii erau înclinaţi să mazilească pe Domn și să nu-l ţie pe scaunul domniei mai mult de 2—3 ani.

Dacă am socotì, într'adevăr, și aceste sume fabuloase, cari se cheltuiau pe daruri de mare preţ ce se făceà paşalelor, vizirilor, femeilor influente dela palat, am vedeà ușor cum tributul consimţit de Mircea ajunsese să se însutească pe vremea unui Petru Șchiopul sau Petru Cercel. Această

curioasă evoluție a tributului plătit la Poartă arată degradarea domniilor române, dar și halul de conrupție care rodeà măduva imperiului otoman încă din vremile lui de splendoare.

Disprețul în care căzuseră țările române în ochii Turcilor este descris admirabil de către scriitorul francez Briot, într'un foarte interesant studiu ce face dânsul, pe la anii 1650, asupra Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei. «Sultanul, zice acest autor, privește (pe Români) ca pe niște albine sau ca pe niște berbeci, îi apără (?) și-i lasă să trăiască din cauza mierii sau lânii pe care o scoate de obiceiu de pe dânșii, și când crede că aceasta nu este destul, sau când găsește nemerit, deschide poarta jafurilor tătărăști, care, după ce au făcut o pradă foarte mare din bunurile și averea lor, cum și mulți prizonieri, îi vor vinde lui, ca sclavi, pe aceia cari erau mai nainte chiar supușii lui». In privința *obrazelor* pe care Turcii le rânduiau la domnie, autorul francez zice că Turcii «se prefac că dau steagul, care este semnul pe care-l dă Sultanul, ca întărire a Domnului, vreunei persoane de condiție josnică, cum spre pildă vreunui cârciumar sau pescar, sau altor soiuri de oameni de același fel, — aceasta pentru a înjosì și mai mult aceste popoare, prin înjosirea acelora cari le ocârmuesc» [1]).

In opinia populară, demnitatea Domnului scoborî așa de jos, că în basmele lor, țăranii sue la domnie și pe țigani, și pe proști, pe oricine. Astfel găsesc într'o poveste populară istoria unui

1) Valachie, Moldavie, Transilvanie. Paris, 1670, p. 111—116.

prost legat într'un sac, care se văità că, fără să știe citì și scrie, este pus, cu sila, domn în țară nouă, — aceasta pentru a înșelà pe primul boier ce trecea pe acolo și care, pe motivul că ar puteà citì, voia să se pună el în situația prostului[1]).

Intr'adevăr, dacă până pe vremea lui Mihaiu Viteazul se mai păstrà obiceiul de a se alege Domnii țărilor dintre coborâtorii vechilor familii domnitoare, sau, cum se zicea, urmași din «osul Basarabilor», nu arare ori acești coborâtori erau ei înșiși decăzuți și înjosiți. Scriitorul francez are însă absoluta dreptate, dacă ținem în seamă că tronul țărilor române, chiar până la Mihaiu Viteazul, fu ocupat de aventurieri de rând, ca un *Despot Vodă, Ștefan Răsvan,* sau *Aron Vodă* (Emanuil), care se zice că «fusese un rândaș de grajduri la un boier, și că uzurpase, nu se știe prin ce împrejurări, titlu de boier».

Sub așà Domni și jefuiți în chip așà de nemilos și sistematic, neamul românesc se izânì tot mai mult și se scufundă pe fiecare zi într'o stare de nesuferită sărăcie.

Urmările acestor schimbări de domnie fură multe și adânci. Negreșit că cu fiecare schimbare de Domn, întreg organismul statului primeà o sguduitură care-i strică toată construcția. Inlocuiri de boieri din dregătoriile țării trebuiau să se facă la fiecare schimbare. Afacerile se desfăceau la fiecare sguduitură de acestea. Aceste schimbări continui a oamenilor făceà să dispară

1) Elena Sevastos, Povești, p. 25.

orce continuitate în treburile din lăuntru ale țării. Nestatornicia slujbașilor făceà cu neputință statornicia lucrurilor și trebilor. Judecățile, începute și sfârșite sub un Domn, se reluau și se continuau sub altul și ajungeau a nu se mai terminà. Chipul de a se judecà și hotărârile date se schimbau cu fiecare domnie. Se știe că titlurile de proprietate ale moșiilor boierești, ca și ale diferitelor sate sau cnezi, trebuiau întărite și reînoite la fiecare schimbare de Domn, când se și dà Domnului un cal drept taxă. De asemeni, beneficiile acordate la boieri sau cnezi de către Domn, trebuiau reînoite sub urmașii domnitori. Și tot astfel, titlurile de boieri și rangurile boierilor în societate trebuiau confirmate sau înoite la fiecare schimbare de Domn, lucru care de sigur că dà ocazie la oarecare cheltueli.

Se înțelege dela sine ce turburări adânci și generale trebuiau să aibă loc la fiecare schimbare de domnie, când toți proprietarii de moșii, toți posesorii de privilegii și beneficii și toți posesorii de titluri și ranguri boierești trebuiau să se miște, să vină să ceară și să obțină prelungirea și întărirea titlurilor lor. Organismul societății erà adânc și în totalitatea lui sguduit. Iar dacă ne gândim că aceste sguduiri adânci și complete trebuiau să aibă loc pe fiecare 2—3 ani, ne putem închipuì ușor anarhia, scandalul, nesiguranța și nenorocirile sociale ce se deslănțuiau pe capul țării, periodic, la fiecare perioadă de 2—3 ani. Intreaga viață socială și politică se clătinà pe un alunecuș periculos.

Această stare de lucruri creà o atmosferă morală sdrobitoare, care apăsà și zădărnicià orce

inițiativă, orce întreprindere. An cu an, această atmosferă devenì mai grea, mai înăbușitoare și mai nesuferită. Sforțările uimitoare, mărețe, ale lui Ion Vodă cel Cumplit, ale lui Mihai Viteazu, nu putură durà și nu putură să-și atingă scopul, căci fură încetul cu încetul zădărnicite de această atmosferă nenorocită.

Urmările fatale ale acestei stări de lucruri fu secarea energiilor țărilor române și demoralizarea profundă a boierimei și a tuturor locuitorilor. Aceste urmări rămaseră atât de adânci în sufletul poporului român că răsunetul lor este și azi simțit. Multe din relele însușiri, care țin și azi îndărăt neamul nostru, sunt urmele neșterse ale nenorocirilor istorice ce-l isbiră în aceste vremuri de restriște. Izîna morală ce pătrunse adânc în sufletul nostru etnic n'a putut să iasă și să dispară nici până acum. Cu atât mai mult cu cât împrejurările care izinіră caracterul nostru etnic fură felurite și statornice.

§ 4. **Intrigile popoarelor vecine.**

«Țara Românească, zice d-l Bogdan, se aflà tocmai între două focuri: când se stingeà unul se aprindeà celalt. Domnii ei trebuiau să oscileze, *conrupându-și caracterul,* între Turcii nesățioși și cruzi și între Ungurii trufași și iubitori de domnie» [1]).

In acest capitol merită să fie cercetată, în deaproape, urmările psichologice ale acestei mari

1) Luptele Românilor cu Turcii, p. 20.

plăgi, cari roase caracterul Românilor chiar din cele d'intâiu vremuri ale neamului și în prima epocă a pierderii neatârnării noastre.

Intrigile Ungurilor și Polonezilor sunt de altfel în strânse legături cu corupția și trădările boierilor. Aceste două fenomene sunt iarăși precumpănitoare în această epocă a istoriei neamului. Din ele decurg o sumă de urmări morale și sociale de o însemnătate covârșitoare în făurirea sufletului românesc.

La Unguri și Polonezi alergau obicinuit boierii nemulțumiți cu Domnii țării, și dela dânșii luau ajutoare spre a răsturnà și a întronà Domnii țării dupe placul lor. Sfâșierile lăuntrice pentru domnie, cari de sigur contribuiră cu mult la crearea curentului nefericit al domniilor scurte, sunt opera boierilor încurajată de vecinii Unguri, Polonezi și Turci.

Astfel, în Muntenia, vedem pe Dan II venind cu ajutorul Turcilor, răsturnând și omorând pe Mihail, care, pentru a-și păstrà scaunul domnesc, făcuse apel la Unguri. Dan II este el însuși răsturnat de Turci, cari îl înlocuesc cu fratele său Radu, iar el fuge la Unguri cari vin și gonesc pe Radu și-l așează din nou pe scaunul domnesc. Fu însă curând alungat de către Vlad II Dracul, fiul lui Mircea. Acesta uneltise chiar în contra tatălui său. Lucru monstruos, lupta pentru domnie nu se dete numai între familiile domnitoare, ci membrii aceleiași familii, fiul pe tată, fratele pe frate se omorâră și se sfâșiară, pentru a se alungà din scaun și a se înlocuì unul pe altul. Scaunul Munteniei fu astfel ca o suveică între mâinile

Turcilor și Ungurilor, cari se întreceau s'o arunce, după bunul lor plac, între urzeala politică și socială a celor două partide boierești ale acestei țări.

In Moldova, Domnii încercară să înlăture aceste lupte nenorocite, întovărășindu-și la tron pe fii şi frații lor. Nici acì însă lucrurile n'ajunseră la un mai bun sfârșit, căci vedem, chiar dela început, pe Ștefan Mușat gonind de pe tron, cu ajutorul Polonilor, pe Roman Mușat. După Ștefan, găsim pe fii acestuia, pe care el îi lăsase să domnească împreună, răsboindu-se și alergând după ajutor la Poloni. Amândoi sunt însă înlăturați de Roman II, la rându-i ucis de Iuga fiul lui Roman I. Aceleași desbinări se urmează și între scoborâtorii lui Alexandru cel Bun. La intrigile poloneze se adăogară și cele ungurești, și făcură să cadă Moldova tot mai adânc în atârnarea acestor doi puternici vecini. Asasinări, omoruri violente și crude între frați, acì degeneră, sub înrâurirea intrigilor boierești și ungureşti, simțul de neatârnare atât de puternic la Moldoveni. Aceste intrigi se urmară, în tot lungul istoriei țărilor române. Rezultatul lor fu această desfășurare politică de convulsiuni repetate, de căderi și ridicări istorice ale domniilor românești.

Acțiunea perfidă a vecinilor noştri Unguri și Polonezi nu se mărginì numai la aceste schimbări de Domni. Aceşti vecini făcură tot ce le stătù în putință, în cele mai grele împrejurări prin care trecură țările surori, pentru a le umilì, a le degradà și a le cucerì. Chiar în timpul de glorie,

sub Ştefan cel Mare, vedem pe Unguri căutând să întunece strălucirea domniei moldovene, însuşindu-şi isbânda lui Ştefan asupra Turcilor, spuind «către papă, împăratul Germaniei şi alţi regi, cum că oamenii săi, sub hatmanul său Ştefan, palatinul Moldovei, bătuse o mare armată turcească». Mai târziu, Mateiu Corvin profită de pericolul unei a doua năvăliri din partea Turcilor asupra Moldovei, şi constrânge pe Ştefan să i se închine şi să-l recunoască de suzeran, lăsând în urmă pe acesta în completă părăsire, spre a fi sdrobit de Turci, la Răsboeni. Tot aşà se purtară mai târziu şi Polonii. Ştefan voind să smulgă dela Turci *Chilia* şi *Cetatea Albă,* în vederea unui sprijin ce dorià să câştige dela Poloni, este nevoit să se închine şi să se recunoască de vasal şi lui Casimir IV, regele Poloniei. Acesta îl umilì până într'atât, încât Ştefan trebuì să-i cază în genuchi, în faţa armatei.

Când Petru Rareş va fi atacat mai târziu, (1538) de către Sultanul Soliman în persoană, cu vre-o 150.000 de soldaţi, în acelaş timp în care hordele tătare îl loveau pe la spate, Polonii găsesc atunci momentul ca să scoboare şi ei dela Nord spre a pierde pe Moldoveni. Prin tratatul încheiat între Mihaiu Viteazul şi Sigismund Batori, la 1595, Ungurii, credincioşi sistemului lor, profitară de pericolul ce amenință pe Mihaiu din partea Turcilor, şi, fără nici un merit, smulseră dela acesta închinarea sa şi a Ţării Româneşti către Sigismund, în condiţii chiar mai umilitoare decât cele cari legau pe Români de Turci.

Toate acestea dovedesc pornirile Ungurilor şi Polonilor, cari n'au scăpat nici o ocazie priincioasă

fără ca să nu profite de ea, împotriva Țărilor Române. Acestea, tocmai din pricina atâtor intrigi și perfidii, căzură moralmente tot mai jos, și deveniră o pradă din ce în ce mai ușor de jefuit de către Turci. Și cu toate acestea, interesul cel mai vădit al Ungurilor în deosebi ar fi fost să caute să sprijine pe Români în luptele lor aprige cu Turcii, care prea curând aveau să spulbere și puterea maghiară, prefăcând Ungaria în Pașalâc.

Intrigile ce dânșii nu încetară o clipă a semănà între familiile domnitoare, în Muntenia și Moldova, precum și amestecul Turcilor, crescând pe fiece zi, aduseră și desvoltară în țările române luptele pentru domnie; «acea cangrenă care roase și mâncà în curând toată virtutea țărilor române». Intr'adevăr, sistemul nenorocit al eredității elective, care luă locul moștenirii tronului propiu zisă, este urmarea vădită și cea mai însemnată a intrigilor și intervenirilor Turcilor, Ungurilor și Polonezilor în trebile interne ale țărilor surori.

Aceste intrigi, umiliri și înfrângerile suferite, venind din toate părțile, urmară mai departe a alterà caracterul și sufletul poporului român. Situația politică și socială înjosită aduce neapărat o scoborîre a caracterului. Tăria sufletului, de atâtea ori înfrântă și încălcată, se îndoaie și se slăbește cu vremea. Bărbăția de atâtea ori sdruncinată se încovoaie și se pierde. Un strat de izînă morală se așternù, din ce în ce mai gros, peste însușirile sufletești ce toată lumea le-a cunoscut la strămoșii noștri din vremea lui Mircea și Ștefan.

§ 5. Intrigile şi trădările boierilor.

S'a susţinut adesea că *boierii*, după cum pare a o dovedì etimologia cuvântului, au fost oameni de o rasă, de un neam cu totul deosebit de acela al celei mai mari majorităţi a Românilor. Boieriile, ca şi dregătoriile pe care le ocupau boierii, sunt instituţii de origină slavo-bulgară. N'ar fi de loc nefiresc ca cei cari le ocupau să fi fost ei înşişi Bulgari, când este ştiut că Bulgarii îşi întinseră stăpânirea lor peste ţările române, vreme de 5—6 veacuri. Thomas Thornton, care scrie pe la 1800 asupra ţărilor noastre, zice că «boierii cari aparţin celor mai vechi familii pretind că sunt coborâtori ai Slavilor şi sunt de o rasă diferită de aceea a poporului [1])». Există deci oarecare, tradiţie după care boierimea română ar fi într'adevăr de origine slavo-bulgară. Intru cât priveşte familia domnitoare a Basarabilor, cronica ţării, după cum se ştie, spune limpede că ei erau de neam sârbesc. Or în Oltenia, patria Basarabilor, poporul nu cunoaşte pe Bulgari decât sub denumirea de Sârbi şi deci tradiţia şi cronica sunt în armonie cu concepţia poporului. Tot astfel, nu arareori vei puteà găsì în zugrăvirile de prin mânăstiri ce înfăţişează pe boierii titori, întemeietorii lor, tipul mongol, curat, care pare a se fi perdut azi, fiind înlocuit în clasa boierilor cu un alt neam. Or tipul mongol este în deaproape înrudit cu neamul Bulgarilor.

Mai există însă încă o consideraţie, care întă-

---

1) II, p. 350.

reşte această tradiţie ce mărturiseşte despre originea slavo-bulgară a vechii boierimi române, şi care, în tot cazul, ar dovedì că boierii trebuiau neapărat să fi fost de sânge strein de acela al Românilor. Această consideraţie este dispreţul neprefăcut, oarecum făţiş şi chiar brutal, pe care boierimea română l'a avut totdeauna pentru Români. In înţelesul celor vechi, *rumân* erà aproape tot una cu rob, *rumânie* însemnà tot una cu robie. A spune cuiva că este rumân erà aproape o insultă, erà în tot cazul un mijloc de înjosire. Rumânul preţuià în vechime tot atât cât preţueşte azi pentru popor ţiganul. Pentru ca un boier să ajungă rumîn, trebuià să se fi vândut el şi cu moşia lui, trebuià să fi atins cel mai din urmă grad de mizerie. O adevărată prăpastie a existat totdeauna între boieri şi români. Această prăpastie nu se poate nicidecum asemănà cu deosebirile pe care le creează, între oameni, rangurile sau bogăţia. Intru cât o putem înţelege noi, deosebirea ce să făcea între boieri şi rumîni, este cu totul asemănătoare cu deosebirea ce se face între oamenii, cari sunt de sânge străin unii pentru alţii.

De altfel, interpretarea ce dăm noi originei bulgare a boierilor Români nu este de loc fructul închipuirii pentru a explicà un lucru particular nouă. In toate societăţile, unde a existat o nobilime şi o plebe, nobilimea a fost un element de sânge străin de acela al plebei. Astfel, la Englezi nobilii sunt de origină normandă, la Ruşi de origină scandinavă, la Francezi şi Italieni de origină germană. Ar fi lucru nefiresc ca tocmai boierii noştri să se abată dela regula comună a altor

societăţi.—Nobilii din Ardeal sunt Unguri, plebea este română.

Este adevărat că mai târziu, când luptele pentru neatârnare, împotriva Ungurilor şi Turcilor, erau în toiul lor, boierimea română, răsboinică pe vremuri, având să fie rărită în lupte, se premenì şi se completă cu oameni din popor, ridicaţi la rangul de boierie, pentru destoinicia şi vitejia lor. Cu chipul acesta, boierimea se naţionaliză din ce în ce mai mult. De sigur că ajunse un timp în care vechile odrasle de origină streină se împuţinară foarte mult. Aşà, putem presupune că boierii lui Mihaiu Viteazul vor fi fost, în cea mai mare parte, oameni ridicaţi dintre rumîni. Aceasta n'a împiedicat însă de loc ca vechiul lor simţimânt de dispreţ pentru rumân să rămâe acelaş. Boierii, constituind o clasă oarecum închisă, au spiritul lor de corp, care se păstrează aproape neatins, atâta vreme cât se păstrează şi clasa. Ei au prejudecăţile lor, chipul lor de a vedeà şi de a preţuì lumea şi oamenii, interesele lor cari rămân multă vreme cam aceleaşi. Obrazele se pot schimbà, clasa şi spiritul de clasă rămân aceleaşi, căci spiritul de clasă se întipăreşte neapărat tuturor acelora care intră în cuprinsul ei.

Dată fiind origina streină a boierimei româneşti, şi spiritul care o însufleţeà, uşor se poate prevede şi chiar calculà rolul pe care această clasă l'a jucat în făurirea patriei române şi a sufletului nostru etnic. Neavând nici o legătură de sânge şi de simţiminte cu grosul neamului, pe boieri nu-i legà de pământul patriei şi de neam decât inte-

resele lor. Indată ce interesele lor erau protivnice intereselor neamului, istoria stă mărturie strigătoare că boierii au intrigat, au trădat și au vândut patria și neamul. 1

Poate într'o mai mare măsură și decât căderea țărilor sub Turci, și decât intrigile ungurești și leșești, faptul că se află la noi o clasă a boierilor, streină de sentimentele neamului, de neam și de marile lui interese, a făcut că luptele pentru tron ajunseră atât de sfâșietoare la noi și duseră țările până în fundul celei mai adânci prăpăstii morale. Să rezumăm acum mărturiile vii, pe care le aduce istoria pentru a confirmà această vedere.

Primele desbinări și intrigi ale boierilor se înfățișară sub firmele *Drăculeștilor* și *Basarabeștilor*. «Lupta aceasta va luà mai târziu un caracter teritorial. Anume, Băsărăbeștii, folosindu-se de nemulțumirile Olteniei cu poziția ei sub Munteni, se vor face apărătorii drepturilor ei»[1]).

O partidă de boieri vedem din primele timpuri răsturnând, cu ajutorul Turcilor, pe Dan II și punând în loc, în domnie, pe Vlad II Dracul. Partidele boierilor organizați, unii în jurul Basarabeștilor, alții în jurul Drăculeștilor, rând pe rând, se ridică împotriva Domnului din scaun, îl trădează, îl vând pentru a dà domnia altui pretendent, care le erà pe plac.

Astfel îi vedem complotând până chiar în potriva celui mai strălucit Domn al Moldovei, Ștefan

---

1) Citațiile din acest capitol, când nu li se indică altă resursă, sunt luate din Istoria d-lui Xenopol.

cel Mare. Alexa Stolnicul, Negrilă Paharnicul și Isaia Vornicului urzesc un complot contra vieții Domnului, în timpul luptei lui cu Radu Vodă din Muntenia. Descoperiți, ei periră însă sub securea călăului. Ștefan cunoșteà așà de bine înclinările acestea nenorocite ale boierilor, că pedepsì cu moartea orce încercare de trădare sau răsvrătire din partea lor. Câtevà zile numai înaintea morții sale, el puse să taie, sub ochii lui, pe niște boieri cari se arătau nesupuși voinței lui, prin aceia că nu voiau să recunoască pe Bogdan ca urmaș la tron. Când însă în locul unui Domn hotărît și energic, cum erà Ștefan, aveà a face cu un altul, complotul își ajungeà scopul.

Vlad Țepeș, slăbit, în a doua domnie, murì în urma unui astfel de complot făcut de boieri.

Cu vremea, partida boierilor din jurul Basarabeștilor se dădù în partea Turcilor și începù a dà ajutor acestora, pentru ca să scufunde și mai mult țara sub tirania turcească. Pe la 1510, boierii în frunte cu Barbu Craiovescu și Neagoe Basarab «pribegesc în țara turcească și făcând jalbă la împăratul de răutățile ce le făceà Mihnea Vodă (poreclit de boieri cu numele de cel Rău) s'au mazâlit și-au pus în loc pe Vlad Vodă». La moartea lui Neagoe Basarab, aceiași boieri alungaseră pe fiul său Tudosie, pentru a pune în scaun pe Radu V Călugărul.

Turcii luând mereu cunoștință de această completă decădere morală a boierilor, de intrigile și comploturile lor, erau hotărîți, la un moment dat, se prefacă țara în Pașalîc, rânduind pașă în Muntenia pe Mohamed Bey. Se răsgândesc în urmă

și rânduesc Domn pe Vlad VIII din familia Drăculeștilor. «Boierii olteni și mai ales însemnata familie a Pârvuleștilor se prefac a-l primì deocamdată, dar dușmănindu-l în ascuns, asemenenea a lor purtare împinge pe Domn a cereà să scoată pe acea familie din banatul Craiovei, spre a desrădăcinà opoziția din cuibul de peste Olt. Pârvu atunci se răscoală și alungă pe Vlad, iar Radu dela Afumați, ginerile lui Neagoe Basarab, revine în scaun. Abià însă reîntors în domnie, și boierii Munteniei mari se pornesc în contra lui și-l ucid».

In Moldova, apucăturile boierilor sunt cu totul la fel cu acelea ale boierilor munteni. Astfel vedem și acì că doi boieri: Mihul hatmanul și Trotușan logofătul, «ajutați de familiile boierești ale Găneștilor și Arboreștilor», atacară pe Ștefan Locustă în foișorul din Suceava, și-l omorîră. «Boierii însă, cu toate că uciseră pe Ștefan Vodă, nu voiau cu nici un chip să revină la Petru Rareș, precum în deobște «*poporul de jos doreà întoarcerea la Petru Vodă,* boierii, *care-l urau peste măsură, preferau pe orcare alt principe.* Boierii nu-l urau atâta, pe cât se temeau de răsbunarea lui, fiindcă *nu numai îl părăsiseră pe timpul lui Soliman, ci nmblau chiar să-l deie în mâinile lui*». Boierii răsvrătiți cheamă atunci la domnie pe Alexandru Cornea. Când însă se apropie Petru cu armata, ca să alunge pe Alexandru, «toți partizanii lui Alexandru îl părăsiră, afară de Pătrașcu care murì împreună cu stăpânul său, sub securea călăului lui Rareș». Alexandru Lăpușneanu este

trădat și vândut chiar unui venetic străin de neam Iacob Eraclidul, la Verbia, de boierul Moțoc, căruia Lăpușneanu îi dăduse comanda oastei sale, și-l trimisese împotriva lui Iacob.

Luptele și intrigile boierilor ajunseră chiar să iasă din cadrul lor obișnuit în cele două partizi. Vedem în Muntenia sfâșierile trecând în sânul partidelor însă-și, după ce ele sfâșiaseră partidele între ele. Așà de pildă răscoala pornită în potriva lui Radu Paisie, din sânul însuși al familiei lui, «este un simptom mai mult al destrăbălărei domniei Munteniei». Firește că boierii olteni, având în fruntea lor pe Radu Paisie, vin contra lui Mircea, pe care Turcii îl puseseră în scaun, în locul lui Radu. Boierii pribegi din Oltenia, după ce au fost bătuți de Mircea la Periș, «iar au strâns oaste și împreună cu Radu Vodă Iliași au venit în țară și, întâmpinându-se cu Mircea Vodă la sat, la Voinești, au biruit Radu și pribegii iar Mircea a fugit la Giurgiu».

Când Mircea își recucerește tronul, aflăm pe un boier Socol punând mâna pe vistieria țării și fugind cu averea răpită în Ardeal. Cu Socol fugise încă o întreagă partidă de boieri, care vreau să-l pună Domn. «La moartea lui Mircea, în 1559, pribegii veniră cu oaste de peste munți și făcură răsboiu cu soția lui Mircea, doamna Kiajna, care rămăsese epitroapa minorului ei fiu, Petru Vodă. Kiajna cu boierii fură bătuți la *Romănești* și fugiră peste Dunăre; însă, întorcându-se în grabă cu ajutor Turcesc, învinseră le rândul lor pe pribegi

la Șărpătești și îi alungară iarăși peste munți de unde veniseră».

Aceeași soartă avù și domnia lui Alexandru II. Acesta fu încă dușmănit de o partidă de boieri, pe care îi taie fără milă. Mai târziu, când cei doi frați Alexandru II și Petru Schiopul, amândoi Domni în țările surori, se întâlnesc la Șăpăteni, ca să benchetuiască reușita lor, aflăm pe un boier muntean refugit în Moldova, care vine și isbește pe cei doi frați la ospățul lor. Patruzeci de boieri după acea merg la Constantinopole să pârască pe Alexandru. Nereușind acolo, ei au alergat la un mijloc mai sigur : au omorât mai bine pe Alexandru, «căci vedeau că nu este chip a scăpà altfel de un urîcios tiran». Boierii însă, după ce scăpară de Alexandru, nu se sfiesc a vinde țara unui străin, doctorul lombard Rosso. Șapte boieri se găsiră să sprijine năzuințele lui. «Nu se sfiesc acești copii ai țării, zice d-l Xenopol, a o vinde unui necunoscut, numai fiind că le făgăduise slujbe și căpătuială».

De amintit este însă cazul boierului Ieremia Golia, care tradă și vândù, în modul cel mai perfid, pe Domnul său Ion Vodă cel Cumplit. Acesta-i dăduse toată încrederea și-l trimisese să oprească trecerea Turcilor peste Dunăre, dupe ce-l pusese să jure pe cruce și pe evanghelie că-i va fi credincios. «Cu toate aceste măsuri, Golia rămase tot ce erà, fire de vulpe șireată și trădătoare, îmbrăcată în chip de om, și lucră încă și mai mișel, trădarea lui nu fu măcar răsplătită cu o ambițioasă mărire ci cu bani : 30,000 de galbeni».

«El lasă pe Turci să treacă Dunărea și înștiință pe Ioan că ajunsese prea târziu spre a împedică pe dușmani dela trecerea fluviului, dar că Turcii erau numai în număr de 30,000, cei mai mulți armată nedesciplinată». Adevărul erà însă că Turci erau peste 100.000.

Cazuri de acestea de vânzare, trădări, intrigi și desbinări, săvârșite de boerime, umplù întreaga istorie nenorocită a neamului nostru. A stăruì să le punem pe toate în evidență ar fi a nu se mai isprăvì. Să ne oprim însă puțin la purtarea extraordinară, pe care o avură boierii către cel mai din urmă Domn viteaz și strălucit al Moldovei: Ion Vodă cel Cumplit, cel dejà vândut odată de boierul Golia. «Trădătorul Ieremia Golia încă nu-și sfârșise infamul său început. El fusese cumpărat, probabil de Turci și de Munteni, spre a predà pe însuși Ion viu sau mort în mâinile lor. De aceea, îl vedem revenind lângă Ion și luând dela el comanda cavaleriei în lupta hotărâtoare ce erà să se înceapă. Atacul trebuià să se pornească dela aripa stângă, unde se aflà cavaleria sub hatmanul Golia, care pe semne sperase că va puteà dobândì pe Domn în mijlocul său. *Milițiile, ca prin instinct firesc meselor, presimțise trădarea pe care n'o înțelesese Ion, a cărui minte erà pe deplin cuprinsă de orânduirea bătăliei și nu lăsară pe Ion să iasă din rândurile lor, spre a trece în acelea ale cavaleriei*».

«Dacă boierimea nu putù îndeplinì trădarea ei, în toată întinderea voită, cel puțin ea se ținù de cuvânt, și când se dete semnul atacului, cavaleria, adică boierimea, plecând steagul, puse cușmele

pe sulițe și trecù la dușmani... Turcii, ne având nici o încredere în trădători, îi întoarseră înapoi în contra fraților lor, împingându-i îndărăt și făcându-și un scut din piepturile lor...».

«Mare parte din ei pieriră culegând moartea în loc de răsplată, pentru nevrednica lor purtare». Chiar în preziua luptei trei boieri fugiseră în tabăra vrăjmașilor. «Erà avant-garda trădătorilor».

Intr'adevăr, nimic nu poate caracterizà și vestejì mai bine rolul vechii boierimi românești decât purtarea ei față de Domnul țării în această împrejurare. Dacă în această ocazie trădarea și perfidia ei sunt mai brutale și mai pronunțate, ele n'au fost niciodată mai puțin dăunătoare pentru destinul țărilor române.

Nici chiar figura măreață și impunătoare a eroului dela Călugăreni n'a scăpat teafără de conrupția și intrigile acestei boierimi. Astfel, Mihaiu Viteazul, după ce pierduse, prin prigonirile unei soarte vrăjmașe, domniile celor trei țări române dintr'odată, îl vedem cuprins în urzeala unui complot al boierilor din Craiova, cari voiau să-l răstoarne și ei. Eroul descoperind acest complot «cuprins de o furie cumplită aprinde casele întregi ale boierilor răsvrătitori și îi ucide cu femei și copii, răsbunând în sângele lor toate suferințele și amărăciunile cu care soarta îl adăpă».

Șirul acestor comploturi și trădări din partea boierilor se urmă perfid și stăruitor în tot timpul veacurilor al XVII, XVIII și până în veacul al XIX, aducând cea mai mare decădere și înjosire a țării și scufundând-o, de sute de ori, în prăpastia

pierzării, din care, printr'o minune uimitoare mereu repetată, ea se ridică de tot atâtea ori.

Faptele și împrejurările amintite aici vorbesc dela sine, cu o deosebită elocvență, asupra rolului pierzător și nevrednic ce avù să joace boierimea română în destinele neamului nostru. Această clasă de oameni n'a fost stăpânită, totdeauna, de cât de cel mai cumplit interes personal și de cea mai orbitoare vanitate. Ea fu răsboinică atâta timp cât Domnii români mai aveau moșii libere cu cari puteau s'o răsplătească. Când se sfârșiră moșiile și țările căzură tot mai adânc sub Turci, ne mai având nici un interes a se bate împotriva vrăjmașilor, încetă și destoinicia lor răsboinică. Mai târziu, când statele române se desvoltară, se înființară mai multe dregătorii înalte, asupra cărora boierii se repeziră, când ambiția lor nu țintea încă și mai sus. Pentru dobândirea acestor dregătorii, vechile lor instincte răsboinice se puseră în mișcare, pentru a-i face să se sfâșie între ei, pustiind țara cu luptele lor și prăvălind scaunele domniei în cea mai josnică degradare. Boierimea română fu un aluat puternic de răscoliri, convulsiuni, pustiiri și mizerie în corpul puternic altădată al neamului nostru.

Interesul ce boierii purtară țării nu fu niciodată decât între limitele intereselor lor proprii. Dacă vreodată și-au vărsat sângele pentru ea, nu fu de cât înaintea pericolului de a o vedeà scăpând prădăciunilor lor pentru a cădeà în mâinile altora, a Turcilor spre pildă. De aceea, atunci când Sultanul se hotărâse să prefacă țara în Pașalâc, îi

vedem luptând disperați împotriva Turcilor și câștigând, sub conducerea lui Radu dela Afumați, aproape 20 de mici biruinți. Sub Mihai nu se arătară viteji decât pentru interesul ce aveau de a vedeà smuls dela eroul român dreptul de a preface în robi desăvârșiți pe locuitorii întinselor lor moșii.

Iată acuma și cum descrie și caracterizează d-l Xenopol pe boierii români și rolul ce jucară dânșii în destinele acestei țări. «Această clasă, care a apărat până în ultimele timpuri interesele sale de castă cu o neîmpăcată înverșunare, care a stigmatizat prin cronicarii eșiți din sânul ei pe toți Domnii ce au vrut să se atingă de ele, această clasă atât de neastâmpărată care se jucà de-a domnul în țările române, aruncându-le adeseaori în prăpastia pieirei... Pe ei îi vedem în necontenite răsvrătiri contra Domnului ce nu le plăcea, și, împărțindu-se în partizi personale, sângerau țările prin luptele lor, luând calea surghiunului când soarta armelor le erà protivnică, punând mâna pe toate treburile când norocul își plecà cumpăna în partea lor». «Nobilii ne mai putând luptà pentru libertatea țărei se aruncau pe intrigă și pe mijloacele piezișe ale oamenilor lipsiți de inimă».

Adevărul este că n'apucà un Domn să se așeze bine în scaun, și zecimi de plângeri și memorii se îndreptau din partea boierilor spre Constantinopol, spre Petersburg. Astfel de plângeri și nemulțumiri își făceau zilnic drum mai ales spre Constantinopole, și mai cu seamă ele se îndeșiră când Domnii pământeni luară locul celor trimiși din

Fanar [1]). Aceasta a făcut pe Elias Regnualt să scrie în cartea sa că «isprăvile boierilor, de o suta cincizeci de ani încoace, nu sunt scrise decât în arhivele dela Petersburg și dela Fanar», «că ființa lor politică nu este decât o derisiune, numele lor chiar o epigramă continuă» [2]). Boierimea, în așà hal ajunsă, degenerase din ceeace fusese odată. «Fiecare secol a depus stratul său de corupție peste ea, și a făcut din ea cevà inform, care nu aparține nici politicei, nici istoriei și nici la nimic din ce atinge lumea intelectuală și morală». «Rod hibrid al unor încrucișeri impure, de unde ar luà ei simțul naționalității? Cu rari excepții, printre cei cari se chiamă pe nedrept boieri nu se afla nici un român [3])».

Și într'adevăr, dacă boierimea română s'ar fi simțit de acelaș sânge și neam cu marea majoritate a neamului românesc, și dacă legături de o natură mai superioară ar fi legat-o de pământul țării, altele decât interesele ei de clasă, niciodată, orcare ar fi fost împrejurările istorice, ea n'ar fi ajuns să joace un rol atât de trist și nevrednic în destinele țărilor surori.

Contrastul între boieri și țărani a isbucnit foarte adesea, și s'au văzut Domni și interese vitale ale țării vândute de boieri și apărate și ocrotite de poporul de jos — probă cazul lui Ion Vodă cel Cumplit, acela al lui Petru Rareș, al lui Mihnea cel Rău etc. Niciodată țăranul român

1) A se vedeà Pompiliu Eliad : Histoire de l'Esprit public en Roumanie, cartea 1, p. 140—150.
2) Op. cit., pag. 276
3) Regnault op. cit., p. 267.

n'a jucat rolul nedemn de vânzător și răzvrătitor al țării și al Domnului său.

Deosebirea adâncă ce a existat totdeauna între boierime și țărănime se puteà vedeà și în prigonirile nemiloase, în jafurile metodice pe care boierii le-au făcut asupra țărănimei. Având în mâna lor pe Domn și toate puterile Statului, boierii s'au îngrijit, din toate timpurile, ca nevoile țării, dările bănești, tributul cu toate birurile neomenoase, pe cari Turcii le storceau din țară, să cadă și să apese numai pe țărani. Ei au evitat totdeauna a luà parte la aceste sacrificii. Când a fost vreun Domn îndrăsneț, care să pue oarecari dări și asupra lor, acel Domn trebuià prea curând răsturnat. In sfârșit, silința de veacuri a boierilor români a fost ca să reducă la cel mai din urmă grad de mizerie, prin stoarceri de tot felul, rumânii și vecinii cari robiau pe întinsele lor moșii. Ei nu i-au considerat niciodată altfel decât ca pe niște vite de muncă, dela care trebuiau să scoată cel mai mare folos cu cea mai mică osteneală sau îngrijire din parte-le. Nimic n'a revoltat vreodată mai adânc pe boieri decât propunerile ce li s'au făcut câteodată de a ușurà soarta *rumânilor* lor, de care s'au simțit totdeauna atât de deosebiți și atât de streini.

CAP. VII.

GRECII ŞI URMELE SUFLETEŞTI ALE INFLUENŢII LOR

Stăpânirea Grecilor din Constantinopole peste ţările române este încă unul din faptele de căpetenie ce precumpănesc istoria neamului românesc din ultimele trei veacuri. Acest fapt isvorăşte el însuşi din dominarea Turcilor la noi, care am zis că este evenimentul cel mai covârşitor din istoria modernă a Românilor.

Pe lângă că elementul grecesc ne vine dela Constantinopol, adus în cea mai mare parte de Turci şi de înrâurirea lor, apoi încălecarea Grecilor peste Români n'a fost cu putinţă decât din clipa în care ţările române ajunseră într'o stare de desăvârşită slăbiciune morală şi materială. Grecii avură rolul unor adevăraţi paraziţi, cari sunt atraşi de mizeria unor organisme slabe, şi care nu se pripăşesc şi nu propăşesc decât în atmosfera de sărăcie şi de anemie completă. După ce Turcii degradară aproape cu totul energia morală şi economică a ţărilor române, Grecii ve-

niră să desăvârșească opera lor de înjosire și de distrugere.

Istoria Munteniei și Moldovei, din secolul XVII, este cu totul predomnită de începuturile stăpânirei grecești și de lupta disperată a Muntenilor și Moldovenilor înpotriva acestor cotropitori pacinici și cu atât mai apăsători și nesuferiți. Faptele istorice mai de seamă, din această epocă, fură svârcolirile neamului nostru înlănțuit cu iscusința în mrejele perfide ale Fanarului. Luptele, răscoalele nenumărate ale Românilor în potriva Grecilor, întâmplate în chiar cei dintâi ani ai veacului XVII, sunt ca niște prime convulsiuni, prin care neamul nostru voia să asvârle departe pe noii lui cotropitori.

Din cele mai d'intâiu timpuri ale formării statelor române, Grecii se strecorară în țările noastre ca negustori. Apucăturile lor comerciale îi aduseră de timpuriu pe țărmurile nord-vestice ale Mării Negre. De acì începură să se reverse peste țările române. Documente rămase ne înfățișează Greci veniți și procopsiți la noi încă pe la anul 1359. Un obraz bisericesc, de cea mai înaltă treaptă, spre pildă mitropolitul Ioachim Cristopulo, erà Grec. Pripășirea acestor noi năvălitori se întărì însă simțitor dela căderea Constantinopolului. De aceea, se poate zice că nenorocirea grecească, care isbì așà de crud și adânc țările noastre, nu fu decât o urmare firească, fatală a stăpânirii Turcilor în Europa. In deosebi, dela această dată ei se pripășiră acì sub masca religiei ușor de purtat, și cu care se puteà înșelà ușor spiritele simple ale Românilor. Patriarhul Nifon, la venirea lui în Muntenia, în timpul lui Radu al IV-lea, întărește

și mai mult înrâurirea grecească în biserică, mai ales dela suirea lui în scaunul Mitropoliei. Această înrâurire devine precumpănitoare sub Neagoe Basarab, ale cărui simpatii pentru Greci se trădează în aceea că el însuși se grecizase și rededese operile lui scrise în limba greacă.

«Călugării răsăritenii, zice d-l Xenopol, venind din părţile mai apropiate, unde suferise Mântuitorul, erau priviți nu ca oameni ci ca sfinți de către bigota poporație a țărilor române, care se simțià prea fericită, când puteà să se despoaie în favoarea acelor obraze, ce știau așà de bine să se folosească de prostia lumii. Fapt este ca mânăstirile și mai toate demnităţile bisericești fură înţesate cu Greci și călugări greci, mai în tot cursul veacului XVI. In acest răstimp numai, vedem doi patriarhi greci stabilindu-se în țară: pe Nifon dejà amintit, lângă care trebuie să adăogăm pe Pahomie, care «luând clerici și mireni cu sine au mers în Valahia și în Moldova, unde a fost primit cu toată evlavia de principi, de boieri și de tot norodul acelui loc».

Intr'un cuvânt se poate zice că dacă secolul al XVII este începutul predomnirii grecești peste țările române, întreg veacul al XVI este pregătirea acestei predominări, pripășirea și revărsarea grecismului peste ţarina românească.

Biserica și comerțul n'au fost însă singurele portițe prin cari s'au strecurat Grecii în ţările românești. Căderea ţărilor sub Turci, și decăderea lor morală, care făceà pe Domnii români să precupețească scaunele domniei cu bani scumpi, cămătuiți

dela zarafii greci dela Constantinopol, dete avânt puternic elementului grecesc. Precumpănirea politică și socială a acestui element începù de când Domnii Munteniei și Moldovei începuse a venì dela Țarigrad înconjurați de câte o droaie de creditori din Fanar. Domnul îndatorat erà o unealtă mlădioasă în mâinile lor. Puterile lui erau puse în serviciul creditorilor săi. Aceștia, când nu puteau fi plătiți cu bani, erau plătiți cu slujbe înalte, cu moșii. Dacă mai avem în vedere și înrâurirea crescândă a Grecilor din Fanar, ridicarea lor comercială și financiară, chipul cum știuseră ei să se facă trebuincioși, indispensabili chiar, Turcilor, Sultanului, dela care atârnà totul în principatele române, numai poate fi nici o nedumerire asupra încălecării lor de timpuriu peste țările românești.

Veniți în țară într'un chip sau într'altul, ei se vârîră în sânul familiilor boierești, încuscrindu-se cu acestea. Cu un talent iscusit de insinuare, de care și azi n'au încetat de a dà dovezi, ei își făcură necontenit drum în corpul națiunei românești, și în curând familiile boierilor români fură înțesate de nurori și de gineri greci. Țarina mănoasă a strămoșilor noștri încăpù astfel, încetul cu încetul, pe mâinile acestor năvălitori subțir iși pașnici, după cum încă nici azi n'a încetat a face, grație acelorași mijloace.

Fapt este că înainte chiar de Mihai Viteazul, Muntenia mai cu deosebire erà copleșită de Greci. Acțiunea lor de încălcare se resimțì puternic şi începu a fi nesuferită, îndată după eroismul convulsiv al acestuia. Sub domnia lui Radu Mihnea, țara cunoscu cea dântâiu răscoală contra Greci-

lor. Sub acest Domn, pe la 1612, neamul românesc se trezì într'o primă sguduitură pentru a aruncà departe dela sine vermina grecească. Svârcolirile lui se urmează până la Mateiu Basarab. Acesta, ca și Vasile Lupu în Moldova, câștigă tronul punându-se în fruntea mișcării contra Grecilor.

Bisericile înstreinate, căzute în mâinile Grecilor, erau foarte numeroase, încă înainte de Mateiu Basarab. Intre acestea găsim pe cele mai însemnate, cum de pildă: Tismana, Cozia, Argeșul, Bistrița, Govora, Dealul, Glavaciocul, Snagovul, Cotmeana, Valea, Căldărușani, și a.

Elementul grecesc, devenit pe fiecare zi mai numeros și mai puternic, se amestecă tot mai mult în rostul țărilor române. Dacă simțul național, cu Mateiu Basarab, îl biruì și-l aruncă de o parte, dela moartea acestuia precumpănirea greacă devenì într'adevăr covârșitoare. Dregătoriile, ca și moșiile cele mai de seamă, căzură în mâinile lor. Nu târziu, după Mateiu Basarab, chiar tronul domnesc fu răpit din mâinile Românilor de Grecii pripășiți din proaspăt în țară. După scurta și ștearsa domnie a lui Constantin Șerban, urmează la tron un grec sadeà, care-și românizase numele și se chiemà Mihnea, pretinzând că ar fi fiul lui Radu Mihnea. Acesta fusese el însuși grecit și domnia lui este socotită în istorie ca o domnie grecească. Cu atât mai mult trebue socotită astfel domnia grecului Mihnea.

Cu acesta din urmă și cu Gheorghe Ghica, care urmează la domnie după un an, se începe, în Muntenia, adevărata epocă a domniei grecești.

Istoricii obişnuesc să pună începutul acestei epoce dela domnia lui Nicolae Mavrocordat în Muntenia. Lucrul acesta este cu totul arbitrar. De aceea chiar, un istoric, îndrăsneţ de obiceiu, a putut să contesteze dreptul de a numì epoca dintre Brâncoveanu şi Tudor Vladimirescu epoca Fanarioţilor. In acest restimp s'au perindat şi mai multe domnii româneşti, după cum înainte de Brâncoveanu au luat loc pe tronul Munteniei şi Moldovei mulţi Greci. Argumentele istoricului de care este vorba ne par neclătinabile. Faptul brutal al domniei, al predominării covârşitoare a Grecilor în ţările noastre rămâne însă invederat şi necontestabil. Desbaterile ridicate de d-l Iorga, în această privinţă, nu pot fi terminate mai bine decât admiţând că domnia Fanarioţilor, mai drept vorbind domnia grecească, începe în ţările române imediat după Mateiu Basarab şi Vasile Lupu. Ea începe în Muntenia cu Mihnea III, la 1658, şi în Moldova cu Gheorghe Ghica tot la această dată.

De fapt ea începuse chiar mai înainte de Mateiu Basarab şi Vasile Lupu. In totdeauna însă, în fixarea unei epoci de acestea în istorie, trebuie să intre puţin arbitrar. Epocile istorice nu se despart prin linii lămurite. Arbitrarul va fi însă mult mai mic în fixarea începutului domniei greceşti dupe Mateiu Basarab decât dupe Brâncoveanu. Căci, spre pildă, în Moldova, între 1658 când punem noi începutul domniei greceşti şi 1711 când se pune de obiceiu, avem 19 domnii, dintre care 11 sunt greceşti şi numai 8 româneşti. In afară de Domnii Stefan XI, Eust. Dabija, Stefan Petriceicu, Constantin Antioh şi Dimitrie Cantemir, avem pe

acelea mai numeroase ale Grecilor: Ghica, Duca, Cantacuzino, Ruset, Iliaș .In acelaș interval de timp, avem în Muntenia 9 domnii, dintre care, două românești și șapte grecești ; cele două românești sunt: una mai scurtă a lui Antonie din Popești, și acea lungă a lui Brâncoveanu; cele grecești ale acelorași Ghica, Duca, Cantacuzino, ș. a., ca și în Moldova. Avem deci înainte de Brâncoveanu, în ambele țări, o majoritate de domnii grecești, cari ne dau tot dreptul să începem epoca grecească în țările române înainte de Brâncoveanu, dela Const. Șerban și Ștefan Gheorghe. Căci sau o începem de atunci sau o trecem cu totul cu vederea, de oarece după Brâncoveanu avem încă pe tronul țărilor mai mulți Domni români. Cel puțin, până pe la 1774, în Muntenia, domniile românești se alternează aproape regulat cu cele grecești, dacă considerăm că *Ghiculeștii,* în interval de trei sferturi de veac, au avut vreme să se mai românizeze. Astfel, în Muntenia, între 1714 și 1769, avem vreo 20 de domnii, din care românești 5 ale Racovițeștilor, sau 12 dacă punem alături cu ele pe ale Ghiculeștilor, ce domniseră acì cu un veac mai de vreme. Tot astfel, în Moldova, între 1711 și 1777, avem 18 domnii, dintre care 6 românești, trei ale Racovițeștilor, trei ale Calimahilor români de origină, la cari dacă adăogăm încă șease ale Ghiculeștilor facem 12 domnii românești sau aproape românești, rămânând numai 6 domnii grecești curate. Se pare că adevărata domnie a fanarioților în înțelesul strict al cuvintelor, ar începe numai de pe la 1774 în Muntenia, cu Ipsilante, și 1777 în Moldova, cu Moruzi, spre a se terminà la 1821

în ambele țări cu Șuțuleștii. Se vede însă dela sine cât ar fi de arbitrar de a începe această epocă la o dată așà de târzie.

La o primă înfățișare s'ar pare că chestiunea fixării începutului acestei epoce n'are nici un interes. Totul este chestiune de dată, care nu schimbă nimic din însemnătatea lucrurilor. Și cu toate acestea, pentru a prețuì exact înrâurirea grecească asupra țărilor române, nu este de puțin interes să se fixeze lămurit și exact epoca dominației grecești și întinderea ei. Nu este lucru fără însemnătate dacă ne dăm bine seama că încălecarea Grecilor peste țările române a ținut, nu 110 ani, cât se socotește de obiceiu, ci 170, adică mai bine de un veac și jumătate.

Cea ce a putut amăgì puțin pe istorici, în aprecierea dominației grecești, puteà fi domniile cu tendințe românești ale grecilor Șerban și Dimitrie Cantacuzino. A le privì însă mai de aproape, aceste sentimente filo-române ale primilor Cantacuziniști erau mai curând fructul rivalității dintre Grecii deveniți de pe atunci prea numeroși, pentru ca să nu să se certe și să nu se prigonească între ei. Aceste apucături de revalitate și pismuire erau prea vechi, și prea înrădăcinate în sufletul Grecilor din Bizanț, de acea ele se iviră și la odraslele lor, ori în ce colț de țară s'ar fi răspândit ele. Pisma Cantacuzineștilor contra Grecilor a putut pare minții cronicarului simplist al vremei sentimente filo-române. Aceste sentimente ar fi fost într'adevăr cu neputință dela un om ca postelnicul Const. Cantacuzino, venit în țară la o vârstă dejà coaptă, și pe care absolut nimic nu-l lega de Români.

Este cunoscut cum totdeauna străinii pripășiți într'o țară, în mijlocul unui popor, devin cei mai aprigi apărători ai țării lor din nou adoptate, în potriva celorlalți străini cari ar voì s'o cotropească, fie ei chiar de un sânge și de acelaș neam. Aceasta s'a adeverit la Roma, care, în ultimii timpi, n'a fost apărată și scăpată de năvălitorii din afară, decât de brațul năvălitorilor dejà primiți înlăuntru. Acestea erau însă considerați cari treceu peste cunoștințele și mijloacele cronicarilor noștri de pe vremuri. De acì aparența sentimentelor filo-române ale primilor Cantacuzinești, care nu puțin o fi ajutat postelnicului Const. Cantacuzino, să-și *plaseze,* să căpătuiască cei 6 băieți, și cele 6 fete ale sale în sânul celor mai însemnate familii românești de atunci. Dar chiar dacă am admite ca sincere aceste sentimente ale bătrânului postelnic, care, fiind o minte superioară, a putut face o abatere bună dela regula rea a Grecilor, cum rămâne cu sinceritatea lui Șerban Cantacuzino, care ajuns la domnia Munteniei nu visà decât recucerirea Bizanțului și întemeiarea imperiului grec pe ruinile celui otoman, vis căruia îi jertfì interesele țării peste care domneà? Dovadă că sentimentele acestea nu erau naționale, ci prigoniri interesate, stă faptul că pe lângă Grecii prigoniți de Cantacuzinești mai erau și boieri români. Pe de altă parte, cum foarte bine zice d-l Xenopol, «la această epocă începuse a se întunecà conștiința deosebirii dintre Greci și Români... Așà când Leon Tomșa dă hrisovul său de isgonirea Grecilor din țară, iscălește, alăturea cu boierii pământeni, și grecul Papa logofătul, care se considerà deci pe el ca pământean».

Odată cu sentimentul acestei deosebiri între Greci și Români, poporul românesc pierdu și orce tărie de rezistență în potriva Grecilor. El se prăbușì din ce în ce mai mult în mrejile cotropirii grecești, din care n'aveà să se trezească decât un veac și jumătate mai târziu.

Cari fură însă purtările Grecilor așezați în țară? Nu putem răspunde mai bine decât citind hrisovul, dat către 1630, întâiu de Leon Tomșa și copiat aproape întocmai, 36 de ani mai târziu, de către Radu Leon, ceea ce dovedește că în tot acest răstimp purtarea Grecilor veniți în țară rămăsese aceași. Acest hrisov dat de doi domni glăsuește astfel: «văzând atâta sărăcie și pustiire a țării, căutat-am Domnia mea și cu tot sfatul țării ca să aflăm de unde cad acele nevoi pe țară, și aflatu-s'a și s'a adeverit *că toate nevoile și sărăcia încep dela Grecii streini, care amestecă domniile și vând țara fără milă și o precupețesc pe camete asuprite, și dacă vin aici în țară, nu socotesc să umble după obiceiurile țării ci strică toate lucrurile bune și adaogă legi rele și asupritoare,* și unele slujbe (dări) le-au mărit și le-au ridicat fără seamă pe atâta greime ca să-și plătească ei camăta lor. Incă și multă altă înstrăinare a arătat către oamenii țării, *nesocotind pe nici un om de țară, instreinând oamenii despre domnia mea, cu pisme și cu napăsti și asuprind săracii fără milă și arătând vrăjmășie către toți locuitorii țării*».

Intr'un document a lui Mateiu Basarab, din 1639, să lămurește foarte bine chipul nelegiuit cu care

se instreinase cele mai mari și mai frumoase mănăstiri ale Munteniei.

Domnul muntean vorbește în acest document de «mitropoliții și domnitorii țării, oameni streini nouă, nu cu legea sfântă, ci *cu neamul, limba și cu năravurile cele rele, adică Grecii, cari spurcându-și mâinile lor cu ocărâtoarea mită, sub vicleana taină începuse a vinde și a cârciumărì sfintele mânăstiri ale țării și lavrele domnești, a le supune metoace dajnice altor mânăstiri de prin țara grecească și dela Sveta Gora, făcându-le hrisoave de închinăciune fără de știrea sfatului și fără de voia soborului*».

Dacă privim de aproape și analizăm, pentru a tălmăcì mai bine, coprinsul acestor două documente, purtarea Grecilor venetici în țările române ne apare în toată perfida ei goliciune. Ei amestecă domniile, vând țara fără milă și o precupețesc pe camete asupritoare; strică toate lucrurile bune și le înlocue cu altele rele; nu socotesc pe nici un om de țară; înstreinează oamenii dela domnie cu pisme și năpăsti; asupresc săracii fără milă și arată vrăjmășie către toți locuitorii țării; nărăviți rău, ei își spurcă mâinele cu mita înjositoare, și sub vicleană taină vând și cârciumăresc sfintele mânăstiri ale țării. Iată, rezumate admirabil de coprinzător din cuprinsul acestor două documente lăsate de Domnii români, sufletul și purtarea Grecilor pripășiți în țară, în veacul al XVI-lea și XVII-lea. Să se aibă în vedere că aceste documente nu pot fi nici mincinoase, nici exagerate; căci, în ce privește, în deosebi, hrisovul dela Leon Tomșa și Radu Leon, el nu puteà fi decât mai dulce decât

erà adevărul, de oarece, în istorie, este cunoscută părtinirea prea mare ce acești Domni arătară amândoi Grecilor venetici.

Iar întru cât privește Domnitorii țărilor pe care Turcii ni-i trimeteau din Fanar, iată cum îi descrie englezul Adam Neale, pe la 1815: «Hospodarii greci sunt oameni intrìganți, de rea credință și necinstiți. După ce petrec mai multe luni târându-se josnic pe la curtea vizirilor turci, după ce câștigă pe aceștia prin mulțimea darurilor și a lingușirilor, învingând pe toți rivalii lor prin mijlocirea calomniei și vorbelor de rău, ajung să fie numiți mai întâiu dragomani la curte și apoi guvernatori în Moldova și Valachia. Ei plecau la domniile lor ciuruiți de datorii făcute pentru ca să conrupă pe membrii divanului turc, înconjurați de o mulțime de rude leșinate și de trântori morți de foame, ei despoaie pe bieții țărani spre a-și îngrășà pe creaturile lor» (p. 11—13 trad. fr.).

Cu alte cuvinte, cea ce deosibește pe Grecii veniți în Muntenia și Moldova este conrupția lor, desăvârșita și batjocoritoarea lor nepăsare față de aceste țări, lingușirea josnică, intriga, zavistia, disprețul lor fudul de oamenii din țară, stricarea obiceiurilor bune și aducerea altora rele. In sfârșit pisma, calomnia, năpăstuirea și desbinarea sunt semințile veninoase ce semănară ei pe ogorul Românilor. Precupețirea, reaua credință, camăta, viclenia ascunsă și vânzătoare fură însușirile sufletești, cu care Grecii înveninară sufletul simplu al Românului.

De luat aminte este cum Grecii nu se putură

să se prindă în corpul neamului român, decât pe acea parte pe care am avut cuvinte s'o presupunem pe ea însăși de sânge străin, clasa boierilor. Poporul de jos nu înfățișà pentru Grecii venetici nici un interes. Sărac și umilit cum erà, nu puteà atrage cu nimic lăcomia noilor veniți. Din potrivă, moșiile întinse și mănoase, pământul făgăduinții, din care curgeà isvoare de lapte și miere, atrăgeà în chip ameţitor pe Grecii lihniţi din țara pietrelor și a stafidelor.

Se știe cum Domnii greci veneau cu nepoți și tot felul de rude sărace, pe care le căpătuiau în familiile mai bogate din ţară. Ei pândeau ocaziile bine venite, și de câte ori un băiat sau o fată din familiile cele mai bune atingea vârsta, Domnul fanariot cu o părintească îngrijire pentru neamurile lui cătà prilej ca să le căpătuiască prin căsătorii în aceste familii.

Numai încape nici-o îndoială că Grecii, ce de obiceiu aveau familii numeroase, umplură toate casele boierești cu gineri și cu nurori. Intreaga boierime românească, timp de două veacuri și mai bine, de când începură Grecii să năpădească ţările, fu încrucișată cu sânge din Fanar. Există până azi un număr covârșitor de nume grecești în așà zisa noastră aristocrație. Dacă se mai găsesc însă și nume românești este pentrucă oaspeții noștri din Fanar n'aveau numai băieți ci și fete, cari, măritându-se cu băieții de boieri români, trebuiau să poarte numele acestora. Incuscrirea grecească în familiile boierești s'a putut face nu numai o singură dată. Fără îndoială că în răstimp de două veacuri aceste încuscriri s'au putut re-

peta de 4—5 ori în fiecare familie. In tot cazul, nu gândim că se poate aflà o singură familie de boieri români care să nu fie încrucișată cel puțin odată cu vlăstari de ai Bizanțului.

Faptul acesta a schimbat cu totul fața lucrurilor dela noi. Boierimea, naționalizată prin acțiunea timpului, se înstreină din nou de masa cea mare a poporului. Linia îngustată ce o mai despărțià de grosul neamului începù a devenì din nou o prăpastie. Disprețul boierimii grecizate de țăranul român devenì și mai viu, și mai intens. Deosebirea etnică între nobili și popor se accentuă foarte mult acum și de acì provine că azi încă poporul român prezintă înfățișarea a două rase cu totul streine una de alta, două rase supra-puse sau juxta-puse, care n'au nimic de comun: *orășenii* și *sătenii*.

Lucrul este invederat ca lumina zilei: deosebirea isbitoare ce se vede azi între orășanul surtucar și săteanul cu suman și șubă, între spiritul orașelor și acela al satelor își trage obârșia dela această prăpastie pe care împrejurările istoriei noastre o traseră stăruitor între popor și boierime. Negreșit că boierimea, cum aveà singură monopolul tuturor slujbelor din stat, trebuià să trăiască în orașe, în capitală sau în capitalele județelor. Pe de altă parte, este știut că orașele fură întemeiate aproape toate de străini: Germani, Armeni, Unguri și că acolo chipul ei de a fi, de a simțì, de a judecà, cu totul altfel decât al sătenilor, s'a înstreinat și mai mult cu Grecii și s'a păstrat înstreinat prin tradiție dealungul veacurilor. Obârșia orășenilor de

neam strein i-a izolat de restul Românilor dela sate. Cu aceștia ei n'au avut decât foarte rari și șterse atingeri. Nici o asemănare mai adâncă și mai temeinică nu s'a putut face între aceste două rase. De aceea, altele au fost și sunt spiritul și firea locuitorilor noștri dela sate și altele ale celor dela orașe. Această deosebire se vede și azi, ea isbește pe orcare spirit observator.

Nu arare ori s'a vorbit și s'a scris, în presa noastră, că poporul român este format din două neamuri foarte deosebite între ele, și că dincolo de barierele orașelor trăește un neam de oameni cu totul deosebit de neamul celor ce trăesc în orașe.

Ușor de înțeles este faptul pătrunderii elementului grecesc și al streinilor în general în țările noastre și în familiile boierilor români. Grecii veniți dintr'un mediu social superior, care aveà o cultură veche, înrădăcinată, rafinată, și dispuneà de toate meșteșugirile subțiri și de toate șiretlicurile bine întrețăsute, pe care le poate iscodì un spirit desvoltat, se găsiră într'o poziție cu desăvârșire superioară locuitorilor din principate, boieri sau săteni. In lupta lor pacinică pentru vieață, cu Românii, ei alergară de sigur la toate meșteșugirile, cursele și șiretlicurile pe care superioritatea lor le îngăduià. In această luptă, sufletul rudimentar, necioplit, simplu al Românului, boier sau țăran, nu putù învinge, fu curând învins și covârșit. Talentul extraordinar al Grecilor de a se insinuà, de a înșelà, sub masca religiei și sub prestigiul îndepărtării înflorite a Țarigradului din

care veneau, se desfășură biruitor în toate direcțiile. Cultura lor, măcar că ea n'ar fi fost de cât aparentă, scliviseala unei civilizații vechi, măcar că degenerată, atraseră familiile boierești, le captivară și le impuseră oarecare admirație naivă.

Aerul exotic al acestor buruieni venite din Fanar amăgì și ameţì pe Românii simpli, captivă pe cocoane, pe boieri ca și pe țăranii neciopliți, care îi primiră cu bună inimă şi îi făcură stăpâni în propria-le ţară.

Timp mai puţin de un veac, boierii, poporul și ţarina strămoșilor fură încălecaţi de rămășițele conrupte și istețe ale Bizanțului medieval. Energia românească se ofilì, amuţì și dispărù aproape de tot pentru mai bine de un veac și jumătate.

Inrâurirea grecească modernă ăsă în spiritul public al orașelor, mai ales, cevà din duplicitatea, cevà din perfidia desbinătoare, cu echivocul zavistnic și conrupt cu lipsa de demnitate și cu lingușirea dublată de un orgoliu bolnav cunoscut al Bizanțului. Dacă spiritul public la noi suferă de aceste boale morale, obârșia pornește din putreziciunea morală a Bizanțului conrupt, căci cu ele furăm intoxicaţi de Grecii veniţi la noi, fugăriţi de Turcii din Ţarigradul distrus. «Grecul, care la Constantinopole îţi deșteptà milă sau dispreţ, zice Thornton, face furori la Iași și la București şi se arată desgustat. Ușor își poate închipuì cineva că o curte așà viţiată în temelia ei numai adunare de eleganță nu puteà fi... o așà ridiculă combinaţie de tot ce este mai grotesc în ceremonii cu tot ce poate fi mai vulgar în maniere, de tot ce este mai rușinos în lin-

gușire cu tot ce poate fi mai abject în vanitate și mai urât în îngâmfare»[1]). Aceste înrâuriri sufletești molipsitoare subliniară partea rea ce se află și mai nainte în fondul sufletului românesc, puse în joc cu deosebire elementele rele ale caracterului românesc, și înăbușì, cum nu se puteà altfel, desfășurarea elementelor sale cele bune.

Este adevărat însă că sub aceeași înrâurire bizantină sufletul și mintea rudimentară a Românilor, în deosebi a boierilor, începuse a se cultivà, a se subțià și a se rafinà puțin câte puțin. In spiritul boierilor români trecuse cevà din spiritul grec, pe care, Desprez îl definește cam astfel: «Inteligență lucidă și mlădioasă, discursivă și sofistică, meșteră să pară entusiastă pentru ca să înșele mai bine și a îmbia pe cinevà cu toate seducțiunile plăcerii pentru ca să-și deschidă inima dibăciilor din elocuința sa»[2]). Fondul sufletului românesc, de obârșie și de esență superioară, se simțì cu atât mai repede atras și prins de înrâurirea grecească, cu cât acesta-i aducea o hrană după care de mult adăstà însetat. Cultura Grecilor, superioară acelei pe care ne-o puteau da celeilalți vecini dela Nord și Sud, erà un nutriment mintal la care de mult râvnea sufletul nostru etnic. Asimilându-și limba grecească, care purtà pecetea unei culturi mai mari, spiritul Românilor din clasa superioară se ciopli, se subție și se rafină.

Cevà din nobleța, cevà din aristocrația și subțiimea moravurilor ce se văd la un popor

1) Pag. 342.
2) Pag. 115.

crescut într'o civilizație veche s'a observat la boierimea noastră, de către toți călătorii streini, cari au trecut prin Țările Românești. Această aristocrațime străvezie de apucături, această noblețe împrumutată în purtări, acea *amabilitate subțire și mărinimoasă,* și acea *delicatețǎ de atenție susținută* către streini ne veneau de departe, de pe malurile Bosforului. Ele deosibeau în chip isbitor pe boeri de prostimea țăranilor, simpli, brutali, neciopliți și greoi. Ele deosibesc și acum poporul român de vecinii lui de peste Dunăre, Serbi și mai ales Bulgari, precum deosibesc isbitor pe Românii din regat chiar de frații lor din țările subjugate. Până azi o finețǎ de moravuri, o ascuțime de spirit, o subțiime de apucături nobile, aproape aristocratice, necunoscute Bulgarilor și nici Românilor din Ardeal, împodobesc în chip învederat pe Români, și mai ales pe cei cari alcătuiesc clasa superioară.

Aceste trăsături de caracter luate dela Greci, sorbite odată cu limba grecească, sunt urmele înrâurii culturei grecești asupra spiritului Românilor. «Civilizația care i-a venit mai întâiu dela Greci, a desvoltat în el finețea lui naturală; Românul nu rezistă, ci alunecă [1]). «Sângele cam greoi al Românului, zice d-l Bellesort, curse mai ușor în vinele sale când se amestecă cu sânge grec. Grecii îi deteră pe acei sofiști dibaci, un spirit mai fin, o judecată mai mlădioasă, o curiozitate mai ingenioasă, poate și gustul intrigii și al dibacelor trageri pe sfoară... Se vede

1) Anonyme, pag. 107.

câte odată alunecând un surâs grec chiar pe buzele cari blesteamă pe fanarioţi. Şi dacă caracterul român îmi pare încă prea anevoie de definit, cauza o bănuesc în preţioasa sa complexitate... delicateţea elenică rafinează adesea liniele şi contururile lui» [1]). Cultura greacă fu de timpuriu asimilată de clasa noastră suprapusă, ca şi limba grecească, care, încă de pe timpul lui Neagoe Basarab, începù a fi învăţată de Domni şi de boieri.

Fără îndoială că limba greacă se vorbia curgător de către boierii români, încă de pe la sfârşitul veacului al XVII-lea. Aşa se şi poate înţelege cum s'au petrecut lucrurile că, în secolul al XVII, poporul român se scăpă de limba veche slavonă şi că cea română îi luă locul, cel puţin pentru moment, în afacerile oficiale ale statului şi până chiar şi în biserică.

Incetarea zidirilor de mânăstiri, scăderea mişcării călugărilor, şi mai ales căderea tot mai mult a Slavilor dela sud avură de efect slăbirea şi căderea limbii slavone la noi. Slavii dispărând cu totul după scena istoriei, steaua lor apunând, întunecată de negura otomană, ei numai putură păstrà asupra noastră vechea lor înrâurire. Atingerea cu ei slăbindu-se, limba slavonă perdù mereu din terenul şi însemnătatea ei. Ajunsese o vreme că *Diacii* ştiutori de carte slavonă nu se puteau găsì decât foarte greu, încât slujba bisericească devenea din ce în ce cu neputinţă. Nu puţin va fi contribuit la aceasta şi întinderea zil-

1) Bellessort, La Roumanie contemporaine, p. 53.

nică a înrâuririi grecești. Călugării greci înmulțindu-se la noi erau firește conduși a prigonì pe cei slavi și a le luà locul. Fără îndoială că Coressi și Dosoftei, amândoi obraze bisericești dela Fanar, când încurajară limba română, o făcură numai poate fiindcă nu puteau gonì altfel pe cea slavonă, neputând înlocuì pe aceasta cu limba grecească, care erà de o potrivă sau și mai necunoscută decât cea slavonă. Cu ajutorul influenții grecești scăpară strămoșii noștri de carapacea grosolană a limbii slavone, care învăluià și înăbușa gînguririle minții românești. Din nefericire, léacul elen fu tot atât de vătămător ca și boala de care suferiseră. Sfârșitul fu că boierii români, învățând grecește, se înstreinară tot mai mult de grosul neamului. Pe de altă parte, răul acesta avù partea lui de bine: limba greacă lăsând poporul de jos neatins, acesta scăpă ceva mai curat, mai neatins de molipsirea morală a relelor însușiri sufletești aduse de Greci. Asupra lor aceste însușiri urâte nu avură decât un răsunet îndepărtat și indirect.

De aceea și limba vorbită de popor păstrează foarte puține elemente grecești. Numărul cuvintelor grecești moderne nu este simțitor decât în denumirea lucrurilor bisericești. Aici este de ținut în seamă că elementul limbistic, lexic, nu oglindește desăvârșit înrâurirea sufletească ce exersară Grecii asupra noastră. Inrâurirea făcându-se mai mult asupra boierilor, cari, învățând grecește, uitaseră chiar limba românească, când înlocuiră limba greacă cu cea franceză nici nu-și mai aduseră nimic aminte din cuvintele grecești. Cu chipul acesta grecismele putură să se șteargă din graiul popo-

rului nostru, fără ca să se șteargă însă din sufletul lui și conținutul lor sufletesc, urâtele sau bunele însușiri, pe care ele le înfățișeau cu deosebire în clasa de sus. Atunci când se înlocuiră aceste cuvinte de origine greacă cu altele, de obiceiu franceze acestea, conținutul lor sufletesc fu transvasat, golit în coprinsul acestora. Dacă dar vorbele se pierdură, remaseră din nefericire lucrurile, obiceiurile și relele însușiri, la care aceste vorbe răspundeau. De aci, de sigur, neporivirea dintre moștenirea sufletească și cea de graiu remase dela Greci.

Moștenirea cea mai simțitoare ce ne lăsară Grecii moderni, ale cărei urmări le suferim și astăzi așà de cu greu, sunt sărăcirea și pustierea țării, despoiarea și înstreinarea ogorului românesc, sărăcirea desăvârșită a populațiilor românești din ambele țări. Lăcomia fără margini a Grecilor sărăciți din Fanar se năpustì pe avutul țărilor române. In cel mai scurt timp ei cârciumăriră mânăstirile, monopolizară moșiile cele mai bogate din țarina strămoșească și despoiară cu totul pe vechii locuitori ai acestor țarini. Către sfârșitul veacului al XVIII, țările române se văzură aproape cu desăvârșire părăsite de vechii lor locuitori, cari trecură Carpații și Dunărea, și pe cari îi găsim, până azi, pe întreg malul Dunării dela Porțile de Fier până la Mare.

Când nu băjenau în țări streine, țăranii români, moșneni și răzeși, erau reduși să se vândă robi la vreun nobil venit de curând din Fanar. Grecii se ridicară adesea chiar peste familiile vechi, boierești însă sărăcite. Nu arare-ori vei găsì «pe

copii vechilor boieri români reduși a duce plugul, pe alții ajunși clăcași, pe alții în slujbele cele mai umilite ale statului, târându-se înaintea strănepoților unor oameni ce fuseseră robi la strămoșii lor» [1]).

Pentru a despoià și a smulge totul din mâinile nefericiților români, Domnii fanarioți nu se sfiiră a născocì șiretlicurile cele mai urâte. Uneori ei găsiră de cuviință de a micșorà, prin decret, valoarea banilor, în timpul când se strângeà birurile, urcând-o, în urmă, prin alt decret, când aveà să facă ei însiși plăți. Alteori îi vedem adăogând numărul trimestrelor de bir, anual, dela 4 la 10 la 15 și chiar până la 20 pe an, pentru ca să poată strânge birurile de 20 de ori în loc de a le luà de 4 ori ca de obiceiu. Erà firesc că față de un așà sistem de despoiare, țăranii să-și părăsească satele și să pribegească în lumea din care cea mai mare parte nici până azi nu s'au mai reîntors. Sărăcia, mizeria cu tot cortegiul lor de suferințe și boale, cari degradează pe om și face să decadă și să degenereze rasele, iată moștenirea cea tristă ce ne lăsară Grecii, moștenire a cării plăgi fatale și azi le mai simțim.

---

1) Anonyme p. 87.

CAP. VIII.

ORIENTUL ŞI INFLUENŢA LUI ASUPRA SUFLETULUI ROMÂNILOR

Orientul a înrâurit asupra noastră, indirect prin Slavi şi Biserică şi deadreptul prin Turci şi Greci. A cercetà înrâurirea Orientului asupra noastră este a completà şi a rezumà cele ce am văzut dejà despre Slavi şi în deosebire despre Turci şi Greci.

Pe pământ, între deosebitele regiuni nu se găsesc numai deosebiri de climă, de lumină şi căldură atmosferică. Există alături cu o atmosferă fizică o atmosferă morală, sufletească, care ea însăş este deosebită dela o regiune la alta. In vorbirea de toate zilele, toată lumea înţelege că este o mare deosebire morală între Occidentul Europei şi ţările din Asia şi din Orientul Europei. A venì din Occident sau a venì din Orient este a venì din două lumi cu totul diferite. Sufletul unui om se colorează aşà de deosebit, după cum a călătorit în Anglia sau în Levant, după cum vine

din Asia mică sau din Franța. Infățișarea unui om trăit multă vreme în Congo este destul de deosebită de a aceluia care a trăit în Norvegia, și cu toate astea vieața morală din Levant te face să diferi și mai mult de cel care a trăit în Belgia. Voim să zicem că deosebirile ce există între diferitele atmosferi morale lucrează asupra noastră în mod chiar mai simțitor decât deosebirile de atmosferă fizică. Alta este atitudinea sufletească a omului care s'a născut în Birmingham, și cu totul alta a aceluia al cărui suflet a fost plămădit la Smirna. O activitate clocotitoare, pătimașă, fierbe în sufletul Englezului din Birmingham, pe când trândăvia moleșită clocește în caracterul musulmanului dela Smirna.

Ca și un individ, un popor, care trăește mai aproape de Smirna decât de Birmingham, va căpătà temperamentul și apucăturile din Levant mult mai degrabă decât pe cele din Insulele Britanice. De aceea, poziția geografică a poporului român este un factor de mâna întâi, dintre cei mai hotărâtori pentru însușirile sufletului său. Când destinele neamului nostru ne așezară la puntul de graniță, între două lumi atât de deosebite prin atmosfera morală de care sunt dominate, viitorul nostru în mare parte fu de atunci hotărât. In deosebi pentru trecut, vântul care suflà peste țările noastre venì numai din Orient. Atmosfera morală a Orientului ne învăluì, ne copleșì, și ne izolă de lumea Occidentului, cu care eram de-o potrivă de învecinați. De acea atmosferă nu erà chip să scăpăm. A ne desvoltà sufle-

tește altfel decât ne-am desvoltat, ar fi naiv să credem că am fi putut. După cum nu poți păstrà viața la o căldură care trece de 50—60 grade» sau la o înălțime atmosferică de mai multe mii de metrii, tot astfel nu poți duce o vieață energică, activă, cultivată atunci când o atmosferă de nepăsare, de trândăvie, de conrupție și de întuneric mintal ți-astupă din toate părțile orizonul tău moral.

Apucăturile, obiceiurile, superstițiile și chipul de vieață al popoarelor din jurul tău, în atingere cu care trăești zilnic, și a căror atingere cotropitoare din toate părțile nu o poți evità, aceste apucături, acest chip de vieață al lor, radiază și se impun, te coprind oricât le-ai stà împotrivă și te cuceresc de tot chiar înainte de a prinde tu de veste. Dacă în studierea psichologiei poporului român ținem seamă de aceste adevăruri, ușor putem înțelege multe din relele însușiri sufletești, pe care le-a înfățișat mai ales în trecut neamul nostru și de care azi încă este departe de a se fi scăpat.

Venirea Turcilor în Europa, căderea țărilor noastre sub Turci, întinderea stăpânirei turcești până dincolo de Budapesta, desăvârși înlănțuirea noastră în atmosfera morală a Orientului. Ca o minghinea gigantă, puterea otomană se încolăcì în jurul corpului neamului nostru. De jugul și atmosfera otomană zadarnic se mai svârcoliră țările române pentru a scăpà. Cu veacul al 17-lea, căderea sub Turci fiind adâncă și fatală, înrâurirea Orientului asupra-ne fu ea însăș fatală, adâncă, covârșitoare.

La București și la Iași, boieri erau în timpurile aceleia nu numai robi politicește și economicește, dar mai ales sufletește. Tot ce se făceà și cu deosebire tot ce nu se făceà la Constantinopol erà ținut în seamă cu sfințenie de către Bucureșteni și Ieșeni. Chipul de trai, îmbrăcămintea, obiceiurile, apucăturile boierimii române erau slugarnic copiate dela Turci. Cea mai mică schimbare, cea mai ciudată născocire în port, în traiul de toate zilele, care se iveà la Țarigrad, erà neîntârziat copiată și la București și la Iași. Cum foarte bine scrià un vizitator francez, «Constantinopole dà tonul Iașului, tot astfel cum Parisul dà tonul provinciei și încă acolo modele noi ajung și mai repede» [1]).

Cu aceste apucături exterioare, împrumutate dela Turci, otrava sufletească a atmosferii din Orient își făceà drum sigur în sufletul Românilor. Fiecare obiceiu turcesc împrumutat, fiecare modă turcească imitată introduceà, în sufletul nostru etnic, sământa conrupției și trândăviei, care degradează și degenerează popoarele. Sufletul fiind de fapt răsunetul cerebral al acțiunelor noastre, chipul de a trăì și de a se purtà, chipul de a lucrà și mai ales de a nu lucrà, împrumutat dela Turci, alterà, îngustà, strâmtorà și moleșì sufletul și caracterul poporului românesc.

Să citám și să analizăm, aici, câteva fapte și date din trecutul nostru, spre a ne puteà dà seama și mai bine și mai amănunțit despre înrâurirea ne_

---

1) Salaberry, op. cit., p. 40.

fericită ce avù Orientul asupra noastră. Să luăm, de pildă, chipul de a se îmbrăcà, pe care strămoșii noștri îl împrumutară dela Orientul turcesc și fanariot. Despre această îmbrăcăminte să lăsăm să vorbească D'Hauterive, fost secretar a lui Alex. Ipsilante și scriitor francez de însemnătate, în veacul XVIII-lea. Iată ce zice dânsul: «De când Domnitorii lor (moldoveni), ajunși neatârnați prin vitejia lui Ștefan cel Mare, se supuseră stăpânirii dela cari primesc și astăzi legile (adică Turcilor), ei au împrumutat, odată cu această îmbrăcăminte care încurajează trândăvia, care nu se potrivește decât cu luxul de spoială al unui neam mai bogat decât al lor și cu moliciunea unei clime deosebite, cu această îmbrăcăminte cu care este peste putință să-și păstreze cineva hărnicia și este de prisos să fie făcut voinicește și să aibe un corp bine potrivit, cu această îmbrăcăminte, în sfârșit, care nu se potrivește decât unui singur om dintr'un neam... vreau să zic Domnitorului, au luat, zic, dela acelaș neam un fel de traiu mai nepăsător și mai semeț, care, dacă n'a stricat încă însușirile sufletești ale firii, le schimbă cel puțin în fiecare zi și în cele din urmă le va strică în total» [1]).

D. D'Hauterive arată însuși, în trăsături generale, cum s'a putut schimbà și strică sufletul Românilor, sub înrâurirea chipului de vieață luat din Orient.

Dacă analizăm și examinăm mai de aproape influența costumului oriental asupra sufletului neamului nostru, și mai ușor ne vom puteà dà seama de chipul în care atmosfera morală nefastă a pă-

1) Memoriu despre starea Moldovei. Trad. rom. 1902, p. 243-44.

truns spiritul și corpul poporului român. «Costumul Domnului și al Doamnei, al boierilor și al cucoanelor», din epoca fanariotă, «erà aproape exclusiv turcesc, ca și modul lor de trai... Pe atunci erau la modă vestmintele largi și flotante, șalvari albi sau roșii (purtați de boieri și de cucoane), sau ciacșiri adică șalvari mai largi; și mai ales caftanul de ștofe diferite după rang și purtat dela Vodă până la ultimul curtean. Peste cămașa de borangic, sau și peste ilic, boierul puneà antereu, (adoptat și de cocoane), haină cu mâneci lungi și cu margini flotante; de asupra antereului, după ce se încingeà cu taclitul, puneà binișul, altă haină cu mâneci despicate și îmblănită pe de margini, sau giubeaua de postav blănit cu brațele largi și scurte...». «Șalul de lână foarte fină, în forma unui pătrat lung și brodat de jur împrejur cu fire de lână colorată, serveà bărbaților de brâu iar femeilor de broboadă» [1]). Acoperământul capului cel mai ales erà «ișlicul, căciulă pătrată și îmblănită, asemenea unui baret, și calpacul, căciulă enormă, de cel puțin 5 picioare în circonferință, din câte 7—8 piei de miei». Cea ce este foarte bizar e că pe lângă aceste calpace boierii împrumutaseră dela Turci obiceiul de a-și rade cea mare parte a capului [2]).

Este de luat în seamă că cea ce deosebește îmbrăcămintea aceasta orientală a boierilor români, mai ales este lărgimea lor. Șalvarii, niște pantaloni, precum se știe, foarte largi, antereul cu mâ-

1) Șeineanu, Influența Orientului, I p. CXXVIII.
2) Fr. Recordon. Lettres sur la Valachie, Paris 1821, p. 85.

neci lungi și plutitoare, peste care se puneà o altă haină cu mâneci despicate, sau giubeaua cu mânecile largi și scurte, toate acestea poartă pecetia unei vieți de lene și de trândăvie. Această îmbrăcăminte este făcută într'adins ca să împiedece orice fel de activitate și să deprindă pe om la o vieață goală, de odihnă fără întrerupere și de toropeală, la o vieață adormită și de petrecere ușoară. In ea omul abià de se simte că trăiește. Nimic nu-l strânge și nu-l supără, nimic nu-l îmboldește către o vieață de fapte frumoase și folositoare. Chiar dacă ar fi vrut strămoșii noștri s'o rupă cu traiul lor de nesimțire, de toropeală adormită și de trândăvie, chiar de-ar fi vrut ei să se trezească și să lucreze, să înceapă cevà, îmbrăcămintea aceasta i-ar fi împiedicat și i-ar fi descurajat. Cu niște mâneci largi, lungi și despicate, cari împedică și paralizează mâinile, este peste putință de a fi activ și energic. Incinsoarea aceea cu un șal de lână foarte fină, peste niște haine largi, cu pulpane flotante, erà făcută spre a adormì energia, sau spre a o împedica să se trezească, atunci când este ațipită sau chiar adormită, după cum și erà în fapt.

De asemenea, chipul de a-și acoperì capul este tot ce poate fi mai caracteristic în această privință. Acele ișlice și calpace enorme țineau creerul prizonier sub masa lor, care trebuia să cântărească mai multe kilograme. Nici o inițiativă, nici o sclipire de minte ingenioasă nu puteà să scapere sub asemenea căciuli. Imbrăcămintea înăbușà orice agerime a minții și a sufletului, și mărgineà orizonul puterii și al spiritului. Corpul și spiritul orientalului se închideau astfel în

niște împrejmuiri care-l adormeau sau îl înăbușeau.

Departe de a-l îmboldì spre o vieață energică, acest chip de a se îmbrăcà determinà vieața Românilor de pe vremii în așà fel că trândăvia și nepăsarea orientală să pătrundă până în cele mai adânci cute ale caracterului. Lăsăm și aici cuvântul tot lui D' Hauterive, care, în termeni aleși, și energici, știe să zugrăvească așà de bine traiul boierilor români din timpul său. «La neajunsul, poate bun în el însuși, al unei vieți fără intrigă, fără patimă, fără petreceri în afară din casă, se mai adaogă nenorocitul obiceiu de a nu face nimic, de a petrece zilele și nopțile pe acelaș divan aproape fără a se mișcà, necunoscând altă vieață mai vie și însuflețită decât pe acea de a stà culcat pe jumătate, cu trupul rezimat pe cot, și cu cotul înfundat într'o perină. Este oadevărată nenorocire că s'a pierdut portul celor dela Nord, care, prin acea că strânge corpul, face nesuferit corpului o prea lungă odihnă și-l înboldește la mișcare, care este isvor de sănătate, de putere și de frumusețe pentru amândouă sexurile. Apoi când își pun pe cap o sarică, peste măsură de lungă, care cade înapoi, și silește capul să stea aplecat înainte ca să nu o lase să cadă jos, ei dau înfățișerii un aer silit care îi face urâți, și atitudinii lor celei mai obicinuite o formă care înrâurește asupra întregii lor alcătuiri trupești, căci atunci umerii lor se ridică și se rotunjesc, sânul se îngustează și se slăbește, tot cea ce în alte țări se ascunde și se păstrează nu mai este o plăcere, ci o povară neplăcută. Când vreau să umble văd că picioarele le sunt slăbite de nemiș-

care și umflate de prea multă odihnă, cari, dealminteri, dela sine se așează în așà chip, încât să nu se mai poată mișcà decât cu greutate. Scârba deplină de mișcare naște din greutatea de a o face și îngreunează din ce în ce mai mult neajunsurile acestei trândăvii trupești... Inoirile în obiceiurile unui neam simplu nu sunt de loc fără însemnătate, și dacă bărbații și femeile nu țin la acelea cari se potrivesc cu împrejurările locului, vor fi cu siguranță pedepsiți prin alterările ce iau naștere în alcătuirea lor individuală, și de care se va simțì virtutea unuia, plăcerea altuia și fericirea amândorora».

Iată dar cum învederat chipul de a se purtà și de a trăì, impus Românilor de înrâurirea și stăpânirea copleșitoare a Orientului, alteră, degradă și nimicì energia trupească și mai apoi sufletească a acestora. La București și la Iași, lumea bogată nu-și dà osteneala nici chiar să iasă pe picioare la plimbare, când ieșeà de obiceiu ieșeà în trăsură. «La București, zice un cronicar francez, nu se merge pe jos, ci se merge numai în trăsură; acolo picioarele sunt un obiect de lux, trăsura este indispensabilul» [1]. Toți streinii cari au vizitat, prin secolul al XVIII-lea, capitalele țărilor românești au fost isbiți neplăcut de această cumplită lipsă de vlagă și de această pierdere a obiceiului de a merge a boierimii românești. Toți s'au întrecut a descrì felul trândav de vieață mai mult decât orientală al Românilor bogați.

«Românii, zice Raoul Perrin, nu cunosc o plă-

---

1) Anonyme, p. 103.

cere mai mare de cât dulceaţa îmbătătoare a unui *far'niente*. Intinşi pe divanurile lor moi, picioarele îndoite turceşte, bărbaţii fumează leneş timp de mai multe ore. Convorbirea, de altfel neavând nici un subiect, nici miez, n'are într'adevăr nici un farmec pentru ei. Seara se suie în trăsurile lor impunătoare şi sunt duşi la plimbare sau la petreceri» [1]). Femeile duc şi ele o vieaţă cu totul la fel cu acea a bărbaţilor. «Ele trăiesc în cea mai mare lenevire: pe jumătate culcate pe divan toată ziua, înconjurate de femeile din convoiul lor, şi absorbite în contemplarea propriilor lor farmece. Ele nu ies de cât pentru ca să le admire lumea trăsurile... pentru ele vieaţa este plăcere şi lenevie, universul un buduar, patria un divan; fac şi primesc vizite, şi în aceste întâlniri, micile istorii din oraş şi micile scandaluri sunt obiectul orcării convorbiri» [2]).

Indeletnicirea cea mai de seamă a Românilor bogaţi, această vreme de precumpănire deplină a înrâuririi orientale, erà de a mâncà, de a beà cafea şi a fumà tutun. «Mâncările, foarte numeroase şi picante, 15 până la 20 şi (la ziafeturi sau zevchiuri) chiar 30 de feluri, se succedau repede, aduse fiind de servitori pe tablale, pe când mesenii şedeau turceşte pe divan lângă o mescioară rotundă, cu picioare scurte». «Dintre băuturi, afară de vin şi rachiu (mai ales cel dres cu anason sau pe cursă), boierii obişnuiau în timpul verii şerbet, un fel de limonadă cu diferite esenţe şi

1) Coup d'œil sur la Valachie et la Moldavie, p. 32.
2) Anonyme, 107, 108.

mirodenii. Dar băutura cea mai obicinuită pentru toate clasele, sexele și vârstele, erà cafeaua, deliciul Orientului întreg, care se beà dimineața, după masă și de zece ori în timpul zilei» [1]).

Inseparabil de cafea erà ciubucul sau luleaua turcească, compusă dintr'o țeavă lungă de 7—8 picioare, din lemn de cea mai bună calitate și terminată la gură cu o imamea acoperită cu o giuvanca și păstrată în calâfuri; imameaua erà o bucățică de chihlibar sau de mărgean, substanțe de care nu se prinde murdăria. Mai complicat erà ciubucul persienesc sau narghileaua: un borcan de sticlă ca o pară, cu fundul lat, umplut două treimi cu apă și comunicând cu un borcănaș de tutun, iar în partea-i goală cu o lulea elastică de piele în serpentină... La fiecare aspirațiune fumul se scoboară în partea goală a borcanului și prin apă se întoarce apoi până la gură...» [2]).

Așezați pe divan, stăpânul casei și oaspeții săi își făceau tabietul, adică fiecare dintr'ânșii, în atitudinea comodă a orientalului, se îmbătà cu fumul parfumat al narghilelei și-'și sorbeà picătură cu picătură fiiligeanul de cafea; un fel de *far'niente* particular orientalului, starea de beatitudine a osmanlâului, când corpul păreà că-și pierduse mobilitatea-i și când vieața însăș se trădà numai prin sorbire, la intervale egale, a fumului din ciubuc. După masă, adormeau cu toții pe divan «ca pruncii cu sfârcul țâței». Această îmbătare a minții, într'un grad și mai înalt, se obțineà prin unele substanțe familiare Orientului, în primul rând cu afionul sau opiul,

1) Șeineanu, p. 212—214.
2) Ibid., p. 215.

pentru care musulmanii au o mare pasiune și care se beà spre a provocà pretinse senzațiuni voluptoase și viziuni nălucitoare» [1]).

Cu așà obiceiuri împrumutate, este învederat că oamenii, cărora le erau încredințate destinele țărilor românești, nu puteau conduce aceste țări decât la ruină și pierzare. Lenea și trândăvia pătrunseseră adânc în sufletul lor, pe urmele acestor obiceiuri orientale împrumutate și păstrate timp de mai bine de un veac. Intr'adevăr, o vieață plină de fapte nu se poate închipuì la niște oameni cu așà apucături. Acel ciubuc enorm și toate complicațiile sale împiedecau cu desăvârșire activitatea omenească. Obiceiul strămoșesc de a lucrà trebuià să cadă în părăsire. Contrastul dintre acel ciubuc enorm și complicat și dintre țigara occidentalilor trădează singur enorma deosebire ce există între morala occidentală și cea orientală. Acest fel de vieață a lăsat într'adevăr întipăriri adânci în sufletul așà zisei noastre aristocrații, urme cari și până azi se mai păstrează sub forme felurite. Așà, spre pildă, și azi se poate vedeà, la mulți români, obiceiul de a nu stà pe scaun sau pe o laviță, sau pe pat, în capul oaselor, ci răsturnați pe jumătate, sau întinși într'o atitudine de lenevie și nepăsare. Acestea sunt mici și îndepărtate răsunete pe care le trimit și generațiilor de azi obiceiurile orientale ale strămoșilor.

Sub imboldul cafelii, tutunului sau opiului, închipuirea se deșteaptă bolnăvicioasă și pervertită.

---

1) Șeineanu, pag. 217.

Saţiul de băuturi dulci, şi de mâncări substanţiale enervează corpul care nu-şi cheltuieşte energia în nici un fel de activitate folositoare. Atunci orientalul dela Bucureşti şi Iaşi se dedă la jocuri de noroc, jocuri de cărţi şi tot felul de alte jocuri. «Bărbaţii sunt supuşi unei decăderi repezi. Desfrânaţi din adolescenţă, ei împrăştie restul puterilor lor în aţâţarea abuzivă şi enervantă a jocului. Patima jocului este un al doilea obiceiu mai de seamă care atrage luarea aminte a streinilor» [1]). Desfrânarea, deslănţuirea simţurilor brutale, excesurile de tot felul erau de sigur cel mai obicinuit mijloc de a cheltuì energia acestor vieţi hrănite şi aţâţate peste măsură. La îndemână aveau pe ţiganii robi, cari erau unelte cu totul supuse în mâinile stăpânului lor; şi cari se deosibeau «printr'o servilitate abjectă şi o josnică complezenţă la toate chefurile boierilor» [2]).

Cea ce deosibeşte fastul oriental, în comparaţie cu occidentul, este numărul fără sfârşit al servitorilor cari sunt legaţi de persoana stăpânului. Se numărà până la 12.000 de oameni slugile dela curtea Sultanului. Curtea Domnilor români fiind o copie credincioasă a curţii Sultanului se deosibea ca şi aceasta prin numărul nesfârşit de servitori, cari erau, după gradele şi serviciile ocupate, boieri sau robi ţigani. La rândul lor boierii şi oamenii bogaţi ţineau curţi după chipul Domnilor şi numărul slugilor erà cu mult mai mare decât ar fi trebuit. Cele mai neînsemnate trebuinţe

1) Le Cler. La Moldo-Valachie, p. 248.
2) Thornton (Thomas), p. 369.

ale stăpânului trebuiau îndeplinite de o anume slugă, care n'avea decât acel serviciu. Spre pildă, pentru simplul fapt de a-și spălà fața nu trebuiau stăpânului mai puțin de 3 slugi destinate înadins pentru acel serviciu. Aceștia erau: ibritcarul, mataragiul și peșchirgiul cari aduceau: unul ibricul, altul lighianul, altul peschirul. In țările din Apus, lavoarul, o simplă mobilă, pe lângă că împodobește casa, aduce dela sine acest serviciu.

Din acest chip ciudat de vieață orientală, care cucerì cu totul poporul românesc în straturile lui mai ridicate, reeșì acea schimbare adâncă a caracterului și a mintalității sale. Răsunetul ce acest fel de vieață lăsă în sufletul românesc este nepăsarea leneșă, moleșirea și trândăvia spiritului, pasivitatea și resemnarea, fatalismul și neîncrederea în propriile-i puteri. Fără îndoială că pentru un om care are lipsă de atâtea slugi la îndeplinirea celor mai neînsemnate servicii personale, încrederea în propriile-i puteri este lucru cu neputință. A'l lăsà la propriile-i puteri este a-l condamna la moarte. Și cum oamenii neputincioși prin ei înșiși, cari au să țină totdeauna seama de sprijinul și serviciile altora, știu pe de altă parte din experiență că sprijinul și serviciile semenilor sunt lucrul cel mai precar și nesigur, ei trebue dela început și din principiu să se resemneze, să sufere cu o inimă egală, fără revoltă, toate neajunsurile ce li se vor întâmpla. Iar dela această resemnare pasivă până la nepăsarea și trândăvia orientalului nu este decât prea puțin, adesea nici nu este o limită.

Fatalismul, neîncrederea în actele și puterile

sale și credința în noroc, în soartă este filozofia practică cea mai răspândită în atmosfera morală a Orientului. Această filozofie practică orientală este produsul reflex al chipului de vieață ce se duce aci. Trândăvia corpului aducând cu sine pe aceea a spiritului, mintea orientalului nu ia osteneala să descurce mai departe raporturile dintre lucruri și acte. Isvorul întâmplărilor bune sau rele este pus de obiceiu într'o ființă nălucită a minții lor, *providența, soarta, norocul.* Acest isvor este totuș în propria lor ființă. Binele sau răul sunt urmările îndepărtate ale acțiunii sau neacțiunii lor. Aceste urmări nu vin însă de-a dreptul, ele se complică și se încurcă, și mintea prea leneșe a orientalului nu se ostenește să le descurce. De aceea ea se mulțumește să le puie în sarcina destinului, a soartei, a norocului sau a lui Dumnezeu. Coranul, într'unul din principiile sale precumpănitoare, rezumă admirabil această filozofie practică în acești termeni lapidari: «Alesul ca și osânditul e dinainte ursit la fericire sau nenorocire eternă, fiind unul și altul încă în sânul mamii lor». «Dumnezeu a scris pe fruntea fiecărui om numărul zilelor sale».

Am zis că există în diferitele regiuni ale globului nostru, nu numai deosebite atmosfere fizice, dar și deosebite atmosfere morale, și că este o deosebire foarte mare între atmosfera morală a Orientului și acea a Occidentului. Până acum este drept că se cunoaște aproape exact chipul cum este compusă atmosfera fizică în general, elementele și factorii cari o compun. Nu tot așà este și cu factorii și elementele atmosferii morale.

Compoziţia şi structura acesteia nu s'a analizat încă. Ele sunt cu atât mai greu de analizat cu cât sunt mai complicate. Intru cât priveşte Orientul, credem că această analiză este mai uşor de făcut, de oarece şi compoziţia atmosferii sale morale este mai simplă. Nu credem să ne înşelăm prea mult dacă vom rezumà astfel factorii mai însemnaţi ai acestei atmosfere morale: lenevia spiritului, nepăsarea, trândăvia corpului, pasiunile lascive, conrupţia şi trăgănarea în afaceri, neîncrederea în sine, pasivitatea, resemnarea, credinţa în destin, în noroc, în providenţă, fatalismul. Deosebirea cea mare ce există între moralul Orientului şi acela al Occidentului nu se poate mai bine vedeà decât asemănând pasivitatea şi resemnarea orientală cu *self help*, prin tine însuţi, ajută-te pe tine însuţi al Englezilor.

Or poporul român fiind înecat din toate părţile, după cum văzurăm, în atmosfera morală a Orientului, nu-şi mai putù păstrà energia lui, voinţă şi vitejia ce-l deosibeau şi pe care le moştenise dela părinţii lui etnici: Daco-Romanii. Intr'adevăr, acea vitejie crudă şi dispreţuitoare de moarte, acea minte ageră, deschisă şi vioae, acea voinţă tenace şi disciplinată, acel spirit întreprinzător, care ştià să deosibească generalul din particular, însuşiri pe care Românii le păstrară până în timpurile de neatârnare ale lui Ştefan cel Mare, şi de cari făcură o ultimă probă chiar pe timpul lui Mihai-Viteazu, toate aceste însuşiri fură scufundate, chiar de pe la începutul secolului al XVII-lea, în atmosfera morală a Orientului, pe cari o creară, în ţările române, dominaţia şi spiritul greco-turcesc al

epocii Fanarioţilor. Urmările fură foarte fireşti şi grabnice. Energia şi curajul se disolvară, voinţa încordată, tenace şi disciplinată se descordă şi se înmuie, mintea ageră, deschisă se întunecă iar spiritul de organizare şi de generalizare se slăbì şi se moleşì. In locul acestor vechi însuşiri se strecurară cunoscuta resemnare şi neîncredere pasivă în puterile sale, credinţa în noroc, fatalitatea destinelor, cari pătrunseră adânc în sufletul poporului nostru.

Această atmosferă morală a Orientului avù virtutea unei *ape tari* în care scufunzi materii organice. Ea roase şi înmuiă vechile noastre însuşiri sufleteşti, cari se topiră sub înrâurirea ei ca nişte bucăţele de zahăr într'un pahar de apă caldă. Vieaţa activă a Românilor se prăbuşì şi ajunse la zero.

Rămăşiţele acestei dizolvări sunt tocmai acea nepăsare şi lenevie de spirit a Românilor, acea lipsă de iniţiativă şi voinţă, acea lipsă de încredere în el precum şi credinţa nestrămutată în destin şi în noroc.

Lucru foarte caracteristic, în această privinţă, este că din împrumuturile foarte numeroase de cuvinte turceşti verbul este exclus. Cum vom vedeà mai la vale, nu există în graiul românesc nici un verb împrumutat dela Orientul otoman.

Din cele văzute mai sus s'ar fi putut crede că înrâurirea orientală n'a atins de cât clasa cea mai bogată a Românilor, de oarece, fiind cu dare de mână, numai acesteia îi erà îngăduit luxul şi desfrâul oriental. Din nefericire însă înrâurirea orientală

a mers mai departe. Atmosfera morală a Orientului nu se putea oprì numai la cei bogați, deoarece aceștia nu erau despărțiți prin nimic de marele număr al celor săraci. Din potrivă, boierii fiind zilnic în atingere cu servitorii lor, clasa celor mulți, prin chiar acea că erau serviți de aceștia, chipul lor de vieață nu-i degradă numai pe ei, ci și pe cei de cari se serveau.

Sunt nenumărate faptele și lucrurile cari dovedesc că atmosfera Orientului a înăbușit și a înjosit și morala țăranului român. Desăvârșita lui nepăsare și neîngrijire de ziua de mâine, lipsa lui de voință și de încredere în puterile lui sunt așà de învederate și așà le vedem de adesea că nici nu este lipsă să aducem aici dovezi despre ele.

Fapte și împrejurări de tot felul dovedesc cu prisos că înrâurirea Orientului a pătruns, și încă destul de puternic, până în cele mai de jos pături ale claselor noastre sociale. Dacă cumva ar mai fi vreo îndoială că slăbiciunile caracterului și spiritului poporului românesc vin în mare parte dela înrâurirea ce a avut Orientul asupra sufletului nostru. probe de natură limbistică sunt la îndemână pentru a spulberà orce îndoială.

Se găsesc în literatura noastră populară o mulțime de locuțiuni și idiotisme, precum și o mulțime de obiceiuri și de basme, cari sunt împrumutate dela Turci sau dela alte neamuri înrudite cu ei, precum: Tătarii, Kumanii, Pecinegii, etc. Astfel de locuțiuni și idiotisme mai caracteristice avem: «ape» în sens de dispozițiune, «a fi în apele lui», «a beà tutun», «a mâncà bătaie», «a înghite hapul», etc. Turcești sunt de origină anec-

dotele lui Nastratin Hogea. Ca basme avem luate dela Turci, după părerea d-lui Șeineanu, basmul lui *Cheleș Impărat,* pe acela al lui *Chelbea nasdrăvanul, Cerbul vrăjit,* cele trei *Năramze pere, Copii cu părul de aur.* Nu mai puțin este învederată înrâurirea muzicii otomane orientale asupra celei românești «Melodia trăgănată și melancolică, cu care lăutarii recitează unele din baladele noastre, o melodie caracteristică pentru toată poezia populară din peninsula balcanică, a fost direct înfluențată de ariile cântecilor turcești, de așà numitele «manèle». Asemenea și refrenul obișnuit în doinele și cântecile noastre din bătrâni: «bre aman, aman» [1]). Tot dela Turci s'au împrumutat și instrumentele muzicale întrebuințate azi încă de popor: cobza, naiul, daraoa și geamparalele, fluerul ciobănesc și cavalul. De asemeni, între diferitele jocuri de copii, păstrate până azi, avem luat dela Turci jocul în «arșice» și cu zmeul, și mai multe dansuri: chindia, geamparalele.

Mai mult însă decât orce, împrumuturile lexice, foarte numeroase, dovedesc că înrâurirea orientală a străbătut adânc în sufletul Românilor. Morfologia turcească încă a înrâurit asupra limbii românești, căci o sumă de sufixe și prefixe, de origină turcă, se găsesc în graiul poporului. Imprumuturile de cuvinte sau făcut treptat, cele dintâiu au pătruns și au rămas adâncite în graiul nostru, cele mai târzii însă nu s'au prins, și în timpul din urmă amenință să dispară cu totul. Intre veacul al XV și XVII s'au făcut pri-

1) Șeineanu, pag. 117.

mele împrumuturi trainice, între XVII și XVIII sau făcut cele din urmă care dispar.

Interesant este că aceste cuvinte sunt mai mult sau mai puțin numeroase după localități. In Macedonia numărul lor, cum este și firesc, este cel mai mare. In graiul vorbit în Muntenia sunt mai multe decât în cel vorbit în Moldova, la Transilvăneni acest număr scade mult, iar Bănățenii mai nu au cuvinte turcești în graiul lor.

Dacă ținem seamă de natura împrumuturilor făcute, cuvintele se pot împărțì în categorii, cari oglindesc feluritele înrâuriri în domeniul politic, social, etc. Inrâurirea turcă nu s'a mărginit numai «în cea ce privește administrațiunea și ceremonialul oficial, dar în vieața de toate zilele, în îmbrăcăminte și în mâncări, în felul de a fi și a simțì al claselor boierești». Intr'adevăr, analizate împrumuturile lexice după natura lor, vedem că înrâurirea otomană orientală asupra Românilor este mai întâiu socială și politică, apoi economică și foarte puțin militară.

Avem vreo 65 de cuvinte, foarte des întrebuințate în vorbirea de toate zilele, cari privesc lucruri, însușiri, și împrejurări din vieața politică și socială a neamului nostru. Astfel de cuvinte, între multe altele, avem: *alai, alișveriș, bacșiș, belea, bocluc, caraghios, chef, chilipir, cusur, dandana, derbedeu, dașman, fudul, gârbaci, giaba, habar, hain, hal, hatâr, cătun, mahala, haraci, lichea, mezat, moft, pehlivan, pezevenghi, pișicher, mofluz, rachiu, samsar, tertip, tabiet, ursuz.* După cum se vede, toate aceste cuvinte privesc lucruri

și împrejurări sociale, unele mai rele decât altele: *bacșiș, belea, bocluc, chilipir, cusur, dandana, dușman, gârbaci, graba, hatâr, haraci, lichea, mezat, pișicher; samsar,* etc. etc. Ele oglindesc de sigur acea parte din sufletul românesc, care a fost împrumutată dela Orientul otoman, acele fețe ale spiritului nostru național, cari au crescut sub atingerea morală cu Orientul.

Un mare număr de cuvinte turcești, cari au pătruns adânc în graiul nostru, privesc însă economia casnică a îmbrăcămintii, podoabele omului sau ale casei, spre pildă: *aba, antereu, atlaz, basma, boccea, boia, borangic, bumbac, calabalâc, cănesc, cârpaci, catifea, cavaf, cergă, chenar, chilim, chimir, ceapraz, cearceaf, condur, darac, divan, față, găitan, gherghef, giantă, giubea, giuvaer, halat, ilic, ipingea, ibrișim, macat, maramă, meșină, mintean, mosor, pafta, papuc, pingea, saltea, suman, suliman, șal, șiret, testemel, tichie, tighel, tulpan, zăbun.* In deosebi se vede luată dela turci mobila casei și podoabele femeești, părțile cele mai sărace ale vieții Românilor simpli și simplificați din pricina traiului sălbatic în munți timp de mai multe veacuri.

Tot atât de bogat în cuvinte turcești este vocabularul nostru în privința gospodăriei și mai ales în privința bucătăriei. Cuvintele turcești cari privesc gospodăria și foarte caracteristice sunt următoarele: *ecaret, becin, cazan, cazma, ceardac, conac, cherestea, cișmea, covată, dulgher, dulap, dușumea, dughiană, giam, hambar, han, iatac, magazie, odae, paiante, parmac, perdea, ulucă, saca, schelă, taraba, tejghea, ulnea,* Intre cuvintele care privesc

bucătăria sunt: *băcan, beltea, bogasiu, boca, cafea, caimac, caiș, chef, ciaun, ciob, ciorbă, coltuc, curmal, farfurie, halva, iahnie, iaurt, mangal, mizilic, pacia, pastramă, pătlăgea, saca, sarma, satâr, susan, tacâm, tahân, tain, tavă, tingire, tipsie, trufanda, tuciu, zarzavat.*

Din punct de vedere curat politic și militar, prea puține cuvinte am luat dela Turci; înțelegem puține din acelea cari să se poată păstrà până azi sau pentru totdeauna. Intre acestea numărăm abià următoarele: *vătaf, cange, caraulă, ciauș, ghiulea, olac,* etc.

Cea ce se desprinde, ca observare generală, din această analiză a cuvintelor este că vieața românească, în privința politică și militară, s'a păstrat mai neatinsă, deșì căderea politică și militară a țărilor sub Turci ne-ar fi împins să credem din potrivă. Pricina este că această cădere desființă la noi și vieața politică și pe cea militară propriu zisă. Inrâurirea turcească orientală se resimți foarte adânc asupra vieții noastre economice, politico-sociale, și mai ales asupra economiei noastre casnice și estetice. In aceste părți, vieața românească se sălbăticise și se sărăcise prea mult, încât nici împrumuturile făcute la Slavi nu ajunseră.

Locurile vacante din sufletul românesc se umplură astfel cu împrumuturi făcute la Orientul otoman, care după cele făcute la Slavi, fură de sigur cele mai bogate și numeroase.

Cu chipul acesta, pe portretul vioi, ager și însuflețit pe care istoria îl făurise neamului românesc, până în secolul al XV-lea, epoca dominației

greco-otomane venì să schiţeze o caricatură șubredă și infirmă. Inrâurirea orientală turcească pătrunse în mare parte sub masca grecească și fanariotă, dela care desigur capătă o coloare deosebită, hibridă. Această înrâurire turcească, cu pecetie fanariotă, fu cevà așà de șubred că n'avù nici o trăinicie. Pe fizionomia neamului nostru ea se înfăţișă ca cevà grozav de grotesc și ridicul. Poporul nostru se scutură repede de această înrâurire pe cât de grotescă pe atât de șubredă. Un ușor vânt occidental, adus de înrâurirea rusească începândă cu veacul al XIX-lea, trezì sufletul românesc din somnul în care de două veacuri îl înlănțuise precumpănirea grecească. Intr'adevăr, steaua împărăţiei otomane dispărând întunecată de puterea moscovită dela Nord, atmosfera orientală ce ne învăluì din toate părţile, de atâtea veacuri, începù a se răspândì. Mai întâiu partea de apus și miazănoapte se lumină și se aleasă de această atmosferă, apoi răsăritul și chiar partea de miază-zi începură a se rărì, a se luminà și a se desprinde limpede din întunericul Orientului. Azi vântul Orientului nu ne mai aduce nici o atmosferă bolnavă și năbușitoare.

Peste ţările române suflă acum un puternic și sănătos vânt din Occident. Vântul Mare curăţă și mătură mereu atmosfera de putreziciunea morală și de toate miasmele pe care Crivățul ni le aduce din Orient.

CAP. IX.

RELIGIA ŞI CULTURA LA ROMÂNI

Credința unui popor ţinând în chipul cel mai intim de sufletul său, schimbările istorice și sociale cari au înrâurit acest suflet vor fi modificat și credința sa religioasă. Soarta bisericii române a fost întocmai acea a neamului românesc. Cele mai mari și însemnate înrâuriri pe care le-a suferit neamul nostru, nu numai că ele au atins biserica română, dar au venit, în cea mai mare parte, tocmai pe poarta și pe căile bisericii. Inrâurirea slavă a pătruns sufletul nostru, mai ales prin biserică și tot bisericii datorim noi îngenuchiarea țărilor românești și țarinii strămoșilor de către călugării greci mai întâiu și de vânturătorii de țară din ulița Fanarului, mai apoi.

S'a zis și se repetă foarte des că biserica, și legea creștină ne-au scăpat neamul și ţara de peire. Iată un lucru afirmat de toţi și prea puțin controlat. Cu tot atâta drept cuvânt se poate afirmà că legea creștină, biserica noastră duse neamul românesc, în mai multe rânduri, la mar-

ginea pierzării. Dacă privești lucrurile mai de aproape, de mirare este cum de am scăpat de prăpastia ce-a deschis de atâtea ori națiunii noastre biserica creștină. Dacă legea creștină a făcut cevà ca să ne scape și să ne păstreze, n'a fost desigur în vederea lumii acesteia, ci, poate, pentru lumea cealaltă, pentru împărăția cerurilor. In lumea pământeană, legea creștină puteà să ne deà pradă Slavismului dela chiar începutul înființării noastre naționale, după cum erà s'o facă mai târziu, pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui al XIX-lea. Slavismul bulgar sau moscovit stătù gata, în două rânduri, să ne înghită, mulțumită bisericii ortodoxe ce aveam în comnn cu el. Iar drept credincioșii din Levant și din Fanar, îmbrăcați în odăjdii perfide, desbrăcară mânăstirile și pe țăranii de țarinele lor bogate. Dacă neamul nostru se păstră și scăpă nu fu *prin, ci peste* biserică. A trebuit să fie o vitalitatc fără seamăn, care, cu toată urgia istoriei noastre, ne-a mai putut păstrà în ființă. Intrucât legea creștină pare a fi contribuit să ne păstreze în Ungaria catolică și sub islamismul turc, puterea de conservare o absorbeà din energia proprie a neamului nostru. Datorăm deci virtuților și însușirilor noastre sufletești admirabile, pe care ni le lăsară moștenire părinții noștri etnici Daco-Romani, că până acum nu ne-au înghițit nici puhoiul barbar, nici oceanul slav, nici torentul turcesc, nici putreziciunea morală greco-fanariotă.

In ce privește seriozitatea și adâncimea sentimentului religios, ce însuflețește poporul român, sunt de făcut, dela început, o sumă de observații,

cari, de altfel, s'au făcut și la Slavii vecini și mai ales la popoarele neo-latine. In primul rând este lipsa de o pătrundere mistică a fondului religiunei creștine. Partea intelectuală superioară, metafizica creștinismului n'a fost nici când înțeleasă, pătrunsă, și simțită de Români. Pentru cine știe să observe, cu luare aminte, desfășurarea vieții religioase, mai ales a țăranului român, lipsa fondului mistic și metafizic este dela început isbitoare. Cea ce este de temelie în practica sa religioasă este *cultul*, ritualul, adică împlinirea tuturor formelor și formulelor. Luați orcare act temeinic din vieața religioasă a săteanului, fie el actul botezului, cununiei, al împărtășirei, etc. Niciodată mintea lui nu va fi chinuită de întrebări asupra rostului acestor acte. In schimb, însă, el va observà și va îndeplinì cu o adevărată sfințenie toate micele gesturi, obiceiuri și practice, cari trebue să se îndeplinească în asemeni împrejurări. La înmormântare, spre pildă, ceeace preocupă pe rudele mortului sunt miile de formule și obiceiuri cari fac cortegiul acestei ceremonii. Cugetarea lor este, cu aceste ocazii, năvălită de o sumă de mici griji de ceremonial sau tradiții. Durerea în fața morții n'are timp ca să consume sufletul lor, căci micile amănunte ale îngropării: preotul cu toate citirile obișnuite, grijile pentru ospățul sau pomana ce trebue să urmeze imediat îngroparea, absorb tot gândul celor rămași îndurerați și îi mângâie în mare parte de mâhnirea pierderii. Uitarea, neîndeplinirea celei mai neînsemnate obișnuinți, scăparea din vedere a unui mic amănunt pare că întunecă și nimicește tot restul.

Această trăsătură caracteristică din religiozitatea Românilor, au putut-o moștenì odată cu sângele ce l-au moştenit dela strămoșii lor Romani. Pentru aceștia se știà că «cultul erà esențialul religiei; doctrina erà fără importanță: un cuvânt erà de ajuns numai dacă erà întovărășit de ritul obișnuit». Tot astfel este cu Italienii și Spaniolii.

Aceste popoare neo-latine se deosebesc prin aceleași însușiri caracteristice, în privința religiei. «Religia spaniolă a rămas străină de orce metafizică... Ea este ritualistă ca și religia Romanilor, dar, în locul indiferenței desăvârșite ce trebuiau să caracterizeze pe Italieni, Spaniolul dă probe de toată patima fanatică».

Despre Italieni s'a putut zice că «nu se poate aștepta dela ei credința germană cu sfântul mister al lucrurilor și al vieții». «Ei se țin mai bucuroși la faptele bune, și prea adesea la împlinirea formelor rituale, care sunt ca un fel de parte legală a codului religios».

Când Românii avură așà obârșii și astfel de înrudire nu este de mirare ca simțul lor religios să fi rămas superficial și formalist cum îl vedem azi cu ochii. Afară de aceasta, nici vecinătatea lor imediată nu se găseà mai bine sub acest raport. La Slavi, și în deosebi la Ruși, s'a zis, că «sectele se nasc din ținerea amănunțită a formelor, din neplăcerea ce le face orce schimbare, și din pricina tiraniei crescânde a literii asupra spiritului. Acesta este unul din motivele, zice-se, care au făcut să se piardă simțul moralităței adânci al dogmelor în folosul unui formalism literal și orb».

Dar dacă Rușii și Spaniolii se deosibesc prin-

tr'un formalism învederat în practica lor religioasă, cei cari au studiat aceste popoare au putut observà la Spanioli o ardoare fanatică, iar la Ruși o credință aprinsă, care la unii ajunge până la exaltare. Acestea lipsesc cu totul Românilor, după cum lipseà vechilor Romani, și după cum nu lipsesc în aceiaș măsură Italienilor de azi. Românii sunt dintre toate națiunile creștine de orce rit, poporul cel mai ateu, cel mai sceptic, cel mai puțin credincios. Starea clerului nostru o dovedește pe deplin; bisericile noastre, mai ales a celor dela sate, o învederează. Dacă sunt și se mai construesc biserici este că se mai păstrează, din vechi, obiceiu la săteni ca în ziua de Paște, înainte de a merge la cârciumă, să treacă și pe la biserică. Unii chiar, la sărbătorile Crăciunului, iau curajul să meargă până în tinda templului sfânt. Și în sfârșit, biserica este o trebuință pentru copii și bătrâni. Săteanul nostru, în afară de Paște, nu simte obligația conștiinței de a merge la biserică, decât de 3 ori în vieața lui: odată la botez dus de alții, odată la cununie, când îl duc alții, și apoi la moarte când după el se duc alții. Biserica este pentru sătenii din unele județe de munte, Gorjul, Mehedinți, Vâlcea, ș. a. o trebuință pur și simplu socială, alteori economică. Hramul ei a fost din vechime ocazia strângerii la o laltă a mai multe sate vecine. Insemnătatea ei se reduce adesea la aceea a hramurilor lor. Acestea, ca orce bâlciuri obișnuite, tradiționale, au devenit o trebuință simțită adânc, încât desființarea lor și indirect a bisericilor ar fi simțită dureros.

Dovezi hotărîtoare și de tot felul vin să întă-

rească constatarea ce facem că Românii sunt foarte puţin credincioși. Spre pildă, puţinul preț ce pun pe sfinţenia lucrurilor ce le aduc prinos, puţina consideraţie serioasă ce o au pentru preoţi sunt semne cari trădează adânc scepticismul lor. Sunt sate în Vâlcea, în care vinul ce se duce la biserică pentru sfânta slujbă, prescurile din care se face anafura, colacii și alte prinoase sunt dobândite prin furt. Un spărgător de pimniță, nu se va sfiì să ducă Preotului din vinul furat pentru sfânta leturghie. Colacii adesea se fac din grâu furat chiar dela preot. Am cunoscut săteni cari au plătit slujbi sfinte preotului cu bani câștigați prin jurăminte pe nedrept sau strâmbe cum ziceau ei. Glumele și snoavele țăranilor sunt o altă dovadă de puţina consideraţie ce se dă legii creștine și oamenilor ei. Nu este în societatea românească un obraz care să fi fost ridiculizat mai ades şi mai cu umor decât preoţii. In această privință, ţiganii și boierii, în Moldova alături de boieri evrei, sunt singurile persoane cari pot face concurenţă preoților. Ei sunt într'adevăr un isvor nesecat de ironie și de batjocură în graiul literaturii zilnice a ţăranului. In schimb însă și preoții, cu rari dar onorabile abateri dela regulă, au făcut din sacerdotul lor un isvor de specule, o ocazie de câștig, o situaţie economică și comercială, propiu zisă. Să se țină încă seamă de rolul trist ce îl jucară oamenii legii creştine de neam strein în destinele țării, rol urît, de care pare că țăranii noștri au ca un fel de conștiință instinctivă, și ușor se poate atunci înțelege de ce oamenii bisericii sunt așà de compromiși.

Dar dacă este adevărată această lipsă de respect către oamenii legii sfinte și în parte pentru lege însăși; dacă religiositatea Românilor este lipsită de un temei mistic și metafizic; dacă ea se reduce la un ritual şi la un cult cu desăvârşire superficial, la un formalism orb, nu este mai puţin adevărat că acest rău are partea sa netăgăduită de bine: lipsa acelui fanatism, și a certurilor și persecuțiilor religioase, care clătinară și duseră la marginile pieirii societăţile din Europa occidentală.

«Niciodată, zice d. Obedenaru, nu s'a văzut la Români nici controverse, nici certuri, nici persecuții religioase... Ingăduirea cea mai deplină domnește în țările române» [1]. Intr'adevăr, în Rusia sectele și certurile religioase sunt foarte numeroase; în Bulgaria chiar a existat secta Bogomilismului, lucruri necunoscute la noi. «In provinciile românești, scrie d. Laurençon, lumea este de o toleranță religioasă, care poate servì de pildă la multe alte țări cari se zic civilizate» [2].

Se știe că Românii au primit și au îngăduit pe toţi prigoniţii religioși, veniți de peste hotare, cum, spre pildă, erau Ungurii catolici. «S'au văzut prinți moldoveni, cari treceau de foarte pioși, clădind și dăruind biserici și mânăstiri pentru catolici». In îngăduința lor religioasă, Românii merseră până într'atâta, încât «s'a văzut un călugăr ortodox făcând elogiul funebru la moartea unui rabin evreu». Chiar atunci când Românii, mulțumită împrejurărilor istorice, au îmbrățișat catolicismul, un fel de catolicism greco-oriental,

1) La Religiosité des Roumains, p. I.
2) Nouvelles observations sur la Valachie, 1822, p. 33.

deosebirea de cult nu i-a desunit niciodată. Intre ei nici o discordie. «In unele familii tatăl este schismatic, mama este catolică, și când familia este numeroasă, băieții urmează religia tatălui lor și fetele pe a mamei. ...In chestiunile sociale și naționale, preoții schismatici și catolici lucrează în comun acord pentru interesele naționale» [1]). Se știe că în Rusia, și în Polonia, țări vecine, clerul schismatic și catolic sunt la cuțite.

D-l Obedenaru explică această lipsă de fanatism și de persecuție și certuri religioase, cum este și firesc, prin puțina religiositate a Românilor: «nu se cunosc, zice dânsul, multe națiuni care să aibă religiositatea așà de puțin desvoltată ca Românii». Ca dovezi de aceasta lipsă a simțului religios la noi, dânsul amintește răpirea moșiilor mănăstirești din mâinile călugărilor, fără ca țara să protesteze. De asemenea, lipsa de moaște sfinte, și de respect față de cele aflătoare. Dacă ieși din oraș și mergi în satul cel mai apropiat, nimeni nu știe de existența lui Sf. Dumitru la București. Din potrivă, Bulgarii, Albanezii, Grecii fac totdeauna sacrificii la acest sfânt. Nici un Român sau aproape nici unul nu merge în pelerinagiu la Ierusalim, pe când numeroși Bulgari din orașele românești se duc. Țăranii nu poartă nici unul nici cruci, nici *amulete,* cum este obiceiul Rușilor, al Bulgarilor, al Albanezilor. Nu există în România nici un oraș sau orășel care să poarte, ca aiurea, numele vreunui sfânt. Iar bisericile, ele însă-le, în loc să poarte nume de sfinți și să deà ele numele ma-

---

1) Obedenaru, op. cit., p. 4—5.

halalelor în care se află, după cum se obicinuește la alte popoare creştine, din potrivă, ele primesc numele mahalalelor. Așà există biserica Oţătarilor, Olarilor, Precupeţilor, a Tăbăcarilor, etc.

Altele poartă numele persoanelor cari le-au clădit: Kalinderu, Crețulescu, Manea-Brutaru, Enei, sau tot felul de nume bizare, altele decât acelea ale vreunui sfânt, cum spre pildă: Cuţitul de argint, Arnota, Cozia, Mânăstirea dintr'un lemn, etc.

Oamenii cevà instruiţi sunt de o nepăsare deplină față de biserică, și ignorează cu totul misterile, viețile sfinților. Chiar spiritul clerului este tot atât de emancipat și strein de doctrina profund creștină. Se citează cazul Episcopului de Buzău, care la 1825 trebuià să pronunțe un discurs la inaugurarea catedralei diocesului său, în care discurs n'a vorbit decât de patrie, de Platon, de Aristot, de progresul științelor naturii. Tot așà de instructiv, în această privință, este fragmentul citat de d-l Motru din discursul preotului Radu Șapcă, la 1848, care sună astfel: «Dumnezeule al luminii... biruința și libertatea sunt în mâinile Tale... ridică și însuflețește pe acest popor, care moare ca să facă să trăiască pe asupritorii săi... scapă de abuzurile cari se fac cu așezămintele sale... izbăvește-l de abuzul clăcii, de ticăloasa iobăgie, de podvada drumurilor și a șoselelor».

Aceste discursuri și în general întorsătura practică a simțului nostru religios nu sunt ele reminescențe ereditare din simțul religios cu totul practic și social al strămoșilor Romani?

S'a zis adesea, și cu multă dreptate, că creș-

tinismul de suprafață al Românilor ascunde și maschează un temeiu de păgânism profund și adevărat. Deșì religia creștină pătrunsese de timpuriu la Daco-Romani, anterior năvălirilor, biserica românească adevărată nu luă ființă decât la venirea noastră în atingere cu Slavii, și sub înrâurirea directă a Bulgarilor. Șapte opt sute de ani, Dumnezeu se adresă Românilor în limba slavonă veche și aceștia îi răspunseră rugăciuni prin tălmaci slaviști. Dumnezeu nu învăță limba strămoșilor noștri decât foarte târziu. Prin carapacia neînțeleasă a limbii slavone cu greu puteà pătrunde creștinismul în sufletul maselor românești. Acestea se creștinară în aparență, schimbară numai ceva din forma și din înfățișarea vechiului lor păgânism, căruia, neavând nici un nume, îi se zise creștinism. Atâta trebuiau să știe strănepoții Daco-Romanilor, că noul Zamolxis fusese răstignit pe cruce, că în loc să se îngroape singur îl îngropaseră Fariseii din Ierusalim și că a revenit între cei vii, nu după trei ani, ci în cea de a treia zi. Noul Zamolxis, dacă se suise la cer, nu uitase nici dânsul să făgăduiască credincioșilor săi învierea într'o vieață viitoare, în împărăția cerurilor, la care este drept că adăogase și perspectiva împărăției infernului. Esențialul religiei lui Christos se găseà dejà în religia Dacilor. Christos luă numai locul lui Zamolxis și câteva ceremonii și sărbători împrumutate din religia cosmopolită a Romei, ceremonii și sărbători cari se păstrează până azi, alcătuiră toată legea noastră creștină. Să se mai aibă în vedere că credința în vieața viitoare este foarte temeinică la vecinii noștri Slavi cari ne-au înrâurit atâta. Ca și

Dacii, Slavii se deosibesc prin cunoscuta: *indifferentia mortis*. Ca și la Daci, această nepăsare de moarte vine dela credința în vieața viitoare, «pentru care ei se pregătesc ca pentru orce călătorie obicinuită, cu mintea liniștită, numai dacă au căpătat dela stăpânirea în drept cuvenitul pașaport la Paradis».

Dupe cum arătam dela început, sufletul, caracterul și întreagă istorie a Dacilor ca și a Tracilor sunt precumpănite de religia lor, de credința puternică într'o existență viitoare. Această parte atât de temeinică a sufletului traco-iliric s'a păstrat neapărat și la urmașii lor romanizați. Departe de a fi știrbită, ea fu întărită și complectată de creștinism și de credința la fel a Slavilor. Această notă de temelie a spiritului tracic crescù astfel și se împuternicì mereu la Români. De aceea, întreg creștinismul lor, sub forma romanică și slavă, fu absorbit și precumpănit de acest temeiu sufletesc vechi și adâncit. Legea creștină a Românilor va fi credința în vieața viitoare cu răsplata și pedepsele, cu amenințările și îmbierile ei. Ca și la vechii Traco-Iliri, în desvoltarea lor sufletească, culturală și religioasă, temelia cea mai puternică, nota cea mai precumpănitoare va fi această credință în vieața viitoare. Ea este cheia care explică activitatea marilor noștri voivozi, ea este punctul de plecare și de ajungere ale faptelor de căpetenie ale neamului. Ca un *leit-motif* admirabil într'o simfonie de Beetowen, această credință aleargă de-alungul istoriei noastre și însemnă și subliniază momentele ei cele mai strălucite. Ei i

se datorește meritele și virtuțile cari cu drept cuvânt s'au putut pune în seama bisericii.

Pe solul vechii Scyții, pe câmpiile păstorești ale Dacilor, în țarina strămoșească, pe care o încinge Dunărea și o adăpostesc Carpații, oamenii au trăit totdeauna însuflețiți de o puternică credință în existența unei vieți viitoare. Dupe cum deșertul Egiptean și Sirian trezì în mintea omenească *monoteismul* și ideia nemuririi sufletului, în valea Dunării a înflorit și *poate* va înflorì și se va desvoltà religiunea temeinică a vieții viitoare.

Acesta este rostul și însemnarea numeroaselor mănăstiri, cu care voivozii munteni și moldoveni umplură colțurile cele mai frumoase și cele mai însemnate ale țării. Aceste mânăstiri fură zidite de Domnii cari se perindară în mai puțin de 250 de ani. Și acesta fu mai ales timpul Domnilor răsboinici din epoca de neatârnare. Ca și regii egipteni, care ridicaù piramidele drept locuință a corpului lor, în vederea unei vieți viitoare, puternicii voivozi români clădiră mânăstiri pentru a-și odihnì și păstrà oasele până la ziua din urmă a judecății. Credința lor nestrămutată în nemurirea sufletului îi împinse la aceste acte pioase, cari trebuia să mărturisească pentru ei în ziua judecății din urmă și să le asigure un sălaș în împărăția celor fericiți. Intr'adevăr, aceste mânăstiri erau dăruite cu moșii întinse, cu venituri mari, pentru ca, între zidurile lor să se adăpostească preoți și călugări, a căror singură menire erà să pomenească *în veci*, numele întemeietorului și să se roage pentru dânsul. Cu cât ele erau mai nu-

meroase, cu atât acela care le întemeiase aveà să fie mai pomenit, și cu atâta deci intrarea lui în împărăția cerurilor aveà să fie mai probabilă.
De aceea, Ștefan cel Mare va zidì tot atâtea mânăstiri câte răsboaie va fi purtat, 49 dupe cum se vorbește. Erà aceasta în vederea tovarășilor care-și dedeseră sufletele pe câmpul de răsboiu, pentru ca să asigure acestor suflete o soartă mai bună în vieața cealaltă?

Credința în nemurirea sufletului atâta de mult a muncit mintea Românilor din toți timpii, în cât se pare că întreaga lor vieață pământească n'a fost și nu este decât o pregătire, o introducere la vieața viitoare. Că, în primul rând, mânăstirile, fie ele ridicate de domni, de boieri sau de mireni de rând, erau un fel de pregătire pentru vieața viitoare, o dovedesc tablourile *obsedante* care sunt nelipsite de pe pereții din față a sălii bisericilor. Cele două fețe ale acestei *vieți care va să fie,* precum și icoana înfiorătoare a morții sunt absolut lucru esențial pentru orce biserică. De oparte, se vede împărăția cerurilor, cu soboare de îngeri și de sfinți, cu cete de drept-credincioși, aduși pe aripi de nori luminoși, în jurul judecătorului celui drept, la picioarele căruia *terezia* simbolică cântărește faptele și intențiile rele sau bune ale celor cari au trăit, în jurul ei învârtindu-se cei doi îngeri ai omului: îngerul cel bun și îngerul cel rău — dracul. De altă parte, este nelipsită icoana îngrozitoare a iadului. Satan, din gura lui enormă, varsă un fluviu de foc în apele căruia înoată vinovații judecați și pedepsiți. Draci mai mari sau mai mărunți, un

arsenal întreg de diavoli de toate taliile, cu tot felul de unelte de casnă și tortură, îndeplinesc făgăduiala Mântuitorului lumii. Acì poporul român a asvârlit cu belșug pe toți asupritorii lui și pe toți cari l'au înșelat și nedreptățit. Regii și împărații, dregătorii, boierii, cârciumarii, vameșii sunt de obiceiu oaspeții împărăției lui Satan. Diavolul, privit de aproape, are par'că un obraz turcesc, iar pusderia vinovaților de cele mai multe ori are aerul de a fi venit din Grecia sau din Fanar.

Aceste tablouri atrag deosebit luarea aminte a țăranului român. In înțelesul lor se cuprinde întreaga metafizică a credinței lui, și tot misticismul ce se păstrează ascuns în colțurile cele mai adânci ale sufletului său. Rostul și sensul întregii clădiri stă în aceste icoane, cari de aceea și sunt puse la intrare, pentru mai mare înlesnire ca să fie văzute chiar de pe drum. Nu arareori vei vedeà aceste icoane semnificative înfățișate și aiurea de cât pe biserică. Pe pereții vreunei cișmele mai încăpătoare, pe unele cruci mari, cari în Oltenia se mai numesc *troițe,* vei găsì, dacă nu tabloul întreg al vieții viitoare, sub cele două fețe ale ei, cel puțin scene caracteristice, alese. In deosebi icoana înfiorătoare a morții nu va lipsì de pe fântâni, cișmele și de pe biserici. Ea este privită ca cevà sfânt, căci este poarta pe care se iese din lumea aceasta de păcate și pe care se intră în lumea viitoare.

Ideia nemuririi sufletului, nădejdea în vieața viitoare se amestecă atâta în lucrurile din toată clipa ale acestei vieți a Românului, că, mai la fiecare act din vieața lui, te întrebi ce menire

are, dacă a fost făcut în vederea trebuințelor de aici, sau în vederea vieții de dincolo de mormânt. Un pod care se alcătuește de o inițiativă particulară peste un râu mare sau peste o vâlcea neînsemnată, o punte care se aruncă peste două maluri, o fântână modestă sau o cișmea superbă sunt clădite, la sate, cele mai de multe ori întru pomenirea sufletului unui mort iubit, a unei rude dispărute. In Oltenia, în deosebi, nu arareori vei vedeà un pod peste o apă și la capătul acestui pod o adevărată pădure de cruci. Tot asemeni, o fântână nouă, o cișmea mândră este înconjurată de un sobor de cruci înalte, zugrăvite rudimentar, și scrise de sus până jos cu numele mirenilor din 4—5 sate vecine, cari au venit și au dat obolul lor pentru ridicarea acestor lucrări. Până mai anii trecuți se vedeà încă la capul podului șoselei ce trece Cerna și duce dela Pietroasa la Otetelis, în Vâlcea, un lung șir de cruci mari și înalte, în număr de vre-o 56, pentru ca să încapă numele tuturor celor ce contribuise la construire. Cu dânsele se putea ridicà un nou pod, atâtea de multe lemne erau în ele.

In acest chip mai toate trebuințele generale ce se resimt la sate sunt întreprinse din vechimea cea mai îndepărtată, de un om pios întru pomenirea vreunui reposat iubit și bogat. Dacă obiceiul acesta nu s'a întins la toate trebuințele ce se simt azi, la sate, pricina este că în vechime vieața satelor era foarte simplă. In afară de un pod peste apă, de o fântână la drumul mare sau de un acoperământ care să slujească ca adăpost drumeților, satele n'au simțit în vechime, alte tre-

buințe. Or acestea sunt împlinite pe cale pioasă, și au îndoita menire să slujească celor vii pe lumea aceasta și celor morți în vieața cealaltă, în vederea cărora și sunt ele făcute.

Chiar trebuințele de îmbrăcăminte, de încălțăminte, de mâncare sunt foarte adesea îndeplinite pe aceaș cale pioasă. La orce înmormântare, și la epoci anumite, cari urmează înmormântarea, sătenii, rude ai celui răposat, împart haine și de ale mâncării la vecini, la rude, sau la oameni din altă parte.

Astfel, zi cu zi, actele din vieața aceasta se îmbină și se confundă cu considerațiuni suprapământești. Credința și speranța în nemurirea sufletului însuflețesc și sfințesc faptele și trebuințele cele mai obicinuite.

Dar dacă vieața viitoare, și concepția creștină brodată pe aceasta, se amestecă și se îmbină astfel cu vieața actuală, dacă speranțele vieții care va să fie slujesc de imboldiri și de motive de acțiune pe pământ; la rându-i, vieața actuală aruncă icoana ei peste fundul nedefinit al vieții viitoare, îi împrumută, culoarea, contururile și trăsăturile ei. Lumea cealaltă, pe care concepția nemuririi sufletului o îngădue săteanului român, se modelează întocmai după lumea aceasta. In mintea Românilor, închipuirea vieții viitoare iese după isvoadele vieții actuale.

Inchipuirea Românului a văzut totdeauna în Dumnezeu sau în Isus Cristos un voivod oarecare, un boier divanit sau un fel de ispravnic, dela bunul plac al căruia atârnă soarta proce-

sului vieţii lui de aici şi din ceruri. In mintea lui, acest voivod ceresc stă în capul unei adevărate ierarhii de sfinţi şi îngeri, mijlocitori interesaţi între el şi D-zeu. In graiul lui plin de poezie el şi-a spus de mult că *până la Dumnezeu te omoară sfinţii*. Toată truda lui a fost, totdeauna, cum să-şi îmblânzească şi să tragă în partea sa pe aceşti sfinţi. Dacă analizăm cu mintea liberă de orce prejudiţiu sensul cultului şi ritualului român, aşà cum îl practică marele număr de Români, din sate şi oraşe, vom vedeà că rostul acestui cult şi ritual nu este altul. Feluritele practice din vieaţa bisericească sunt prinoase aduse cutărui sau cutărui sfânt. Un colac, o lumânare mai ales, se aduce de unii pravoslavnici în toate Duminicile şi în toate zilele de sărbătoare pentru *Maica Precista*, sau pentru cutare sau cutare obraz din ceata numeroasă de sfinţi. Când săteanul are o trebuinţă pe care o simte adânc, când i se îmbolnăveşte copilul, soţia, boul dela plug, vaca de lapte, oile sau că-i mor pasările din curte, el îşi aminteşte de biserică şi adesea inconştient se îndreaptă către vreun sfânt, cu o lumânare, sau îşi face cruce şi i se roagă pentru ca să stărue pe lângă Dumnezeu pentru însănătoşarea copilului, a boului, a oilor etc.

Această particularitate a cultului şi ritualului Românilor aminteşte desăvârşit caracterul practic, curat social al religiosităţii Romanilor. Căci am văzut că la Romani credinţa şi cultul erau întocmite absolut pentru necesităţile practice ale vieţii sociale şi politice de toată ziua. Asupra acestui punct Românii sunt adevăraţi urmaşi ai Roma-

nilor. Caracterul simțului nostru religios se moștenește învederat dela Latini.

Aceasta mai face însă că practica bisericească, acest ritual românesc oglindește desăvârșit icoana vieții sociale. In afacerile lor dintre ei, și în cari au legătură și cu stăpânirea, Românii niciodată n'au trecut pragul celor mai mari cu mâna goală. La judecător, la zapciu, la ispravnic, până chiar la primarul și notarul satului, ei au știut că *rugăciunea fără dar moartă este*. Pe cei mai mari în ierarhia statului, țăranii nu i-au putut înblânzì decât prin plocoane și daruri.

Aceste plocoane și bacșișurile, atât de obicinuite în Orient, în vieața reală, deveniră *prinoasele* aduse în biserica ortodoxă la numeroșii sfinți, în vederea mai ales a vieții viitoare. Atât pentru trebuințele pământești, cât și pentru acelea ale vieții viitoare, Românii nu s'au adresat la Dumnezeu decât prin plocoane aduse sfinților, pe care îi găsește în tot timpul pe căile cari duc la ceruri.

Dacă ei au observat că adesea în vieața de aici, rugăciunile, îndreptate către mama, fratele sau sora cutărui boier, zapciu sau judecător, au fost mai ușor ascultate, a fost motiv că la păsurile ce au avut prinosul și rugăciunile să se îndrepte mai ales către Maica Domnului. De acì belșugul de lumânări ce ard la icoana Precistii și a altor sfinți. De cele mai de multeori nu s'au mărginit să se adreseze deadreptul la sfinți, ci au încercat pe la rudele sfinților, și, când calendarul bisericesc n'a avut astfel de rude, le-au născocit dânșii. Astfel, în multe comune, se serbează și se cinstesc niște

sfinți, uneori fără nume, alteori anumiți, pentru singurul motiv că sunt fratele, sora lui Sfântul Ilie, al lui Sf. Ion, etc.

Pentru orce pas sau trebuință grabnică, Românul, după cum este calic sau chiabur, făgăduește lumânare, colac, chiar biserică, cutărui sau cutărui sfânt. In vieața reală el a avut mereu convingerea scoasă din practica vieții de toate zilele că nimic nu se face fără plocon și bacșiș. Iar ploconul fiecare îl face după cum are punga.

Biserica creștină ortodoxă a Românilor, plămădită și practicată în atmosfera vieții sociale din Orient, unde bacșișul și ploconul domnesc în toate, nu puteà aveà un ritual și un cult altfel întocmite. Acest ritual trebuià neapărat să oglindească trăsăturile vieții sociale orientale, care a domnit exclusiv în țările române.

De credința nestrămutată în putința unei vieți viitoare se leagă o sumă întreagă de mici ceremonii, care complectează misterul morții și actul înmormântării. Cea mai mare parte din aceste mici ceremonii sunt rămășițe învederate din vechiul păgânism traco-roman. Spre pildă, scăldarea mortului și toate regulile observate în această împrejurare este un obiceiu luat dela Romani. La aceștia obiceiul scăldatului aveà ca motiv să se asigure dacă moartea este reală sau aparentă. La Români «cauza pentru ce se dă spălării celui reposat o atențiune atât de mare e pentrucă mortul trebue nu numai să se spele și să se lepede de toate păcatele câte le-a făcut, trăind pe pământ și să meargă cu sufletul curat în împărăția cerului, ci totodată să meargă

și cu corpul curat pe lumea cealaltă» [1]). Tăierea unghiilor mortului, care i se pun în sân, este justificată de credința ce au țăranii «că la vremea judecății celei de pe urmă au să facă sf. Arhan. Mihail și Gavril bucine, din care au să bucine, în cele patru cornuri ale lumii, ca să întrupeze oamenii și să se strângă la judecată» [2]). Tot astfel, obiceiul de a purtà o ramură de brad înaintea mortului și a-l înfige la capul său, la mormânt, este luat dela Romani și însemnarea lui creștină este de a fi «apărător și scutitor în contra Diavolului» [3]). In acelaș sens vorbește obiceiul de a aprinde la capul mortului o lumânare, de o mărime deosebită, în formă de toiag, și care se aprinde numai în unele răstimpuri anume, atât înainte de îmormântare, cât și pe urmă, după îmormântare. «Această lumânare se numește toiag, pentrucă, după credința poporului, pe dânsa se razimă mortul ca și pe un adevărat toiag, când călătorește pe cealaltă lume și mai ales când trece peste punatea raiului» [4]). Este foarte lungă lista acestui fel de obiceiuri, cari privesc vieața viitoare și sunt legate de credința nemuririi sufletului. Să amintim acì încă câteva din acestea: banul, coliva, pomul, prinzișorul, privegiul, stâlpii, podurile, înfrățirea, ș. a.

Credința în nemurirea sufletului este așà de adânc înfiptă în sufletul Românilor că nu gândim

---

1) Marian, Inmorm., p. 53.
2) Ibidem, p. 52.
3) Ibidem, p. 112.
4) Ibid., p. 149.

că se mai poate aflà un alt element sufletesc care să precumpănească mai covârșitor întreaga vieață a lor. De aceea, tot felul de obiceiuri și superstiții tradiționale s'au îngrămădit în jurul acestei credințe. Multe isvorăsc din ea, precum văzurăm, altele au fost împrumutate dela păgâni și alterate, așà în cât să poată fi puse în sprijinul acestei credințe. Câștigarea vieții viitoare pare a fi fost totdeauna grija cea mai mare și cea mai covârșitoare în vieața de toate zilele a Românului. In vederea acestei vieți a fost neobosit, fără preget ca să născocească și să împrumute tot felul de practici și obiceiuri. Inchipuirea lui n'a avut repaus până ce n'a complicat, cu sutimi de ceremonii și superstiții, actele fundamentale ale vieții, în nădejdea că prin aceste ceremonii superstițioase își va asigurà o soartă mai fericită pe călălalt tărâm.

Este aceasta năzuința fără preget către cealaltă lume trebuința de un ideal, de o lume a închipuirii, în care să se proiecteze icoana unei lumi dorite și pe care împrejurările istorice, timp de 18 veacuri de nefericire, n'au putut-o îngăduì Românilor? Se pare într'adevăr că vieața viitoare a fost scăparea unică a sufletului chinuit al Românilor. In această lume de apăsare, de restriște și de încălcări nelegiuite din partea tuturor veneticilor lumii, sufletul românesc s'ar fi smintit, și tăria noastră s'ar fi spulberat, dacă nu ne-ar fi însuflețit, la fiecare pas, credința și nădejdea unei vieți viitoare într'o lume mai bună. De acca, Românului, mai mult ca orcărui alt popor din istorie,

care a putut să se păstreze, i se aplică cuvintele admirabile ale poetului:

Credința în zilele de-apoi
E singura tărie în noi.

Nimic însă mai mult decât practica posturilor nu s'a potrivit mai bine cu filozofia simplă a credinței în vieața viitoare. De aceea nici nu se mai găsește un alt popor care să țină mai cu sfințenie posturile decât sătenii români. Socotite în totalitatea lor, zilele de post ținute se ridică până la două treimi din an. Cea mai mare parte a anului ei o postesc, ducând o vieață cu totul vegetariană. Nu este deci mirare dacă mai toți streinii, cari au cunoscut pe sătenii noștri, i-au aflat leneși, slabi și puțin înclinați la munca grea. O hrană ușoară, puțin substanțială nu poate produce brațe vânjoase și energii de seamă.

Biserica ortodoxă la Români a mai avut și darul de a aduce și întări chipul oriental de a fi. După cum a observat, pe lângă alții și d-l Rădulescu-Motru, ortodoxismul în genere nu este o școală pentru vieața practică. Potrivit altor timpuri, el n'a avut în sine fermentul acela, care aiurea a pregătit în sufletul credincioșilor aspirațiunile la o soartă mai bună pe pământ [1]).

Din potrivă, cum temeiul creștinismului român eră credința în vieața viitoare, biserica la noi n'aveà alt rost decât să desprețuească sforțarea și grijile în vederea lumei acestia și să desvolte vieața mo-

1) Cultura română, p. 106.

nahală, tendință, care umplu țările noastre cu mânăstiri și călugări trândavi. In general, esența ortodoxismului la noi stă în afirmarea credinței nețărmurite [1]) nu în realizarea în faptă a legilor morale. Creștinii ortodocși sunt pasivi și speculativi, pe când catolicii și protestanții sunt oameni harnici și energici. Pentru ortodocși «esențialul, scopul credinții nu stă în vieața practică ci în isbăvirea sufletelor». Cea ce învață Evangelia ortodoxă este că împărăția lui Dumnezeu este în ceruri și «să te pregătești cu credință și iubire pentru împărăția lui Dumnezeu».

In acest chip practicat, creștinismul Românilor nu puteà decât să împuternicească și să îngroașe atmosfera orientală de lene, de contemplații și nepăsare în țările române. Vom vedeà în curând urmările morale și sufletești pe care le avù biserica aceasta la Români.

Ne oprim în treacăt asupra culturii intelectuale la Români, de oarece vom tratà această chestiune în al doilea volum, în care ne va ocupà vieața noastră curat intelectuală. Aici nu zăbovim asupra acestui subiect decât pentru a însemnà câteva caracterizări mai de seamă asupra chestiunii.

Carte n'au învățat Românii decât atâta cât le îngăduià Biserica, și au învățat-o la umbra bisericilor, în tindă, și sub acțiunea țârcovnicilor, a dascălilor cântăreți și paracliseri. De aceea și azi, în multe localități, cuvintele dascăl și cântăreț în biserică au aceeași însemnare. Obiectul instrucției

1) Ibid, p. 97.

așà practicată, cărțile ce se învățau au fost ceaslovul, cazania, diferitele cărți bisericești și adesea ori cărți cu povestiri populare ca Alexandria, Minunile Maicii Domnului, și cu alte subiecte mitologice, legendare ș. a. Materialul sufletesc câștigat prin instrucție îl dobândeau Românii altfel decât prin cărți, și anume prin tradițiune orală. Cântecele, anecdotele, basmele și povestirile de tot felul, cele mai adesea cu fond bisericesc și superstițios, erau materialul de cultură sufletească care, înlocuind cărțile, hrănea spiritul românesc. Românii au fost, sub acest raport, un fel de *autodidacti*. Fără academie, chiar fără autori și cărți, ei și-au țăsut ca prin instinct un conținut sufletesc și o haină mintală a lor. Cei cari învățau în academiile din tinda bisericilor și sub dascăli erau prea puțini. Ceilalți, marea majoritate, învățară furând cuprinsul mintalității noastre din sufletul popoarelor vecine. Mintalitățile vecinilor noștrii fură adevărate academii pentru noi.

Mai târziu, în veacul al XIX-lea, se introduseră și școlile, dela Regulamentul Organic încoace. Localurile și metodele erau însă sau bizare sau absurde, când nu erau prea primitive. Se ședeà în cercuri, ca la circ, și se scrià pe nisip. Orcât s'ar fi înmulțit însă numărul școlilor mai târziu, numărul celor ce știu carte nu trece nici azi peste 20%, și dacă am socotì numai satele în totalitatea lor acest număr nu este nici de 10%.

Absoluta neîndestulare de localuri și de posturi de învățători, reaua stare economică a locuitorilor ține și azi în întuneric pe Românii din sate, și îi vor mai ține încă multă vreme. Sărăcia cumplită

a sătenilor nu le îngădue să cumpere cărţi şi haine copiilor pentru a-i trimite la şcoală; când le-ar îngădui aceasta, ei au încă nevoie de copiii lor ca să-i ajute la munca câmpului; iar când în sfârşit mijloacele le îngăduie şi se pot înlesni să-şi lase copiii la şcoală, şcoala le lipseşte sau învăţătorul. Căci şcoala este prea mică şi învăţătorul, unul singur, nu poate prididi pe toţi copiii. Va trebui întreit numărul şcoalelor şi al învăţătorilor pentru ca, în curs de câţiva zeci de ani, să putem scobori sub 50% numărul celor neştiutori de carte.

Să vede cu uşurinţă care sunt urmările acestei prea mari lipse de instrucţie şi cultură. Mintalitatea românească, spiritul Românilor este cevà aşà de primitiv, simplu, necoerent şi sărac, din pricină că şcoala şi instrucţia n'au venit încă să îmbogăţească, să lege şi să modeleze într'un chip anume materialul lor sufletesc. Pe lângă aceasta, nici starea de complectă şi desăvârşită sărăcie, în care vegetează cea mai mare parte din satele noastre, nu îngădue Românilor o vieaţă cultivată şi instruită. Dacă amenda pe care n'au putut-o plăti i-a adus la şcoală, apoi îndată ce au trecut 2—3 clase, în 4—5 ani de repetenţie, părăsesc şcoala, căci împlinesc vârsta regulamentară.

De acea, mai în toate şcoalele noastre rurale se dovedeşte că dacă numărul celor ce intră în clasa întâiu este de 50—60, abià absolvesc 4 sau 5. Când au părăsit şcoala, nevoile şi sărăcia îi înfundă în mizerie şi perd şi puţinul câştigat. Afară de cei cari ajung secretari şi scriitori în primării şi percepţii, restul uită chiar să mai citească. Iar

școalele de adulți și bibliotecile populare sunt încă aspirații prea înalte și prea chimerice pentru starea lor economică socială generală.

Mentalitatea și spiritul românesc rămân astfel înțelenite sau propășesc cu mare anevoință și cu sforțări prea mari, pentru rezultate prea mici.

CAP. X.

ÎNRAURIREA FACTORILOR FIZICI: CLIMA ŞI POZIŢIA GEOGRAFICĂ

După ce am văzut acţiunea covârşitoare ce evenimentele istoriei neamului nostru au avut asupra sufletului românesc, să cercetăm aici, pe scurt, care poate fi înrâurirea ce meduil cosmic: clima şi poziţia geografică vor fi avut-o asupra minţii şi caracterului nostru. Va trebuì astfel să ne dăm seama dacă acţiunea mediului fizic a lucrat asupra noastră în acelaş sens şi în acelaş chip ca istoria, şi care a fost însemnătatea ei.

Examinând înrâurirea ce climatul şi configuraţia geografică a solului o are asupra sufletului popoarelor în general, ajungeam la concluzia că influenţa mediului fizic se mărgineşte la a dà productelor sufleteşti o coloare deosebită, potrivită locului. Acest rezultat teoretic se adevereşte în totul în cazul nostru.

România, ca climă, este un punct de trecere între clima meridională mediterană şi cea conti-

nentală. «Din pricina poziției sale în Orientul Europei, România, zice d-l de Martonne, pare înclinată către un climat continental, dar vecinătatea ei cu lumea mediteraneă poate s'o facă să se resimtă de influențele ce predomnesc în peninsula balcanică». Clima noastră este deci cam aceiași cu clima țărilor meridionale, mediterane. Ceea ce o caracterizează este limpezimea cerului, intensitatea și splendoarea luminii calde și străvezii, cari dezvoltă bogăția colorilor și a nuanțelor, netezimea formelor. Atmosfera cristalină care scaldă munții Carpați și colinele Olteniei și ale Moldovei seamănă întocmai cu acea în care se scaldă munții și colinile Florenței. Câmpia Munteniei te face să te gândești la Lombardia și la Piemont. Lumina soarelui, care mângâie solul României, este scânteietoare și frumoasă ca în toate țările meridionale de pe malul Mediteranei. Zilele secetoase, pline de soare, cu cer strălucitor de limpede, sunt foarte numeroase la noi, mai ales în timpul verii. De pe la jumătatea lui Mai și până la mijlocul lui Septembrie, atmosfera uscată, arsă, se umple cu o văpae de lumină, cu o splendoare de culori și tonuri; zilele ploioase și cețoase sunt foarte rari; ploile cad repezi, furtunoase, nourii nu îmbrobodesc cerul limpede și nu ascund soarele de cât în fuga mare. Intr'o zi de ploaie cerul nu stă învălit de cât câteva ore, și limpezimea și tonalitatea luminii, splendoarea coloritului atmosferic, cari vin dupe ploaie, nu sunt de cât cu atât mai intense și vii.

Un așà climat, o astfel de atmosferă, nu puteà să nu influențeze adânc și decisiv temperamentul,

sensibilitatea, închipuirea și cugetarea poporului nostru. Chipul cum le-au influențat este invederat. Urmele acestor influențe sunt foarte pronunțate. Această atmosferă uscată și electrică a făcut ca fibrele nervoase să se contracteze, să se strângă, pentruca impresiunile să pătrundă mai ușor și să străbată mai repede liniile nervoase, și răspunsurile sufletești la aceste impresii externe să fie vii și spontanee. De aceea temperamentul Românilor, sub încetinealami șcărilor și mersului, ascunde cele mai de multeori un foc lăuntric, care isbucnește la împrejurări potrivite în mișcări repezi și acțiuni pasionate și energice. Sensibilitatea Românului este vioaie și ascuțită, firea lui este isteață. Vioiciunea senzațiilor face firea Românului totdeauna trează.

Pe de altă parte, splendoarea și frumusețea luminii care scaldă toate lucrurile din natură, care le pătrunde și le face străvezii, care le descopere cu netezime contururile, care le lămurește reliefurile și adânciturile și care dă o tonalitate vie culorilor și nuanțelor, oferă ochilor și minții o priveliște prea încântătoare, o sărbătoare feerică. Această bogăție și splendoare a lumei de afară atrage mintea Românilor necontenit către lucrurile din afară, o smulge din ascunzișul și închisoarea ei lăuntrică, o face să steà în totdeauna deschisă către această lume care o încântă. Spiritul capătă astfel obicinuința de a se desfătà în lumea feerică a acestor lucruri frumoase din afară; «plimbat prin atâtea impresiuni felurite și delicate nu le părăsește decât cu părere de rău și în totdeauna este grăbit să se întoarcă la priveliștea

însufleţită pe care firea i le înfăţişează în orce clipă». Deaceea, închipuirea Românilor, după cum se şi vede din producţiile literaturii populare, nu trăeşte, în cea mai mare parte, decât în lumea obiectelor concrete din afară; ea este plină cu icoane şi plăsmuiri luate şi imitate din această lume externă. Verdeaţa vegetaţiei, scăldată de lumini vii, îl obsedează şi-l covârşeşte, şi *frunza verde* se repetă în poeziile sale mai la fiecare vers.

Aceasta face ca Românul să fie incapabil de o vieaţă lăuntrică, energică, intensă. Spiritul, mintea lui îşi găsesc exclusiv hrana în lumea impresiilor venite de afară. Din propria-i substanţă lăuntrică nu dă aproape nimic. Stările sale interne sunt o horă de icoane vii, culese dela obiectele văzute în lumea scăpărătoare a atmosferii, mişcările lor sunt automate şi vieaţa lui sufletească se cheltueşte în contemplarea îmbinării şi desbinării întâmplătoare a acestor icoanc.

Românul, absorbit şi confiscat astfel de frumuseţea lumii obiectelor externe, pierzându-şi vremea în contemplarea şi în desfătarea plăcerilor ce-i procură, cu greu se mai desparte de ele pentru a trece la ocupaţiile prozaice ale vieţii active; iar când trebuinţa îl sileşte să treacă la aceste ocupaţii, le părăseşte curând pentru a revenì iar la contemplarea frumuseţelor naturii. Cu chipul acesta, activitatea banală, prozaică a vieţii practice este un lucru care atrage şi reţine mult mai puţin pe Român, decât priveliştea frumoasă a naturii.

Mai ales în lunile lungi de vară, când atmosfera uscată, secetoasă, usucă şi pârjoleşte pământul, săteanul nu se poate lipì de ogorul lui

întărit și fără voia lui, în așteptarea ploilor cari nu vin, ià un fel de vacanță de câteva săptămâni dela munca preà încordată a primăverii. In acest timp îi rămân destule ceasuri pe care să le petreacă în contemplarea priveliștelor ce-i desfășoară cerul de cleștar, nopțile de aur ale lui Iulie și August și văzduhul violet din fundul munților cenușii și albăstrui în miezul zilei sau auriț în scăpătatul soarelui. De acì a rezultat un diletantism estetic, superficial și leneș, care ne caracterizează și care umple aproape întreaga noastră literatură populară. Natura prea frumoasă, cu desfătările ei, ajutată de alte multe cauze, a contribuit și ea ca să împiedice pe Români dela o vieață de activitate energică și neîntreruptă și dela o vieață mintală, lăuntrică profundă, intimă. Deacea, Românul este mai mult un contemplativ superficial, un estet leneș și de acea literatura noastră populară strălucește prin bogăția de icoane și impresiuni de care este plină. Imaginația Românilor, în așà împrejurări de climă, trebuià să fie nota cea mai de temelie a mintalității lor.

Imprejurările istorice nefericite a făcut pe Români să steà prea mult timp în atingere nemijlocită cu natura. Năvălirile și răsboaiele cu toți năvălitorii îi făceau lui cu neputință vieața socială în orașe și sate. In retragerile lor la munți, foarte dese înaintea oștirilor năprasnice trimise în țară de vrășmași, Românii ascunși prin văi și păduri n'au avut de tovarăși, mai tot timpul, decât natura cu farmecul luminilor și culorilor ei, deacea mintalitatea Românilor, sub toate formele ei, este plină cu icoane dela natură.

Ca și imaginația, vieața de idei a Românilor a fost puternic influențată de modul de a fi al climei. Limpezimea aerului, care desgolește lucrurile de toată umbra lor și le înfățișcază în contururi netezi, într'o gradație de reliefuri admirabile, bogăția foarte felurită a impresiilor precise ce capeți dela lucruri a îngăduit Românilor să desprinză noțiuni limpezi, netede despre lucruri, și-a împrumutat spiritului lui o oarecare claritate de cugetare și o putere deosebită de analiză și de generalizare. De aceea, ideile limpezi despre lucruri, și mai ales ideile generale nu lipsesc Românilor. Natura i-a ajutat din belșug să le poată căpătà. Acest simțitor avantaj este însă răsplătit de o lipsă care se trage tot dela natura noastră geografică.

Imbiat mereu de lumea externă și de lucrurile ei, reținut de desfătările ei, spiritul Românilor a dus mereu o vieață de vagabondaj și n'a cunoscut intimitatea vieței lăuntrice. Aceasta a făcut din el un fel de oglindă convexă care reflectează totul în afară. El nu trăiește decât la suprafață și din suprafața lucrurilor. Adâncimi și ascunzișuri lăuntrice, misterioase n'are. Activitatea lui atunci este mai mult superficială și pierde facultatea de a aprofundà. Concepția despre lume ce-și face Românul este natural realistă, lipsită sau aproape lipsită de orce fel de misticism, și dacă are vreun crâmpei de metafizică, aceasta nu poate fi decât sumară și foarte materialistă. Or, după cum am văzut mai sus, în religie, simțul religios al Românului este foarte superficial, formalist și lipsit de orce fel de misticism sau metafizică superioară. Să se știe deci că atmosfera ambiantă, cu bogăția luminei și culo-

rilor ce aruncă din belșug peste lucruri, este în cea mai mare parte vinovată de această lipsă a sufletului și mintalității românești.

* * *

Caracterul unui popor am zis aiurea că se modelează după chipul de a lucrà al poporului. Modul de a lucrà al cuiva atârnă foarte mult și dela condițiile fizice de climă, de atmosferă, de sol. Să vedem acum pe scurt, cum este temperatura României și cum a influențat ea modul de a lucrà și caracterul Românilor.

Temperatura României are în general o medie termometrică care se apropie de acea a Parisului. Insă extremele climaterice dela noi nici nu sunt de comparat cu acelea ale Franței. «Cea ce isbește mai mult pe streinul venit din Occident este asprimea iernei și verile dogoritoare ale câmpiei românești. Nu arare ori vezi termometru depășind 35 de grade, în luna lui Iulie și August, pe când în Ianuarie scoboară sub —25°. Maximul cel mai ridicat, observat până acum, a fost de 42°,8; minimum cel mai scoborît a fost —35°,6»[1]). Deci termometrul în România se învârtește la limită, între 42° și 35, într'un interval de 77 grade.

Am văzut cari sunt urmările firești ale unei clime prea calde sau prea reci. In rezumat, am văzut că «căldura extremă face ca cursul sângelui și al fluidelor să fie prea repede; ea mărește secretarea și eliminarea substanțelor apoase și solide, ceea ce face organismul mai puțin ca-

---

1) De Martonne, p. 13.

pabil de încordare și de muncă. In sfârșit, prea multa căldură ajunge să obosească și să sece simțirea însăș». Și cum căldurile excesive încep la noi chiar din Maiu și se prelungesc până prin Septemvrie, adică timp de 4—5 luni, se înțelege ușor ce urmări are această căldură asupra temperamentului și caracterului Românilor. Rezorturile sufletești ale acțiunii și ale voinței nu pot stà încordate sub raza soarelui care încălzește, de 37 sau 38 de grade; ele se moaie, se destind și sforțarea continuată devine la Români mai penibilă, mai grea decât la alte popoare cu climate mai moderate. Intr'o așà căldură, omul nu poate lucrà decât cu întreruperi. Energia este curând obosită, copleșită, distrusă; arcurile musculare se îndoaie și fibrele ce pleacă dela centrele motore se rup. Prea marea căldură moleșește temperamentul și caracterul. Mișcările devin molatice, domoale, leneșe, și orce încordare de atenție, de voință, orce sforțare devine intermitentă. Românul capătă astfel obicinuința sforțări intermitente, a lipsei de continuitate în acțiune, a lipsei de consecință în actele lui de voință. Intr'un cuvânt, nu se poate lucrà cu aceeaș intensitate și cu aceeaș continuitate la Giurgiu sau la Galați ca la Manchester și Liverpool.

Dacă însă observăm acțiunea frigului moderat și mai ales acțiunea temperaturii moderate și de tranziție, din lunile de toamnă și de primăvară, urmările lor asupra temperamentului și caracterului sunt mai favorabile. Căci am văzut că frigul adaogă forțele corpului și cere ca hrănirea

lui să fie mai bogată și mai bine distribuită în totalitatea organelor; de unde urmează o mai mare atragere către lucrurile anevoioase. Această energie fizică, firește, aduce cu sine o mai mare energie morală, o trebuință de a lucrà, de a se mișcà, de a se cheltuì. In timpul iernilor neapărat că frigul a contractat fibrele pielei, lucru care a făcut ca să se micșoreze respirația, să se îngreuieze vibratilitatea în părțile contractate și să fie mai anevoie de deșteptat simțirea. In schimb însă, odată deșteptată, ea face ca patimile să fie mai adânci.

Cu alte cuvinte, temperatura rece a ierneii, și mai ales acea a lunilor temperate de toamnă și primăvară a fost de natură să influențeze înbine puterea de a voì și de a lucrà. Ea a putut desvoltà energia Românilor și mărì intensitatea sforțărilor lor. In aceste epoci, sforțările sunt continui și continuitatea lor a putut contribuì să desvolte și să mărească puterea de voință și de activitate a Românilor.

Se înțelege că frigul prea mare, care prea adesea trece de —10 grade, a avut o influență excesivă asupra psihicului nostru. El a putut împiedecà activitatea și continuitatea sforțărilor în acelaș chip ca și căldurile prea mari.

Distribuția neregulată, contrastantă a ploilor duce întocmai la acelaș rezultat. Primăverile ploioase, prea ploioase trec și lasă loc lunilor lungi de vară, pe cerul cărora ochii întunecați de soare ai țăranului caută zadarnic norii de ploaie ce nu mai vin. Seceta complectă, seceta arsoasă dogo-

rește pământul, îl întărește după ce a fost bătut și bătătorit de ploi, 3—4 luni de zile primăvara. Lunile de muncă excesivă depusă primăvara se duc și aduc după ele lunile Iulie și August, în care iarba dispare, verdeața se vestejește, pomii se îngălbinesc arși de secetă și pământul întărit ca ferul nu primește nici sapa, nici ferul plugului.

Incordarea energiei de un moment, în timpul primăverii, se termină printr'o descordare complectă, printr'o îmuiare a tuturor rezorturilor fizice și sufletești, sub acțiunea îndoită a căldurii și a secetei.

Incât, atât lunile prea calde de vară cât și lunile prea reci de iarnă au fost și sunt o condiție prea puțin priincioasă desvoltării energiei și voinței Românilor. Aceste însușiri morale și de caracter n'au putut să fie exersate și desvoltate decât în timpul celor 4—5 luni de toamnă și primăvara, când temperatura, fiind mai moderată, îngădue și chiar încurajează desfășurarea vieții active. Această epocă a anului singură a fost o școală mai bună pentru voința și caracterul Românilor; căci lunile de iarnă și de vară cu temperaturile lor extreme vecinic au venit să distrugă puterea de voință și continuitatea de sforțare dobândite în intervalul de timp priincios.

* * *

Această contrazicere între înrîurirea climei în lunile prea calde ale verii sau prea reci ale iernii și acea a climei temperată de toamnă și primăvară nu este singura. O altă contrazicere, tot atât de mare, este între limpezimea și seninătatea lu-

minoasă a atmosferii de vară și între cețele și negurile de toamnă și de iarnă Urmările acestei atmosferi turbure ce, cu puține zile de excepție, învălue pământul țărilor române, în lunile de iarnă și de toamnă, sunt cu totul deosebite de înrâurirea ce-a putut aveà asupra sufletului nostru senitatea caldă și luminoasă a verii.

Această atmosferă de iarnă a știrbit cevà din însușirile ce atmosfera de vară deștcaptă în sufletul nostru. Din acest punct de vedere, deci, priveliștea sufletului nostru nu poate fi omogenă, unitară. Caracterul și temperamentul Românilor, din cauza acestor contraziceri și contraste din mediul său fizic ambiant, n'a rămas unilateral. Firea Românului se prezintă sub mai multe fețe, potrivit cu schimbarea climei și atmosferii înconjurătoare și cu tendința de a fi precumpănită totuși de înrâurirea climei și atmosferei de vară. De aceea, superficialitatea spiritului român, imaginația și plasticitatea bogată a închipuirii lui sunt întregite adesea prin reflecțiune și meditație. Materialul bogat, pe care spiritul lui îl culege din bogăția impresiilor ce isvorăsc din limpezimea colorată a verii, este reluat și retrăit în intimitatea lăuntrică a sufletului, în timpul celor câteva luni de ceață și anemie a soarelui de iarnă. Acest material este prelucrat și asimilat în acest răstimp și din el se toarce firul unei poezii mai adânci și mai intime, care se întrevede, când și când, în literatura noastră atât populară cât și cultă.

Fapt este că aceste contraste ale naturii, nu mai puțin decât sbuciumările vieții noastre istorice, contribuiră la fel ca să deà sufletului nostru

o întorsătură chinuită, sfioasă, împetecită și mai ales felurită și schimbătoare. Vom vedeà mai amănunțit, în lucrarea noastră viitoare asupra vieții mintale a Românilor, în ce chip acest fel de a fi al naturii fizice, făcută din contraste, s'a oglindit în sufletul nostru etnic.

In deosebi contrastele acestea s'ar sublinia și mai mult între localitățile muntoase și cele de câmpie, dacă, între munți și câmpie, nu s'ar întinde regiunea destul de însemnată a colinelor. Adevărata înrâurire asupra sufletului nostru n'a avut'o nici muntele nici câmpia. N'a avut'o muntele, de oarece munții propriu zis n'au fost locuiți decât în timp de băjenie; și nici câmpia de oarece locurile fiind prea deschise nu eràu bune adăposturi împotriva năvălirilor de care istoria noastră este plină dela un capăt la altul. Toate țările dominate de coline se deosibesc prin firea poetică a locuitorilor lor. Florența, Franța meridională, țara lacurilor din Scoția, sunt țările barzilor populari. In aceste părți omul este născut poet. România, țară de coline, cu excepția numai a Munteniei și a Moldovei de sud, trebuia să fie țara poeziei, și Românii trebuia să fie născuți poeți. De altfel, poezia românească pare a-și fi luat sborul în deosebi în Oltenia, Banat, Transilvania, Bucovina și Moldova de sus. Colecțiunile de poezii populare, culese din aceste părți, sunt cele mai bogate. Este cunoscută doina oltenească, atât textul ca și melodia. Din țara colinelor, doinele și poezia populară, de tot felul, s'au scoborât și s'au revărsat pe câmpia românească, ca și Jiul, Oltul, Argeșul, Dâmbovița, Bistrița și Siretul.

Atmosfera care scaldă de obiceiu această regiune a colinelor, în Bucovina ca și în Oltenia și în Ardeal, are limpezimea străvezie, caldă și sticloasă a aerului ce învălue împrejurimile Florenții. Bucovina și Moldova de sus, Oltenia și Ardealul, cu bogăția nuanțelor, cu limpezimea aerului care desvălue contururile și reliefurile sunt isvoare de impresii și de imagini vii, de poezie și simțiri artistice. Natura mijlocie din aceste părți, cu proporțiile ei cumpănite, cu priveliștile ei cumpătate, dispune sufletul către poezia ușoară, scurtă, descriptivă și sentimentală. Sufletul nu este sdrobit de priveliști grozave, impunătoare, de proporțiile gigantice ale unei lumi fizice deosebite, pentru ca, în creațiunile lui, epopeea să se desfășoare în chip grandios. Creațiunile lui sunt modeste, sfioase, umile chiar; mici crâmpee făcute par'că dupe tiparul micilor vâlcelușe și micilor coline cari le-au servit drept leagăn firesc.

Bogăția țarinii dela câmp ca și monotonia plicticoasă a orizonurilor nesfârșite nu puteau aveà aceleași urmări pentru firea Românului. Omul rămâne în aceste regiuni mai mult în stare de plantă umană, care trăiește, vegetează puternic în bogăția solului și dă mai multe fructe decât flori. Tot așà, sărăcia munților de piatră, cari ascund soarele și astupă orizontul cu proporțiile lor lacome, nu fu tot atât de prielnice pentru poezia și bogăția sufletească a Românilor.

* * *

In privința așezării noastre geografice, factorul cel mai covârșitor al țărilor române este această

Dunăre, care ne smulge din brațele Orientului trândav și adormit și ne leagă, ne alipește de Occidentul vioi și sârguitor. Cu corpul ei de valuri mișcătoare, de atâtea ori ne-a adăpostit ca o mamă de urgia dela miază-zi. Ea a înghițit puhoaie de vrăjmași veniți cu gândul să ne înghită, și în gelozia ei de mamă adesea ne-a smuls mai bine din mâinile lor înghițindu-ne ea în valurile ei roșite de sângele nostru. Impunătoare prin imensitatea maselor ei de ape, ea a fost și este geniul protegiuitor al neamului nostru. In întunericul moral al Orientului, ea deschise ferești ca să ne vie lumina din Apus, la Severin, la Galați și Brăila. Activitatea economică, comercială se deschise la noi prin porturile Dunării, și pe dunga însemnată de ea venì la noi civilizația europeană. Unind prin undele ei plutitoare miezul Europei active cu Marea Neagră, și, prin Marea Neagră, cu centrul Asiei, Dunărea este menită să ajungă în curând drumul cel mai bătut al comerțului Europei și Asiei. Cu chipul acesta, ea va face ca comerțul lumii să se scurgă, în mare parte, pe teritoriul nostru și nu va întârzià să deschidă porturilor românești un viitor strălucit, după cum foarte judicios observă d-l Vintilă Brătianu într'un studiu recent de economie națională [1]).

Acest drum comercial al lumii va aveà urmări incalculabile pentru desvoltarea viitorului nostru economic și social. Cu chipul acesta, Dunărea va fi pentru noi ca o mamă fecundă, care va revărsà peste țara noastră cevà din bogățiile Europei și

1) Vieața Românească, No. 3. Din Economia noastră națională, p. 399—400.

Asiei. Nu puţin va contribuì ea în viitor să deştepte şi să desvolte în firea Românilor însuşiri sufleteşti, cari acum zac ascunse şi adâncite în colţuri răzleţe ale sufletului nostru etnic.

Alături şi aproape paralel cu Dunărea, arcul muntos al Carpaţilor brăzdează pe mijloc ţara Românilor. In trecutul nostru de restrişte, Carpaţii ne-au adăpostit în cutele lor, precum o cloşcă primeşte sub aripele ei ocrotitoare pe puii speriaţi de apropierea păsărilor de pradă. Carpaţii şi Dunărea sunt cele două divinităţi ale Românilor. Imprejurul Carpaţilor, sub mantaua lor de stânci, se adăposteşte neamul Românesc. Carpaţii ca un părinte prevăzător ne-a păstrat bogăţiile sale materiale, după cum ascunzişurile lui ne-au păstrat singura noastră bogăţie sufletească: graiul şi mintalitatea latină. Carpatul este tatăl ocrotitor al neamului, după cum Dunărea este mama noastră mântuitoare.

In sânul Carpaţilor se păstrează ascunse bogăţiile subsolului românesc, cari vor dà hrana metalică unei viitoare vieţii industriale ce ne va stà la îndemână, şi Dunărea va aveà să împartă, în cele patru părţi ale lumii, din bogăţia Carpaţilor trecută prin mânile devenite harnice ale Românilor. Carpaţii cu bogăţia lor minieră şi metalică vor ajunge de sigur odată să trezească şi să desvolte însuşirile harnice ale rasei noastre, însuşiri pe care tot el le adăpostì, le ocrotì şi le păstră.

In scurte cuvinte, poziţia geografică a ţărilor române face din ele o regiune de trecere dela

clima continentală la cea mediterană, și dela Occidentul european la Orientul asiatic. Contraste și caractere de tranziție, lipsă de continuitate și modestie de proporții iată trăsăturile mai de seamă ale mediului nostru cosmic. Ele contribuiră în trecutul nostru să modeleze la fel înfățișarea sufletului nostru. Cu aceste caractere și trăsături, poziția noastră geografică fu de natură să desvolte mai mult însușirile noastre pasive și să păstreze ascunse pe cele active. In viitor, mediul nostru fizic pare, din potrivă, că va pune în joc aproape numai însușirile active, pozitive ale sufletului nostru.

CAP. XI.

REFORMELE INSTITUȚIILOR ROMÂNEȘTI ȘI URMARILE LOR PSICHOLOGICE

Recunoscut fiind că cea ce determină, mai hotărâtor, felul de a fi al caracterului unui popor este chipul cum se desfășoară activitatea lui, iar aceasta fiind determinată cu deosebire de institutuții, vom cercetà, sub acest titlu, cum se transformară și cum se desfășurară instituțiile cari guvernară societatea românească. In urma acestor cercetări, orcât de sumare, mai ușor ne vom puteà lămurì asupra caracterului nostru etnic, și mai ușor vom desprinde și ne vom explicà trăsăturile sub cari ni se înfățișează el astăzi.

Ne vom oprì și aici la înfățișarea problemelor în liniile lor cele mai generale, fiindcă cu chestiunile amănunțite ne vom ocupà în partea a treia a cercetărilor noastre.

Ințelegem prin instituții românești mai ales diferitele forme ale vieții juridice, economice și culturale ale Românilor. Ne vom ocupà prin urmare numai de transformările juridice, economice și cul-

turale, pe care le-a suferit societatea românească, în cele 3—4 veacuri din urmă. De altfel, legătura este strânsă între aceste trei forme de vieață socială, organizate fiecare în instituții corespunzătoare deosebite.

Intrebarea care trebuește să predomine în aceste probleme este desigur acea despre originile dreptului român.

Intr'adevăr, în anii din urmă, mai multe cercetări s'au făcut asupra originii ideilor juridice, cunoscute și practicate de Români. S'au emis pentru aceasta mai multe păreri și ipoteze.

După unii, în fruntea acestora este d-l Hașdeu [1]), ideile juridice, cunoscute de Români, sub forma de *obiceiul pământului*, sunt de origină romană, mai toate dacă nu chiar toate. Pentru alții, obiceiul pământului, sub toate formele lui, este cu totul strein de dreptul Roman. D-l I. Nădejde fiind de această părere, socotește că ideile noastre juridice ne scrise sunt de origină veche tracică [2]). Alții, în sfârșit, susțin că în bună parte dreptul vechiu român este de origină slavă, și este influențat de dreptul bizantin și indirect de dreptul roman. De această din urmă părere este d-l Dissescu [3]) și pare a fi fost M. Kogălniceanu.

Ne este peste putință a rezumà acì argumentele ce aceste școale aduc în susținerea tezelor

1) «Românul», 1868, No. dela 11 Maiu și următ.
2) Din dreptul vechiu român. Originile dreptului consuetudinar, Noua Rev. Rom., An. I, pag. 111.
3) Les origines du droit roumain.

lor. Vom face-o la locul cuvenit. Ne permitem însă a înfăţişà această grea problemă în lumina neîndoioasă a următoarelor consideraţii istorice şi sociologice, care s de natură a lămurì partea de adevăr aflătoare în fiecare din aceste ipoteze.

A ne închipuì, cu d-l Haşdeu, că dreptul vechiu român, obiceiul pământului este în totul de origină romană, este o naivitate. D-l Nădejde a dovedit, în chip îndestulător, pentru mai toate chestiunile vechiului nostru drept, că ele se deosibesc foarte mult de dreptul roman. Dânsul a arătat că obiceiul pământului la noi înfăţişează o fază întârziată din evoluţia dreptului, pe care Romanii, la cucerirea Peninsulei Balcanice, o trecuseră de mult timp.

Se poate sprijinì această demonstrare a d-lui Nădejde amintindu-se că vieaţa, pe care Tracii romanizaţi o duseră în Carpaţi şi Balcani, după ce năvălirile barbare sparseră şi împrăştiară oraşele şi vieaţa lor socială aşezată şi organizată, nu erà de loc de natură a mai îngăduì păstrarea instituţiilor juridice romane.

Intr'adevăr, vieaţa Românilor, timp de 4—5 veacuri împrăştiată în ascunzătorile munţilor, redusă la cele mai simple şi sărăcite raporturi, nu puteà să se mai desfăşoare după tiparele juridice ale vieţii civilizate din oraşe, cari putem presupune că erau regulele de drept roman. Raporturile astfel simplificate şi reduse făcură că multe din vechile reguli juridice nu mai erau potrivite cu ele, şi, ca atare, acestea nu se mai întrebuinţară, dispărură cu timpul din practică, şi peste

câtăva vreme încă, pieriră de sigur din amintirea oamenilor.

Este lucru foarte cunoscut în sociologia contimporană că regulele juridice sunt expresia cea mai fidelă a vieţii sociale a unui popor, şi că dreptul este oglindirea cea mai exactă a raporturilor dintre membrii societăţii. Când se schimbă felul de vieaţă al unui popor, când se distruge structura lui, şi se sărăcesc raporturile dintre oameni, tiparele activităţii lui, regulele şi noţiunile lui juridice dispar, se schimbă şi apar altele potrivite cu noile condiţii de vieaţă socială,—icoană credincioasă a acestora. Ar fi fost monstruos ca Românii desorganizaţi, fugari în munţi să păstreze legislaţia complicată şi savantă a societăţii romane civilizată, complicată şi bine organizată. Noul lor mod de vieaţă necesită o legislaţie patriarhală, foarte simplă şi noţiunile de drept roman avură să degenereze, să regreseze până a se potrivì cu noua formă de vieaţă socială, aşà de mult încât alăturându-le cu ce au fost în timpul normal să nu le mai poţi recunoaşte.

Urmează oare de acì că în temelia dreptului nostru vechiu nu este dreptul roman? Nicidecum. A o afirmà este o erezie. D. Nădejde a afirmat-o însă şi a emis ipoteza ingenioasă că vechiul nostru drept este de origină tracică. A emite această părere este a pierde din vedere cu desăvârşire legătura foarte strânsă ce există între structura vieţii sociale şi sistemul juridic ce trebue să guverneze societatea. Atât Dacia, şi cu atât mai mult Moesia şi toată Peninsula Balcanică, care fu, mai ales aceasta din urmă, continuu sub Romani,

timp de 5—6 veacuri, deveniseră societăţi prea complicate, prea civilizate, căci fuseseră cu totul romanizate, pentru ca dreptul Roman să nu fi pătruns adânc structura acestor societăţi şi să nu fi alungat cu totul vechile rudimente de drept tracic, cum va fi fost şi cât va fi fost el. De fapt, nici nu se mai poate închipuì că un drept tracic original să se fi menţinut şi să fi străbătut neatins epoca romană. A presupune că vechiul nostru drept este tracic este o ipoteză prea ingenioasă şi prea fantezistă.

Aceasta nu distruge de loc argumentarea d-lui Nădejde, care dovedeşte că obiceiul pământului se deosibeşte de dreptul roman. Este chiar foarte exactă observarea d-lui Nădejde că vechiul nostru drept este o fază înapoiată a desvoltării juridice, fază pe care Romanii o trecuseră încă de mult. Lucru se explică de minune. Românii respândiţi în munţi, în grupuri meschine, sărace şi ducând o vieaţă de păstori mai mult, se înfăţişau, ei înşişi, într'o fază socială inferioară, înapoiată, şi organizaţia lor juridică nu puteà fi nici ea decât înapoiată. Fiecare fază de desvoltare a unei societăţi îşi crează spontan organismul ei juridic potrivit, sau îl împrumută dela vecini şi-l potriveşte cu condiţiile ei.

Dovada că acest obiceiu al pământului este o degenerare a dreptului roman, şi nu o formă rudimentară tracică, stă în faptul că termenii cei mai expresivi şi cei mai esenţiali ai dreptului nostru sunt romanici, latini. Astfel, după cum am văzut dejà, cuvintele: *lege, judecată, drept, nedrept, judeţ, judeciu, parte, jurat, jurător,* cuvinte foarte

vechiu, foarte înrădăcinate în limba noastră, dovedesc că temeiul vieţii noastre juridice a fost fără întrerupere romanic. Dacă noţiunile noastre juridice s'au simplificat, s'au redus, s'au schimbat şi multe au pierit în timpul de restrişte, a fost firesc ca să mai împrumutăm dela alte popoare, atunci când am avut nevoe, atunci când am început din nou o vieaţă socială aşezată, liberă şi desvoltată. Dar tot ce s'a împrumutat s'a altoit pe tulpina juridică romană, de a cărei păstrare mărturisesc convingător noţiunile foarte vaste ale cuvintelor amintite.

Ar fi de altfel absurd să ne închipuim că poporul român a pierdut toată bogăţia sa juridică romană, atunci când păstrează cea mai mare parte din comorile graiului roman; şi să ne închipuim că în schimb păstrează în întregime rudimentele de drept tracic, atunci când s'au perdut din limba noastră până aproape orce urmă din graiul Tracilor.

Dupe cum s'a zis că dreptul este oglindirea vieţii sociale organizate, tot aşà s'a mai zis că graiul vorbit al unui popor este icoană externă a mintalităţii lui, a vieţii lui lăuntrice. Pe de altă parte, se ştie că vieaţa sufletească a unui popor este şi ea ecoul fidel al vieţii sale sociale. Modul cum este organizat spiritul şi caracterul unui popor reproduce şi oglindeşte forma şi structura societăţii pe care el o formează. Şi atunci este învederat că limba grăită de un popor, ca şi regulele juridice ce-l guvernează, sunt două oglindiri deosebite ale vieţii sale sociale, sunt două icoane în care aceeaşi vieaţă socială a poporului se înfăţişează sub forme sau aspecte deosebite. Este o

legătură foarte firească între graiul vorbit și regulele juridice dintr'o societate. Dreptul unui neam este în funcțiune de vocabularul grăit de acesta. Dacă limba Românilor este esențialmente romană, fără îndoială că și temeiul vechiului nostru drept este, în cea mai mare parte, de origină curat romană.

Conexiunea firească dintre graiul unui popor și regulile de drept ce-l guvernează este de natură ca să ne ajute să deslegăm mai departe problema originilor dreptului român. Este destul, pentru aceasta, să ne întrebăm, limba Românilor este ea curat latină, sau elemente străine intră în mare număr în compoziția ei? Cari sunt aceste elemente și de unde ne vin?

La această întrebare răspunsul vine dela sine: în limba română aproape două treimi din cuvinte sunt slave. Pe urmele acestui indiciu filologic sigur ajungem deadreptul la ipoteza foarte verosimilă a d-lui Dissescu.

Am văzut, în alt capitol, că Slavii din pricina acelorași năvăliri barbare, cari sparseră societățile daco — și traco-romane și risipiseră pe Români prin munți, Slavii luaseră și ei calea munților și pe alte suișuri ajunseseră pe Români din urmă, pentru a duce o vieață împreunată o bună parte de vreme. In așà condiții, Românii trăiră alături de Slavi, împrumutară dela aceștia multe cuvinte în locul acelora pe cari le pierduseră din patrimoniul lor lexic latin, și, fără îndoială, găsiră la dânșii mai multe idei și obiceiuri juridice, cari le conveneau din cauza simplității lor patriarhale

mult mai mult decât savanta legislaţie romană pe care o cunoscuseră altădată. Odată cu tezaurul de cuvinte luat dela Slavi, Românii au luat desigur mai multe norme şi obiceiuri juridice, pe cari d-l Dissescu cel dintâiu le-a presimţit de origină slavă, şi a căror origină a stabilit-o dânsul neîndoios printr'un studiu comparativ în interesanta şi sugestiva sa monografie: *Les Origines du Droit Roumain*. Convingerea despre origina slavă a unei bune părţi din vechiul nostru drept nescris se întăreşte şi mai mult, dacă ne gândim şi la aceea că, după cum am mai arătat, ideia de stat şi cea mai mare parte din organizaţia statului a fost luată de Români dela Slavo-Bulgari. Atât instituţia şefului statului, voivodatul, cât şi dregătoriile boierilor şi cnezatele sunt de origină slavă. Statul fiind, mai propriu zis, sistemul organizator al societăţii, iar regulile juridice fiind expresia structurii societăţii, este învederat că dreptul unui popor este în deosebi oglindirea organizării Statului. De unde ne-a venit noua ideie de Stat de acolo ne-au venit desigur şi regulile juridice cele mai precise şi lămurite coprinse în obiceiul pământului.

De altfel, cuvintele: *obiceiu, pravilă, ocol, plasă, staroste, gloabă, zestre* sunt cuvinte de origine slavă, cari ne dau prin ele însăle o idee despre împrumuturile juridice ce-am făcut dela Slavi. Ar fi chiar absurd să presupunem că atunci când am împrumutat dela Slavi două treimi din vocabularul nostru, să nu fi luat proporţional şi din obiceiurile lor juridice.

Dacă ne reconstruim în minte, cu ajutorul unei oarecare doză de închipuire și de logică sau de bun simț, ce puteà fi vieața Românilor în munții Carpați sau Balcani, ușor ajungem să ne putem face o idee aproximativă de resturile juridice romane și de împrumuturile slave.

Să încercăm.

O vieață de fugari răspândiți în munți, cu turmele de vite, și retrăgându-se dinaintea năvălitorilor, puteà ea îngăduì păstrarea proprietății imobile și prin urmare a noțiunii dreptului de proprietate riguroasă, individuală și exclusivă: *jus utendi et abutendi?* Ar fi absurd să ne-o închipuim. Ce imobile puteà aveà acești români mobili, nomazi, cari au trăit 5—6 veacuri o vieață rătăcitoare, precum o mai trăiesc și azi o parte din ei în munții Pindului și prin munții Carpați? Moșii? Case? Moșiile lor sunt munții, iar munții, inaccesibili cum sunt, nici azi și niciodată nu se pot împărțì și stăpânì individual. Casele sunt acele stâne păstorești, a căror poezie și farmec cadrează rău cu *jus utendi et abutendi*. Prin urmare, felul de vieață la care fură reduși Românii le făcu cu neputință noțiunea proprietății imobilelor pe care o cunoscuseră mai înainte. Proprietatea lor fiind munții mari, inaccesibili stăpânirii individuale, erà firesc ca să se nască în obiceiurile Românilor noțiunea proprietății devălmașe între rude, frați, veri, etc. Aduși cu sila îndărăt la practica propretății deavalma, și în atingere cu Slavii, care aveau dela începuti acest obiceiu juridic, fără îndoială că Români pierdură noțiunea proprietății romane și împrumu-

tară pe aceea a Slavilor, sau o formă de proprietate care seamănă cu *zadrugele* și *verfele* Sârbilor.

In așà condiții, ce puteà fi încă noțiunea proprietății la Români? Singura proprietate a Românilor, în aceste vremi, nu erà decât cea mobilă și mobiliară: oile, caprele și uneltele de cea mai primitivă formă.

Natura noțiunii de proprietate mobiliară și imobiliară nu se poate trădà mai bine decât în actul vânzării și în acela al moștenirii. Vânzarea imobilelor, după obiceiul pământului, nu puteà fi de sigur după formele stricte romane, ci vânzătorul trebuià să ia consimțământul mai întâiu al fiilor săi, apoi al rudelor de sânge, frați, nepoți. De acì dreptul de *protimis*, adică dreptul rudelor de a anulà vânzarea făcută fără consimțământul lor sau fără să-i fi întrebat vânzătorul, drept care, iarăși, nu există la Romani.

In privința vânzării lucrurilor mișcătoare: oi, capre, boi, cai, actul fiind din cale afară de simplu, forma de pe care se face este aproape internațională, neputându-se face în mai multe feluri. Există totuși oarecari mici formalități amănunțite, care se întâlnesc la Români și cari reproduc fidel formalitățile de detaliu, pe care vechii Romani le observau în actul vânzării.

Aceste mici formalități sunt *datul mânii* și *aldămașul*. Este cunoscut că la Romani orce vânzare erà însoțită de ceremonia tăierii unui porc, în coasta căruia se înfigea cuțitul. Românii păstrează și azi obiceiul de a sublinia actul vânzări printr'un prânz, la care se taie vre-o pasăre, și la care mai ales se bea. De asemenea, *darea mâinii*

odată făcută, vânzarea este terminată și consacrată. Aceste mici practici juridice într'adevăr se puteau păstrà la Românii din munți, de acea le și găsim până azi.

Mai interesant este însă de văzut dreptul de moștenire după obiceiul pământului. El va trădà și mai ușor origina obiceiurilor noastre juridice. Dacă avem în vedere moștenirea directă a averii mobile, neapărat că dreptul de moștenire erà ceea ce erà noțiunea de proprietate ea însăși. Fiind deavalma proprietatea, tot așà trebue să fie și la descendenți. Că n'a existat testament în vechime la Români, lucrul este foarte explicabil, n'aveau în general ce lăsà prin testament. De când însă se desvoltă și la noi o vieață socială, testamentele au început să apară. Iar dacă este vorba de moștenirea *ab intestat* și în deosebi a averii mișcătoare, singura cu putință pe vremuri, lucrul este limpede și sigur, moștenirea după obiceiul pământului erà egală între frați și surori, firește ținându se socoteală de ceea ce luase ca zestre. După cum foarte judicios observă d-l Nădejde, «nedreptățirea fetelor la moștenire, nu este luată din dreptul bizantin, nici din obiceiul pământului, ci este o influență a dreptului feudal european» [1]). Obiceiul pământului, cel puțin este sigur aceasta pentru averea mobilă, consacră principiul roman al egalității dintre frați și surori. Negreșit că faptul moștenirii este cevà care s'a putut păstrà și în vieața nomadă de păstori a Românilor retrași în munți, și acest act juridic erà firesc și logic să se păstreze

1) Din dreptul vechiu român.

sub forma lui juridică romană. Din potrivă, moștenirea prin testament, fiind un act prea complicat cu o sumă de formalități, și având mai ales în vedere averile imobile, erà lucru cu neputință în condițiile de traiu ale Românilor retrași în munți. Ideia egalității moștenitorilor, fără deosebire de sex, ideie pe care Românii o aveau adânc înrădăcinată dela Romani, s'a generalizat și s'a impus și la moștenirea averii imobiliare, *ab intestat* sau testamentară, atunci când proprietatea, evoluând cu vieața noastră socială, se individualiză și luà dela bizantini forma moștenirii testamentare.

«In moștenirea *ab intestat* constatăm, în cele dintâiu veacuri ale principatelor, atât la Românii din țara Făgărașului, cât și la cei dintre Sava și Drava, că nu se făceà deosebire între moștenitori nici după sex, nici după întâiu născut sau mezin, ci erà cea mai desăvârșită egalitate». Tot d. Nădejde observă că «faza aceasta ce o găsim vie la Români, în veacul al XIV-lea, n'o mai aflăm în cele mai vechi documente privitoare la Celți, Germani, Slavi. Avem pricini de a crede că suntem în fața unei moșteniri trace, la care familia patriarhală cu predominarea fiilor nu apucase încă a se întemeià bine».

Adevărul este că d. Nădejde merge prea departe. Dânsul scapă din vedere că dreptul nu este cevà care să se poată osifica, și să continue astfel independent de condițiile vieții sociale în care el se desfășoară. Vieața socială ià totdeauna formele juridice care-i convine și ar fi bizar ca aceste forme, atât de arhaice ca cele amintite de d. Nădejde, să nu fi dispărut dela Geto-Dacii din Balcani, în

timpul celor 6—7 secole ale perioadei romane. Mai logic este să presupunem că principiul roman al egalității moștenitorilor fără considerație de sex, principiu păstrat sub forma moștenirii averii mișcătoare, se impuse mai târziu și la moștenirea proprietății imobiliare, când aceasta devenì posibilă, în regimul vieții sociale românești organizată în stat. Rămâne însă stabilit, potrivit observărilor d-lui Nădejde, că dreptul de moștenire nu este luat dela Slavi.

Ce alte raporturi sociale mai simple mai puteau păstrà Românii în munți, din vieața romană sau romanizată, pe care o cunoscuseră în provinciile Moesiei și Daciei? Fără îndoială căsătoria este încă unul din acele acte juridice generale, pe cari, în orce condiții s'ar găsì o societate, nu le poate pierde. Or tocmai actul căsătoriei îl găsim la Români, în obiceiul pământului, aproape identic cu cea ce erà la Romani. Intr'adevăr, două din formele cele mai obișnuite de căsătorie la Romani, prin *răpire* și prin *frângerea turtii* pe capul perechei tinere, se găsesc și azi la noi la sate, și aceste obiceiuri sunt foarte respândite la munți. In deosebi formalitatea răpirei, simbolizată prin călăreți sau nuntași și tălmăcită în orațiile de nuntă (orație este cuvânt latin curat) reproduce fidel formalitățile nunței la Romani. Chiar numărul de 6 al călăreților reproduce numărul celor 5 martori, plus unul *libri pende* cum se obișnuiau la Roma.

Pentru restul de obiceiuri juridice, foarte reduse, dealtminteri, cari se coprind în obiceiul pământului, fără îndoială că cele mai multe sunt luate dela

Slavi, după cum foarte lămurit și convingător ne-a dovedit-o d-l Dissescu în lucrarea amintită. Pentru a cità, spre pildă, pe cele mai însemnate, amintim acì că răscumpărarea pedepsii prin bani este de origină germano-slavă. De asemeni tot de origină slavă trebue să fie și respunderea solidară pentru o crimă făptuită pe teritoriul unui sat. Insă împrumuturile slave cele mai numeroase par a fi în domeniul procedurii. Acì instituția *jurătorilor* este fără îndoială luată dela Slavi, căci se găsește în toate țările locuite de Români, chiar când n'au avut atingere cu Germanii, cari o cunoscuseră ca și Slavii. Acelaș lucru se poate zice despre *duelul juridic,* așà zisele *ordalii,* cari se găsesc adesea în trecutul poporului nostru, și care n'au fost cunoscute la Romani.

* * *

Odată lămuriți asupra originii instituțiilor noastre juridice și economice, să cercetăm pe scurt schimbările și transformările ce ele au suferit, precum și mai ales urmările psichologice ale acestor transformări. Ne oprim un moment numai la instituțiile juridice și economice, în urmă vom cercetà urmările psichologice ale transformărilor instituțiilor noastre culturale.

Cum este învederat că dreptul este în deosebi organizarea vieții sociale, sub aspectul ei economic, și că instituțiile juridice merg paralel cu cele economice, să cercetăm mai întâiu transformările suferite de instituția proprietății la Români și de raporturile dintre proprietate și țărani. Aceasta

este de altminteri chestiunea precumpănitoare din desvoltarea noastră socială și economică.

Proprietatea solului se leagă cu chipul de administrare al satelor, și dela natura și modalitatea proprietății atârnă legăturile dintre ea și brațele muncitoare ale țăranilor. Dela transformarea proprietății au decurs de regulă celelalte transformări.

Ca pretutindeni și la noi, dela începutul înfiintării statelor române și până la Regulamentul Organic, Domnul se socotea stăpânul țării întregi, el aveà *dominium eminens*. «Dovadă, zice d-l I. Nădejde, sunt toate actele de danie, prin care voivozii declară că dau și dăruesc și ei moșii de multă vreme stăpânite» [1]). In afară de această stăpânire nominală a țării întregi de către Domni, se formă marea proprietate, a cărei formație evolutivă poate fi, pe scurt, înfățișată în chipul cum urmează.

Marea proprietate avù dela început două și mai exact trei obârșii: daniile către boieri și mânăstiri, chinezatele și vânzările.

In ce constau daniile? Când un Domn dăruià un sat unui boier sau unei mânăstiri, nu-i cedà prin aceasta plina proprietate a moșiei, ci dreptul de a încasà diferitele impozite, dijme și venituri domnești, adică cea ce Domnul însuși aveà drept să ià dela locuitorii satului dăruit sau închinat. Proprietatea boierilor asupra satelor și moșiilor, ce li se dăruiseră de Domni, se reduceà numai la acea că veniturile în formă de dări, dijme ori

1) Op. cit, p. 131.

slujbe, pe care le luà de drept Domnul, și erau cedate boierilor drept răsplată pentru servicii aduse. Această proprietate din această obârșie nu erà decât un fel de *beneficium*, un uzufruct. «Boierul reprezintà în sat pe Domn și se folosià de toate veniturile și foloasele ce nu-și oprise Domnul anume», căci în multe documente Domnul spuneà «că dă tot afară de cutare și cutare dare, de cutare și de cutare venit» [1]).

Aceste mari foloase ale proprietății uzufructuare se deosibeau, la început, prin acea că ele nu erau păstrate de boieri, nici chiar în tot cursul vieții lor, cu atât mai puțin fuseseră ele ereditare. Cu timpul însă, boierii ajunseră, reușiră să le aibe chiar ereditare, «împlinind niște formalități și cheltuind cevà bani pentru înoirea daniilor și confirmare... însă cu cât ne apropiem de vremurile noastre cu atât proprietatea devine mai sigură». Drepturile boierilor se măriră în acelaș timp; domnul cedà boierilor sau mânăstirilor până și dreptul de a judecà, și pe acela de a incasà amenzile și gloabele. Cum tot ei încasau și birul, ne găsim, cu acest fel de proprietate, în plin feudalism introdus în țările românești.

Ce erà proprietatea cnezilor și a *panilor* sau *jupanilor?* Cnezii sau jupanii, înainte și la începutul înființării statelor române, erau stăpânitorii și în acelaș timp administratorii și judecătorii satelor. Ei alcătuiau aristocrația locului, și erau sau originari, procedaseră întemeierea statului, sau erau reprezentanții Domnilor, prin care aceștia admi-

1) Nădejde, pag. 108

nistrau satele. Adesea erau numiţi sau numai confirmaţi de Domni.

«In vremea când Domnii administrau satele prin juzi sau cnezi, condiţia vecinilor (sătenilor) erà mai uşoară, şi în acea perioadă trebue să fi fost generală numai dijmuirea, cărăturile şi slujba militară, zile pentru cărături se vor fi început mai târziu»[1]. Proprietatea cnezilor sau juzilor, care s'a putut păstrà, a evoluat şi ea de sigur ca şi proprietăţile dăruite de Domni boierilor şi mânăstirilor. Cu timpul cnejii se transformară în boieri sau răzeşi.

Care erà acum natura proprietăţii câştigate prin cumpărături? Moşnenii sau răzeşii, adeseaori chiar dintre cnezi şi boieri, ajunseră, cu timpul, din pricina relei stări generale a ţării, să fie nevoiţi a se vinde cu ocinile sau velniţele lor vreunui boier şi să se facă vecini.

Sate întregi au căzut în stare de *vecinie* «din pricină că Domnul le puneà un bir mare de oaste şi satul nu-l puteà plătì. Asemenea cazuri sunt multe la Mihaiu Viteazul»[2]. Satele, cnezii şi boierii nevoiţi să-şi vânză moşiile, «dau proprietatea rezervându-şi însă posesiunea de fapt a unei părţi de pământ trebuincioasă pentru existenţă»[3]. De cele mai multe ori această vânzare nu se face nici pe bani ci pe protecţie şi pentru scutire de bir[4]. In schimbul acestei protecţii şi scutiri, moşnenii, satele ce se vindeau, aveau să plătească cumpă-

---

1) Nădejde, op. cit., p. 120.
2) Ibid., p., 122.
3) C. Dissescu. Condiţ. propietăţei în România, 1889, p. 9.
4) Ibid.

rătorului lor anume dijmă sau să-i facă anume servicii.

Cea ce caracterizează deci proprietatea mare, venită pe oricare din cele trei căi arătate: fie prin danie, fie prin cnezat sau cumpărare, este că dreptul proprietarului nu este desăvârșit. Sătenii după moșiile dăruite sau cumpărate nu pierdeau în fond, dreptul lor de proprietate pe aceste moșii, ci vânzarea sau dania constà ca ei de acì înnainte să plătească boierilor anume dări sau dijme. Aceasta-i atât de adevărat, încât boierii nici n'aveau dreptul să gonească pe țăranii de pe moșiile ce li se făcuse danie. Țăranii aveau un drept efectiv asupra pământurilor ce locuiau. Boierii nici nu puteau vinde pământurile și a le despărțì de țăranii cari le locuiau.

Cu timpul însă, soarta țăranilor după atari moșii se îngreună foarte mult. Domnii, cari la început prin actul dăruirii unui sat cedase boierului drepturile lor de a mai strânge dări dela acel sat, uitară aceasta și cu timpul puseră din nou bir pe țăranii dăruiți [1]). Aceasta făcù ca și boierii să uite origina drepturilor lor și să se considere proprietari absoluți. Boierii măriră și ei dijmele și dările ce trebuiau să împlinească țăranii, încât aceștia căzură în starea de degradare a unor adevărați robi. Din această pricină, țăranii căutară să părăsească casele și pământurile, spre a căutà aiurea condițiuni mai bune.

Atunci intervine însă o schimbare în condiția

1) A. V. Gâdei: Istoria socială a țărănimii noastre, 1904, p. 29.

proprietății, care a fost o adevărată revoluție economică și un adevărat dezastru pentru țărani. Dreptul de proprietate al țăranilor, în moșia boierului, drept care se mai păstrà prin acea că el nu puteà fi gonit după moșia ce locuià, se întoarse cu totul împotriva țăranului și — precum am văzut într'un capitol precedent — devenì obligație de a fi legat de pământul locuit, de a nu puteà să-l părăsească spre a se duce după mai bune aiurea, și de a fi adus îndărăt și ținut cu sila pe pământul care nu-i procurà decât sărăcie și mizerie. Aceasta este practica juridică, care se stabilise înainte de Mihaiu Viteazul, și pe care acesta o confirmă și o consfințì prin actul faimos al său care sună: «cum fiecare țăran, pe unde va fi, să fie veșnic unde se află».

Până aici țăranul aveà un drept efectiv asupra moșiei boierului, de acum încolo moșia boierului are un drept asupra țăranului; până acì pământul erà oarecum aservit brațelor țăranilor, de acì înainte brațele țăranilor sunt aservite pământului. Aceasta însă numai de fapt, căci de drept boierii rămaseră mereu obligați să deà din moșiile lor destul pământ de cultură țăranilor așezați pe dânsele.

Stăruințele boierilor vor fi însă ca să poată obține și de drept proprietatea deplină și exclusivă asupra moșiilor lor. «Lupta cea mare, zice d. Nădejde, în veacul al XVII-lea, al XVIII-lea și al XIX-lea, e pentru zilele de muncă și pentru prefacerea boierilor în proprietari absoluți ai pământurilor ce aveau în stăpânire veșnică». Proprietarii voiau să considere pe țărani simplii chiriași

ai pământurilor lor, la cari n'ar aveà nici un drept țăranii. Acest principiu fu într'adevăr obținut pe hârtie, chiar în legea lui Caragea, 1815. Regulamentul Organic și legea lui Știrbey din 1851 îl întăriră din nou, fără rezultat însă, căci legea din 1864 puse capăt acestor încălcări din partea boierilor, declarând pe țărani proprietari, cu drept deplin, peste moșiile boierești pe care le locuiau și le cultivau. O adevărată revoluție economică dete la 1864 țăranilor cea ce revoluția întâmplată sub Mihaiu Viteazu le luase.

Rezumând această evoluție a proprietății pământului o observare se impune stăruitor. Soarta țăranului român fu absolut aceea a țării lui. Când țările române căzură sub Turci, țăranii pierdură neatârnarea și căzură sub boieri în stare de rumânie sau vecinie, iar când țările române ajunseră să se libereze de Turci, cea ce se întâmplă pe la jumătatea veacului trecut, țăranii români scăpară și ei deiobăgie și clacă și deveniră oarecum proprietari neatârnați. Dovadă neîndoioasă că starea lăuntrică a țării și raporturile dintre membrii societății atârnà cu desăvârșire dela raporturile ce legau țara cu puterile vecine.

Rămâne să vedem acum, iarăși pe scurt, cum s'au transformat raporturile dintre proprietar și dintre țărani, în decursul acestor transformări ale proprietății?

Un lucru este sigur, că în vremile cele vechi, înainte de Mihaiu Viteazul, nici un document nu ne amintește că țăranii s'ar fi plâns contra boierilor stăpâni ai moșiilor dăruite de Domni. Con-

dițiile țăranilor erau atunci ușoare; dările către Domni sau boieri nu erau grele; cu timpul se îngreunară însă căci țăranii ajunși *rumâni* sau *vecini* trebuiau să achite dări și către boieri și către Domni.

Rumânia sau vecinia apare în țările noastre în a doua jumătate a veacului XVI-lea [1]). Cu rumânia, documentele au și început a vorbì despre nemulțumirile țăranilor pentru condițiile de muncă ce li se impusese. Starea lor înrăindu-se mereu, cu timpul, mai ales când boierii și mânăstirile uitară valoarea drepturilor cedate lor pe moșiile ce li se dăruise sau pe care le cumpăraseră, dijmele și munca ce se cereà țăranilor ajunseră nesuferite. Țăranii căzură tot mai afund în degradare și ajunseră uneori în condiția țiganilor, putând fi vânduți fără pământ, după cum ne o dovedește un document de pe la 1646.

Interesant este că înainte de secolul XVII-lea nu se întâlnesc documente, care să amintească de cantitatea de dijmă și de munca ce țăranii făceau pentru boieri. Dijma trebuie să fi fost atunci cea ce ea a fost mai târziu. In veacul al XVII-lea și al XVIII-lea, vedem însă ca pe lângă dijmă țăranul, devenit rumân, ajunsese să fie obligat a muncì boierului *fără soroc*, adică atât cât va puteà el sau cât îi va trebuì boierului. Se vede de acì resunetul imediat ce-l avù asupra raportului dintre brațe și pământ revoluția economico-socială dezastruoasă pentru țăran, pe care o consfințise Mihaiu Viteazul. Indată ce proprietatea ajunse absolutistă,

1) Nădejde, op. cit., pag 120.

în fapt, condiţiile de muncă ale ţăranilor se îngreunară peste puterile lor.

Iată cum mustră pe boierii răi şi egoişti, chiar un domn venetic ca Const. Duca, pe la 1695: «Cu păcat este să robeşti pe fratele tău căci păgânul îşi cumpără robi pe bani şi în al şaptelea an îi iartă, iar alţii şi mai curând le dau slobozenie; iar tu eşti creştin şi neluându-l pe bani, şi fiind creştin ca şi tine, tu vrei în veci să-l vecineşti».

In aceste condiţii se sbătură ţăranii fără ca să poată scăpà, până la Const. Mavrocordat, când într'adevăr, starea lor devenind cu totul nesuferită şi ameninţând să-i înghită mizería, se încercă o nouă transformare: liberarea ţăranilor din rumânie.

La 5 August 1746, Const. Mavrocordat «obţinù dela boieri desrobirea tuturor sătenilor rumâni, care aveau să se răscumpere, plătind fiecare stăpânului său câte 10 lei de cap, «şi cu voie de va fi stăpânului său şi fără voie». Mavrocordat fixează chiar şi zilele de muncă, odată la 24 pe an, altă dată la 12. In Moldova rescumpărarea aceasta se făcù la 1749, în locul robiei rumânilor Mavrocordat dete boierilor *scutelnicii*, cari aveau să deà boierilor dările pe care până acì le dau statului, adică Domnului.

Pentru săteni, zice d-l Gâdei, reforma a fost numai un câştig moral, căci s'au liberat din starea de jumătate robie în care se aflau [1]). Economi-

1) Op. cit., p. 33.

ceşte, soarta lor nu s'a îmbunătăţit cu aproape nimic. Şi erà firesc, deoarece natura proprietăţii rămăsese aceeaş, absolută ca mai înainte.

Deşì s'a fixat «un nart» la 12 sau 24 de zile, ţăranii, zice un document din 1775, «au urmat robi ca mai înainte, căci pentru una din cele 12 sau 24 de zile li se cereà şi erau obligaţi la o muncă pe care n'o puteau face nici în 3—4 zile. Gr. Calimah fixează, la 1761, în urbariul său, cantitatea de muncă ce trebuie făcută într'o zi. Acelaş lucru îl face şi Al. Moruzi la 1805. Abuzurile ce se făceau cu aceste legi ajunseră acolo, că, la suirea pe tron a lui Alexandru Ipsilante, ţăranii lucrau boierilor tot «fără soroc». Acesta introduce din nou nartul de 12 zile, împărţite pe anotimp. Legea lui Caragea fixează aceste zile între 10—20. Regulamentul Organic consacrà proprietatea absolută şi exclusivă a boierilor, consideră pe ţărani ca chiriaşi liberi, fixà şi tradiţionalele zile de muncă în număr de 12, şi munca ce trebuià făcută în aceste zile, precum şi cătimea de pământ ce boierul erà obligat să deà ţăranilor spre cultivare. Nu voiu examinà acì amănunţit aceste noi condiţii ale Regulamentului, voiu cità pe d-l Xenopol, care a făcut analiza comparativă a condiţiilor din regulament cu cele anterioare.

«După regulament, zice d. Xenopol, munca este mai grea în realitate, deşi în aparenţă se arată mai uşoară, căci nartul ei numai este hotărât, ca după hrisovul din 1805, pe an, ci se dispune câtă muncă omul are să îndeplinească pe zi, deşi ea niciodată nu poate fi lucrată în decursul unei

zile, ci are nevoe de 4—5 zile»[1]). Intrucât privește întinderea de pământ ce se dă țăranilor spre cultură, tot d. Xenopol ne spune următoarele: «Dacă comparăm întinderea de pământ încuviințată țăranului de Regulament cu aceea ce o aveà după hrisovul din 1805, găsim că *ea a fost redusă prin noua legiuire la mai puțin de jumătate*»[2]). Inrăirea stării țăranilor n'ajunse însă maximul ei nici cu Regulamentul Organic. Culmea decăderii soartei țăranilor trebuia s'o consacre legiuirea lui Știrbey din 1851. «Legea din 1851, zice d. Nădejde, dă clăcașilor numele de arendași și trage încheierea că pot fi oricând alungați de stăpâni. Tot odată legea sporește munca țăranilor desființând și drepturile de mutare respectate de Regulamentul Organic». După cum se știe, legea dela 1864 pune capăt mizeriei și decăderii progresive a țăranilor, declarându-i proprietari pe pământurile locuite și cultivate de ei, având a răscumpără claca ce datorau proprietarilor. In schimb țăranii perdură, cu aceasta, toate drepturile vechi nominale ce mai puteau aveà asupra moșiilor boierești, cari altă dată fuseseră proprietatea lor și le scăpaseră din mâini din pricina vremilor de restriște și prin daniile Domnilor.

Ne mai rămâne acum să înfățișem, foarte pe scurt, transformările și revoluțiile juridice urmate paralel în cursul revoluțiilor și reformelor economice ce văzurăm.

---

1) Istoria Românilor, vol. VI, pag. 121.
2) Ibidem, pag. 123.

Cea ce domină și caracterizează vieața juridică a Românilor, dela chiar întemeierea țărilor române, este lupta, duelul dintre obiceiul pământului și noțiunile juridice scrise ce căutau să pătrundă și să ià locul vechiului nostru drept. Aceste noțiuni juridice scrise ne veniră la început sub forma slavă. Chiar din secolul al XVI-lea găsim în țară trei pravile scrise în slavonește: «una datată din 1578, a fost regăsită în mânăstirea Putna; alta, din anul 1618, în mitropolia din Suceava; o a treia, din 1636, în mânăstirea Bistrița. Dispozițiile acestor trei pravile sunt împrumutate din dreptul bizantin» [1]).

In veacul al XVII-lea avem alte trei pravile ale lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu. Mateiu Basarab puse să se traducă din slavonește, mai întâiu pravila mică, la 1640, și pravila cea mare, la 1652. la 1646 apărù la Iași pravila lui Vasile Lupu. «Cuprinsul acestor diferite culegeri de legi privește mai mult biserica, canoanele și hotărârile bisericești».

Cum se explică această luptă între vechiul drept nescris și între regulele juridice scrise, cari tindeau să pătrunză la noi?»

Cunoscută fiind simplitatea și sărăcia normelor coprinse în *Obiceiul pământului*, fără îndoială că vieața socială a Românilor, desvoltându-se și complicându-se cu timpul, caută să debordeze cadrele restrânse ale acestor norme, după cum la Roma cadrul legilor celor 12 table aveà să fie în curând debordat de dreptul pretorian. Pentru cea ce nu puteà fi regulat de obiceiul pământului, Românii căutară să împrumute la vecini. Ei luară dela

1) Dissescu, Orig. du droit roumain, p. 26.

Slavi dreptul bizantin scris. In deosebi, prescurtarea de drept bizantin a lui Hermanopol erà în aplicare câte odată la Români. Dreptul bizantin scris coprindea mai mult decât cea ce trebuia Românilor; erà un complex prea coprinzător și nepotrivit cu starea și firea lor. De acea, el rămase mult timp scris numai pe hârtie și nu putù pătrunde în practica Românilor nici după Mateiu Basarab, afacerile și neînțelegerile având a se regulà și atunci după cum are obiceiul locului. Această stare de lucruri dăinui până pe la 1774, când Alexandru Ipsilante ocupă tronul Munteniei. Până la dânsul, duelul dintre dreptul bizantin, scris și introdus în pravilele noastre, și obiceiul pământului continua să agite și să turbure starea de lucruri fără ca să fi fost observat. Ipsilante însă observă relele ce decurgeau din această luptă ascunsă și inconștientă, și legiuirea lui «cerea să împace dreptul bizantin scris cu obiceiul pământului, lămurind când să se aplice unul și când altul, pentru ca din conflictul acestor două drepturi să nu tragă foloase asupritorii» [1]).

Acesta-i scopul și sensul pravilei lui Ipsilante, dar această pravilă nu-și atinse scopul. Dovadă de aceasta sunt legiuirile ulterioare ale lui Calimach și Caragea.

«Ținându-se trei întocmiri de pravilă, adică a obiceiurilor, a condicei lui Mateiu Basarab și a Romanilor, urmà a nu aveà nici o pravilă, căci obiceiurile, prefăcându-se în multe chipuri, adesea se împotriveau pravilelor romane, și acestea iarăși

1) Nădejde, Originea drept consuet. rom., p. 112.

unele fiind primitoare de două tâlcuri, altele cu totul împotrivitoare între ele, surpau una pe alta». «Nici legiuirea lui Ipsilante nu putuse înlocuì lipsa unei legislații scrise» [1]).

La această lipsă veniră să răspundă codicile lui Caragea și Calimach. Ce erau ele? «Ambii legiuitori întocmesc codicile lor de legi după chipul celor bizantine care le slujesc de model. Pe când însă legiuirea lui Caragea este o compilație mai originală, acea a lui Calimah nu este, în cele mai multe puncte, decât o traducere a condicii civile austriace, ce conține și dânsa dreptul Basilicalelor [2]). Cea ce este însă mai grav este că aceste condice fură scrise în grecește și rămaseră aproape necunoscute. Condica lui Calimah nu se traduse în românește decât după ordinul lui Kisselef, la 1833. Acea a lui Caragea fusese tradusă la 1819.

Legiuirile acestea schimbară desigur multe norme din vechiul drept român. Amintim acì, din cauza tendinței ei, o schimbare introdusă încă dela Ipsilante și păstrată de legiuirile Caragea și Calimah: excluderea fetelor înzestrate dela moștenirea averii părintești. Această schimbare nu este nici de origină bizantină; ea este o înrâurire a feudalismului austriac.

După legiuirile lui Caragea și Calimach venì reforma politico-socială și mai ales administrativă a Regulamentului Organic, care aveà în vedere «organizarea politică a Principatelor, după instruc-

1) Xenopol, VI, pag. 430.
2) Ibid, pag. 432.

ţiile ruseşti». Acest regulament este o primă încercare de a introduce la noi ideia statului constituţional reprezentativ, şi o organizare mai modernă a intereselor publice. Rezultatul final însă erà întărirea oligarhiei boierilor şi apăsarea claselor sărace. Boierii erau scutiţi, prin această legiuire, de plata birurilor, cari aveau să apase numai asupra clasei ţăranilor. «Legiferarea, alegerea Domnului, pensiile şi gradele superioare în armată erau păstrate numai nobleţei, cu înlăturarea desăvârşită a elementului ţărănesc. Cu alte cuvinte, boierii erau să tragă toate foloasele din noua organizare, iar ţăranii să-i ducă toate poverile». In privinţa alegerii Domnului, Regulamentul Organic a păstrat principiul electiv, dar a denaturat modul alegerii. «Domnul nu poate fi ales decât dintre cei 15—20 de boieri puşi în vârful piramidei nobiliare şi la alegerea lui se poate zice că iau parte numai boierii, întrucât din 150 deputaţi numai 27 reprezintă clasele de jos» [1]), în cari ţăranii nu intră deloc.

Nu stăruim asupra convulsiunilor de reforme, încercate la 1848, nici asupra reformelor lui Ştirbey, cari sunt mai mult administrative şi n'au mare însemnătate. Nu tot astfel este însă cu tratatul din Paris, care, în trăsături foarte largi, hotărî destinele ţărilor româneşti. Se ştie că tratatul de Paris fu temeiul pe care se organizară ţările române, pe jumătate reunite într'un singur stat. Ca atare, el aduse înoiri radicale în spiritul organizării noastre politice şi sociale.

---

1) Xenopol, vol. VI, pag. 105.

Epoca imitației dreptului francez începù dela 1839. In acel an s'a tradus și s'a sancționat la noi codul de comerț francez; iar principele Știrbey pune de traduce și sancționează codul penal luat din Franța. Nu târziu, istoria noastră avù să înregistreze lovitura de stat a lui Cuza, care răsturnă organizația dată statului conform tratatului din Paris. Legea rurală din 1894 și promulgarea codului civil, a procedurii civile și penale, ca și votarea constituției în 1866 sunt transformări de instituții cari se succed cu iuțeala fulgerului. Se rupe aproape orce legătură cu trecutul politic și social. Umilul și săracul nostru drept nescris, obiceiul pământului, care resistase lui Mateiu Basarab, lui Ipsilante, lui Caragea căzù în sfârșit sub loviturile dese și repetate ale nouilor coduri: penal, comercial, civil, de procedură civilă, comercială ș. a. Zilele lui sunt de atunci numărate, puțin câte puțin, va fi scos din uz și înăbușit sub vegetația stufoasă, încâlcită și complicată a unor legi noui, imitate de peste nouă mări și nouă țări, cari nu aveau aproape întru nimic a face cu vechiul nostru drept scris cât și nescris.

Ce urmări psichologice trebuiau să aducă aceste reforme nesfârșite de instituții, reforme realizate cu o iuțeală amețitoare? Este ușor de presupus starea sufletească a Românilor, aiurită de aceste schimbări, ecoul turbure ce avură în sufletul și în caracterul românesc. Dela Const. Mavrocordat până la constituția din 1866, în cevà mai mult de o sută de ani, se îngrămădiră următoarele schimbări, și reforme politice și economice: reformele lui

Mavrocordat, condica lui Ipsilante, puncturile din hrisovul lui Al. Moruzi, codicile lui Caragea și Calimach, Regulamentul Organic, reformele administrative și economice ale lui Știrbey, tratatul din Paris și realizarea unirii cu toate schimbările ce ea necesită în structura societății, lovitura de stat și legea rurală, adoptarea diferitelor coduri franceze, votarea actualei constituții. Pentru un interval de timp abià de 115 ani, aceste schimbări sunt ceva neauzit în vieața vreunui popor sau societăți. Ele au caracterul și însemnătatea unor convulsiuni repetate și prelungite, al unor crize isterice adânci. Instituțiile românești se făcură și se refăcură, din nou, de 10 ori într'un secol, aproape câte odată pe fiecare zece ani. Epoca aceasta ni se înfățișează ca o epocă de dizolvare continuă și complectă a societății românești. Structura simplă și rudimentară a statului, puțin întărită chiar înainte vreme, începù, mai ales dela 1830, să se destrameze, să se surpe și să se deșurupeze piesă cu piesă. Aceste schimbări și complicații sunt ca niște clocotiri ale unui lichid ce fierbe într'o retortă, în care o reacțiune oarecare sau o sinteză este în curs de a se operà.

Anarhia, clocotirea ce produc corpurile chimice introduse, și cari se dizolvă,—în cazul nostru legile și codurile împrumutate de pretutindeni, cari nu prind — sunt comparabile cu chaosul turbure, cu clocotirile transformărilor, ce au încercat țările noastre. In acest timp ne găsim într'o fază de trecere, în care vęchile corpuri s'au topit, iar corpul nou, sinteza,—noile instituții nu s'au desprins

încă deajuns, ci abià au început a se fixà pe fundul retortei — societatea noastră.

Este știut că caracterul indivizilor și al popoarelor este ecoul pe care-l lasă în suflete felul activității ce desfășoară. Instituțiile sunt ca niște tipare, în care se toarnă activitatea membrilor unei societăți. Ele modelează și dau formă manifestărilor omenești. Activitatea popoarelor și a indivizilor se desfășoară după calapoadele acestor instituții. Reformarea prea repetită a acestor tipare de activitate, topirea lor, dizolvarea continuă a instituțiilor aduc dizolvarea activității popoarelor și prin acea a caracterului lor. Chiar vechile modele de a cugetà și simțì dispar. Astfel societatea românească din secolul trecut, cu schimbările prea dese de instituții, cu infinita complicare a acestora, constituì ca un fel de lichid ce posedă minunate virtuți corosive, dizolvante pentru caracterul și mintalitatea, prea rudimentară și prea fragedă, a Românilor. De aceea, în veacul trecut, caracterul moral, mintalitatea Românilor, calapoadele de activitate, de acțiune și simțire, modurile vechi de a vedeà, superstițiile și credințele vechi se desagregară, se pulverizară și se topiră în atmosfera socială care le înecà și le pătrundeà. Trăsăturile, chiar cele mai consistente, ale minții românești se topiră pe neștiute ca niște bulgări de zahăr într'un pahar cu ceaiu ferbinte.

Să ilustrăm aceste generalități teoretice prin câteva realități. Așà, în privința caracterului moral și religios, Gr. Păucescu scrià următoarele: «In lipsă de idei puternice, de onoare și demnitate

personală, generaţiunea dinainte aveà... frica de Dumnezeu... Nu furau, nu înşelau, nu năpăstuiau, căci ochiul lui Dumnezeu veghià necurmat şi pretutindeni. Erau milostivi, erau răbdători, pentrucă Dumnezeu dà tot binele şi erà drept să deà şi ei... Ţăranii, poeţi de felul lor, divinizau instituţiile sociale. Ei plăteau dijma, spre pildă, nu proprietarului, ci lui Dumnezeu... Toate aceste credinţe, cari făceau poliţia în ţară, dispar au dispărut..... Şi deci relele se înmulţesc în societate; noţiunea dreptului se schimbă şi ajunge să fie al nostru tot ce putem apucà fără să comitem un delict caracterizat; noţiunea adevărului se schimbă: am ajuns să credem că cine strigă mai tare, acela vorbeşte adevărul; noţiunea binelui se schimbă, tinerii numai respectă pe bătrâni, din contră...»[1]).

Nepotrivirea acestor instituţii, împrumutate fără alegere, din grabă, a adus, după părerea d-lui Păucescu, de o parte, un regim de instituţii centralizate şi autoritare, şi de altă parte, legi foarte liberale. Din această contrazicere decurg o sumă de rele. «Cetăţeanul isbit în interesele sale printr'un act arbitrar n'are la cine să se plângă». In sistemul centralizat, autoritar al administraţiei, el nu găseşte nici un sprijin, şi atunci «ca să-şi afle îndestulare pleacă cu timpul capul sub atot puternicia guvernului, *se leapădă de independenţa caracterului,* care nu e bună decât să-l sărăcească» [2]). Regimul parlamentar, aşà cum funcţionează la noi, a devenit o şcoală de conrupţie». Cauza este că lipseşte ar-

1) Chestiunea ţărănească, p. 3 şi 4.
2) Ibid., p. 11.

monia dintre organizarea noastră despotică și constituțiunea noastră liberală.

D-l Păucescu vedeà o contrazicere și mai mare între legislație și societate. De o parte, avem o societate de oameni simpli, inculți; de altă parte, legi încâlcite, de o complexitate savantă, date în mâna acestor oameni ca să le aplice. Câți primari știu să caute în legile organice ale primăriei, pe care le au în mână, și dacă știu să caute, câți știu să citească, și din cei ce știu să citească câți înțeleg? Necunoscând legile, pedepsele, ce primarii aplică celor vinovați de cevà în comună, sunt de multe ori din cele mai bizare. Amenzile, la care ei supun pe locuitori bănuiți, sunt de obiceiu să plătească băutură în cârciumă, care de multe ori este sub acelaș acoperământ cu primăria; «așà încât a ajuns ca funcțiunea de primar să fie o școală de beție. Trebue să fii om și jumătate ca să nu ieși bețiv din primărie. Mai toți cari știu scrie și citì prin sate sunt bețivi și aceasta din cauză că au fost mult timp primari» [1]).

De cele mai multe ori cârciuma este a primarului, acolo se fac judecățile, acolo împăcăciunile pentru a se beà aldămașul. Toate zizaniile, toate gâlcevele se sfârșesc prin băutura dată primarului și consiliului comunal. Numai vorbim de dreptul ce s'a dat țăranilor să-și aleagă primar. Alegerile sunt ocazii de petreceri sgomotoase, menite să întreție și să desvolte alcoolismul.

Libertatea și mai ales deslănțuirea concurenții

---

1) Ibid, p. 19.

libere pentru niște, oameni simpli, inculți, au avut urmările morale cele mai dezastroase. Astfel, desființarea autorității breslelor a avut ca urmare că «meșterii noștri, nărăviți de mai nainte să fie ținuți în frâu, când s'au simțit fără nici o autoritate pe cap, s'au lăsat lenii, s'au lăsat beției» [1]. Cele mai multe nenorociri isvorăsc din schimbarea regimului nostru autoritar în regim liberal, «schimbare făcută fără pregătire, fără veste, fără chibzuială». De acì a reeșit sistemul de neîndurată exploatare și sărăcire ce se practică de către proprietari asupra țăranilor.

Regimul de libertate a dat pe țăranul incult, nepriceput, nepregătit și sărac, pe mânile proprietarului care e de un egoism amarnic. Această situație a zugrăvit-o energic Dobrescu-Argeș într'o cuvântare la Cameră: «Cum vreți dv., ca o brută cum e țăranul nostru să poată luptà contra proprietarului, care e înarmat cu toată puterea pe care i-o dă averea, învățătura, viclenia... Țăranul e prea slab economicește ca să lupte cu proprietarul».

Mulțămită acestui regim de libertate și de liberă concurență, apărură, în vremea noastră, faimoasele învoeli agricole, cari, mai ales în Moldova, sunt un adevărat capo-d'operă de exploatare neîndurată și cinică.

«Este învederat, zice d-l Păucescu, că ideia liberală este mai bună pentru omul cultivat și cu mijloace, căci își cunoaște interesele și știe ca să le apere, și mai ales poate să și-le apere; și ideia autoritară este mai bună pentru omul incult și

---

1) Ibid. p. 40.

fără mijloace, căci el nu-și cunoaște interesele, și dacă le cunoaște nu știe să le apere, și dacă știe să și le apere nu poate să și le apere [1]).

«Dacă liberalismul profită societăților înaintate, omoară societățile înapoiate». Introducerea unui complex de legi, atât de rafinat și încâlcit, a contribuit, pe toate căile, să sărăcească mai mult clasele sărace în judecăți de tot felul. D-l Păucescu observă cum organizarea complicată a tutelei este o sărăcie, țăranii vin de câte 5—6 ori pe la judecătorie, fără ca să poată constitui consiliul de familie. Așà a fost cu formele căsătoriei.

D-l Dissescu, rezumând practica vieții sale de jurist, se exprimă astfel asupra legislației complicate, străine și prea schimbătoare ce se introduse în timpurile din urmă. «Legislație doctrinară, care nu ține socoteală de desvoltarea istorică, de caracterul națiunii, nu există decât pe hârtie. In Franța, codul este unificarea și statornicizarea legii. La noi, din potrivă, codificarea a adus înmulțirea soluțiilor juridice și controverselor la infinit. Clasa de jos n'are nici o încredere în lege» [2]).

D-l Motru, examinând efectele înoirii și complicării instituțiilor asupra vieții economice, face câteva observări și reflecții vrednice de notat.

«...Sub haina Românului de oraș, om de afaceri modern, găsești pe vechiul păstor și agricultor primitiv, pe acei strămoși, cari timp de veacuri n'au înțeles averea decât în lucruri cari se văd, cari n'au știut de bani și credit, ci de locuințe încăpătoare, de vite numeroase. Atunci înțelegi de ce

1) Ibid., p. 43
2) Origines du droit roumain, pag. 69.

vlăstarele acestor strămoși se joacă cu împrumuturile la credit, se prind, se îneacă în numeroasele obligațiuni ce subscriu, cum se prinde musca în pânza păianjenului?». Așà se explică, după d-l Motru, lipsa desăvârșită de spirit de economie ce ne caracterizează.

In sfârșit, d-l Păucescu constatând «starea de anarhie morală în care ne sbatem» ne înfățișează în aceste colori tabloul ei: «Suntem o minune pe lume, suntem un popor fără moravuri, fără religie și fără lege. Căci moravurile s'au depravat într'un mod înspăimântător, în religie nu credem, și legile nu se aplică decât la o minimă parte a populației. De o jumătate de secol luptăm numai ca să sfărâmăm toate legăturile morale, să omorâm toate credințele. Și am ajuns într'adevăr să nu ne temem de nimic, să nu credem în nimic și n'avem decât o țintă cum să ne îmbogățim mai mult și să trăim mai bine» [1]).

Orcât este de încărcat acest tablou moral, el este în mare parte adevărat și ilustrează minunat adevărul abstract ce constatam noi mai sus, anume, că reformele prea multe ale instituțiilor, înlocuirea lor prea repede cu altele streine, prea înaintate și complicate, topind tiparele activității, dizolvă caracterele și deslănțue anarhia. Cea ce, însă, n'a putut observà d-l Păucescu este că această pornire datează, nu de o jumătate de secol, ci de mai bine de un secol, și că oamenii individual luați nu sunt vinovați, ci așà i-a silit să lucreze întreg trecutul nostru, care este o adevărată minune în istoria

1) Cultură și Politicianism, p. 93.

omenirii. Pornirea imitației dela streini nu datează dela Cuza, Brătianu și Rosseti, ci dinainte de Cuza cu câteva veacuri. Acele condice de drept bizantin, în slavonește, găsite la Putna în secolul al XVI-lea, pravilele lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu, condica lui Ipsilante, Calimah și Caragea sunt apucături vechi, constitue un lanț, a cărui ultimă verigă este codul Napoleon. Noi n'am avut o istorie și o vieață proprie. Noi am împrumutat, în toată vremea noastră, lucrurile și instituțiile celor cu care am fost în atingere. Am luat dreptul bizantin dela Bulgari, dela cari am luat și cuvinte și scrierea; l'am luat apoi dela Fanarioți, când înrâurirea lor erà covârșitoare, dela Austria, când Austria ne dominà, dela Francezi, când Francezii ni se impuneau cu prestigiul lor. Pornirea imitației este adânc înrădăcinată în firea noastră, și vine de departe. Pricina ei este lipsa unei vieți istorice independente, și unei personalități etnice proprii. Adevărul este însă că, din toate împrumuturile făcute la strein, tot legislația franceză, cu toată complicația ei, este cea mai bună, cea mai potrivită cu firea noastră, și ea tinde azi a pătrunde masele, și a fi asimilată. Ea dă astăzi lovituri mortale vechiului obiceiu al pământului, care se ținuse tare sub toate loviturile venite dela dreptul bizantin, austriac ș. a.

Vom spune numai câteva cuvinte asupra reformelor instituțiilor culturale, căci, după cum am scris într'un capitol precedent, chestiunea ne va ocupà în volumul viitor.

Instituțiile culturale, ca și starea sufletească a popoarelor, variind în funcțiune de vieața lor is-

torică, sub aspectul social, economic și politic, erà firesc ca la noi instituțiile culturale să fi variat paralel cu cele economice și politice, ale căror transformări le văzurăm. Transformările instituțiilor, distrugând vechile tipare ale activității, alterează și schimbă și mintalitatea. Aceste schimbări dizolvă și vechile tipare de a simțì și cugetà. Pentru fotografierea mintală a noilor moduri de activitate trebuesc clișeuri și cugetări noui. Iată cum reformele instituțiilor sociale aduc reformele culturale.

La începutul întemeierii țărilor române, slavismul erà întrebuințat exclusiv în biserică, iar școala, fiind absorbită de biserică, cartea, atât cât se învățà a scrie și citì, erà slavă. Către finele veacului al XVI-lea, slavismul se rărește și, încet cu încetul, limba greacă gonindu-l din mânăstiri, ca și pe călugării bulgari, fu introdusă ea de numeroșii greci ce pătrunseră în țară și în slujbele bisericești. Printre picături, în interval, se trezì și limba română. Cea slavonă fiind uitată, iar cea grecească ne fiind știută de oamenii țării, Românii, de mare nevoe, întrebuințară și limba lor în biserică. Odată deschisă calea, limba română începù a fi cultivată pentru biserică și pentru afacerile domniei. Ea fu însă, dela început, strâmtorată de limba greacă modernă, căci prima școală regulată, propriu zisă, deschisă de Vasile Lupu la Iași, este grecească. Această limbă fu răspândită, mai ales, prin predarea citirii și lecturii de călugării greci ce se adăposteau tot mai numeroși prin mânăstiri. Este știut că mai toate mânăstirile din țară, fiind închinate mânăstirilor din Orient, erau în stăpânirea Grecilor.

In Bucureşti, şcoala grecească se înfiinţează de Şerban Cantacuzino, cevà mai târziu, dar este mai bine organizată. Ea dovedeşte la ce grad Domnii greci se românizaseră. Diferiţii Domni greci şi chiar români, cari se rânduiră la scaunul domnesc, îngrijiră mai mult de şcoala grecească decât de cea română. Se cunoaşte marea grije şi cheltuiala ce purtà Brâncoveanu şcoalei greceşti, lucru care ne arată în ce măsură Domnii români se grecizaseră. Mavrocordat înfiinţă la Iaşi şi o tipografie grecească şi aduse tipografi greci. Constantin Mavrocordat, reformator cum erà, reorganiză şi îmbunătăţì şi şcoala grecească, dând hrisov că nimeni nu mai poate ocupà funcţii publice, fără să cunoască limba grecească.

La 1776, Grigore Ghica va aveà grije să întemeieze şcoli greceşti şi în provincie: la Botoşani şi Galaţi, şi, pe la aceaşi dată, în Bucureşti, Ipsilante va înfiinţà şcoli greceşti la Craiova şi Buzău. In sfârşit, «la 1803 se mai înfiinţează şcoli de limba elinească şi românească, afară de Galaţi, Botoşani şi episcopii, încă la Focşani, Bârlad şi Chişeneu».

Şcoala românească doar că nu se pierdù să dispară cu totul. Ea vegetă în umbra şcoalei greceşti, până când vor venì s'o adune din gunoiu şi s'o trezească la lumină, la Iaşi Gheorghe Asaki, la Bucureşti Gh. Lazăr şi mai târziu Eliade. Rezultatul fu că mai toţi oamenii ţării mai de frunte cunoşteau limba greacă şi adesea uitaseră pe cea română. Toată clasa bogată se instruise în greceşte, pe când clasele sărace erau cu totul neinstruite, în nici un fel de limbă. In deosebi, cel mai mare zel pentru limba greacă îl puseră mâ-

năstirile și oamenii bisericei. De observat este că în Muntenia grecismul progresă și se întinse și mai mult ca în Moldova.

Boala grecismului la noi purtà însă în sine mijlocul îndreptării noastre. Grecii, veniți în țară ca Domni, fură totdeauna oameni instruiți, cunoscători ai limbei franceze, pe care le plăceà s'o vorbească și s'o respândească. In jurul lor se împrăștie gustul acestei limbi cultivate și printre Români. Aceștia să vede că purtau în firea lor adânc înrădăcinată o înclinare, o predilecție către această limbă. Ea sunà, în adâncul sufletului lor, ca un ecou îndepărtat și plăcut, în ea se simțiau mai aproape de firea lor, decât se simțiseră la auzul graiului slavon și grecesc. Limba franceză pătrunsese repede în societatea românească, pe urmele limbei grecești și nu întârzià a-i luà locul. In scurt timp, în locul școalelor grecești, vom găsì școale franțuzești, la Iași și București. Inrâurirea rusească, care se întețià mereu, contribuì mult la această schimbare [1]).

Ca și limba greacă, limba franceză se întinse prea mult și încă mult mai repede decât acea. Școala românească, limba română nu-și putură luà, dela început, tot avântul, ele fură umbrite și strâmtorate de școala și limba franceză. Rezultatul fu că anarhia culturală devenì și mai mare. Societatea înaltă învățà franțuzește, știà carte grecească, iar clasele de jos nu știau nici un fel de carte. Urmarea cea mai însemnată fu însă curentul ce se

1) Pompil Eliade, «L'Influence française sur l'esprit public en Roumanie».

stârnì în limba și literatura română, crescândă sub influența franceză. Pe urmele slavismului de altădată și ale grecismului recent, se născù curentul neo-latin sub trei nuanțe: latin vechiu, italian și francez, predominând când una când alta din aceste nuanțe, după persoane.

Generațiile de pe la mijlocul veacului trecut, pare că se rușinară de trențele slavone ce se aflau în graiul nostru și de rătăcirea grecească, în care căzuseră generațiile trecute, și aducându-și aminte de originea noastră, voiră să șteargă din sufletul nostru aceste urme de înstrăinare. Ea se aplică asupra fizionomiei sufletului românesc, exprimat în graiu, și vrù să șteargă petele slovone și dungile grecești ce mâsgăleau și întunecau portretul mintalității noastre, cercând să descopere, sub aceste pete și dungi, urmele și contururile adevărate ale vechii noastre fizionomii romane. Portretul nostru sufletesc, așà cum eșì el din mâinile acestei generații, erà cevà inform, bizar și mai hibrid Adaosele vremii fură șterse fără să se descopere vechile linii și trăsături. Colorile și elementele nou așternute erau nepotrivite cu fondul.

In acest timp, clasele de sus, boierii și burghezia născândă, se înstreinaseră tot mai mult învățând franțuzește și uitând chiar a mai vorbì bine românește. Chaosul cultural se încurcă și mai mult, în timpul din urmă, când limba și înrâurirea germană se adăogară la cea franceză. Avurăm, pe deoparte, o populație rurală cu totul neinstruită, sau cu o instrucție abià începândă, de altă parte, o nobilime și burghezie franțuzită și nemțită, totul făcând o babilonie culturală și morală fără că-

pătâiu, și ale cării urmări erau starea pe loc a limbii române. Cum o eșire trebuia să se găsească, într'o zi, din această stare, reacțiunea nu întârzie. La început, foarte cumpănită și rațională, ea fu condusă de d. T. Maiorescu. Epigonii însă duseră lucrurile la celalt extrem. Ei reiau încă odată, în timpul nostru, portretul bietului nostru suflet etnic, îl supun încă la alte ștersături și se căsnesc să-l mai desfigureze încă odată. Năzuința lor este să șteargă urmele noilor înrâuriri, să scoată din graiu termenii francezi, latini, și să ne aducă înapoi slavonismele dela 1400. Ei vor să ne pue din nou în atmosfera culturală dela 1400 și ne predică înțelepciunea acelora, cari se retrag în *turnul de ivoriu* al unui trecut istoric cristalin, și nu vor să învățăm nimic nou din prezent, după cum nu vor să uităm nimic din acest trecut. Greșeală. Națiunile, ca și indivizii, n'au o vieață sufletească decât în atingere cu streinii, și țesătura sufletului lor se alcătuește din cele ce vor fi furat și primit dela streini. A oprì pe un popor să învețe dela streini este o faptă tot atât de înțeleaptă, ca și aceia care interzice copilului educația și instrucția școalei și cărților. Acei cari vor să excludă, cu totul, înrâurirea streină vor să ne taie atingerea cu lumea morală din afară și vor să ne ție în stare de minoritate perpetuă.

Transformările instituțiilor noastre culturale, în timpul din urmă, duseră la această anarhie morală, în care avem, de-o parte, oameni, mai ales în clasele bogate, cari au uitat până și limba strămoșilor lor (fie acei strămoși Greci, Bulgari

sau Români), de altă parte, oameni care vor să ne încue în leagănul și în fașele culturale slavone dela 1400.

După cum se vede, urmările psichologice ale reformelor și schimbărilor prea dese în instituțiile noastre culturale: școala, biserica, educația, limba, sunt aceleași ca și urmările reformelor diferitelor instituții sociale economice și politice.

Intreg secolul al 19-lea ni se înfățișează ca o atmosferă socială sguduită de curente puternice, de schimbări și reforme, în care instituțiile se improvizează într'o clipă și sunt dărâmate și dispar în clipa următoare. In această atmosferă totul este provizoriu și efemer. Forme și reforme se schițează și dispar la toată clipa. Anarhia instituțielor se complică, chaosul de legi împrumutate dela societățile mari occidentale covârșesc mintea simplă și spiritul necultivat al Românilor. Formele vechi, temeinice dispar, iar cele noui, potrivite firii noastre, nu există încă definitiv, ci numai ca niște schițări nestatornice, turburi, pe care mintea nu poate să le digereze, din cauza marei și savantei lor complexități. Activitatea publică și privată, scoasă din tiparele vechi, trecută în scurtă vreme prin zeci de tipare noui, unele absurde, altele imposibile se destramă, se pulverizează. «In acest interval, scrie d. Dissescu, se stabilesc raporturi false, o civilizație cu totul artificială și aparentă, instituțiile n'au nici o putere morală, nici o vitalitate»[1]. Totul în vieața publică și privată este o

1) Origines des Droit, p. 69.

babilonie fără sens, într'o dezordine și într'o anarchie fără capăt.

Tabloul moral al acestei stări de lucruri este prins, pe la 1860, și turnat într'o formulă lapidară, cu cunoscuta putere de a formulà a minții franceze, de către d-l Le Cler: «Un domnitor fără palat, un cler fără morală, o academie fără membrii, o bibliotecă fără cititori, străzi imense fără case, locuințe splendide lângă maghernițe infecte, bulevarde superbe și *cloacuri* infame; pretutindeni apă și nici o fântână... o municipalitate fără șef, o poliție fără agenți, tribunale fără justiție, intrigi lipsite de iubire, divorțuri fără frâu, bărbați fără neveste, neveste fără bărbați...» [1]).

Iată care au fost urmările morale ale trecutului nostru de reforme continui și grăbite aduse instituțiilor sociale și economice.

---

1) La Moldo-Valachie, p. 307.

CAP. XII.

INSUŞIRILE SUFLETEŞTI ACTUALE ALE POPORULUI ROMÂN

Acuma când pornirea generală a popoarelor neo-latine este mai mult a se lepădà de origina lor romanică[1]), din pricina ideii falșe că sângele latin a îmbătrânit și decade, nu mai este o mândrie gălăgioasă a afirmà sângele latin care trăește în noi. Invinuirea de decadență sau degenerare nu ne poate atinge pe noi, cari abià acum începem a trăì o vieață proprie. Pe când celelalte națiuni neo-latine au ajuns la maturitate și au dotat lumea cu opere de valoare universală, energiile noastre sunt proaspete, gata să fie modelate în opere desăvârșite, cari de sigur că n'au văzut încă lumina zilei. Noi suntem în lume la începutul carierei noastre și va trebuì să dăm forme de artă și de cugetare romanică sub o înfățișare nouă, deosibită. Vom aveà să reedităm și noi mentali-

1) D-l Fouillée, în Psichol. du pleupe français, ține să dovedească, cu un adevărat lux de argumente, că Francezii sunt o națiune mai mult germanică decât latină.

tatea latină, pe care Italienii, Francezii și Spaniolii au dat-o la iveală, sub înfățișeri deosebite, caracteristice lor.

Latinitatea noastră este așà de adevărată că ea a surprins pe toți streinii cari ne-au descoperit. «Moravurile romane se bănuesc abià la Pompei, zice baronul d'Haussez, însă în Transilvania le poți studià..., dacă lângă Neapoli nu găsești decât unele din lucrurile de a doua mână ale scenii, și trebue să creezi actori; aici actorii vorbesc și lucrează dela sine, cum ar fi făcut-o cu două mii de ani înainte,... nimic nu s'a schimbat» [1]. «Țărancele române, scrià de Gerando, au adesea acest tip particular pe care-l întâlnești la femeile din Italia». In măsuri egale, sângele dac a intrat în compoziția națiunii noastre. Bună parte din populațiunile de munte, din Oltenia și Transilvania, ni se înfățișează cu costumul pe care l'a fixat artiștii antici pe coloana lui Traian. Sunt sate întregi de oameni cari se păstrează astfel, și cari se înfățișează cu totul deosebit de ceilalți *români* ai satelor vecine, din care cauză se și numesc și sunt numiți ungureni. Deosebirea exterioară este totdeauna însoțită de o deosebire lăuntrică, de caracter și de suflet. Românii propriu ziși, — de sigur urme mai adevărate din vechii Romani, sunt mai arțăgoși, mai țanțoși; fură, înșeală, mint; ungurenii — rămășițe probabile din vechii Daci, sunt mai blânzi, mai supuși. Contrastul psichologiei lor îți dă un fel de icoană a cea ce trebuie să fi fost Dacia dupe cucerirea ei. Ungu-

1) Alpes et Danube, p. 309.

renii se tem și simt oarecare repulsiune de Români, iar Românii se uită cu oarecare mândrie și batjocură la ungureni. Această stare sufletească oglindește par'că și acum raporturile dintre Romanii și Dacii vechi, învinșii și învingătorii din Dacia traiană.

Cum este stabilit că Oltenia, Banatul și Transilvania apuseană au absorbit pe mai toți coloniștii romani, este de așteptat ca acì caracterul roman, latin să se fi păstrat mai viu. Energia, voința, dibăcia și spiritul de întreprindere acì trebuie să se fi prins mai statornic de solul țării. Și într'adevăr, Oltenia fu leagănul neamului nostru. De acì venì totdeauna redeșteptarea. Toate mișcările porniră de acì sau acì veniră ca să ià ființă. Spiritul practic și dibăcia Oltenilor sunt cunoscute și încercate de toți ceilalți Români. Iar între Oltenia, Banat și Transilvania apuseană nu este, în această privință, nici o deosebire. Cu totul altfel va fi însă în Moldova. Acì elementul românesc venit din Maramureș fu subțire și puțin. Populația este de sigur slavă romanizată. Ea nu poate strălucì prin energia voinții și spiritul practic și de întreprinderi. In schimb, imaginația, simțul frumosului și însușirile contemplative ale artistului se vor sublinià și degajà mai ușor acì, nefiind de loc sau prea puțin îngustate de spiritul practic de origină romană.

* * *

După ce am văzut, în rezumat, în capitolele precedente, ce fu istoria Românilor, să vedem acuma în ce chip modificà ea vechile însușiri sufletești cunoscute, moștenite dela Romani, Daci și

Slavi, pentru ca să ne deà înfățișarea morală și mintală sub care astăzi ne cunoaște lumea.

Cele mai generale caractere ale istoriei și ale societății Românilor trebue, cu necesitate, să se regăsească și să se recunoască în trăsăturile cele mai de seamă ale portretului nostru moral, sufletul nostru nefiind decât resfrângerea în noi a evenimentelor istorice și sociale cele mai însemnate.

Or care sunt caracterele cele mai generale ale istoriei noastre? Cum ni s'au înfățișat, privite în liniile lor cele mai abstracte, istoria și societatea Românilor?

Din punctul de vedere al întregului neam românesc, cea dintâiu observare de făcut este că națiunea română, propriu zisă, nu este încă pe deplin făurită. Rolul formativ al istoriei noastre nu este dus până la capăt. Acest rol abià este jumătate isprăvit și nu va fi pe deplin terminat decât atunci, când neamul românesc, în întregimea lui, va fi una, va alcătuì o societate, fără bariere și fără granițe despărțitoare pe întreg teritoriul, pe care se împrăștie azi graiul românesc. Ca și istoria, harta noastră, este neisprăvită, înjumătățită abià și este încă în așteptarea statornicirii a celor de pe urmă contururi adevărate și naturale ale ei. Harta noastră, care este desigur adevăratul substrat organic al sufletului nostru etnic, este oprită în cursul creșterii ei. Ni se înfățișează ca cevà neechilibrat, fără bază temeinică, ca un edificiu inform sau cu forme șovăelnice.

Ca atare, îi lipsesc organe temeinice, părți esențiale de structură. Trecutul nostru istoric, în loc să ne întregească, adesea ne-a mutilat. Corpul na-

ţiunii noastre,—organismul, din care trebue să decurgă însuşirile sufletului nostru, fiind neterminat tot aşà ne aflăm şi sufleteşte. Suntem neisprăviţi geograficeşte şi istoriceşte, suntem nevârstnici din punct de vedere social. Şi aceasta primă trăsătură a istoriei şi societăţii se resfrânge foarte simţitor în sufletul nostru şi în produsele lui.

Toate felurile de activitate românească, ştiinţa, literatura, arta noastră, agricultura, industria şi comerţul nostru poartă pecetea neisprăvitului. Activitatea noastră, sub toate înfăţişările ei practice sau teoretice, în toate ramurile, se găseşte în faşe, şi se sbate în greutăţile naşterii ei. Dacă, spre pildă, în Franţa, toate fructele minţii şi activităţii franceze poartă pecetea caracterului de isprăvit, al intraductibilului *fini, achevé;* la noi, toate roadele muncii noastre se înfăţişează sub pecetea neştearsă, fatală a neisprăvitului. Astfel, neisprăvită este istoriografia noastră, încât nici azi nu suntem încă bine lămuriţi despre începuturile şi obârşia noastră; neisprăvită este limba, gramatica şi ortografia românească, căci nu aflăm încă reguli stabilite, statornice, primite nici de toţi autorii şi scriitorii, nici de acelaş autor în diferitele lui scrieri, nici chiar de acelaş autor într'una şi aceeaşi scriere a sa [1]); neisprăvită este literatura şi arta noastră, căci până azi n'avem încă un poet ca Milton sau Dante (păstrând proporţiile bine înţeles), n'avem un dramaturg ca Molière şi Schiller sau Ibsen, n'avem un pictor ca Tiţiano sau Murilo, nici un sculptor ca Michel Angelo etc.; neisprăvită este cugetarea ro-

1) In lipsă de alt document, cititorul să examineze cartea ce are sub ochi.

mânească, căci până acum n'avem un cugetător ca Descartes, Locke sau Leibnitz; în sfârșit neisprăvite sunt comerțul și agricultura și industria, la noi, căci comerțul îl fac străinii, căci țăranii noștrii nu sunt azi nici mai buni nici mai răi agricultori decât vechii Geți, iar industria ne vine gata din patru părți ale lumii; și peste toate acestea, neisprăvită este cultura noastră, azi abià 18—20 dintr'o sută de români știu citì și scrie, iar numărul școalelor abià este a treia parte din ceea ce ar trebuì să fie. Această trăsătură de căpetenie a sufletului românesc se leagă cu altele de aceeași natură, cari decurg oarecum dintr'însa, și pe care avem să le examinăm mai la vale.

O a doua trăsătură mai pronunțată și mai caracteristică a istoriei noastre, și care se răsfrânge foarte simțitor în natura sufletului nostru etnic, este pasivitatea, rezistența defensivă, resemnată, pasivă, supusă, înfrântă, lipsa de energie ofensivă. In deosebi, istoria țărilor române, din cele din urmă trei veacuri, cu prea rari abateri dela regulă, este o cheltuire de energie foarte mică în acte de rezistență resemnată și de apărare pasivă, este o îndârjire în a nu cedà, a nu capitulà cu totul. Luptele contra Turcilor se fac cu pungile de bani; belșugul câmpiilor bogate înlocue, față de Turci, vigoarea brațelor oștenilor lui Mircea și Ștefan. Reprezentanții cei mai desăvârșiți ai acestei epoce sunt Mateiu Basarab și Constantin Brâncoveanu, care 'și apărară țara și lungile lor domnii cu regimente de pungi, încărcate cu galbeni și trimise Sultanului și vizirilor.

Această notă precumpănitoare a istoriei pătrunse adânc în sufletul nostru etnic și dădù o coloare particulară înfățișării, lui în diferitele sale manifestări. Mulțàmită acestui caracter esențial al istoriei noastre, în firea Românului nu s'au desvoltat până acum, după cum avem să vedem, decât însușirile negative, oarecum pasive și defensive. Istoria n'a dat ocazie priincioasă desvoltărei bunelor noastre însușiri, calităților noastre sufletești pozitive. Spiritul și activitatea românească sunt lipsite de acele avânturi, înălțătoare, obraznice prin cutezanța lor, pe care le vedem la alte popoare în Occident și chiar la vecinii noștri Ungurii și Bulgarii.

Românul, din potrivă, se deosibeşte printr'o modestie cuminţită, printr'o înțelepciune resemnată, care caută, în formă mai ales, să înlăture pericolele, prevenindu-le.

Dacă strămoșii noștri capitulară dinaintea puterii turcești, actele Capitulației cuprind obligația, obținută dela Turci, ca să nu se așeze în țările noastre, să nu ridice moschee. Românii se păstrară de cotropirea Turcilor, nu apucând spada de mâner sau pușca, ci invocând acest capitol din Capitulațiile care-i legà de aceștia. Tot astfel, în timpul nostru, văzând comerțul și averea țării în pericol de a fi confiscate de Evrei, noi am făcut legi restrictive, cu sute și sute de articole, prin cari îngrădim acțiunea lor, în loc să ne dedăm noi înși-ne comerțului și să'i combatem pe calea naturală a concurenței în propria-ne țară. Resemnarea, îngăduința noastră de asemeni a fost mare văzând, în timp de 2—3 veacuri, elementul grecesc inun-

dând țările noastre, fără ca să-l combatem și să-l exterminăm, de atunci de când erà încă la începutul împuternicirii lui.

Intr'un cuvânt, prudența dincolo de margine, calculul urmărilor, răbdarea, îngăduința și modestia timidă, cuminţenia pacinică sunt însușiri pe care împrejurările istorice le impuseră și le desvoltară la Români, până la o margine extremă, care, după părerea unora, se învecinește cu lașitatea [1]).

Sunt nenumărate faptele din istoria noastră, cari ilustrează foarte luminos acest aspect negativ, pasiv al sufletului nostru. Mai întâiu, un lucru este învederat: revoluţiile și revoltele împotriva apăsării și despoierii, fie venite dela streini, fie mai ales dela boieri, sunt lucruri necunoscute ţăranilor noștri, și aceasta mai cu deosebire între limitele Regatului. In tot veacul al XVIII-lea, țăranii, în loc să se răscoale și să doboare pe cei care-i asupreau, luau calea defensivei pasive, resemnate, și părăseau țara trecând Dunărea la Sârbi și Bulgari, sau munții în Transilvania. Revoluția lui Tudor Vladimirescu este departe de a fi o adevărată revoluție activă, dârje; ea se reduce mai mult la un fel de simplă demonstrație fără urmări. Revoluția din 1848 este iarăși o paradă, o sărbătoare, nu se caracterizează deloc prin violența și cruzimile cari au avut loc, în alte țări, în împrejurări de acestea. Azi chiar, ţăranul român îngăduie să fie despoiat, exploatat mișelește de arendașii greci și evrei și chiar din proprietari nemi-

1) Maneguțiu, «Noua Revistă Română», I, pag. 107.

loşi şi ezită încă să ridice capul, să înlăture, prin mijloace violente, pe cei cari sunt isvorul nefericirilor lor.

«Ţăranul român, zice Hippolyte Desprez, nu este răutăcios, nici pizmaş; el n'are simţământul răsbunării şi în epocele în care ar fi fost în stare să-şi răsbune pe boieri lui, ca în 1821, el s'a mulţumit să-i ià în bătaie de joc, imitând purtarea şi portul lor, limba lor, expunând moleşirea lor pentru batjocura obştească» [1]).

«Să-i vezi, scrià Salaberry pe la 1820, cu înfăţişarea sălbatică şi în haine care reamintesc costumul roman, cu toporul atârnând de chimir, te-ai indignà găsindu-i, sub o aşà înfăţişare, atât de fricoşi, şi slabi» [2]). Acelaş autor francez, descriind o călătorie a sa dela Severin la Bucureşti, destăinueşte următoarele lucruri: «Un caporal, îmbrăcat în tunică austriacă, îi pune pe fugă sau îi adună la un loc, ca pe nişte turme fricoase, pe nişte oameni mari şi cari ţi se par puternici, cari ar aveà înfăţişarea unor copii ai libertăţii, dacă ochii lor n'ar trădà aservirea şi dacă robia nu i-ar fi făcut să crează şi ei că sunt slabi» [3]). Tot aşà se exprimà asupra noastră Thomas Thornton: «Dacii erau oamenii cei mai răsboinici. Locuitorii actuali, în locul virtuţilor cari caracterizau pe strămoşii lor, în locul bărbăţiei demne ce constituià caracterul roman, nu mai păstrează decât o îndărătnicie de a refuzà cea ce ştiu bine că va fi obţinut şi încăpăţânarea de a sustrage cea ce nu îndrăsnesc să apere.

1) Op. cit., p. 225.
2) Voyage à Constantinople, p. 98.
3) Ibid., p. 29.

Infățișarea lor robustă, curagioasă contrastează în mod bătător cu imbecilitatea lor reală căci sunt umiliți din pricina sclaviei și au dobândit chiar și credința că sunt slabi [1])».

Toți străinii cari au vizitat țările românești au fost dureros isbiți de aceste însușiri negative ale caracterului nostru. «Ce le păsà, zice X. Marmier, care este numele stăpânului lor. Cea ce știu ei este că trăesc ca să muncească, să plătească, să sufere și să tacă. Românii moștenesc, din tată în fiu, o resemnare mută care se schimbă în apatie, și această apatie este susținută încă de neștiința lor» [2]). Mareșalul Moltke, în această privință, scrie următoarele, în memoriile sale: «Niciodată Românul nu-și arată recunoștința, chiar atunci când darul pe care i-l faci întrece mult așteptarea sa; el privește, cu aceeași tăcere, toate apăsările pe care le sufere. In ochii lui, nu este înțelept de a se arătà vesel, și este zadarnic să-ți trădezi durerea» [3]). Acelaș lucru îl observă Le Cler, când scrie că «Românii par liniștiți și nepăsători. Foarte rar vezi fizionomia lor turburată de mânie sau înveselită de surâs, or luminată de entuziasm» [4]). «Mânia și cruzimea sunt rari mai ales la țărani» [5]). «Țăranul este sobru, răbdător, se mulțumește cu puțin, nimic nu poate fi mai modest decât hainele lui, și mai frugal decât hrana sa, dar este lipsit de energie, de inițiativă» [6]).

1) P. 327, 329.
2) Du Rhin au Nil, Paris, 1847, p. 291.
3) Op. cit. p. 7.
4) Op. cit. p. 248.
5) Ibid. p. 256.
6) Ibid p. 306.

In ce măsură sunt juste observațiile acestor străini, cari au călătorit prin țară, nu este greu de văzut. Toate aceste însușiri sufletești negative, pe care ei le atribue Românilor și în special țăranului român, trebue să fie adevărate, când ne gândim că revoluțiile active, revoltele îndârjite, continuate sunt lucruri necunoscute țăranului român, că libertățile și drepturile, de cari se bucură de formă până acum, li s'au dăruit de sus, din inițiativa altora, din bunăvoința puterilor europene. Aceste libertăți și drepturi, pe cari ei nu le-au cucerit, le-au fost aduse din Apus de un Brătianu, Rosetti, Kogălniceanu, nu în mijlocul fulgerilor și trăsnetelor revoluției, precum altă dată Moisi aduse Evreilor tablele legii, obținute dela Dumnezeu pe muntele Sinai. Fără îndoială că aceste însușiri negative sunt adevărate, când ne gândim că aceste drepturi și libertăți, câștigate de drept, nu sunt încă de fapt; de oarece se cunoaște deplina nepăsare civică a țăranului în alegeri, lipsa lui desăvârșită de voință, complecta lui cedare față de presiunile tuturor guvernelor.

«Din propria-i inițiativă, pentru propria-i scăpare, și contra opresorului cutezător, Românul — scrie d-l Maneguțiu — arar combate; unul se codește «nu-și face bucluc» cum zice el; prea mult «dă pace»; prea bucuros «lasă pe Turc» vorba ăluia, «dacă Turcul l-ar lăsà pe el», și acest lasă-mă să te las este adevărata lașitate a Românilor» [1]).

Orce om bine îmbrăcat impune Românului, care-l crede îndreptățit să-i ceară serviciu și să-i deà ordine, observă Mareșalul Moltke.

---

1) Art. cit., pag. 107.

Aceeaş trăsătură caracteristică, recunoscută până aici în deosebi ţăranului român, se dovedeşte a se găsì şi la burghezia oraşelor noastre. Intr'un studiu apărut de curând, d-l C. A. Popescu intitulează, foarte semnificativ, unul din capitolele sale: *Paralizia civică*. Autorul acestui studiu descrie abţinerea politică a oamenilor de profesie liberă, cari ocolesc alegerile sau votează cu guvernul ca şi funcţionarii, iar drept scuză pentru pasivitatea şi resemnarea lor dau cunoscutul motiv că «n'au să schimbe ei ţara». D-l Popescu socoteşte, şi cu drept cuvânt după noi, că acì este cazul unei adevărate *abulii*, boală de voinţă[1]). Fără îndoială că această boală de voinţă este adevărată, şi încă este cronică, durează de mult. Ea este ecoul învechit al unei perioade de patru veacuri de vieaţă istorică pasivă, umilită, supusă la voinţa altora, cari apasă nemilos pe sufletul nostru.

Lipsa de energie şi de voinţă activă, pasivitatea defensivă şi resemnată în faptă a Românului, a lăsat însă loc la protestarea verbală, fie prin batjocură şi sarcasme, fie prin plângeri şi critici adresate, în proză şi în versuri, către şi în contra asupritorilor. Intreaga noastră literatură populară în versuri este predomnită de nota plângătoare[2]). Multe din poeziile şi cântecile poporului nostru sunt tot atâtea jelbi, tot atâtea *lăcrămaţii* îndreptate spre cer contra asupririi ciocoiului; alteori ele iau tonul unor ameninţări de răsbunare, ame-

---

1) Pentru adevăr şi cinste, 1906, p. 65.

2) Vom vedeà în volumul al doilea, din analiza literaturii populare, în ce măsură cântecele noastre populare confirmă acest adevăr.

ninţări cu atât mai crude cu cât mai niciodată n'au trecut dela vorbe la fapte. Câte din doinele noastre sunt pline de văicăreli şi de suspine înecate în lacrămi! Iar muzica noastră, ca întreaga muzică orientală dealtminteri, este tot atâtea plângeri sfâşiitoare şi blesteme câte accente.

Plângerea, protestările, blestemele în potriva streinilor şi boierilor lasă loc adesea sarcasmelor usturătoare. Neputându-le respunde cu puterea, Românul a respuns asupritorilor săi cu dispreţul concentrat în ironii ucigătoare; de cei ce l'au bătut, el şi-a bătut joc, i-a bătut şi i-a impuns cu ascuţişurile spiritului său tăietor. Revolta şi amarul nedreptăţilor ce i-au făcut cei mai puternici, poporul român le-a aruncat acestora în faţă, în formă de protestări şi batjocuri. El nu s'a dedat la violenţe, n'a asasinat, n'a ars, n'a măcelărit pe asupritorii lui.

In această privinţă este însă de făcut o deosebire între Românii din Regat şi între cei din Transilvania, şi chiar între Românii din diferitele provincii din Regat. In România, nota aceasta pasivă, resemnată este mai pronunţată în Moldova, apoi în Muntenia, mai ştearsă însă în Oltenia. Dovada de aceasta este că ambele revoluţii, din 1821 şi 1848, avură loc şi plecară după pământul Olteniei. Tudor şi Magheru sunt fiii Olteniei. Românii din Transilvania, sub acest raport, se deosebesc foarte mult de cei din România. La ei puterea de resemnare este mult mai mică, energia răspunsului la asupriri s'a cheltuit mult mai mult în fapte violente, în brutalităţi decât în plân-

geri și în sarcasme poetice. Nobilimea maghiară din Criscior, simțì, la 2 Noembrie 1748, puterea brațelor țăranului român atâta amar de timp robit de ea. Această nobilime plătì atunci, cu capetele a 37 membri de ai ei, asupririle din trecut. Asemenea o pățiră și nobilii din Brad, care plătiră la fel crimele lor în ziua de 5 Noembrie, la podul de peste Crișu. Zarandul, Ribița și alte multe orașe fură martore la aceleași scene sângeroase; în aceasta din urmă 41 nobili unguri fură măcelăriți. «Țăranii, zice d. A. Densușeanu, erau surzi și muți la rugările Domnilor lor. Legați cu lanțuri de care îi duceau la capul satului și aici îi dà pe mâna țiganilor să-i execute și înmormânteze. In furia lor, ei nu cruțau nici femeile, nici copiii Domnilor lor, și executau într'o formă pe domnii lor feudali, cum și pe aceia cari nu aveau nici un iobagiu. Revoluțiunea nu erà numai în contra nobilimii, ci erà în contra întregului element unguresc» [1]).

«...Pe femei le îmbrăcau în haine românești, le interziceau să mai vorbească unguréște, le sileau să umble desculțe pe strade, apoi toți captivii, bărbați și femei într'o formă, erau obligați la toate lucrurile economice, domestice și agricole a țăranilor, până chiar să le curețe poețile»... «Trupele țăranilor, ori pe unde treceau, în urma lor, din casele nobililor numai rămâneau decât cenușa sau triste ruine. Așà că urmele acestui înfricoșat resboiu de exterminare, deși acoperite de nouele ruine ale anului 1848 – 49, se mai cunosc și până azi în comitatul Zarandului» [2]).

---

1) Densușeanu, Revoluția lui Horia. București, 1884, p. 163—170.
2) Ibidem, p. 171.

Intr'adevăr, la 1848—49, revoluția cu Avram Iancu dete loc la aceleași desfășurări de cruzimi, ca și revoluția lui Horia și Cloșca. De sigur că revoluțiile din 1437 și 1514 nu fură nici ele mai puțin violente și brutale. Fapt este că în ultimile patru veacuri, energia Românilor din Ardeal se păstră viguroasă și dârje și se trădă în patru mari revoluții, pe când acea a Românilor din Regat se prăbuși și se frânse, până aproape a dispărea sub parada unor revoluții anemice, abià în prima jumătate a veacului al XIX-lea. Românii din Regat, putem zice, n'au cunoscut de loc mișcările istorice revoluționare.

D-l de Gerando descrie astfel pe Românii din Transilvania, în privința revoltei lor lăuntrice. «Pe când Maghiarul cheltuește într'un moment clocotirea inimii sale, Românul o ascunde și zice între dinți: *ține minte*. Când vine împrejurarea el nu va uità să se răsbune. Păzește-te de *ține minte* zice un proverb al Ungurilor» [1]).

Trăiți într'un complex de împrejurări deosebite, mai aproape de atmosfera morală copleșitoare a Orientului, supuși de timpuriu îndoitului jug înjositor al Otomanilor și al Grecilor, Românii din Regat pierdură de timpuriu vechia virtute daco-romană.

Alta fu soarta Românilor de peste munți. Exploatați de un stăpân mai harnic el însuși, nici ei nu pierdură vechea lor hărnicie. Apoi, jugul Ungurilor nu fu încărcat cu al altor venetici, și în robia lor relativă se bucurară, cel puțin, de

1) Op. cit. p. 348.

niște condiții de pace și de liniște, pe care țările române le pierduseră chiar dela al douiĭea al lor descălecat.

Adevărul este însă că și caracterul energic al Transilvănenilor nu fu și nu este curat în toată masa lui. Energia lui este departe de a fi egală cu a părinților noștri daco-romani. Ceea ce se mai păstrează nu este decât o isbucnire adâncă, care se întâmplă rar, și pe care o îneacă o vieață umilită, supusă, fricoasă, de toate zilele. Astfel, d-l Maneguțiu citează mai multe fapte, cari dovedesc lipsa de energie, pasivitatea răbdătoare a Transilvănenilor.

Intre altele, citează dânsul cazul a 300 Români, înarmați, plecați dintr'un sat românesc, pentru adunarea dela Blaj, în 1848, în «chilomanul ne mai pomenit de plângeri și vaete din partea mamelor, a nevestelor, a copiilor, ca și cum ar fi mers la spânzurătoare». Acești bravi Români, la Blaj, încremenesc auzind vuet mare de popor, precum și svonul că vin Ungurii. Românii nostrii, zice d-l Maneguțiu, cumpărară dela curtea episcopului, cu 100 galbeni, dreptul de a se întoarce acasă.

Cu rari excepții, se poate zice că rolul istoriei noastre a fost să aștearnă o dungă groasă peste portretul moral ce am moștenit dela părinții noștri etnici, cu deosebire peste acele trăsături cari înfățișeau vigoarea, energia activă, tenacitatea, cutezanța caracterului roman. Abià ici colea au mai rămas colțuri uitate de acțiunea istoriei și aceste colțuri se păstrează mai mult la Românii din Ungaria decât la cei din Regat.

* * *

Istoria noastră națională, privită or cât de superficial, înfățișează un al treilea caracter distinctiv, foarte pronunțat cu toate că nici acesta pozitiv. Acest caracter este lipsa de desvoltare proprie, unitară, omogenă a desfășurării trecutului nostru. După cum am văzut prea bine, în capitolele precedente, țările române n'au dus o vieață proprie pe seama lor, neatârnată de nimeni decât un foarte scurt timp, dela Vladislav Basarab până în timpul lui Mircea, abià vreo 50—60 de ani, cât trecù dela scuturarea jugului unguresc până la recunoașterea supremației Turcilor. Incă dela 1391, Țara Românească este socotită de Turci printre țările tributare lor. Prin urmare, Țara Românească, la început formată din două voivodate supuse de Bulgari, unite în urmă într'un singur Stat, care pe la 1242 cade sub stăpânirea Ungurilor, nu scapă de aceasta decât pentru timp de vreo 50 de ani, și își găsește un nou pericol, un nou dușman și un nou stăpân în Turcii, cari veneau atot puternici din Asia.

In veacul al XIX-lea, la început, stăpânirea turcească nu se slăbì decât pentru a face loc celei rusești, care erà mult mai amenințătoare și de care abià ca prin minune puturăm scăpà. In interval, sub masca stăpânirei otomane, avurăm să purtăm jugul demoralizat al Grecilor și al Fanarului, care, în vieața noastră culturală, venì să se așeze îndată după ce ne scăpasem de cele din urmă rămășiți ale jugului bulgaro-slav.

Intr'un cuvânt, în toată desfășurarea trecutului nostru, nu furăm neatârnați, de capul nostru, decât un prea scurt interval de timp, pe care-l măsori

cu câțiva zeci de ani. Pentru rest, istoria noastră atârnă sau de Bulgari, sau de Unguri, de Turci și în sfârșit de Ruși și de puterile europene. La noi au poruncit și s'au făcut stăpâni toți câți au trecut pe la noi și pe lângă noi. Bulgarii ne-au poruncit și ne-au impus voința lor, religia, limba și organizația lor de stat; Ungurii ne-au poruncit, precum ne poruncesc încă în Transilvania și Banat, și ne-au impus voința lor și limba lor; Turcii ne-au poruncit și impus voinței noastre capriciile și obiceiurile lor; Grecii ne-au poruncit și-au pătat caracterul nostru cu umbre nesănătoase; în sfârșit, Rușii ne-au impus și au înfrânt voința noastră îngenunchindu-ne țara.

Pe când la alte popoare, înrâurirea vecinilor s'a mărginit cel mult la o împrumutare de cuvinte, de noțiuni sau de moduri practice de a lucrà, la noi, din potrivă, ca nicăiri, vecinii nu ne înrâuriră pur și simplu ci ne impuseră, odată cu voința lor, și chipul lor de a fi. Slavii, spre pildă, nu se mărginiră a ne dà cu împrumut o categorie de cuvinte, de noțiuni sau obiceiuri, ci ne împrumutară organizația lor de stat, limba lor grăită în stat și în biserică, până și alfabetul și scrierea lor. Turcii nu ne impuseră numai voința și jugul capriciilor lor, dar și obiceiurile lor orientale. Se știe cum pe la începutul secolului al XIX-lea, Poarta vedeà cu ochi răi orce schimbare în costum și orce imitare a apucăturilor occidentale. Turcii vedeau în aceasta un semn de nesupunere, și persecutau și exilau pe cei cari părăseà portul și obiceiurile turcești [1]). Grecii chiar, la rândul lor, căutară

1) A se vedeà Pompiliu Eliad, Histoire de l'esprit pub., p. 120.

să ne impue cu forța limba și mentalitatea lor. Am văzut, în această privință, cum Const. Mavrocordat a dat hrisov ca nimeni să nu mai poată ocupà vre-o funcțiune dacă nu cunoaște limba greacă. Acest lucru nu s'a mai întâmplat, cred, la nici unul din popoarele Europii, care ocupă azi scena lumii.

Avem, ca națiune, o obârșie foarte eterogenă, compusă din tot felul de popoare cunoscute în antichitate și în evul mediu; atât de eterogenă încât abià Statele-Unite din America se mai pot comparà cu noi. «Dacă caracterul român este anevoios de definit, pricina o bănuesc în prețioasa lui complexitate», zice d-l Bellessort.

Pe lângă aceasta, vieața noastră istorică și socială, aproape sub toate raporturile, fu înstreinată, atârnătoare și mărginită de vieața altora. Istoria noastră ne-o făcură vecinii, nu așà cum am fi dorit noi, ci cum le-a plăcut lor. Noi n'am trăit vieața noastră proprie, ci pe a altora, pe a mai multora, potrivit vremilor prin cari am trecut. Aproape tot ce-am avut ne-a fost dat de alții, de voe de nevoe; și n'am apucat să ne asimilăm bine împrumuturile unora că de grabă au venit alții să ne impuie voința și capriciile lor. Vieața noastră istorică fu astfel un șir de schimbări la față; în cursul vremei eà fu ca o apă care ià culorile și înfățișarea peisagiilor prin cari trece în cursul ei. Trecutul nostru fu impersonal, anonim, fu o serie de moduri de a fi aproape streine, cu totul deosebite între ele.

Desfășurarea vieței noastre istorice fu ca o carte cu istorioare dramatice și comice, care sunt

tot altele pe fie care filă. Lipsa unei vieţi istorice şi sociale proprii, lipsa unităţii şi omogenităţii trecutului nostru, iată un caracter poate cel mai de căpătenie al istoriei Românilor.

Acest caracter istoric avù urmări grave şi adânci pentru sufletul şi mintalitatea românească, şi mai bine zis pentru caracterul şi voinţa Românilor. Am văzut că ceea ce caracteriză istoria Romei, ca şi a Angliei, fiind statornicia şi continuitatea perfectă a desvoltărei lor, caracterul şi voinţa Romanilor şi a Englezilor nu puteà fi, după cum nici nu fură, decât puternice, tenace, coerente.

Istoria Românilor, având o desfăşurare în contrast cu acea a Romanilor şi Englezilor, trebuià să aibe urmări cu totul altele, pentru psichologia noastră. Pe cât este de tenace, puternic şi consecinte cu ea voinţa Englezilor şi caracterul lor, pe atât trebue să fie de slabă, incoerentă şi anarhică, voinţa noastră. Acest efect al istoriei venì deci să confirme şi să adaoge urmările psichologice, care decurg din caracterul istoriei noastre, analizat în primele pagini ale acestui capitol. El va fi încă de câteva ori confirmat şi subliniat de alte aspecte ale istoriei Românilor, ce vom examinà mai la vale.

In privinţa mintalităţii, urmările acestei vieţi istorice anonimă, lipsită de caractere proprii şi de unitate sunt şi mai învederate şi mai pronunţate încă. Mai întâiu, de aci decurge lipsa de unitate a mintalităţii româneşti, întrucât se poate vorbì de o astfel de mintalitate în înţelesul clasic al cuvântului. Tot de aci provine lipsa de caracter propriu, neted şi lămurit a mintalităţii româneşti. La tot pasul

ţi se poate pune întrebarea, ce este românesc din coprinsul sufletului nostru, în ce constă mintalitatea Românească, care-i sunt trăsăturile caracteristice, proprii? Şi la această întrebare de cele mai multe ori eşti în încurcătură ca să răspunzi, sau nu găseşti de loc răspunsul.

Dacă se poate vorbì uşor de o mintalitate franceză, englezǎ sau germană, nu tot aşà de uşor este să vorbeşti de mintalitatea Românului. Pe aceasta o vei puteà definì poate mai curând prin note negative; mai uşor poţi spune că nu este decât cea ce este ea. Ea n'are linii generale statornice, puncte fixe care să se regăsească aceleaşi în mai toate producţiile şi manifestările ei. Lipsită fiind de unitate, manifestările minţii româneşti nu poartă toate o pecetie proprie, temeinică, în totdeauna aceeaş, care să deà coloare particulară diferitelor piese din care se compune mintalitatea noastră. Conţinutul sufletului nostru etnic se alcătueşte, în cea mai mare parte, din crâmpee şi petece împrumutate dela neamurile vecine, neasimilate, nedigerate şi neomogenizate, pentru ca o pecetie distinctivă a individualităţii noastre etnice să fie pusă pe fiecare din ele. Aceste crâmpee sunt străine unele de altele, fără legătură logică, fără urmare. Conţinutul minţii noastre alcătueşte nu un aliagiu, ci un amalgam, nu este încă un tot, ci o sumă. Diferitele noastre poveşti, basme, anecdote, balade, cântice bătrâneşti, legende nu alcătuesc cicluri unitare, ca literatura altor popoare, ci sunt piese detaşate, izolate, fără legătură între ele. Nimic nu leagă *Mânăstirea Arge-*

șului cu *Miorița* sau balada lui *Corbea* cu a *Oprișanului*.

Cea ce este și mai semnificativ este că Mânăstirea Argeșului, Miorița, legenda Soarelui și Luna, ca și cea mai mare parte din baladele și legendele noastre, nu sunt ale noastre proprii. Ele se găsesc la Slavi, chiar la Germani, unele, și este foarte probabil că dela aceștia le-am luat noi. Cu deosebire însă, basmele românești sunt toate împrumutate dela vecini, cu modificări cu totul neînsemnate. D-l Șeineanu, într'un studiu voluminos și amănunțit, ne-a dovedit îndeajuns acest adevăr. Așà fiind cu literatura noastră populară, nu va fi deloc mai altfel cu cea cultă. Din potrivă. Cine cunoaște literatura noastră cultă, până pe la 1875—1880, și-a putut dà seama că ea erà, cu prea rari abateri dela regulă, cu totul lipsită de originalitate și de caracter românesc. Romanele lui Bolintineanu și Grandea, poeziile acestora, multe din acelea ale lui Eliade, Alexandrescu, sunt sau copii servile sau imitații nereușite sau localizare nenimerite după modelele literaturii străine. Dicționarul lui Maxim și Laurian, ca și aproape întreaga proză a timpului, erau străine și înstrăinate.

Dar se poate vorbì de un stil românesc în sculptura și în arhitectura noastră veche sau nouă? Și mai puțin. Toate mânăstirile noastre sunt par'că fabricate după modelul celor din Orient.

«In general, arhitectura noastră, ne spune d-l Bogdan, este împrumutată dela Athos. Este incontestabil că multe biserici și mânăstiri de ale noastre, și încă din cele mai frumoase, au fost ri-

dicate de meşterii aduşi din Athos» [1]). Casele, locuinţele sunt la noi aceleaşi ca în toată peninsula balcanică. Pictură noi n'am avut decât pe cea din biserici şi aceasta reproduce, după ritualul ortodox, compoziţia, fondul şi forma, în chip servil, a picturii bizantine, devenite oficială, canonică în biserica ortodoxă. Muzica noastră populară seamănă când cu acea a Slavilor, când cu acea a Ungurilor. In deobşte este tristă, tărăgănită şi monotonă. Singura manifestare artistică, în care se pare a fi pus puţină originalitate, este broderia cusăturilor ţărancelor noastre. Motivele ce se găsesc în alesăturile şi cusăturile în râuri, de pe cămăşile lor, sunt de o frumuseţe deosebită, de un gust delicat, ales, şi oarecum original, deşi multe din ele se gâsesc adesea la Slavii din sud, în deosebi la Sârbi.

Fie în liniile ei cele mai generale, fie în amănuntele ei, mintalitatea românească, atât cât e, şi cum este, reproduce ecoul desfăşurării vieţii noastre istorice. O istorie a Românilor n'a fost scrisă succesiv în timp, de oamenii din ţară. Istoria noastră este împrăştiată în crâmpee şi petice, prin arhivele ţărilor vecine. Filele ei sunt detaşate şi aflătoare în toate patru colţurile lumii: unele s'au găsit în Persia, altele în China, cele mai multe sunt la Budapesta şi Varşovia, nu puţine se află la Roma şi Veneţia, mare parte din ele sunt la Viena, Constantinopole şi Petersburg. Istoriografii noştri moderni sau mai vechi trebuiră să colinde lumea întreagă, ca să adune fărâmă-

1) Luptele cu Turcii, cultura veche română, p 65.

tură cu fărâmătură diu urmele trecutului nostru. Așà cum fu istoria noastră trăită, așà fu și cea scrisă. Ciopărțită, risipită, perdută în colțuri uitate de biblioteci părăsite, conținutul ei se găsește la străinii cari mărunțiră și sguduiră vieața noastră istorică. De unde poporul român și'a adunat cuprinsul mintalității sale heterogene, de acolo vor strânge istoricii noștri vești despre trecutul neamului nostru. Istoriograful nostru nu va face decât să se ție pe urmele bardului român. Pentru a scrì istoria adevărată a noastră, va trebuì istoricului care va face-o, să anticipeze opera biblică a arhanghelului, din ziua judecății din urmă; va trebuì să sune din surle și trâmbițe, să adune oasele împrăștiate din morminte, să pue os la os, și să învie morții din patru colțuri ale pământului, să-i supue la un interogatoriu amănunțit, și, din mărturiile culese, să aleagă și să alcătuiască cartea trecutului nostru. Altfel n'o va puteà scrì, căci neamul nostru, neavând o vieață istorică proprie și unitară, isioriografie proprie n'avem și cronicele noastre sunt foarte târzielnice și fragmentare, ca și coprinsul sufletului nostru etnic.

Am arătat că evenimentul cel mai precumpănitor din istoria noastră, în ultimele patru veacuri, este căderea tuturor țărilor române sub Turci și agravarea, adâncirea tot mai mare a acestei căderi și decăderi. Acestei căderi datorim noi, pe de altă parte, pătrunderea și mai mult a atmosferii morale a Orientului în țările noastre. Aduși mereu de Turci spre Orient, având a suferì prestigiul și precumpănirea lor politică covârșitoare,

nu puteam să nu cădem cu desăvârşire în apele mintalităţii Orientului.

Văzuserăm pe scurt în capitolele precedente, cari au fost urmările înrâuririi turceşti și orientale asupra sufletului nostru. Să le analizăm și să le complectăm aici. Ele vor venì să confirme încă odată, să complecteze și să lămurească urmările ce au avut primele trăsături negative ale istoriei noastre.

Dela Mircea cel Mare până la Mihaiu Viteazul, s'au împlinit două veacuri de lupte crâncene cu Turcii. Ceea ce Mircea cedase Turcilor, suzeranitatea, Mihaiu voì să ià înapoi. Aceasta pentru că tributul dat de Mircea ajunsese să fie de o mie de ori mai mare, pe timpul lui Mihaiu, pentru că pretenţiile și cererile Turcilor ajunseseră a nu mai puteà fi suferite. Vreme de două veacuri, Românii căzuţi sub Turci se sbătură ca să sgudue jugul turcesc, își sacrificară toată energia, toate resursele și toate speranţele ca să iasă de sub stăpânirea Otomanilor, dar fără rezultat. Cu cât ei făceau sforţări mai mari ca să scape, cu atât se adânceau mai afund. Pe măsură ce se ridicà voinţa și energia lor dârje, pe aceeaşi măsură erà lovită mai cumplit, și ţările erau mai îngenunchiate. Dovadă Vlad Ţepeș, Petru Rareș, Ioan Vodă cel Cumplit. După acești trei domni, ţările române căzură în fundul prăpastiei și definitiv. Căderea fu cu atât mai afund, cu cât sforţările lor să se ridice fură mai violente și mai viguroase.

Voinţa cerbicoasă, îndârjită și constantă a Daco-Romanilor se topì în noi, se prăbuși, disparù aproape în focul acestor lupte. Cruzimea și violenţa brutală se înmuiă, tenacitatea caracterului

se răspândì ca ceața și devenì slăbiciune. Lovită și doborâtă fiind la pământ, voința și energia strămoșilor noștri, or decâte ori încercară să ridice capul, nu este de mirare că noi nu putem da azi o dovadă de voința energică, de tenacitatea Englezului, a Germanului, și că în această privință nu putem stà alături nici chiar cu Bulgarii și Ungurii. Stăpânirea turcească a omorât în noi orce energie, orce voință, orce veleitate. In a doua jumătate a veacului al XVII-lea și în tot veacul al XVIII-lea, energia și voința românească fură ca și desființate. Micile fărimituri, cari vor mai fi fost rămase, fură enervate și evaporate și acelea, în atmosfera morală și socială a Orientului, în care ne confundasem pe deplin, sub îndoita acțiune a Turcilor și a Fanarului grecesc.

Atât de mult fu înfrântă și sdrobită voința și energia Românilor de către spadele Ienicerilor, în cât frica de Turci a pătruns adânc, nu numai în sufletul și caracterul nostru, dar par'că în carnea și oasele noastre. Amintim din nou cuvintele lui Moltke: «rezistența arătându-se de atâtea ori zadarnică, Românul nu s'a mai gândit la alt mijloc de scăpare decât fuga». Până mai alaltăieri, Românul simțeà o adevărată groază, numai dacă auzeà pronunțându-se numele Turcilor. Vederea Turcilor îi încremeneà, le îngheță sângele în vine. Este mult sens în observația, devenită banală, că mamele române își speriau copiii cu venirea Turcilor. Astăzi încă, în graiul poporului incult, Turcii se identifică cu noțiunea vrăjmașilor în general, ei simbolizează pericolul, ruina, dezastrul. Tot ei simbolizează la noi stăpânirea, nobilimea. De acea,

multe din baladele și legendele noastre populare sunt pline cu versuri ca acesta:

Turcilor, boierilor...

Frica, groaza de Turci este, și mai cu seamă erà instinctivă la Români. Erau presimțiți din depărtare. Indată ce erau zăriți, acțiunea spontaneă, reflexă a Românilor, erà fuga. Și fuga nu erà numai a unui sat, a unui cătun sau a unei mâini de oameni, ci chiar a unor orașe întregi. Foarte interesantă este, în această privință, descrierea pe care o face Francezul C. Lefebvre, pe la finele veacului al XVIII-lea, despre o călătorie a lui prin țările române «Moldovenii, zice dânsul, aleargă să se ascundă în păduri și în munți de frica trupelor turcești, luând cu ei toată averea lor mai prețioasă. Eu însumi am fost martor și am văzut groaza, teroarea Moldovenilor, într'o astfel de împrejurare. Eram prizonier la Galați, prin anul 1778, când fusei deșteptat, într'o noapte, de strigătele femeilor și de sgomotele pregătirii de fugă, pe care o făceà întreg orașul. Cauza acestei răvășeli erà zvonul despre apropierea unei armate turcești, zvon, care, din fericire pentru ei, se găsì a fi fost lipsit de temeiu» [1]). Fără îndoială că scenele acestea erau foarte dese și obicinuite pe atunci.

Voința și energia Românilor se redusese în aceste timpuri la înțelepciunea fugii. Filosofia noastră, din tot veacul al XVII-lea și al XVIII-lea,

1) Tableau historique et politique de l'empire ottoman, Paris VII, p. 20.

se coprinde în proverbul prea popular la noi care zice:

Capul plecat de sabie nu este tăiat.

Cu toate acestea, multe capete de Români fură tăiate, până ce Românii învățară să plece capetele. Este de observat cum se modifică acest proverb, în veacul al XIX-lea, în mintea poetului:

Capul ce se pleacă, paloșul nu-l taie
Dar cu umilință lanțul îl încovoaie.

Conștiința umilinții lanțului este opera, contribuția secolului al XIX-lea de redeșteptare și de neatârnare.

Timiditatea, paralizia voinței, frica, lipsa de curaj, în general, au stăpânit și mai stăpânesc încă sufletul Românilor. «Tirania, scria contele de Salaberry pe la 1820, a făcut pe Români timizi, și josnici»[1]). Iar francezul Charles Pertusier, cam în același timp, zicea de noi: «nu găsești la Români, orcare ar fi treapta lor socială, nici o energie, nici cea mai slabă scântee de însușiri răsboinice, prin urmare nimic care să te autorizeze a promite destine înalte unei națiuni»[2]). Aprecierea este de sigur prea severă, însă ea erà destul de îndreptățită în vremea în care ea a fost făcută. Este știută clauza din capitulațiile țărilor române, în care Turcii opreau pe Domnii români de a ține armată mai multă decât ar fi vrut Sultanul. In chip sistematic, Turcii voiră să desarmeze pe Ro-

1) Op. cit., p. 49.
2) La Valachie la Moldavie... Paris, 1822, p. 32.

mâni și să distrugă până în adâncimi instinctul lor răsboinic. «Jugul turcesc, notă Moltke în memoriile sale, a frânt energia acestui popor. Armele i-au devenit streine, și se supune la toate cerințele stăpânului».

Dela Mateiu Basarab, Țara Românească nu mai are armate regulate de nici un fel. Sub Domnii veniți din Fanar, armata degeneră cu totul. Lovitura de grație o dete forței noastre armate Constantin Mavrocordat, pe la 1740, desființând «clasa călărașilor cari erau scutiți de bir, nimicind astfel și restul de putere militară ce se mai afla în țările române». Firește că după un veac și jumătate de lipsă complectă de exercițiu, energia răsboinică a Românilor scăpătase aproape cu totul. Nu tot astfel va fi în Transilvania, unde energia răsboinică și vitejia Românilor s'a păstrat aproape întreagă. «Fiind sobru, zice Laurençon, s'ar puteà face (din Români), niște foarte buni soldați; probă cele 6 regimente de infanterie din această națiune, pe care le are Austria, și cari, desigur, nu sunt întrecute de altele, nici în vitejie nici în disciplină»[1]). Va fi de ajuns câțiva zeci de ani, chiar câțiva ani de reluare în mână a armelor, pentru ca vechile instincte răsboinice să se trezească.

Dovadă de aceasta este că, în timpul Regulamentului Organic, sub Kisselef, întocmindu-se o miliție a țării, și chiar o trupă regulată, vechiul spirit militar renăscù din cenușa lui, instinctele răsboinice se treziră din nou și eșiră la iveală.

---

1) Nouvelles observations sur la Valachie, p. 26—27.

Așà încât, pe la 1839, abia peste 10 ani dela înființarea acestor trupe, Raoul Perrin puteà scrie «Românii au fost totdeauna priviți, și cu drept cuvânt, ca niște bravi și curagioși soldați... Trimiteți un batalion de infanterie română înaintea vrăjmașilor, și veți găsì la el îndârjirea eroică a Sciților și a Dacilor. Dacă va trebuì să meargă, el va înaintà în dreptul gurii fumegânde a tunului; dacă îi comanzi oprirea unei trupe vrăjmașe, el nu va șovăi nici cât un zid de aramă, strâns compact, inatacabil» [1]). Se poate ca aici să fie cevà exagerare în bine, precum autorul de mai sus citat exagerà în rău.

Observația unui alt francez, făcută pe la 1850, ne pare cea mai aproape de adevăr asupra acestui punct. «Românul, zice de Gerando, nu este răsboinic din firea lui; totuși odată înrolat, el servește ca un bun soldat. Dacă nu va aveà furia și elanul Ungurilor, el are mai multă încăpățânare de rezistență decât aceștia. «Dă pe moarte» este un proverb al lor. Cevà din valoarea romană a rămas în ei, și comparându-se cu Saxonii, a căror înfocare pacinică se întrebuințează numai în comerț, ei zic: la un Român zece Sași» [2]). Trebuia însă să avem în vedere că, de Gerando observase pe Românii din Transilvania.

Tot atât de adâncă și dăunătoare pentru energia românească fu și influența Orientului, care enervă și moleșì voința și caracterul nostru, cât va mai fi putut scăpà de sub influența nefericită a Turcilor. Din această înrâurire ne-am ales cu tradiționala

1) Coup. d'oeil sur la Valachie et la Moldavie, p. 25.
2) Op. cit., p. 350.

noastră *nepăsare*, cu credința în *fatalitate*, în soartă, în noroc, și cu desăvârșită lipsă de încredere în noi înși-ne. *Nepăsarea* și *fatalismul*, rod al celor câteva tresături mai de seamă ale istoriei noastre și ecou adesea al înrâuriri Orientului, sunt notele cele mai limpezi și lămurite ce se pot desprinde în sufletul și în caracterul nostru. Dacă condiții sociale și istorice mai priincioase tind să mărginească și să mai întunece puțin această *nepăsare* și *fatalism*, ele totuș ne mai caracterizează și azi. Ele sunt pentru caracterul nostru cea ce este *sociabilitatea* la Francezi, și cea ce este energia voinței la Englezi, trăsăturile noastre negative cele mai comune dacă nu cele mai caracteristice.

Asupra acestei note se întâlnesc la noi toate clasele toate straturile societății. «Adevărata boală a Principatelor, zicea Girardin, este neîncrederea și nesiguranța, teama de ele însele; totdeauna supuse puterilor strcine, totdcauna atârnătoare dc alții, ele nu așteaptă nimic dela sforțările proprii». Autorul acestei reflecții aveà în vedere mai ales clasele superioare. «Cultivatorii, scrie Pertusier, sunt leneși, prin urmare apatici». «Țăranul, scrie Moltke, preferă să rămâie în starea în care și-a trecut copilăria și care i-a devenit scumpă. Din tată în fiu el moștenește obiceiul de a nu cultivà nici odată mai multe pământ decât îi este strict trebuincios pentru traiu»... «Obicinuit să se mulțumească cu puțin, Românul nu cunoaște miile de trebuințe ale altor națiuni ; *el teme mai puțin lipsa, sărăcia decât munca; mizeria barbariei decât greutățile civilizației*». «Forța, timpul și libertatea sunt trebuințe cari n'au nici o valoare pentru el

și pe care nu le utilizează». Sub îndoita înrâurire a atmosferii orientale și a tiraniei Turcești, civilizația și libertatea erau zadarnice și cu neputință. Tot așà erà cu sforțarea. «Românii, zice Thornton, nu pun nici o sforțare la nimic, și nu se dedau la noui ramuri de industrie, abià rar de mai păstrează practica acelor cari sunt mai de trebuință: meseriile sunt lăsate streinilor».

Toți streinii cari, trecând prin țările noastre, au putut observà de aproape populația noastră rurală, au fost isbiți de starea lor morală și materială. «Lenea țăranului român scrie de Gerando este ca acea a Lazoronilor».« Ca urmare a situației lor servile, țăranul român este indolent și leneș», zice Desprez.

Tirania turcească și înrâurirea atmosferii morale din Orient împuținară trebuințele și facultățile Românilor. Puterea de muncă și inițiativa, devenind la ei lucruri zadarnice, nu întârziară a degenerà și a cădea în *desuetudine*. Pe urmele lor se instalară *nepăsarea*, lenea fizică și mintală, adică *lipsa de inițiativă, resemnarea*, lipsa de încredere în sine, și mai presus de toate *fatalismul*, încrederea oarbă în noroc, în soartă.

Nepăsarea și resemnarea pasivă sunt însușiri cari apar în toată clipita și în toate actele țăranului român. Amintim acì în treacăt cum țăranii, de prin podgoriile de vii, vedeau mana distrugându-le rodul, și aveau sub ochi pilda celor ce le stropeau cu sulfat de cupru, și aceasta pentru mult timp nu-i îndemnà de loc să-și scape viile. Li se părea a fi un sacrilegiu să lupți cu voința lui Dumnezeu. In mintea lor, era adânc înrădă-

cinată ideia că ceea ce-ţi vine pe cap sau în holde este trimis de Dumnezeu, şi că este zadarnic sau este păcat să te împotriveşti. Tot ca şi cu viile se întâmplă cu sulfatarea grâului. Abià cu mare greutate obiceiul de a sulfata grâul a putut pătrunde la o parte din populaţia satelor. Restul urmează să semene grâul tot nesulfatat şi produce un grâu plin de tăciune, care are o valoare foarte scăzută.

Nici cu boalele, ce de regulă bântue satele noastre, nu se petrece altfel. Cum dupe mintea lor boala vine dela Dumnezeu, este zadarnic să alergi la doctor şi la spiţerie. Ea trebue să treacă dupe cum a venit, adică dupe voinţa lui Dumnezeu; orce ai face ca s'o goneşti este fără folos. Cel mult dacă poate să ia osteneala să cheme pe popa, spre a citì bolnavului vre-o moliftă sau să-i facă vreun maslu, atunci când este probabil că boala vine dela Dumnezeu. Dacă însă sunt semne că boala vine dela Dracu, săteanul îşi caută în altă parte, la vrăjitori şi la descântece. Numai în cazul când învederat boala nu vine nici dela Dracu nici dela Dumnezeu, ci dela oameni, ţăranul se îndreaptă spre doctori şi spitale. In deosebi, spitalele sunt pline de săteni cari au fost loviţi, tăiaţi între ei pe mejdine sau la băutură. De obiceiu atunci ei au grije să-şi scoată certificate, pentru a le putea înfăţişà la instanţele judecătoreşti, în procesele ce urmează totdeauna dupe acest fel de întâmplări.

In colo foarte rar ţăranii se îndreaptă spre spitale, infirmerii şi doctori.

Acest fel de a fi al Românilor este aşà de

învederat și atât de caracteristic, în câtel a isbit. foarte ciudat pe toți streinii care i-au cunoscut. El este general și caracterizează, pare-se, pe Românii de pretutindeni.

A de Gerando l'a observat și în Transilvania, unde, cu toate astea, resemnarea pasivă și fatalismul ar trebuì să fie mai puțin răspândite. «Nu trece o săptămână, scrie de Gerando, fără ca un Român (miner) să nu fie rănit sau omorât, mulțumită numai nechibzuirii de care dau probă, sub cuvânt că ceea ce trebue să se întâmple se va întâmplà... Un medic îngrijeà pe un Român rănit greu. Boala fu lungă și bolnavul nu încetà o clipă să spue doctorului că el n'are încredere în meșteșugul său, pentru că n'o să poată să-l vindece. Când însă se însdrevenì, lucru de care medicul nu știa cum să se mai felicite, Românul îl prevenì, zicându-i, «dar asta nu este dela dumneata, Dumnezeu a vrut așà, și asta-i tot».

Intreaga gospodărie a sătenilor noștri se resimte de chipul lor sufletesc de a fi. Nepăsarea, lenevirea și nechibzuința lor se strevăd în chipul cum își îngrijesc vitele și cum își clădesc locuințele. Ei clădesc case efemere, îndată ce au putut înșirà câtevà lemne unele peste altele, și le-au putut învăluì cu șiță de brad subțire ca pleava sau șindrilă de fag putred. A fabricà cărămidă și a zidì o casă, cu o anevoință care să le răpească chiar mai mult de 2—3 ani de zile, nu poate de loc încape în apucăturile populației noastre dela țară. Până mai eri, pe unele locuri astăzi încă, un flăcău întemeià o familie, îndată ce a făcut o groapă de oarecare dimensiuni, și a podit-o cu brasde, lăsând

un coș, și o ferestruță la fața pământului, pentru ca să intre lumina și să ese fumul, după cum le va venì mai bine la socoteală. Foarte adesea fumul ese pe fereastră și lumina intră pe coș, un fel de lumină amestecată vara cu ploaie și iarna cu zăpadă.

Bordeiul așà alcătuit, sau coliba de lemne înșirate și acoperite cu stuf sau coceni, n'are nici un viitor și nici o trăinicie. Dar mai ales generațiile cari se nasc în așà locuințe, precum și părinții, n'au nici o trăinicie și nici un viitor. Când așà trăiesc gospodarii noștri dela sate, apoi nici vitele lor nu pot aveà o soartă mai fericită. Nepăsarea și nechibzuirea orientală a sătenilor noștri nu poate fi mai mică pentru vitele lor decât pentru ei. Iarna, aceste vite visează noaptea pe drumuri, în zăpadă și în viscole, sau sub pătuege și în coșeri desfundate, sub cari ele nu se pot găsì nici mai rău nici mai bine ca afară.

Grădina de legume sau pomi roditori sunt griji prea mari, de care de cele mai de multe ori sătenii noștri se dispensează. Iar toamna, de unde au de unde n'au, trebue să numere bani albi, greu câștigați, ca să cumpere dela grădinarii sârbi sau bulgari. Totul atârnă la ei de norocul întâmplării. Dacă ploaia va venì în belșug, cele câtevà fire de varză sădite de el, în pripă, se vor face, dacă nu va venì ploaie, atunci «norocul grădinarilor».

De aceea, ca și a orientalului în general, filozofia practică a țăranilor români este filozofia *Destinului* și a *Norocului*. Nu se poate aflà o idee sau o nălucă a minții, care să persecute și să urmărească mintea poporului român mai mult decât năluca sau ideea norocului și a destinului.

Naşterea, căsătoria şi moartea, cu tot cortegiul de întâmplări fericite sau nefericite ce le poate întovărăşì, sunt făptura destinului, a soartei, a ursitei sau a norocului. Năluca norocului şi a ursitei stăpâneşte toate actele şi faptele ţăranului nostru, de altfel chiar şi pe ale Românilor din oraşe. Anecdotele, snoavele, poveştile, basmele, cântecele, toate ramurele producţii literare a poporului sunt precumpănite de ideia norocului şi a ursitei. Pe tema norocului şi a ursitei sunt brodate cea mai mare parte din cele mai bune anecdote şi poveşti ale poporului nostru. Norocul şi ursita dau foarte adesea toată *sarea* şi tot *şicul* acestui fel de literaturi. Năluca norocului stăpâneşte gândul şi mintea poporului, în orce clipă, fie acea clipă orcât de măreaţă, solemnă; fie ea orcât de obicinuită şi trivială. Dupe cum se ştie foarte bine, ţăranul român nu va beà un pahar de ţuică sau vin, fără să nu-şi ureze noroc. Fie la ospeţe mari, la petreceri de botez şi de cununie, fie la amiaz sau la cină, pe câmp la muncă, el nu va apropià buzele de paharul cu vin, până ce nu va fi sfârşit mai întâiu pe deplin toate formele şi formulele de închinare şi de urare de noroc. Când vinde sau cumpără, când începe sau isprăveşte un lucru, când sughite sau când strănută, ţăranul român nu poate până nu va repetà formula tradiţională a urării de noroc. Aiurea, ideia norocului stăpâneşte şi înlănţueşte atât de mult mintea, încât urările de noroc iau locul chiar al obiceiului de a-şi dà «bună dimineaţa» sau «bună ziua».

* * *

Cea ce deosibește iarăși, în chip isbitor, desvoltarea vieții noastre istorice de a orcărui alt neam, este desăvârșita incoerență și anarhie a istoriei noastre politice, sociale și economice. Dela un cap la altul al istoriei noastre, organismul națiunii fu sguduit de convulsiuni repezi, repetate. Vieața neamului nostru, sub toate formele ei, nu fu de cât un șir de cutremurături, de convulsiuni, de spasme. Liniștea și pacea nu domniră la noi de cât în intervaluri prea scurte. Abià liniștit o clipă orizonul nostru istoric, și imediat nouri și vijelii proaspete se iveau la orizon.

Putem rezumà, cele dejà arătate în capitolele precedente, în chipul nrmător:

Această stare de lucruri începù prea de timpuriu, de atunci când națiunea română erà, ca să zicem așà, numai în fașe. Năvălirile tuturor hordelor barbare își făcură drum spre Occident, trecând peste corpul țării și neamului nostru născând. Goți, Huni, Avari, Gepizi, Bulgari, Kumani, Unguri, Tătari, întunecară la scurte intervaluri orizonul nostru și turburară adânc atmosfera noastră. Se înființară mai apoi principatele române. N'apucară însă să se consolideze, și căzură pradă invaziei Turcești, devenind curând supuse Sultanului. O vieață politică, jumătate liberă, jumătate atârnată de Turci, urmă mai departe, însă nu fu decât o vieață întretăiată de tot felul de convulsiuni lăuntrice. Schimbările vertiginoase de domnie, cari desorganizau și clătinau din temelie structura și tot rostul societății; certurile și intrigile boierilor, cari sfâșiau corpul națiunii; intrigile și zizaniile vecine, care întăreau și întrețineau răsboiul civil, erau ajutate și

întețite de năvălirile prădalnice, periodice ale Tătarilor, de expedițiile jefuitoare ale Turcilor.

Ce puteà fi, în așà condiții, activitatea noastră economică și vieața noastră sufletească? Ce urmări a avut această desfășurare istorică, atât de agitată, asupra caracterului și activității noastre practice? Pentru a răspunde, să ne oprim puțin asupra amănuntelor ce decurgeau dela acest mod de a fi al istoriei noastre.

Consecințele, spre pildă, ale năvălirilor sunt ușor de văzut. Istoria noastră este plină de ele, dela început până la isprăvit. Când au trecut și de câte ori au trecut Goții, Hunii, Avarii, s'au retras Românii în munți, lăsând în prada drumeților, dacă nu toată averea lor, cel puțin partea cea mai grea, cea mai anevoie de refăcut: casele, rodul muncii. Când au venit Tătarii și au întețit-o cu jafurile lor, în care duceau cu ei vite, oameni prinși, luați în robie, rodul muncii și tot ce puteau să rupă, Românii iarăși, câți au putut scăpà liberi, cu vieață, s'au retras, au fugit d'inaintea jafului. Au venit apoi invaziile și expedițiile turcești, robirile și luptele pe vieață și pe moarte. In aceste răsboaie, tactica voivozilor noștri este cunoscută. Ei puneau populația dela câmp să se retragă spre înfundăturile munților. Ardeau și distrugeau sate, orașe și averi, pentru ca să facă pustiu drumul armatelor turcești, care, de altfel, tot așà ar fi ajuns după trecerea lor. Mai târziu locuitorii, dela dânșii, fără să le mai poruncească cineva, ajunseseră să practice această fugă, or decâte ori zăreau apropierea oștilor turcești, sau numai pe sim-

ple svonuri, cari, după cum am văzut-o în paginile precedente, puteau fi lipsite de temeiu.

In definitiv, socotind bine, putem zice că nici un popor din Europa, chiar din cele cari căzură în stăpânirea Turcilor, n'avu să sufere cât noi. Sârbii și Bulgarii, deșì cuceriți cu totul, au avut, sub stăpânirea Turcilor, o soartă mai puțin nefericită ca noi. Odată cuceriți, ei n'au mai cunoscut nenorocirile răsboaielor, prăzilor și invaziilor. Stăpânirea otomană se întinse peste ei ca un strat de zăpadă peste un ogor de grâu verde. Ei fură păstrați și feriți de multe nenorociri, pe când pe noi, ca pe un ogor de grâu desvelit și supus la toate vânturile și înghiețurile, ne ofeliră și ne vestejiră toate nenorocirile și toate restriștile pe cari le aruncară valurile istoriei universale.

Iși poate orcine reface cu închipuirea, ce priveliște înfățișà vieața casnică, economică a Românilor în halul unor așà vremuri. «Excesele ce fac hordele turcești nedesciplinate, nu se pot închipuì, zice francezul Lefebvre; jefuesc și robesc toată țara; distrug adesea sate întregi și măcelăresc pe locuitorii nearmați, de aceea Moldovenii au luat obiceiu de se ascund în munți și păduri, luând cu ei tot ce au mai prețios... Am aflat de asemeni, că fiecare familie își păstrează pentru aceasta un fel de camion cu unul sau mai mulți cai, pentru a-și asigurà mijloacele de scăpare la trebuință» [1]. Autorul acestor rânduri scrià ceea ce a văzut, la Galați, pe la 1778, și ceea ce a văzut dânsul oglindește de sigur felul de vieață al Ro-

1) Op. cit. p. 20.

mânilor din cele mai vechi timpuri. «Tătarii, scrià dânsul, în număr de 80.000, jefuiră și devastară în șapte zile Moldova întreagă. Ei luară în robie 40,000 de oameni, și răspândiră groaza și jalea în toate colțurile țării» [1]). Contele de Salaberry este neîntrecut în a înfățișà tabloul jalnic al acestor vremi: «Natura dă tot dela ea, de sine, Românul nu se poate bucurà de ea, el este rob și se ascunde. Pe când natura se împodobește cu toate farmecele ei, pentru a atrage privirea omului și a-l mângâia de lipsurile vieții, Românul fuge să se pitule; el locuește sub pământ, își îngroapă existența și puținul ce posedă, de teamă ca Turcii să nu-l zărească și să nu-l despoaie. Nu vezi o căscioară, nu vezi o locuință așezată înadins ca să vadă și să fie văzută de departe; afară de câtevà orașe, câtevà cătune împrăștiete, încolo pretutindeni beciuri, bordee subpământene, dar izolate, ascunse cu câtevà lemne și totdeauna îndepărtate dela drumul mare» [2]).

Salaberry scrie pe la începutul veacului trecut aceste rânduri cari întăresc și complectează minunat pe acelea ale lui Lefebvre.

«Invaziunile Turcilor, scrie Nicolae Kretulescu, mai în toată țara erau dese. Moșiile ce posedau boierii pe margínea Dunării într'o zonă de mai multe kilometrii, le cunoștea numai după nume fără a puteà aveà vreun venit dela dânsele. Orașele mai învecinate de dunăre se păștiau, orășenii năpusteu casele lor, luând cu dânșii ce puteau și fugeau pe unde apucau, și fiecare păduri, prin

1) Ibid., p. 24.
2) Op. cit., p. 14.

munți și când se întorceau la casele lor numai găsea nimic într'însele tot fusese jefuit, ars și prăpădit. Boierii fugea la Sibiu și Brașov»[1]).

Starea aceasta de lucruri s'a petrecut la fel până chiar pe timpul lui Marc Girardin, care, pe la 1852, scrie: «Dela Galați la București, pe un drum de 7—8 ceasuri, n'am văzut decât cinci sate și trei arbori. Este drept că eu am mers pe drumul cel mare. Or aici lucrurile sunt d'andoasele cu cele din alte țări. Aiurea, drumurile mari atrag pe locuitori, aici ele îi isgonesc; căci pe aceste drumuri, aveau loc mai des jafurile și despoierile Turcilor. Pentru aceea și satele trebuiau să se ascundă în lăuntrul pământului» [2]). Elias Regnault, cam pe la aceeași dată, scrie următoarele: «în România drumurile mari au alungat pe locuitori, nu vezi nici o locuință omenească pe marginile lor. Pe ele veneau Turcii: lumea se îndepărtă cu groază; și casele și satele s'au dus să se așeze departe, departe, în scobitura vre unei vălcele, pe șoldurile vre unui munte. Când jefuitorii urmăreau prada lor, atingând vre-un sat ascuns astfel, locuitorii cari supraviețuiau invaziei se grăbeau să ridice sărmanul lor avut și se duceau să-și reclădească bordeile lor într'un loc și mai retras. Din pricina acestor strămutări neîncetate, satele își schimbau mereu locul; năvălirile barbare determinau pe suprafața țării o *geografie mobilă*»[3]).

O geografie mișcătoare, iată cuvântul adevărat care oglindește trecutul acestor țări.

---

1) Amintiri istorice, p. 16—17.
2) Souvenir des voyages, p. 270.
3) Histoire politique et sociale des Princip. Danubiennes, p. 41.

Zadarnic să mai stăruim asupra acestor lucruri și să scoborîm mai mult în amănunte. Cele spuse până acì ajung pentru ca să ne poată dà o idee de urmările psichologice ce avù pentru Români chipul lor de a-și duce vieața, în condițiile în care istoria lor nefericită i-a pus. Să analizăm acum, spre a ne dà bine seama de ele, urmările acestea.

Fără îndoială, când un astfel de trecut apăsă îndelungat energia și voința Românilor, va fi greu să pretinzi dela ei acea încordare a sforțărilor, acea muncă disciplinată, neîntreruptă, metodică, care caracterizează pe Englezi, pe Germani și orce națiune cu civilizație veche.

A muncì din toate puterile, pentru a'și clădì o casă locuibilă și o gospodărie de omenie, ar fi fost o acțiune nebunească pentru părinții și strămoșii noștri. Continuitatea muncii, a sforțărilor le-au fost lucruri interzise, cu neputință. Arare ori vor fi putut ei începe lucru plănuit, duce mai departe lucru început și isprăvì lucru dus orcât de departe. Acțiunea lor a fost mai totdeauna paralizată, sau în concepție, sau în germen, sau în punere în lucrare, sau în continuarea ei. Vizitele neprietenoase și foarte dese ale Tătarilor, invaziile prădalnice ale Turcilor au desvățat pe Români de a mai concepe cevà, de a mai face planuri practice; iar rare ori când vor mai fi făcut i-a desvățat să le mai pună în lucrare; când prin excepție le vor fi pus în lucrare i-au desvățat să le urmeze; și când în sfârșit le vor fi îngăduit să le urmeze i-au desobicinuit să le isprăvească.

Istoria lor îngăduì Românilor, cel mult să facă planuri vagi, cevà mai puțin să le facă lămurite

precise, și mai puțin să le înceapă a pune în practică, prea puțin dacă nu de loc ca să le săvârșească, și în sfârșit de loc, niciodată ca să le desăvârșească. De aceea, în ziua de azi încă, noi plănuim foarte multe lucruri, din grabă, planurile noastre sunt totdeauna cețoase, nelămurite. Cu cât însă plănuim mai multe lucruri cu atât începem mai puține. Cu toate acestea, Românii încep foarte multe lucruri. Dar, ce nu s'a început la noi? Și totuș, cu cât începem mai multe lucruri cu atât mai puține putem urmărì în realizarea lor. De acì proverbul batjocoritor: «Românului este greu să înceapă cevà că de lăsat se lasă el ușor». Chiar atunci când le putem urmărì, cu cât vom urmà mai multe, cu atât mai puține vom puteà săvârșì. Și în sfârșit, chiar când săvârșim cevà, niciodată nu desăvârșim nimic.

De obiceiu, toate se plănuesc la noi. Am plănuit, spre pildă: cadastrul și irigații, votul universal și casa rurală pentru populația dela sate; am plănuit un canal dela București la Dunăre, o sumă de linii ferate noui; pe harta căilor ferate din vagoanele noastre se târăsc de zeci de ani linii însemnate cu puncte cari nu se mai întregesc. Nu vei puteà deschide un jurnal, o revistă, o broșură, în care să nu se vorbească, să nu se propue și să nu se plănuiască reforme și îmbunătățiri economice, culturale, comerciale, militare ș. a. Nimic din toate acestea nu s'a început.

Și totuși la noi s'au început multe, foarte multe lucruri. S'a început la noi, în domeniul politic, odată o mișcare radicală, altădată una socialistă. Ba mișcarea socialistă s'a început chiar de două ori, căci noi avem mania de a începe de mai

multe ori lucrurile pe care n'avem de gând să le isprăvim. In domeniul municipal s'au început jocurile de apă din Cișmigiu, bulevarde. In domeniul lucrărilor de economie mare s'au început navigația pe Dâmbovița, puțuri artesiane pe Bărăgan, sate model. S'a început în sfârșit o expoziție generală a României, iar oamenii cunoscători vorbesc că se va închide, va fi terminată expoziția, fără ca să fi fost isprăvită. Ar mai trebuì să continue lucrările câteva luni încă, după ce va fi închisă, pentru ca să poată fi dărâmată în toată plinătatea ei. Deasemenea, vizitați orașele din provincie sau chiar cartierele Capitalei, și nu arare ori vă vor izbì scheletele unor ziduri începute, cari s'au învechit și se vor distruge, ca și Expoziția noastră, înainte de a fi fost isprăvite. In domeniul mișcării sociale am început, Liga pentru unitatea culturală, tot felul de societăți cooperative, reviste, jurnale patriotice, literare. Societăți pentru încurajarea gimnasticii, muncii se fac și se desfac pe fiecare zi.

Iar din câte am săvârșit, câte oare am desăvârșit? Drumurile de fer sunt neîndestulătoare; serviciul maritim dă deficit; podul de peste Dunăre, care va trebuì să suporte întreaga producție a țării care va merge la portul Constanța, nu este făcut decât pentru o pereche de șine. Cea ce săvârșește Românul nu este niciodată desăvârșit. Absoluta lipsă de spirit de continuitate și urmare în acțiunea sa practică, lipsa de răbdare și de voință energică, sforțări întrerupte, sporadice, iată notele sufletului românesc, așà cum acest suflet a fost făurit de peripețiile istoriei.

Aceluiaşi chip de a fi al istoriei se mai datoreşte încă spiritul de expedient, neprevederea, lipsa de disciplină.

Neobicinuiţi cu încordările lungi, cu sforţările continui, aproape nimic nu se face la noi fundamental. Totul se face ca şi cum ar fi pentru ochii unor drumeţi, cari n'au de gând să vie de două ori pe acelaş drum. Totul nu este să fie cevà, ci să pară că este. Lumea se mulţumeşte cu aparenţa. Sub aparenţă prea puţini îndrăsnesc să scoboare. De aci goana dupe expediente. Omul cel mai tare în expediente, va fi omul cel mai tare la noi, va ajunge cel mai departe, se va suì cel mai sus, atunci când soarta nu l'a făcut să se nască sus. Cei născuţi sus n'au însă nevoe de expediente. Auzeam un prieten isteţ, care definea într'o zi, într'un mod foarte semnificativ, noţiunea salariului: salarul pentru Român, ziceà dânsul, este mijlocul de a-ţi perpetuà creditul. Cu toată trivialitatea ei, această definiţie glumeaţă pare că a prins un colţuleţ autentic din spiritul de expedient ce ne predomneşte.

Cum totul se face din expediente, totul se face la noi, mai ales, din grabă, repede. «Românul, observă d-l Rădulescu-Motru, la muncă dă iureşi întocmai ca la resboiu. Cu zorul el face minuni. Ţăranul sfârşeşte cu zorul, în câteva ceasuri de clacă, o muncă pe care altminteri el n'ar putea-o isprăvì într'o săptămână» [1]. D-l Motru a prins şi a formulat foarte bine această notă de căpetenie a caracterului românesc, care-l diferenţiază

1) Op. cit., p. 87

atât de mult. «Intre zilele de muncă ale Românului, zice d-l Motru, se întind lungi perioade de odihnă sărbătorească, momente risipite din belşug. Noi sutem capriţioşi cu timpul, cum suntem şi cu suprafaţa pământului. Un moment de aşteptare ne exasperează şi ne scoate din răbdări, dar ne împăcăm prea bine cu nepăsarea de câteva luni. Muncitorul nostru agricol se oboseşte îndată ce-l constrângi la o prea riguroasă disciplină. Lui îi place ritmul neregulat, pe care-l găsim la omul primitiv; zile de muncă din greu, urmate apoi cu lungi pauze de sărbătoare; încordare cât de tare numai nu continuă»... [1]) «Un an de-alungul Românul stă de geaba şi în ultimele zile dă pe brânci...». «Nicăieri mai multă agitaţie, mai multă svârcolire, şi mai puţină muncă disciplinată ca la noi... In noi trăeşte sufletul strămoşilor păstori şi agricultori primitivi, suflet care se agită câteva luni pe an, şi hibernează în tot restul timpului. Suntem capabili de orce virtute, întrucât pentru ea nu ni se cere o persistenţă prea îndelungată»[2]).

Este foarte firesc ca ţăranul român să fie aşà de puţin capabil pentru o muncă şi o sforţare prelungită, continuată, şi atât de inferior, în această privinţă, oamenilor din societăţile culte. Franţa, Anglia, Germania n'au cunoscut minunea hărţii mişcătoare în trecutul lor.

Nota cea mai dominantă din sufletul nostru etnic, desvoltată sub înrâurirea acestui fel de a fi al vieţii noastre istorice, este *neprevederea, nepă-*

1) Ibid., p. 86—87.
2) Ibid., p. 88.

sarea care fac că aproape toate lucrurile la noi sunt provizorii și efemere. Ca să-ți dai seamă la ce grad este dusă neprevederea și nepăsarea Românului, cu deosebire a țăranului, n'ai decât să observi chipul cum își alcătuește el gospodăria și cum își îngrijește munca, și mai ales cum se îngrijește pe el. Cu rari excepții, în unele sate de moșneni, gospodăria săteanului atinge cea mai deplină expresie a sărăciei, a simplității. Cu deosebire în Moldova, cea mai mare parte din aceste gospodării se alcătuesc dintr'o casă făcută din păreți de humă bătută, și coperită cu stuf, aflătoare în mijlocul unui câmp mic, neîngrădit cu nimic în jur, fără nici un fel de acioală sau acoperământ împrejur, fără nici un fel de magazie, hambar sau șopru de vite, chiar fără vite de cele mai multe ori. Casa este redusă la ultima expresie a unei case: o singură încăpere precedată de o tindă. In acea singură încăpere vegetează oameni adulți și nevârstnici, pasări, vreun vițel când se întâmplă, porcul de Crăciun dacă este. In alte regiuni, această casă este înlocuită printr'un bordei practicat în pământ și al cărui conținut și formă am văzut-o în paginile precedente. Din toată populația țării, făcând socoteală, mai bine de 31⁰/₀ trăiește în bordeie în pământ sau deasupra pământului. Din acestea 31⁰/₀, sunt 4⁰/₀ cari n'au nici un fel de locuință.

Iată cum descrie Marmier gospodăria țăranului român, văzută de el pe la 1847 : «familiele românești se adăpostesc subt colibe, în care noi, în Franța, n'am aduce nici vitele. Un mare număr din ele își scobesc în pământ locuințele. Pe acest

fel de groapă se ridică un coperiș cu nuele și ramuri, și are două deschizături: una pe unde se intră, și alta pe unde iese fumul; ploaia și fumul pătrund dealminteri din toate părțile...». «Câteva unelte de menaj erau atârnate de coperiș, o velință putredă așternută pe pământ ține loc de pat»[1]). Astăzi încă această descriere scurtă se potrivește pentru cei 30°/₀ din populația țării românești. «Nu găsești, scria Moltke, în aceste colibe, nici pâine, nici carne, nici vase, nici un fel de unealtă. Românul poartă cuțitul, luleaua și tecșila cu tutun la brâu; când iese el din casă prea puține lucruri de valoare îi mai rămân, care să merite osteneala să le ia cu el». In loc de orce mobilă, scrie Colson, țăranul nu mai are decât o bancă și o lacră de lemn. In locul geamurilor în fereastră el pune o hârtie unsă. Sunt și de cei cari trăesc sub pământ, parc'ar fi animale spurcate»[2]).

Această observație se mai potrivește și azi pentru o bună parte din locuitorii satelor noastre.

Așà fiindu-le locuințele și interiorul lor, mâncarea săteanului nu va fi nici ea mai complicată. Moltke i-a găsit hrănindu-se cu porumbi copți. Câți nu fac și azi acest fel de cuhnie la țară? Tradiționala mămăligă și ceapă, rar pâne, iar laptele, carnea încep să se rărească cu progresele agriculturii noastre care au distrus economia vitelor.

Ca să ne facem o idee precisă de ce este gospodăria țăranului român, să rezumăm rezultatele

1) Op. cit., p. 284—285.
2) Nationalité et Régénération..., p. 114—115.

cercetării făcute de d-l I.Răducanu, asupra a două gospodării țărănești din județul Suceava:

«1. Averea nu e în stare să satisfacă nici nevoile de primul grad, în chip îndestulător, pentru întreținerea necum desvoltarea vieții acelor cari trăiesc în gospodării; 2. Lipsa în mijloacele de îndestularea nevoilor naște schimbul, care se înfățișează în cea mai mare parte «în natură», cu alte unități economice: gospodăriile țăranilor dau «munca» și primesc «hrana și îmbrăcămintea»; Țăranii sunt mai mult proletari decât proprietari; 3. Legăturile cu celelalte gospodării sunt reduse aproape numai la schimbul acestor mărfuri: «brațe», «obiecte de hrană și îmbrăcăminte», și se manifestează în cea mare mare parte în cadrul satului; 4. Gospodăriile sunt produse, fie direct fie indirect, numai pentru satisfacerea primitivă a nevoilor; ele se află și azi aproape într'o stare egală cu acea de acum 4 decenii, în stadiul de desvoltare al economiei naturale; 5. Astfel se explică de ce țăranii nu sunt înzestrați cu spiritul de întreprindere, copil al unei Economii de schimb înaintat. Numai plata «avalelor» prea grele îi isbesc de adevăratul rol al banului, îi bagă într'o stare nouă de lucruri; 6. Și nefiindu-le cu putință să găsească un preț conform cu partea produsă de munca lor schimbată în gospodăria altuia (a proprietarului), țăranii își vând marfa lor, «brațele», pe un preț de nimic, nu-și îmbunătățesc soarta, duc o vieață animalică, turburată numai și în totul de grija codrului mizerabil de mâine».

«Fără scutul legilor drepte, atât de des încălcate, fără sprijinul material, ce asigură adevărata

libertate și mai cu seamă fără cunoștințele necesare, prin care să-și apere interesele, ei rătăcesc în întuneric și sunt sacrificați nevoilor ei, puterea de vieață a neamului nostru».

Chiar atunci când gospodăria săteanului nu se reduce la cea din urmă expresie a sărăciei, casa și lucrurile din prejur poartă pecetia efemerului a provizorului. Ea este făcută din lemn, așezată deadreptul pe pământ și acoperită cu șiță sau șindrilă. Slaba temelie și acoperișul unor astfel de case trebue să putrezească regulat la 15—20 de ani cel mult. A zidì din cărămidă și pe piatră, este lucru necunoscut afară doar de satele dela munte. A acoperì cu țiglă este cu totul strein de obiceiul țăranilor. Modul cum își construesc șopru de vite : câțiva pari în pământ acoperiți cu coceni sau pae, este tot așà de sumar. In lăuntrul casei, chiar dacă casa este relativ bună, și are 2—3 odăi, sau și un cat de asupra, mobilierul este de o sărăcie ideală, *confortul* este cu totul neglijat de țărani. Ei dorm pe pat de blăni, fără saltea, fără plapămă. De cele mai multe ori n'au nici mese propriu zise, ci o blană pusă pe niște țăruși, și drept scaune au niște șindrile lunguețe, în care se înfig iarăși niște țăruși. Vasele de bucătărie sunt cât se poate mai simple. Sărac sau bogat, săteanul român mănâncă tot puțin, sumar de tot, lucruri cari se pot face în pripă, în câteva minute.

Singurul articol căruia sătenii i au dat o deosebită atenție a fost îmbrăcămintea, nu atât a casei cât a lor. Țărăncile mai ales au ajuns până la oarecare rafinărie, ele pun chiar lux în îmbrăcămintea lor. Podoabele ce-și pun la zile de săr-

bătoare le dau o înfăţişare nobilă, distinsă. Cevà ca un ecou din nobleţa romană par'că se trezeşte atunci în trăsăturile feţelor lor şi în ochii lor.

Cea ce se desprinde ca ideie generală din toate acestea este că activitatea săteanului român, şi de altfel a Românilor în deobşte, prea este făcută şi dominată de consideraţiunea momentului. Noi trăim prea numai pentru clipa de acum şi prea neglijem sistematic, nu ţinem socoteală de viitor, de un viitor cevà mai îndepărtat. Viitorul, timpul neintrând în calculele noastre, face că tot ce atinge el, distruge. Este în firea noastră să clădim totdeauna pe un teren ce se clatină, lucruri din grabă şi cari nu rezistă. Astfel săteanul îşi clădeşte casa cu cele mai sărace mijloace, în cel mai scurt timp, ridicând-o în câteva săptămâni, pentru ca peste câţiva ani să fie deja ruinată.

Peste tot şi în toate acţiunile noastre nu ne bizuim decât pe momentul de faţă, neglijăm viitorul, timpul nu ne sinchiseşte. «Ţăranul român, zice un scriitor francez anonim, se mulţumeşte să ceară dela pământ numai cât trebue să plătească stăpânului şi să nutrească familia; apoi, neavând nici o încredere în viitor, nu mai are nici un interes să lucreze pe socoteala lui» [1]).

De unde această nepăsare de ziua de mâine? De unde această neprevedere?

Cercetând lucrul mai de aproape, orcât s'ar păreà de straniu la prima vedere, totuş nimeni nu va întârzià să-şi deà seama că *această neprevedere*

---

1) Op. cit, p. 84.

este un fel de prevedere întoarsă dea'ndoasele. Neprevederea Românului este o formă ciudată a acelei trăsături sufletești temeinice, prevederea, care caracterizà adânc poporul roman. Nepăsarea de ziua de mâine, de viitor este fructul prevederii celei mai clare a acestei zile de mâine, este rezultatul calculului celui mai exact făcut asupra timpului.

Intr'o țară cu geografie mobilă, în care munca de azi, și dintr'un an întreg, este arsă și prădată într'o clipă; în care casele sunt devastate și dărâmate din temelie, la fiecare năvălire turcă, tătară, la fiecare răsboiu civil ațâțat de certurile boierilor, în toate luptele dintre pețitorii la domnie, — omul pierde îndemnul să mai facă cevà durabil, statornic și temeinic. Pentru ce să clădești o casă încăpătoare, o magazie pe care s'o umpli cu grâu, când știi că mâine vor trece soldații turci și ți le vor jefuì or le vor dà foc? «Soldații turci, orcât de puțin timp s'ar oprì într'un loc, atâta rău fac încât nefericiții locuitori ai Moldovei și ai Munteniei, când revin la casele lor se găsesc pentru multă vreme în neputință de a și le reclădì și a-și procurà sămânța trebuincioasă pentru semănat. Totul le lipsește pentru cultura ogorului sau a viei, pe care Turcii au desrădăcinat'o» [1]). A cultivà sistematic ogoare întinse, a crește vite numeroase, a construì o gospodărie falnică și trainică, a economisì, ar fi fost pentru strămoșii noștri acte de o neprevedere adevărat copilărească pe aceste vremuri. Și acuma îi vezi, mai ales în Moldova, ducând la gârlă gu-

1) Lefebvre., loc. cit.

noiul din curte când se grămădește prea mult. Căci în obiceiul lor n'a putut stà niciodată să-și ducă pe ogoare această bogăție indispensabilă agriculturii. A-și îngrășà ogorul cu gunoiu a fost totdeauna a îngrășà pe năvălitorul sau pe ipistatul, care în toată clipa amenințà să vie să despoaie sau să jefuiască. Experiența nefericită, repetată în toți anii, și de sute și sute de ani, îi convinseră, nenorociții, că dela o clipă la alta, rodul muncii lor orcât de frumos și bogat, ogoarele lor orcât de mănoase, pomii lor orcât de falnici, via lor orcât de verde și rodoasă, vitele lor orcât de grase, uneltele lor de muncă sau lucrurile din casă orcât de îndemânatice și bogate, întreaga lor gospodărie orcât de mândră, de azi pe mâine, dintr'o clipă într'alta, poate cade prada flăcărilor, poate fi distrusă, dărâmată, încărcată pentru a fi trecută Dunărea sau Nistru.

De acea, ei nu vor zidì decât case de acelea pe care în câteva zile le dai gata; nu vor durà decât vreo gospodărie de care să nu le pară rău să o părăsească în tot momentul; nu vor ține în casă decât lucruri de cea mai elementară trebuință. Cultura sistematică a ogorului și care să se întindă peste mai mulți ani, pomii, magaziile de cereale erau lucruri cu neputință. De acea să nu fie de mirare că Girardin, ca și Leveley, se revoltau că dela Galați la București n'au zărit decât 5 case și 3 pomi.

Țăranii cu deosebire nu puteau să ducă o vieață decât de azi pe mâine, viitorul erà pentru ei plin de amenințări văzute. Prevederea îi făcu să ne-

glijeze și să desprețuească acel viitor. Prevederea viitorului îi obișnuì pe ei să nu lucreze decât pentru ziua de azi, să nu economisească nimic, să nu puie nimic de o parte, să nu strângă magazii de grâu, sau șure de fân, să nu-și umple casa cu unelte și lucruri de trebuință, să nu zidească casă sau leauri trainice. Prevederea viitorului îi învăță și îi obișnuì să nu lucreze decât pentru strictul trebuincios, mărginit la lucrurile cele mai simple, cele făcute mai din grabă, pe care să le poți încărcà în toată clipa într'o căruță sau pe spatele a doui trei cai, spre a le ascunde în munți, sau pe care, dacă ești nevoit să le părăsești, s'o poți face fără mare părere de rău. Cuțitul, pipa și tutunul, de care ne vorbește Moltke, iată averea cea mai ușoară de dus cu sine, și care desigur erà unica avere pentru cea mai mare parte din strămoșii noștri.

A muncì totuși, a preface cât mai repede munca în bani și a pune acești bani în cumpărare de moșii, iar nu erà înțelept în aceste vremi. Căci cumpărăturile, titlurile de proprietate trebuiau reînoite cu fiecare schimbare de domn, aceste confirmări cereau taxe, iar schimbările se făceau prea repezi. Prevederea acestor lucruri, în vremile acelea, te sileà să reduci nevoile vieții la *minimum* posibil să nu economisești nimic, să nu muncești decât în vederea zilei de azi.

Din nefericire, această prevedere, în societățile așezate în vremile normale, se socotește a fi o complectă lipsă de prevedere, o neprevedere desăvârșită. Incât, la noi, prevederea, această calitate

prin excelență romană, dacă se păstră, căci ea într'adevăr s'a păstrat, s'a întors pe dos, s'a pervertit și a devenit egală cu cea mai desăvârșită lipsă de prevedere, cu o absolută neprevedere și nepăsare de ziua de mâine.

Această lipsă de disciplină, de ordine, de metodă, de regularitate în acțiune, chipul intermitent, neregulat, sporadic de a lucrà, s'a păstrat și se păstrează aproape întreg în caracterul Românilor. Și este foarte firesc. Generațiile își transmit prin tradiție, prin educație, prin forța exemplelor văzute, dela unele la altele, chipul de a gândì, de a simțì, de a concepe și mai ales chipul de a lucrà. Generația tânără este stăpânită de apucăturile generației anterioare, apucături cari li se impune încă din leagăn. Când părinții n'au lucrat continuu, cu urmare, n'au cunoscut munca metodică, sforțările disciplinate, ei n'au putut impune aceste însușiri copiilor. De asemeni, chiar dacă copiii ar fi voit să muncească mai metodic, mai cu urmare, mai puțin sporadic, dela cine puteau ei luà pildă? Astfel se prelungește și se păstrează o atmosferă morală, de-alungul veacurilor, chiar când cauzele cari au determinat apucăturile ce o formează au încetat de mult de a mai funcționà.

Cât s'au păstrat de neștirbite aceste apucături de muncă nemetodică, sporadică, de lipsă de plan și de sistem, de lipsă de sforțări continui se poate vedeà azi dintr'o simplă inspecție a gospodăriei naționale, sau a construcției orașelor noastre. La noi se observă, spre pildă, o confuzie stranie între un oraș și un sat; căci vezi cultura de porumb și grădinile de legume rătăcite chiar prin mijlocul

orașelor. Ce să zici de acele uliţi și mahalale întortochiate, frânţe, murdare, strâmte? Și în aceste străzi, ce amestec bizar de vile, de palate mărețe și castele, alături de bordeie, de cocini și de maghernițe. Cuvintele lui Moltke: «La București vezi colibele cele mai sărace alături cu palatele în stilul cel mai modern, și de biserici în stil bizantin; mizeria cea mai adâncă domnește alături de luxul cel mai rafinat; Asia și Europa par a se fi întâlnit în acest oraș», — aceste cuvinte se aplică azi întocmai, cu deosebire că ele pot fi întrebuințate spre a descri toate orașele noastre. In orașele noastre, cu rari excepţii, lipsește cu totul un plan, o metodă în distribuția și în clădirea caselor și a străzilor. Totul este făcut și combinat după cea mai curată întâmplare. Nicăiri întâmplarea nu este mai la ea acasă decât în casele noastre.

Când treci însă dela oraș la sate, lucrurile stau cu mult mai rău. «In București, zice Moltke, vezi palaturi, cluburi, circuri, teatre, modiste, jurnale, trăsuri luxoase, dar când treci de barieră, te găsești parcă într'o țară barbară; în oraș vezi curtea domnească, dar la țară nu zărești îngrijirea domnitorului».

Acì este locul, spre a complectà coprinsul ultimelor rânduri, să amintim tabloul lui Le Cler despre societatea română, în care ne vorbește de: clerul fără morală, de bibliotecile fără cititori, de străzile imense fără case, de municipalitatea fără șef, de poliția fără agenți, de tribunalele fără justiție, etc., etc.

Această lipsă de disciplină și de metode, această

neprevedere și neglijență a lucrurilor făcute fără plan, n'a rămas numai în domeniul activității practice, ea a trecut în spiritul nostru, în mintalitatea noastră. Chipul desfășurării vieții noastre istorice a avut răsunet adânc în mintalitatea noastră și a făurit la fel inteligența noastră. Incoerența activității noastre practice a produs, în spiritul nostru, inegalitatea inteligenții, incoerența produselor acestui spirit. Lipsa de ordine, de metodă, a trecut din acțiunea noastră în cugetarea noastră. Aproape toate fructele mintalității românești poartă pecetea inegalității, incoerenții, lipsei de unitate și de metodă.

Fie o conferință la Ateneu, o pledoarie la Tribunal, o lecție la Universitate, un discurs la Cameră sau la Dacia; fie o carte, un roman sau un manual de școală, un articol de jurnal sau o disertație savantă, o poezie cultă sau mic cântec popular, or o lungă baladă sau basm, — toate aceste fructe ale mintalității române, când le analizezi și le cercetezi mai de aproape, trădează o lipsă de proporție, de unitate, de ordine, care este trăsătura lor cea mai comună și poate cea mai caracteristică. Alături de cuvintele cele mai frumoase și alese, cu frasele cele mai expresive și netezi, alături de cugetările cele mai ingenioase și excitante, găsești banalitățile cele mai triste, și locurile comune cele mai triviale. Dela un cap la altul al unei bucăți literare, alterează scăpărări minunate de geniu cu umbre de-o brutalitate grosolană; finețea și florile de stil cele mai cu gust alese, cu grosolănii insipide, alte ori josnice. Compoziția unei producții literare, la noi, par'că oglindește fidel structura și compoziția orașelor noastre. Tot așà

este cu logica lor. Această logică strălucește prin lipsa de preciziune, prin descusătura și incoerența ei. Planul, ordinea logică a unui raționament este lucru rar la noi. Concluziile cele mai grave se sprijină pe argumente neserioase, și pleacă dela premise copilărești. Iar dacă găsești cândva vre-un argument solid, temeinic, apoi îl găsești înecat într'o groasă ceață de argumente falșe. Un discurs, o conferință la noi este de obiceiu lucru fără început și fără sfârșit. Când îl examinezi mai de aproape, nu știi niciodată unde te afli. Oratorul îți face mereu impresia nedefinitului și neisprăvitului. Ideile se înlănțuesc printr'o continuitate întâmplătoare. In toată clipa, în discursul său, nu poți vedeà nici motivele pentru care să mai urmeze, nici pe acel pentru caie să termine. Intocmai ca în cântecile și baladele noastre populare. Motivele acestor balade devin, pentru inspirația rustică a bardului popular, cevà care se poate lungì și întinde la infinit.

Este de observat că atât necoerența activității cât și inegalitatea inteligenții românești, atât lipsa de sforțări prelungite și continui cât și lipsa de unitate și de logică nu sunt numai produsul vieței noastre istorice, ea însăși lipsită de continuitate, întretăiată de svârcoliri și întreruptă de convulsiuni foarte repezi.

Alături de istorie a lucrat paralel, în acelaș sens, mediul fizic, clima. Căldurile prea mari ale verii alternând cu cele mai mari friguri, în timpul iernii; ploile torențiale de primăvaiă și de toamnă schimbându-se în seceta dogoritoare a lunilor de vară; noroiul care se schimbă repede

în pulbere orbitoare sunt moduri de a fi ale naturii obicinuite în țările române. Aceste schimbări ale climei, atât de contrastante între ele, au înrâurit asupra activității și energiei Românilor, întocmai ca și felul în care s'a desfășurat istoria. Căldura prea mare am văzut că împedică vieața activă continuă, descordează rezorturile voinței și moleșește caracterul; gerul prea mare de asemeni paralizează energia. In țările române, când gerul prea mare, când căldura prea mare au venit, pe rând, să întrerupă activitatea și să moleșească rezorturile voinței. Acelaș efect l'au avut schimbările prea dese de instituții. Cu deosebire, în timpul din urmă, complicarea peste măsură a legislației și a instituțiilor n'a făcut decât să sublinieze și să înrăiască și mai mult relele urmări ale nestatorniciei și convulsiunilor istoriei noastre, ale schimbărilor extreme de climă.

Am văzut, în primul capitol, că o logică netedă, un spirit metodic și mai ales clar sunt fructele unei vieți sociale și unei socialități foarte întinsă și vechie. La asemenea însușiri mintale n'au ajuns decât Francezii. Ele lipsesc Germanilor. Cum am fi putut să regăsim la noi aceste însușiri, când vieața strămoșilor noștri fu împrăștiată, răsleață? Claritatea și metoda sunt rodul vieții colective, statornice și trăită în adunări mari, în care fiecare lucrează sub controlul tuturor și este corijat la fiecare pas de toți. Cugetând pentru mai mulți și sub ochii tuturor nu poți fi decât metodic. Dar aceste condiții nu ne-au fost date nouă de istoria noastră.

Intr'un cuvânt, toate condițiile noastre: sociale, istorice și fizice se întâlniră, confirmându-se și a-

jutându-se, ca să sublinieze din portretul nostru moral și sufletesc trăsăturile moștenite sau adoptate dela Slavi: incoerența și slăbiciunea voinței, lipsa de disciplină și de metodă în acțiuni, lipsa continuității în sforțări.

Chipul de a fi al istoriei noastre, rezumate în paginile precedente, a mai avut însă o urmare sufletească de o însemnătate învederată. Nevoia de a scăpà rodul muncei sale dela tot felul de pericole și jafuri a silit pe Românii, din toate timpurile, să dosească, să ascundă lucrurile, averea, planurile și sentimentele lor. Practica aceasta prelungindu se, vreme de veacuri, a trecut în apucăturile și în obicinuința Românilor. Pornirea de a ascunde, de a minți, de a fi neîncrezător în sforțările lor este foarte înrădăcinată cu deosebire la sătenii noștri. Această pornire a avut însă și alte cauze de ordin economic și social, cauze pe care ne mai rămâne să le examinăm.

* * *

Din nefericire, lista trăsăturilor negative ale vieții noastre istorice nu este încheiată. Mai este încă un mod de a fi, un aspect al istoriei noastre naționale care-i umbros, negativ, defectos și care a avut urmări psichologice de seamă, provocând, în caracterul nostru, însușiri rele, negative. Acest aspect privește mai ales vieața economică din punctul de vedere al exploatării țăranilor de către boieri, Domnitori și Turci.

Am văzut aiurea că singurul motiv, care împedecà pe Turci să schimbe țările române în pa-l șalâc, erà că n'ar fi mai putut menține sistemu

de despoiare amară a populaţiei. «Dacă aceste ţări ar fi fost guvernate de un paşe, ziceà Briot, Sultanul ar fi fost ținut, prin o datorie de onoare, să le protejeze din toate puterile lui, cea ce ar fi scutit aceste provincii de violenţa pe care o sufereau, lucru care n'ar fi fost tot atât de profitabil Turcilor, cât starea de plâns în care se găseau țările». Prin urmare, robi dacă am fi fost Turcilor, așà cum au fost Bulgarii, soarta noastră, cu deosebire a ţăranilor români, ar fi fost cu mult mai puţin vitregă decât cum a fost subt făţărnicia acelei jumătăți de atârnare, care a făcut atât de mult nefericirea noastră.

Care fură legăturile ţăranului cu Domnii și cu boierii?

Pentru a nu exagerà sau micșorà nimic, vom lăsà cuvântul la oamenii streini, nepărtinitori, cari cunoscură ţările noastre. Pe la începutul veacului trecut, iată ce scrià Contele de Salaberry: «In general, puține sunt ţările în care soarta țăranilor să fie mai dispreţuită. Domnitorul, dela care cumpără ei cu taxe protecția, nu este destul de puternic să-i apere de supușii Porții, nici destul de generos să-i susție în potriva boierilor; apăsaţi şi despoiaţi și de către unii și de către alţii, temându-se să nu li se ià de fisc boii și plugul, ei preferă să nu le aibă și aleargă la mijloacele perfide ale cămătarilor, cărora le vind dinainte, pentru câţiva piaștri, recolta lor de grâu, lână, vin și ceară... Munca lor nu le mai aparține; puţina hrană ce le mai rămâne, udată cu sudoare, nu este deajuns pentru ca să le deà zile, ci pentru ca să 'i împiedice de a murì». Cuvintele următoare, foarte

elocvente, ale unui țăran ales deputat la 1848, zugrăvesc, mai bine decât sute de pagini, raporturile dintre boieri și țărani: «Dacă ar fi putut ciocoiul ajunge la soare, ar fi pus stăpânire pe el și ar fi vândut țăranilor cu bani scumpi lumina lui D-zeu. Dacă ar fi putut pune stăpânire pe apele mării, ar fi făcut speculă din ele și ar fi robit pe țărani cu întunericul, cu frigul și cu setea, după cum i-a robit deja cu foamea făcându-se stăpân pe pământ». Reduși la așà condiții de vieață, se înțelege dela sine cari trebuiau să fie urmările psichologice pentru țărani, ce caracter trebuià să se nască la ei.

Observațiile streinilor cari ne-au cunoscut sunt foarte interesante în această privință. «Cei cari trăesc din sudorile lor, zice Regnault, îi învinovățesc de lene și apatie. Și de ce ar face ei sforțări mai mari, adaogă acelaș scriitor, când *fiecare brasdă pe care o trag pe pământ este în profitul altora, când fiecare bob de grâu ce seamănă este un spic pentru apăsătorii lor*. Și de ce ar eșì ei din nepăsarea lor obicinuită, pentru ca să adaoge cevà la avutul lor nevoiaș, când fiecare îmbunătățire în coliba lor ar fi ocazia unor despuieri noui» [1]).

Această lene, de care azi foarte adesea sunt învinovățiți țăranii, noi o vedem acum ce este și de unde vine. Nu este lenea propriu zisă, ci lipsa de îndemn la muncă. Această lipsă de îndemn este lipsa de interes ce munca lui are pentru el, dat fiind că rodul ei este pentru alții. Țăranul

1) Op. cit., p. 288.

nu este leneș, ci este mai bine zis nevoiaș, adica nevoitor, nebinevoitor, lipsit de voință, căci imboldul firesc al voinței, interesul propriu al muncei, este totdeauna în socoteala altora. Dovada de aceasta se poate vedeà orcând de cel care-și va dà osteneală să alăture și să compare un sat de clăcași cu un alt sat de moșneni. Deosebirea este isbitoare (cu rari excepții). Energia și vigoarea, urmările activității sar în ochii când privești un sat de moșneni; și din potrivă, în satul de clăcași ești numai decât isbit de urmările neglijenții și ale nevolniciei. Sunt par'că două lumi deosebite. Compară, spre pildă, satul Rădăușani din Suceava cu Solești din Vaslui, și vei vedeà că Rădăușanii, cărora s'a distribuit de 3 ori pământuri dela 1864 până azi, înfloresc economicește în toată puterea cuvântului, pe când Soleștii vegetează, istovindu-și puterea brațelor pe o moșie boierească pe care locuesc. Se știe că Transilvănenii, înainte de a li se dà pământuri, erau într'o stare morală aproape egală cu a țiganilor rătăcitori, iar acum, de când sunt împroprietăriți, de și subjugați, gospodăriile lor fac obiectul admirației noastre a tuturor.

In acest sens iată ce se scrià de Gerando despre ei, pela 1850, «obiceiul ordinei și al muncei nu pot să le fie familiare, căci nu e decât o jumătate de secol de când au fost împroprietăriți, și în șărbie, când alții trag profit din osteneala lui, omul n'are de ce să-și rupă oasele» [1]).

Să rămâie deci bine știut că lenea țăranului

1) Op. cit., p. 349.

român nu este decât în mintea celor ce-l acuză; în firea ţăranului este însă nevolnicia, — lipsa de voinţă şi de îndemn, care va durà atâta timp cât îndemnul firesc al voinţei lui va fi confiscat, tocmai de cei care-l acuză şi cari poate vor mai continuà încă să-l învinovăţească.

Sau, chiar întru cât se poate vorbì de lenea ţăranului, ea este mai mult rodul mizeriei fizice, al degradării, al slăbiciunii morale şi fizice. «In aceste bordee, scrià Thuvenel, pe la 1840, vegetează nişte fiinţe, în aşà hal degradate din pricină mizeriei, că nici nu par a mai aparţine umanităţii» [1]. «Trebue spus, cu părere de rău, zice Le Cler, ţăranul poartă stigmatele unei lungi suferinţi, unei sărăcii lucii, şi unei robii aspre». Ţăranul, adaogă acelaş autor, este palid, uscat, slab, numai oasele, îmbrăcat în zdrenţe, atins de bătrâneţe prematură; privirea lui este stinsă şi veştejită, cătând spre sol» [2]).

Iar Thomas Thornton scrià, la începutul veacului trecut: «Trăsăturile lor sunt contractate de grije şi de disperare, corpul le este slăbit de boale şi lipsă de nutriment, şi alcoolismul, care este urmarea mizerii, completează în ei derăpănarea facultăţilor cari, disting omul». Ca să fim şi mai lămuriţi, să amintim că alcoolismul erà încuragiat chiar de către boieri, cari, având singuri monopolul cârciumelor ce atrăgeau în numeroasele zile de sărbătoare «pe nefericiţii fără nici o speranţă şi fără nici un viitor», «găseau astfel mai mult

1) La Hongrie et la Valachie, p. 171.
2) Op. cit., pag. 78.

profit în șederea țăranului (în cârciumi) decât în munca lui» [1]).

«In această țară, observă Le Cler, grâul nu se consumă sub formă de pâine, ci sub formă de alcool de lampă concentrat, care se vinde țăranului ca băutură» [2]).

Cu aceste condiții de traiu, fără îndoială că niște ființe omenești, cărora li se cere, după cum am văzut, «muncă fără soroc», pe tot anul, nu se puteà să avem o clasă țărănească bărbată, harnică, energică cum sunt țăranii din Elveția și Anglia, ale căror condiții de traiu au fost neînchipuit mai bune. Lenea, indolența, neîndemânarea sunt roadele stării economice din trecutul nostru.

De mirare este cum de s'a mai putut păstrà acești țărani în așà condiții. Și aici găsim obârșia unei alte trăsături de căpetenie ce caracterizează invederat pe Români, și mai ales pe țăranul român.

Ca să se strecoare printre atâtea greutăți și pericole de tot felul, ca să-și poată scoate cel puțin minimum din roadele muncei lor din mâna exploatatorilor de tot felul: Turci, fisc, boieri,—țăranii români trebuiau să fie dăruiți dela natură cu multă dibăcie și istețime. Din fericire această dibăcie, viclenia și fățărnicia indespensabilă le-au moștenit în sângele lor dela strămoșii lor etnici: Dacii și Romanii. Viclenia, dibăcia, înșelăciunea și fățărnicia, cari am văzut că erau note de seamă din psicho-

1) El. Regnault, op. cit., p. 282.
2) Op. cit., p. 78.

logia Dacilor și Romanilor, s'au păstrat la Românii din toți timpii, căci în toți timpii Românii au avut nevoie de ele. Aspectul vieții istorice, de care ne ocupăm acum, condițiile economice și fiscale pe care a avut să le poarte țăranii au desvoltat mai departe aceste însușiri.

Să mai amintim și acì că boierii cereau țăranilor muncă «fără soroc» pe câmp și la curte, după cum am văzut mai sus. Cât despre fisc, să ne aducem aminte de înmulțirea celor patru sferturi ale birului, cari din patru ajunseră până la cifra de 20 pe an. Să nu uităm nici procedeul Domnilor veniți din Fanar, cari scădeau valoarea banilor în ajunul strângerii dărilor și o ridicau în urmă. Cum de-au putut țăranii îndurà și plătì aceste dări? Cum le-au plătit? Foarte amarnic. Sunt și acum oameni bătrâni, cari ne mai pot povestì ce-au văzut ei în copilăria lor cea mai fragedă. Le-au plătit, căci pârcălabii, agenții și argații timpului născociseră, pe vremuri, torturi și casne, cari ar fi putut servì de pildă chiar inchiziționalilor din Spania. Așà se spune că agenții domnești luau pe nevoiașii cari nu puteau plătì birurile, și le puneau trunchi groși de arbori pe stomac ca să-i înăbușe, sau îi spânzurau în fum pe lemnul coșului deasupra vetrii cu foc, sau în sfârșit îi pârleà și-i mutilà cu lanțuri de fier arse în foc, etc. Const. Golescu scrià pe la 1820: «Susțiu că au fost creștini cari, pentru că n'au putut plătì anume sume, au fost spânzurați cu capul în jos în cocini, cărora li se dà foc» [1]). Se istorisește că țăranii, cari n'aveau să

1) Pompiliu Eliad, op. cit., p. 204—205.

plătească, erau aduşi legaţi la curţile boierilor, şi în mijlocul iernii, agenţii îi spânzurau aproape goi de gardul curţii, aşà încât picioarele goale, atârnânde în jos, să fie puse şi legate în sghiaburi cu apă. In timpul nopţii, când începeà a îngheţà apa, vaetele sfâşietoare ale suferinzilor trezeau din somn pe boierii din castelele lor, şi, la auzul îngrozitor al chinurilor, li se despietreau inimile şi deslegând băierele pungii plăteau ei birurile nefericiţilor, cărora le îngheţaseră picioarele cu apă cu tot în jghiaburi. In aşà condiţii, ţăranii, moşneni şi mazili deveniră servi şi-şi vândură ocinele lor celor care se îndurau să-i scape de biruri, de casnele şi de torturele dărilor. Au fost atâtea suferinţe în trecutul neamului celor dela sate, încât lumea, care se închinà şi se prosternează la suferinţele lui Cristos, te miri cum de nu bănueşte, când trece pe lângă o şubă sau un suman sfios şi umilit, că sub acel suman trăieşte un om care numără desigur mai mulţi Cristoşi printre stramoşii lui.

Ca să evite aceste torturi şi casne, ca să scape dela argaţii boierului şi dela agenţii fiscului bucata dela gura copiilor lor, ţăranii români au fost nevoiţi să ascundă, să înşele, să fure, să mintă.

Toţi străinii au constatat de acord aceasta, şi mai toţi ne-au lăsat note şi observaţii preţioase asupra acestor însuşiri ale ţăranilor. «Indigenii (Români) scrie Thornton devin leneşi, din pricină că nu pot îmbunătăţì soarta lor prin muncă, tot aşà cum devin înşelători, vicleni, mincinoşi, pentrucă înşelăciunea este mereu întrebuinţată pentru

a descoperì și a stoarce puținele lor economii» [1]). «Reaua credință, scrie contele Salaberry, nedreptatea și opresiunea, a căror jucărie sunt de obiceiu, îi silesc să nu caute a fi înșelați și sfârșesc prin a devenì înșelători» [2]). Aceeași constatare o face Laurençon, când scrie că: «Sărbia în care se găsesc și despoierile ce se comit asupra lor, i-au făcut vicleni și înșelători. Greșala este a guvernelor nu a lor» [3]). Și mai ales greșala este a formei de guvernământ. După părerea lui Laurençon «forma așà de straniu vițioasă a guvernului îi silește să alerge la șiretlicuri, cari în orice țară ar trece drept minciună și fățărnicie. Dar trebue să fi dibaci ca să înșeli pe niște subdelegați, cari caută ei înșiși să înșele pe un guvern suprem, tiranic» [4]). «Românii, zicea Le Cler, sunt vicleni, sub un aer de desăvârșită nepăsare ascund o adâncă prefăcătorie» [5]). Așà sunt Românii de pretutindeni căci de Gerando scrie despre Transilvăneni că «ei au viclenia, arma sclavului» [6]).

Istoria și condițiile economice, pe care împrejurările istorice ale neamului nostru le creiară țăranilor, au făcut ca aceste însușiri strămoșești s'au păstrat vii, ba poate s'au accentuat și s'au exagerat. In tot cazul ele sunt și mai aparente la țărani. De altfel, întreaga istorie a noastră este plină de fapte de acestea. Amintim, în treacăt, purtarea echivocă a lui Mihaiu Viteazul către Im-

1) Op. cit., p. 317.
2) Op. cit., p. 49.
3) Op. cit., p. 26—27.
4) Ibid.
5) Op. cit., p. 253.
6) Op. cit., p. 348.

păratul Germaniei și către Turci. Față de Impărat protestà, cu toată energia, de credință către el, de ură contra Turcilor, în același timp în care scria Sultanului jurându-se ca «să-și beà sângele copiilor lui dacă nu i-o fi lui credincios». De asemeni, este cunoscută duplicitatea lui față de nobilimea maghiară din Transilvania, cărei îi promiteà liberarea Transilvaniei și în acelaș timp angajamentele lui cu Rudolf de a o cucerì pentru acesta. Caracteristice sunt și mijloacele lui Ștefan cel Mare, din acest punct de vedere. La Podul înalt el câștigă victoria printr'o înșelăciune bine nemerită,—istoria cu trompetele cele ascunse. In codrii Cosminului măcelărì oastea leșească, iarăși printr'o cursă întinsă Polonilor. De amintit mai este purtarea lui Basarab către Carol Robert, cu care, împăcându-se, se angajase să-l treacă în Transilvania pe cel mai bun drum; când în loc de aceasta băgă pe regele ungur, cu toată armata lui, în strâmtorile cele mai rele ale Carpaților și-i distruse oastea, regele abià scăpând cu fuga. Tot de aceeași natură fu purtarea Românilor față de aliații lor creștini în contra Turcilor. Sub Vlad Dracul, se știe cum Românii trădară pe tovarășii lor de luptă trecând în momentul decisiv în partea păgânului. Cine nu regăsește în aceste apucături ecoul psichologiei lui Decebal și a Dacilor? Basarab, Mihaiu, Ștefan, sunt figuri care seamănă cu acea a lui Decebal.

Aceste apucături sunt adânc înrădăcinate la Români, grație lor am putut răsbate prin zidurile de nenorociri și de pericole, pe care istoria le-a ridicat din belșug în calea neamului nostru. Chiar

în legăturile zilnice și în afacerile dintre ei, țăranii au o pornire instinctivă a se păcălì și a se înșelà unii pe alții. Actele lor juridice sunt complicate cu tot felul de rezerve și combinații. Un eminent jurist îmi mărturiseà că el evită, din principiu, procesele țărănești, căci sunt cele mai grele de descurcat, și cu greu poți să desprinzi, din labirintul de clauze și rezerve, partea adevărului, pe care țăranii au devenit maeștrii în arta de a-l ascunde. O adopțiune, spre pildă, țăranii o complică și o complectează cu o vânzare, o vânzare o complică cu o adopțiune. In actele lor de transacție niciodată nu vor arătà prețurile și sumele cele adevărate; ei vor pune totdeauna or mai mult or mai puțin, după împrejurări. Cu deosebire ei au căpătat o adevărată măestrie în arta de a-și ascunde sentimentele, ideile și intențiile lor. Ei n'au nicidecum obicinuința de a fi exacți în spusele lor, în afirmările sau în tăgadele lor. Se sfiesc de orce chestiune pusă, și răspund cele mai echivoce și înșelătoare răspunsuri.

Spre pildă, la o alegere de deputați, un candidat foarte influent întreabă pe un țăran, dacă este hotărât să-i deà lui votul său. Ce puteà să-i răspundă acesta? — Să fim sănătoși, d-le A.

Foarte cu greu vei afla dela ei, spre pildă, starea recoltelor lor. Când îi întrebi, ca prin instinct, îți vor răspunde neadevăruri. Dar mai ales când îi întrebi ce întindere de pământ au, poți să fi încredințat că-ți va fi cu neputință să aflì vreodată adevărul. De obiceiu, or de ce vei întrebà pe țăranul român, să fie bine știut că răspunsul ce-ți dă merită foarte puțină încredere. Și este foarte

firesc să fie așà. De-a lungul întregii istorii, Românii și-au ascuns ființa lor; zilele lor ei și le-au smuls prin înșelăciune și viclenie de sub spada năvălitorilor și asupritorilor. Au trebuit să înșele, să ascundă, să mintă și să trădeze pentru ca să scape cu zile.

Aceasta n'a fost numai în timpul invaziilor hunice, avare și tătare. După aceste invazii veniră altele mai moderne, mai perfide și mai metodice. Evreii, care în fiecare an trec Prutul; Grecii, cari ne trimit în toți anii colonii sărace și hrăpitoare, duc mai departe opera invaziilor tradiționale în aceste țări. Cum are să lupte țăranul român cu arendașii greci și evrei, cu negustorii evrei și greci? Grecii sunt tot atât de vicleni ca și Evreii, și Evreii tot atât de lacomi ca și Grecii. Când Grecul sau Evreul arendaș va pune erbărit 40 de bani pentru fiecare cap de gâscă, cum să nu ascundă țăranul, toamna, numărul bobocilor? Iar față de Evreul sau Grecul cu prăvălie, cum să fie țăranul sincer? Iată convorbirea unui țăran reprodusă de d-l Rădulescu Motru:

— Crezi d-ta că-mi arăt eu păsul către negustor? Ferească D-zeu. Mi-ar cere prețul înzecit. Numai cel nepriceput dă năvală și întreabă de lucrul ce îi trebue. Eu, când intru la negustor, mă prefac că umblu după altele, și numai pe urmă, ca la întâmplare, întreb și de ce-mi trebue. Altfel nu m'aș ajunge cu prețul».

* * *

Este însă o trăsătură din caracterul Romanilor și Dacilor, care, cu toate nefericirile istoriei noa-

stre, pare a se fi păstrat aproape neștirbită, deșì modificată, la Români: aceasta-i un fel de pornire adâncă către neatârnare, o neînfrânată trebuință de libertate. Această nevoe adânc simțită de neatârnare și de libertate s'a transformat însă într'un fel de repulsiune vie pentru orce fel de supunere. Românului i-a devenit nesuferită ascultarea de ordinile cuiva, atârnarea voinței lui de voința sau bunul plac al altora. La noi toți ar fi voit să fie stăpâni pe ei, și să nu aibă nici un stăpân pe capul lor.

Tocmai de aceea, precum am arătat-o și în capitolele anterioare, trecutul nostru fu sfâșiat de nesfârșite desbinări și certe între boierii țării, și de lupte fără preget și fără repaus dintre pețitorii la domnie. Boierii români, mai ales după ce rostul eredității Basarabilor s'a stricat, ajunseseră să nu poată îngăduì nici un Domn pe tronul țării; fiecare ar fi voit să fie el Domn sau cel puțin să ocupe el dregătoriile cele mai înalte. Pornirea tuturor către deplina libertate se traduce, firește, în pornirea tuturor de a fi stăpâni, de a domnì și de a guvernà. Geloși pentru libertatea lor, fiecare nu și-o puteà asigurà decât confiscând pe a celorlalți. Așà s'a văzut în istorie, vechea Romă, care nu-și putù asigurà libertatea ei decât sugrumând pe a întregei lumi vechi. Tot astfel libertatea poporului francez, câștigată prin marea revoluție, nu se putù garanta decât prin subjugarea întregei Europe. Potrivit acestei porniri firești, toți boierii din dregătoriile mai mari năzuiau cu înfocare după domnie, toți boierii fără slujbe năzuiau să ocupe cele mai înalte slujbe. Nu există în ana-

lele istoriei noastre decât două cazuri de boieri, cari să nu fi avut această năzuință: postelnicul Const. Cantacuzin și boierul Ioniță Sturza. Aceste două cazuri unice par într'adevăr monstruoase.

La rândul lor, țăranii nu putură aveà o dorință mai mare decât acea de a fi făcuți boieri. De acolo chiar vine zicătoarea: *eu boier tu boier cine să ne mai tragă cismele,* cuvinte de dojană, pe care de sigur boierii le vor fi adresat adesea țăranilor boieriți. La care, fără îndoială, țăranii vor fi răspuns cu cealaltă zicătoare, foarte respândită și ea: *fiecare este boier pe treaba lui.* La ocuparea Olteniei de către Austria, statistica găsì un număr extraordinar de mare de boieri și boierănași mai mici. Deșì totdeauna subjugați, țăranii au păstrat veșnic neadormită în ei năzuința către deplina libertate, — această năzuință temeinică, adâncă, pe care au moștenit'o cu sângele lor de o potrivă dela Daci, Romani și Slavi.

«Moldovenii, scrie contele D'Hauterive, n'au pierdut nimic din firea aceasta de origine, care se resvrătește contra orcărei apăsări nouă... Ei sunt totdeauna gata să stea în potriva boierilor lor, la judecată înaintea ispravnicului și să pârască pe acesta înaintea Domuului. Ei nu se tem să străbată toată țara, ca să vie la divan să dea ei singuri jelbile cele mai îndrăsnețe... Mărturisesc că această tradițiune vie a vechii libertății romane este un lucru pe care nu mă așteptam de loc să-l găsesc aici, și mi-a plăcut foarte mult să-l aflu la 400 de leghe de Roma și după 18 veacuri dela Ciceron» [1]).

1) Op. cit., p. 81, 83.

In alt loc, acelaş observator scrie: «Moldovenii au teamă de domnii prea lungi. Nici schimbările prea dese nu le plac, dar ei socotese nestatornicia puterii celui care îi cârmuesc ca un mijloc de apărare în potriva tiraniei lui» [1]).

Este ştiut că boierii ajungeau foarte adesea la împlinirea năzuinţii lor. Ei reuşeau să schimbe foarte des pe Domni şi pe boieri din slujbe. Ce făceau însă ţăranii pentru reuşita pornirii lor după libertate? Ţăranii, neputând să ajungă toţi boieri, spre a scăpà astfel de birurile grele şi tot felul de podvezi, aveau şi ei două mijloace: sau emigrau peste Dunăre şi Carpaţi sau intrau în codrii şi se făceau haiduci şi bandiţi. Tot secolul al 18-lea este plin de emigrări sau băjenii, cum le ziceau ei. Cuvântul băjenie erà în mintea lor un cuvânt de ordine. Se ştie în ce hal ajunseseră ţările româneşti în acest secol, populaţia lor fugise mai toată, rămăseseră pustii. Se ştie de asemeni la ce grad propăşiseră la noi bandele, haiducia; de ce prestigiu se bucurà această instituţie la ţăran, şi cum fascinà masele populare. Iancu Jianu, Bujor, Tunsu, sunt eroii cei mai populari, şi cu biografiile lor începe orce român cultura sa literară chiar astăzi.

Acest spirit de libertate se accentuă în ţările române încă de pe la început. Chalcondyle observà, de pe la jumătatea secolului al 16-lea, că «Românilor nu le place să păstreze aceiaşi formă de guvernământ şi se învoiesc foarte bine să nu asculte totdeauna de aceiaşi Domnitori, căci îi schimbă după voinţă, chemând acì pe unul acì pe altul la administraţia şi conducerea afacerilor lor».

---

1) Idem, p. 283.

Din acest spirit de libertate exagerat şi îmbolnăvit, cu timpul, decurg mai multe particularităţi ale caracterului Românilor. Să cităm, între altele, practica excesivă a divorţurilor, de care s'au înspăimântat toţi streinii cari ne-au vizitat și au observat moravurile noastre. «Cu această ușurință de a se despărțì, scrie unul dintre aceștia, căsătoria este o încercare perpetuă, pe care omul și femeea o fac unul asupra celuilalt. In aceste condiții, adulterul, așà cum l'avem noi, cu represiunea legilor, ar fi aproape un progres pentru Români, căci ce sentiment de promiscuitate nu se aruncă în această societate prin ușurință așà de mare de a se despărțì? Căsătoria, seamănă, în România, cu un fel de Mazurka, unde damele fac un rând cu un cavaler, un alt rând cu un altul» [1]). «In România, scria Pertusier, legătura cea mai sacră a libertății devine în acelaș timp un obiect de trafic și un joc. Oamenii se căsătoresc, determinați de seducțiile averii; un capriciu ușuratic ajunge în urmă ca să se părăsească» [2]). Obiceiul excesiv al desfacerii căsătoriei este fără îndoială o urmă a vechiului spirit de libertate și neatârnare. Această trăsătură de caracter n'a fost distrusă. Ea a persistat aceeași dealungul istoriei noastre, dela Radu cel mare care gonì pe patriarhul Nifon, fiindcă se opusese la un divorț de acestea, căutând astfel «a ne strică obiceiurile», până la Bibescu, care, dupe treptele tronului, consacră această libertate individuală, tradițională a noastră.

1) Anonyme, op. cit. p. 108—109.
2) op. cit. p. 31.

In sensul aceluiași spirit de neatârnare, păstrat și exagerat la Români, mai trebuie să cităm repulsiunea ce simt Românii, în special țăranii noștri, de a se băgà servitori. «Suferințele adânci ale țăranului Român, observă Regnault, au înăbușit în el trebuința unei bune vieți materiale, dar n'au micșorat cu nimic aspirațiile sale către libertate» [1]).

Intr'adevăr, țăranul român preferă sărăcia lucidă în loc să se bage slugă. Se observă că servitorii în România sunt îu unanimitate Unguri, Bulgari. In special, cei dintâiu au dat totdeauna cei mai buni rândași, — dupe cum observà odată, ironic, un excelent spirit observator al cărui cuvânt rămase cunoscut; pe când Românii mai bine mor de foame, decât să vie slugi la orașe. Chiar când mizeria îi aduce în această stare, ei nu sunt buni de nimic, și par loviți de o incapacitate naturală de a ascultà de porunci și de a împlnì ordinile.

Lucru pare surprinzător, însă trebue să observăm că această trăsătură de caracter o avem în comun cu Englezii. Singuri Englezii, după cum știm, mai au această adâncă repulsiune de domesticitate. Ca și la noi Ungurii, la Londra, Nemții, sunt singurii și cei mai buni rândași. Servitorii englezi sunt rari și foarte proști. Această trăsătură de caracter, pe care o avem în comun cu Englezii, și care să sperăm că ne este de bun augur, nu este singură. Vom vedea îndată că mai avem și altele.

---

1) p. 288.

Cu această iubire adâncă de neatârnare se leagă un fel de mândrie, un fel de orgoliu nobil, de care nu arareori dau Românii dovadă. Este știut de toți ceea ce se povestește de Tudor Vladimirescu, care, odată în casa unui mare boier din Craiova, nevoind să stea pe scaun, dupe cum era poftit, răspunse prietenului său, că nu stă jos de teamă să nu fie nevoit să se scoale dinaintea vreunui ciocoi, care ar venì pe acolo în vizită. D-l de Gerando povestește următoarea scenă observată de el în Transilvania. Intr'o zi, un țăran bogat care se întorcea dela Fejérvar, unde primise o mare sumă, întâlnește în drum un intendent călare pe un cal, pe care lui îi veni poftă să l cumpere.

— «Cât costă calul ăsta? îl întrebà el.

Cavalerul găsì întrebarea obraznică și răspunse mândru,

— «Acest cal e preà frumos pentru tine.

— «Fie, zise țăranul,

— «Ei bine o sută de galbini (calu nu prețuià nici zece).

— «O sută de galbini? Dă-te jos. Iată-i. «Și îi întinse mâna plină de aur» [1]).

Acest spirit de neatârnare țanțoș se trădează zilnic în toate actele țăranului român. Iar atunci când pare altfel, aerul lui umilit și supus, spre pildă, nu este sincer, ci cu totul de suprafață spre a înșelà. Umilința țăranului este un mijloc de a înșelà, o aparență care-i folosește fiind din felul lui foarte oportunist.

---

1) p. 310.

Așà fiind se înțălege atunci că criticile amare ale celor cari blesteamă libertățile preà largi, acordate poporului român prin legi și constituție, ca nefiind potrivite firii noastre, sunt sau rodul ignoranței sau al unei lipse de bună credință. Poporul român se caracterizează printr'un adânc simț de neatârnare și legile liberale, pe cari le are astăzi, sunt lucrul cel mai potrivit cu firea profund libertară a Românului.

Libertățile de cari se bucură azi Românii sunt obiectul realizat al aspirațiilor lor de veacuri. De altfel, ar fi monstruos lucru ca niște libertăți largi să treacă în legile unui popor care nu le înțălege. Acestor sentimente și aspirații adânci după libertate se datorește succesul partidelor liberale și democratice la noi. Cuvântul *libertate* și *liberal* fascinează pe Români, și cuvântul singur este încă un puternic element de succes politic. Este deci o legătură puternică, adâncă între libertățile acordate în România și între caracterul intim al poporului. Oamenii cari au acordat acestel ibertăți, un Brătianu, un Rosseti, un Kogâlniceanu au văzut limpede și au văzut bine, nu s'au înșelat și nu merită critici. Din potrivă. Urmările rele, cari au întovărășit libertățile acordate, au alte cauze,—acelea de cari am căutat să ne dăm seamă în paginile precedente. Este prea naiv, dacă nu de rea credință, acela care le va pune în socoteala libertății. Ar rămâne însă de văzut dacă lipsurile caracterului românesc nu ar justificà oarecare restricții democratice la aceste libertăți, restricții cari ar aveà de scop tocmai să organizeze libertățile și să le confirme.

Dacă, cu privire la caracterul și în deosebi la voința sa, neamul nostru ne înfățișează atâtea umbre și atâtea lipsuri, alături de preà puține calități, nu tot așà este cu celalt aspect al sufletului nostru, mintalitatea, inteligența. Sub raportul inteligenții, Românii au fost dăruiți de creatorul lor, Istoria, cu o sumă de bune însușiri luminoase, drept recompensă pentru lipsurile și umbrele ce a așternut pe suprafața caracterul nostru. De unde vine inferioritatea caracterului Românilor, de acolo vine superioritatea inteligenții lor.

Mintalitatea Românilor, ca și limba pe care o vorbim, a avut de temelie și ca punct de plecare un material de esență superioară: mintalitatea romană. In istorie ea ni se înfățișează ca un mare rozervoriu, în care mai toate popoarele Europei au venit și au depus o parte din cuprinsul sufletului lor. Aproape nu este popor mai de seamă în Europa, care să nu fi contribuit cu ceva la alcătuirea edificiului moral al sufletului românesc. Dacă inteligența ca și *limba* română este un rezultat, în care sunt reprezentate toate națiunile din Europa, mintalitatea Românilor este de esență universală. Restriștele istoriei naționale, dăunătoare pentru caracterul românesc, fură foarte prielnice mintalității Românilor. Dacă Slavii, Bulgarii, Ungurii, Turcii, Tătarii, Grecii, Rușii, Francezii, Germanii stăpânîră sau influențară, rând pe rând, țările române, pentru a alterà, slăbì și sărăcì clementele voinței noastre, toți aceștia îmbogățiră mintalitatea românească. Cu drept cuvânt, se poate zice că această mintalitate se deosebește printr'o bogăție fără pereche dc materialuri și

printr'o varietate fără seamăn, așezate pe o temelie puternică, strajnică, moștenită din mintalitatea Latinilor.

Literatura noastră populară este din cele mai bogate, deși fragmentară. Ea se distinge însă prin calitatea ei și mai mult decât prin cantitate. Când o analizezi ești mereu isbit, și la fiecare pas surprins, de frumusețele imaginilor, de delicateța sentimentelor, de vigoarea expresiilor, de logica metaforilor, de ingeniozitatea comparaților, de poezia înălțătoare și de imaginația creatoare, cari se trădează în fiecare colțuleț de cântec, de basm, în fiecare frântură de doină. Chipul de a concepe și înțelege lesne lumea și vieața cu necesitățile lor este poetic și bogat. In fiecare proverb sau zicală este o comoară de observații. Luciditatea judecății merge alături cu comorile fără sfârșit ale unei imaginații surprinzătoare.

Examinând fântânile din cari isvorăsc aceste daruri ale mintalității noastre, bogăția ei nu trebue să surprindă pe nimeni. Spiritul clar, judecata generalizatoare a Romanilor, îmbinate cu închipuirea prodigioasă a Slavilor, sunt fântâni prea bogate și adânci. Mai adăogați frumusețea naturii, limpezimea albastră a cerului, splendoarea luminei sclipitoare și plină de nuanțe, care învălue colinele și proectează tabloul fermecător al munților pe fondul azuriu al cerului, bogăția lumei vegetale, vioiciunea râurilor șerpuitoare pe pietriș, toate acestea sunt izvoare de poezii și de emoții artistice, puternice, adânci, intime.

A analiză comoara literaturii noastre populare este a locuì câtva timp într'o grădină cu flori bo-

gate, este a petrece o adevărată zi de sărbătoare. Vom documentà pe larg aceste aprecieri asupra literaturii populare şi asupra mintalităţii româneşti în partea a doua a lucrării noastre. Aici ne mărginim la aceste indicaţii generale.

Această bogăţie fără seamăn a mintalităţii româneşti a avut şi are urmări de mare însemnătate. Să examinăm aici pe scurt aceste urmări. Să vedem mai întâiu părţile de umbră trecătoare ce ne înfăţişează încă inteligenţa română.

Bogăţia prea mare a mateliarilor cari compun mintalitatea noastră face că ea să se înfăţişeze încă sub un aspect oarecum turburat şi, după cum am mai spus'o, nedefinit şi neisprăvit. Neegalitatea şi incoerenţa inteligenţii româneşti decurg dela prea marea bogăţie a materialurilor noastre sufleteşti, cari se căznesc să se aşeze, să se stratifice, să se cristalizeze. Dacă bogăţia inteligenţii noastre ar fi mai mică, mai redusă, ea s'ar fi stratificat şi cristalizat mai de timpuriu. Neegalitatea şi incoerenţa n'ar mai fi trăsăruri carasteristice ale inteligenţii şi caracterului nostru. Sufletul popoarelor este ca şi corpurile cereşti, iar corpurile cereşti se răcesc şi se stratifică mai repede sau mai încet, potrivit cu mărimea lor. Când sufletul nostru îşi va fi stratificat şi cristalizat materialurile mintalităţii sale, atunci în el se vor definì cristale, sub formă de opere literare clasice, de o valoare egală celor franceze şi italiene. Până atunci însă, ne găsim în o epocă de elaborare pregătitoare, într'o periodă de clocotire, care turbură tot coprinsul sufletului nostru etnic.

O altă urmare a bogăției fără seamăn a minalității noastre sunt dispozițiile fericite ce se observă foarte des la Români pentru artele frumoase, și în deosebi à pentru poezie. Izbucnesc atâtea talente în masa poporului nostru, cât nu cred că se mai pot vedeà aiurea. In arta dramatică, în operă, în muzică mai ales, țara dete Occidentului mai multe talente de mâna întâiu, destul de cunoscute, pentrucă să nu le mai amintim acì. Darul peoziei lirice este așà de intim și adânc legat de firea Românului, încât a făcut pe Alexandri să exclame faimosul cuvânt: Românul este născut poet. Și dacă se naște poet, Natura, cu farmecile ei felurite și bogate, îl crește tot poet. Mediul nostru fizic este ca un muzeu de poezie, pe care Natura l'a împodobit cu capo-d'opere dintre cele grațioase și în el își face educație poetul român.

Din această comoară de frumusețe pe care Natura a vărsat-o din belșug peste țările românești își va fi găsit un Delavrancea luxul de icoane și impresii sărbătorești care îmbogățește nemuritoarele modele de simțire artistică, cu care dâdsul împodobì literatura românească. «Argintul apei» și «aurul aerului», liniștita «splendoare», a «regini nopții moartă», în lumina căreia «mii pustiuri scânteează», și codri cari «ascund în umbră străluciri de izvoare» sunt fotografii sufletești, luate din natură și turnate în clișee originale, bogate, neperitoare de sufletul prea mare al marelui Eminescu. Alături de un Alexandri și Vlahuță, un Coșbuc și Octavian Goga vor găsì inspirația lor largă, unul în poezia sglobie a Prahovei, altul în majestatea sublimă și duioasă,

în acelaş timp, a Oltului. Românul este deci născut şi crescut poet.

Ca şi în făurirea versului, el este deopotrivă maistor în mânuirea culorilor. In pictură este un avânt de talente surprinzătoare, cari, dacă s'ar puteà desvoltà în condiţii economice prielnice, ar dà lucrări desăvârşite, clasice. Expoziţiile noastre de pictură te minunează şi te răpesc în fiecare an. Dacă nu se disting prin mărimea proporţiilor lor, pânzele pictorilor noştri te surprind preà plăcut prin intimitatea simţului colorilor şi nuanţelor şi prin măestria distribuirii şi gradării lor. Românii au foarte adânc sădit în firea lor simţul formei şi al culorii. Această aplicare către culori se vede peste tot. Ei îşi colorează până şi paturlie de lemn, până chiar lemnul din şea şi dela jugul boilor. Streinii, cari au studiat însuşirile artistice ale ţăranului român, au fost, fără excepţie, minunaţi şi surprinşi de bogăţia lor.

De Gerando, care a cunoscut mai mult pe Românii din Ungaria, a lăsat aprecieri de mare valoare pentru simţul artelor frumoase la Români. «Acest popor, zice de Gerando, este spiritual şi inteligent; el iubeşte poezia şi muzica. Nu arareori auzi pe săteni spunând şi chiar improvizând versuri»[1]). «Bisericile Românilor sunt pitoreşti... Intâlneşti în drum o mulţime de astfel de biserici, şi te întrebi cum au putut ajunge nişte oameni aşà de simpli, fără nici o altă îndrumare decât inspiraţia lor, să ridice şi împobească aşà edificii. Răspunsul este că aceşti artişti execută opera lor cu pa-

1) Op. cit., pag. 338.

siune... Orcât de naive aceste picturi, ele dovedesc în firea Românului un anume gust pentru artă. Căci, în definitiv cei cari le-au făcut nu sunt decât niște țărani. Cutare băiat, care până acì ajutase pe tatăl său la munca câmpului, se simte într'o zi cu dorința de a zugrăvì. *Anche is son' pittore,* și iată-l zugrăvind după închipuirea lui. Și el este un artist la înălțimea societății lui. Dar ia să se ridice puțin această societate și să se apropie de a noastră, nimic nu va împiedeca pe acest țăran să fie un pictor. Această aplicare a Românilor ține de origina lor italiană». «Țaranii români, adaogă de Gerando, au costume pitorești. Trăistile și giletcile lor de piele albă sunt împodobite cu flori și cu desemnuri, de curea, în toate colorile»[1]. «Românul, scrià Ubicini, este din firea lui poet; poet ca sentiment și ca expresiune. Fie că-l agită *dorul*, fie că entuziasmul se deșteaptă în el, la amintirea gloriei strămoșilor lui, el cântă și inspirația curge de pe buzele lui ca dintr'un isvor nesecat. Chiar graiul în care se exprimă este pătruns de această poezie firească; este plin de comparații pitorești și de imagini grațioase și teribile»[2].

Inchipuirei Românului, zice un anonim francez, vioae și sglobie, îi place să se rătăcească în regiunile miraculosului. «Legendele sunt numeroase, în România, unde poporul e foarte superstițios, și toate sunt patriotice sau religioase» adaogă acelaș autor. «Românul este din firea lui om de gust, cu deosebire în toate lucrurile cari isbesc simțurile; iu-

1) Op. cit., p. 351.
2) Op. cit., pag. 22.

bește luxul, chiar fastul, dar cu eleganță» [1]. Ca atare, Românul are temperament de orator. Oratoria lui este un șir de gesturi sufletești verbale, cari cad cu ușurință, cu îndemânare, cu abilitate, cu eleganță.

Cea ce deosebește însă pe Români, nu numai de popoarele din Europa orientală, între care trăiește, dar, se poate zice, între toate popoarele, este vioiciunea și istețimea spiritului său, este scăpărarea unei inteligențe fine, distinse, înfățișată sub o aparență modestă, timidă, și față de străini sfioasă până la umilință. Calitățile mintale ale Românului nu sunt la suprafață. Din potriva. Infățișarea Românului, la prima vedere, nu lasă să se bănuiască ce se ascunde sub ea. Aceasta este din pricina că peste sâmburile de calități superioare și bogate s'a așternut un gros strat de izână, vreme de 10—15 veacuri de restriști. Trebue să scobori adânc sub aparența înfățișării Românului, pentru ca să descoperi metalul prețios al sufletului și al mintalității lui.

Dacă alături și compari pe tinerii români, duși în Franța și în Germania, cu tinerii francezi și germani nici odată nu-i vei găsì inferiori acestora în ce privește inteligența. Un tânăr german, va fi adesea mai silitor, și cu deosebire mai metodic decât Românul, dar foarte adesea tânărul român va fi mai pătrunzător și cu un spirit mai vioiu decât germanul. Chiar între Francezi, cu toată superioritatea mintalităței și cu toată hărnicia acestora, tinerii români s'au distins foarte adese ori. Dar

1) Anonyme Op. cit. p. 107.

cea ce pare și mai invederat este că alături de sătenii germani, englezi, ruși și unguri, săteanul român în nici un caz nu va fi inferior acestora, înv ioiciunea minții, în bogăția spiritului, în puterea lui de creații poetice. De cele mai multe ori le va fi superior. In această privință, țăranul român se aseamănă mult cu țăranii francezi și italieni. Temeiul său sufletesc este de obârșie nobilă și de esență superioară. Cuprinsul mintalității lui este bogat, larg și variat. Dar acest temeiu nobil, această esență superioară este acoperită cu un gros strat de izână, pe care veacurile de șărbie, de năvăliri, de prăzi și de vieață tugară o așezară peste el. Puțin dacă cureți acest strat de izâneală, prin mijlocirea unei educații și instrucții mai îngrijite, descoperi aurul sufletesc și toate comorile mintale care trăiesc virtuale, îngropate sub căciula țurcănească, acoperite de plasta de păr negru și garantate de proporțiile și trăsăturile unei frunți late, inteligente și nobile.

La țăranii noștri, sub tradiționala lor căciulă, se păstrează și scânteiază un spirit viu prea bine dotat și împodobit, și care, din când în când, se respândește îmbobocind în doine jalnice, anecdote înțépătoare, ghicitori ingenioase. «Chiar vieața mărginită pe care o duce, zice d-l Kalinderu, și această lipsă de instrucțiune de care sufere, nu împiedecă pe țăranul nostru să aibă emoțiunile și sentimentele cele mai înalte, și nu-i trebuie decât niște împrejurări prielnice, pentru ca să deà la iveală talente de care ne-am îndoì câte odată numai pentru că-i lipsește ocazia să și le arate».

Lucrul acesta a fost observat și confirmat aproape

de unanimitatea străinilor, cari ne-au cunoscut și ne-au studiat. «Mizeria, scrie Regnault, de obiceiu așà fecundă în desnădejde și îndobitocire, n'a știrbit nimic din facultățile intelectuale ale țăranului român. La el concepția a rămas vie și pătrunzătoare, prinde repede și se mișcă ușor» [1]. «Spiritul Românului este cu atât mai vioiu, cu cât corpul este mai leneș» [2]. In acelaș sens, Desprez observă că «țăranul român, dureros apăsat de Unguri și Sași în Transilvania, și de proprii săi boieri în Moldova și Muntenia, a păstrat pe fruntea sa largă, încadrată în părul negru, și în ochii săi blânzi împodobiți cu sprincene groase, toate semnele unei minți vioae și pătrunzătoare, care pricepe repede și se mișcă cu ușurință. Inchipuirei sale vie, sglobie, nepăsătoare de relele zilei de azi, îi place să se întoarcă către vremile de altă dată, în care ea rătăcește cu plăcere prin regiunea minunilor» [3]. «La oamenii din societate, scrie Le Cler, se observă o sumă de bune însușiri, o adevărată distincțiune, o inteligență vie și o mare ușurință de a vorbi toate limbile. Când vor să-și deà osteneala, ei reușesc în cele mai grele întreprinderi». Femeia română, ea însăși se distinge prin aceleași calități ale spiritului. «Femeile române, zice Pertusier, reunesc la o mare vivacitate mult spirit natural, și, cu prea puțină osteneală, ele ar puteà pretinde să rivalizeze cu tot ce este mai distins printre femeile europene» [4].

---

1) Op. cit. p. 227.
2) Anonime, op. cit., p. 107.
3) Op. cit., p. 105.
4) Op. cit., p. 30.

Vioiciunea mintalității, puterea de pătrundere și ușurința concepțiunii, ca și bogăția închipuirii, sunt însușiri distinctive la Români, și ele au surprins pe toți străinii cari le-au observat.

Aceste însușiri distinse și de temeiu ale mintalității Românești, îmbinându-se cu diferitele lipsuri sau însușiri ale caracterului nostru, au dat la iveală trăsături sufletești noui, unele mai însemnate decât altele. Să ne oprim puțin pentru a le indicà pe scurt, rămânând ca să le desvoltăm și să le documentăm cât mai larg în volumul următor.

* * *

Inteligența bogată în resurse, venite dela atâtea popoare, unită cu o imaginație prea vie, însă fără ca să fie, nici una nici alta, stăpânite de o unitate de spirit, de o continuitate adevărată, a făcut că un prea mare număr de superstiții și prejudecăți s'au îngrămădit în sufletul poporului român. Spiritul nostru a adunat toate materialurile pe care le-a găsit la alții, fără ca să poată să le controleze, fiind lipsit el însuși de un criterium și de o metodă din pricina lipsei sale de unitate.

In superstițiile sale, raporturile lucrurilor sunt înțelese foarte fals, fantastic și ciudat; iar spiritul său de observație și inteligența sa n'au putut descoperì aceste greșeli și abateri. Intr'un cuvânt, superstițiile foarte numeroase, care umplù mintalitatea Românilor, sunt produsul lipsei sale de coesiune, a unei prea mari bogății mintale lipsite de unitate și de metodă.

Românii sunt superstițioși mai mult poate decât orcare popor din Europa și într'o măsură pe care

n'o mai ating decât poate Rușii. Superstiția domnește în toate clasele societății românești, dela țăranul cel mai incult și până la intelectualul cel mai rafinat. Românul poate fi ateu, spirit liber cugetător, dar ateismul său și libertatea de cugetare se așează pe o temelie de superstiții, cu care sfârșesc prin a se împăcà. Cel mai inteligent și cel mai cult dintre Români nu poate liberà spiritul său de o mulțime de reminiscențe și credințe fantastice. Și dacă el este stăpânit de superstiție, atunci populația incultă, dela sate mai ales, învăluește toate actele vieții sale zilnice, dela cele mai banale și triviale până la cele mai nobile și înalte, într'o pânză opacă de obiceiuri superstițioase. Nu este un pas din vieața sa socială, pe care țăranul să nu-l înconjure cu o sumă de obiceiuri și practice ciudate și absurde: descântece, vrăji, faceri, desfaceri și tot felul de obiceiuri fără înțeles și fără rost.

Inspăimântător este însă numărul sărbătorilor superstițioase, păgânești. In afară de sărbătorile legale, se țin în toată țara, diferind după localități, 140 de sărbători din cele 365 de zile ale anului. Și acestea sub numele și pretextele cele mai ciudate și absurde: logodna pasărilor, nunta șoarecilor, Marțea ciorilor, Lunea viermilor, sărbătoarea lupilor, Foca, Miercurea strâmbă, etc. etc.

De altfel, superstițiile sunt așà de adânc înrădăcinate în firea Românului, că în istorie aproape n'a fost mișcare de seamă a neamului nostru, fără să nu fi avut ca punct de plecare o superstiție. Astfel, cu superstiții ridică Mihaiu Viteazu pe Românii și săcuii din Ardeal. Cu superstiții Horia

ațâță revolta sângeroasă a Transilvănenilor. Am văzut cum procedară Petru și Asan în contra împăratului din Bizanț. Să nu uităm nici cazul trivial, mai recent, al revoltei dela Slatina, când țăranii fură ațâțați prin apelul făcut la superstițiile lor. Chiar azi, singurul mijloc de a revoltà firea blajină, blândoacă a țăranilor noștri este să te atingi de credințele și practicele lor superstițioase.

Există aproape o bibliotecă întreagă asupra superstițiilor la Români și asupra obiceiurilor lor superstițioase. D-l Marian a cules în această direcție un material dejà enorm și acest material se poate adăogà la infinit. N'a fost strein care să fi trecut prin țările noastre, sau care să fi cunoscut pe Români, fără ca să nu fie isbit și mirat de superstițiile numeroase ce învăluesc întreagă vieața noastră.

Din alt punct de vedere considerată, inteligența bogată și superioară a Românilor, îmbinată cu resturi de simț practic ce le va fi rămas dela Romani, a dat spiritul sarcastic, și talentul foarte firesc al Românului de a batjocorì, de a satirizà. Că o bună doză de simț practic nu lipsește Românilor, am putut-o vedea dela întorsătura ce a luat la noi simțul religios. Imbinarea acestui simț practic cu bogăția, fineța și vioiciunea firească a spiritului Românilor a dat naștere minunatei, admirabilei și bogatei literaturi satirice de anecdote batjocoritoare, snoave și glume înțepătoare, epigrame tăioase.

Din toată mintalitatea românească, spiritul său satiric, epigramatic este trăsătura cea mai netedă, cea mai precisă și cea mai bine definită. Aici Ro-

mânul a fost și este mai tare ca în or ce. Este de observat că aceasta-i iarăși o trăsătură mintală, pe care o are Românul în comun cu Englezii și cu Romanii. Apropierea dintre humorul și ironia engleză și dintre ironia și satira populară română este atât de mare, în cât le-ai putea confundà. Și dacă nici un literat englez nu le-a confundat până acum, se pare că a fost unul român, care a mers până acolo în cât a dat satirele unora drept ale altora.

Fără îndoială că la Englezi, ca și la Români, satira și ironia sunt fructul unei mintalități care aplică poezia în domeniul practic, căci humorul și satira au efecte practice, sunt, cum am zis, un mijloc de a pedepsì moravurile rele și de a le îmbunătățì.

In deosebi, la Români, ironia și sarcasmul luară naștere din situația poporului nostru, mai inteligent și cu un spirit mai vioiu, în mijlocul unor popoare mai puțin fine cu o inteligență mai leneșă și mai puțin vioae, și prin urmare într'o vădită inferioritate mintală față de Români. Dovadă că este așà avem faptul că ironia și humorul Românilor privește cu deosebire popoarele vecine. Românii au râs totdeauna cu deosebire pe socoteala Sârbilor și Bulgarilor, a Ungurilor și a Turcilor. Ei s'au socotit totdeauna superiori acestor vecini. Și din conștiința acestei superiorități au decurs toate glumele și ironiile ce au făcut pe socoteala lor. Se știe că râsul, comicul este conștiința unei inferiorități a acelui care provoacă râsul. Spre pildă, Românul și azi râde atât de Sârb, pe care-l crede prost, de unde și zicătoarea: *cal verde și sârb cu minte;* cât și de Bulgar, al cărui cap îl socotește

gol ca un dovleac. Ţiganii însă sunt un isvor nesecat de humor pentru ţărani. Iar moravurile urâte ale boierimii româneşti, ca şi ale preoţilor, au fost obiectul celor mai muşcătoare snoave şi satire populare. Ele au dat naştere la o foarte bogată literatură de anecdote şi epigrame fine, bine reuşite.

Dacă am comparà atât literatura cultă dela noi cât şi cea populară, am puteà vedeà că, totul socotit bine, literatura glumeaţă, comică, umoristică a reüşit şi s'a desvoltat la noi mai mult decât toate celelalte genuri. Operile de acest gen sunt tot ce s'a produs la noi relativ mai desăvârşit. Scriitorii noştri de această specie sunt cei mai tari. Caragiale, spre pildă, este scriitorul ale cărui opere literare sunt cele mai reuşite din toată literatura noastră. Ceeace face farmecul ne întrecut al scrierilor lui Creangă este tot acest humor, adânc, usturător sub veselia sa deschisă şi pătrunzătoare. In timpul de faţă, avem talente reale, puternice care întorc bine ironia şi humorul fin. Un Ranetti, un Vasile Pop, un Cincinat Pavelescu reuşesc mai mult decât nuveliştii şi romancierii noştri şi ar face cinste orcărei literaturi similare mari. Un Bacalbaşa ar fi fost bine preţuit chiar la Paris. — O întreagă literatură humoristică periodică înfloreşte la noi şi de cele mai multe ori este foarte reuşită.

Fineţa, vioiciunea spiritului, uşurinţa înţelegerii lucrurilor, inteligenţa superioară a Românilor, îmbinate cu lenea, cu trândăvia, orientală care i-a copleşit, a dat naştere, în toţi timpii dar mai ales

acum în urmă, unui spirit critic amar, sfâșietor, destructiv. Și erà foarte firesc. Când ai toată luciditatea spiritului de a observà că lucrurile merg rău, că totul este neîndestulător, fără ca să ai energia de a începe să faci bine, nu-ți mai rămâne decât să critici și să-ți arăți nemulțumirea. Starea pasivă îți dă chiar răgazul de a observà insuficiența oamenilor și defectele lucrurilor cari se fac; iar timpul pe care alții îl trec în activitate, neputând rămâne gol, trebue neapărat să-l umpli cu cevà și de acì trebuința de a criticà ceace se face și de a protestà împotriva celor cari fac cevà.

Românii, fiind totdeauna dotați cu o inteligență superioară, dar ținută în loc, paralizată de o lenevie impusă de împrejurările nefericite ale istoriei lor și de o trândăvie pe care au respirat-o din atmosfera morală a Orientului, au criticat în toți timpii pe oameni și activitatea lor, fără ca să fi făcut sforțări de a îndreptà cea ce criticau.

Pe la jumătatea veacului trecut, vântul înviorător, revoluționar, puternic, care agità Occidentul, trimise undele sale până la noi și curățì țările, o clipă, de atmosfera leneșe și trândavă a Orientului. Acest vânt revoluționar trezì în noi conștiința și energia străveche, și starea de neacțiune și de protestări fu întreruptă un moment, dela 1858 până la 1880. In acest interval se lucră mult, prea mult chiar, și fiindcă se lucră prea mult se lucră neîndestulător. Se adoptară o mulțime de legi luate gata dela națiunile civilizate, o sumă de tipare de cugetare și de calapoade de acțiune, uneori nepotrivite cu simplitatea firii noastre.

De aceea, boieri vecinic nemulțumiți, în loc să se

puie pe lucru şi să îndrepte, scriau jălbi şi critici sfâşietoare şi le porneau zilnic la Constantinopole, la Petersburg şi la Viena, chiar pribegeau în Transilvania şi aiurea. Aceasta făcù ca în vremea din urmă spiritul nostru critic şi negativ să se exagereze încă cu atât mai mult, cu cât nu se mai manifestà, nici prin jălbi trimise la Ţarigrad, nici prin pribegiri, ci prin presă, prin discursuri la întruniri publice, sau prin invective înveninate cari umplu atmosfera prin toate cafenelile.

Activitatea, sforţările făcute între 1858 şi 1880, sub înâurirea puternicii impulsiuni venite din Apus, încetă îndată ce această impulsiune încetă sau se micşoră ea însăş. Şi atunci vechea moleşire revenind la loc, inteligenţa noastră, ne mai găsind în noi destulă energie pentru a creea şi a îndreptà, începe din nou a se cheltuì în critici distrugătoare, în cuvinte.

De pe la 1880 până azi, aproape 30 de ani au pus Românii ca să critice ceea ce s'a făcut într'un interval de 5—6 ani, între 1860—1866. Având acum şi răgazul trebuincios, răgaz pe care ni-l dă contemplaţia, în orele lungi de vieaţă de cafenea, şi având şi material dinaintea noastră de criticat, spiritul nostru se repede însetat de a se exersà şi sfâşie fără cruţare, în critici înveninate, oamenii şi faptele. Tot ce s'a făcut la noi dela 1860 este zilnic distrus în cuvinte pe toate căile, iar tot ce se face azi, orcine ar fi cel care face cevà, este străpuns de epigramele cele mai veninoase, este înăbuşit de criticile cele mai amare şi severe. La Tribunal, la Universitate, în drumul de fer, cu deosebire în redacţii, şi mai ales la

cafenele, se ascute, se înveninează și se aprinde zilnic un spirit critic sdrobitor. Se critică, acolo mai ales, toate lucrurile imaginabile și neimaginabile, tot ce se mișcă, tot ce se cugetă și se scrie în România și în streinătate. De multe ori chiar pe cei cari mai desfășurau o energie, o activitate pozitivă binefăcătoare, îi vedem luați de curentul acestui puternic spirit negativ, destrași dela activitatea lor și duși pe alunecușul acestui spirit destructiv. Interesantă a fost în acest sens evoluția unui distins profesor universitar, admirat de toți pentru o excepțională putere de muncă pozitivă de care dà probe zilnice. Această extraordinară energie, de câțiva ani, a început a șovăì, alunecând pe povârnișul spiritului timpului, și azi îl găsim scriind aproape singur două foi periodice, al căror rost este de a criticà, pe drept sau pe nedrept, întreaga activitate românească.

Intr'adevăr, cu o inteligență fină și vioae, pusă în serviciul unei voințe slabe, lenește, trândave și al unei energii egală aproape cu zero, spiritul Românilor necreând mare lucru are tot răgazul să critice, să sfâșie și să distrugă tot ce-i trece pe dinainte. El va fi cu atât mai sever și mai amar cu cât se poate ține în punctul de vedere al principiilor, cari sunt absolute, cu cât nu îndrăsnește să scoboare în lumea faptelor, și activității care este relativă și trebue să fie plină de concesii și compromisuri. Logica este absolutistă, activitatea este, prin firea lucrurilor, o serie de concesii și compromisuri. La noi, logica omoară activitatea cu numeroasele și severele ei critici.

Se mai adaogă, la toate aceste împrejurări pri-

elnice spiritului nostru critic, faptul că foarte mulţi Români merg adesea în străinătate, şi, reîntorşi de acolo, compară ceea ce au văzut acolo, cu cele ce revăd la noi. Neapărat că în toate privinţele noi nu putem stà alături cu streinătatea, care se bucură de o civilizaţie veche. Faţă cu ceea ce se vede la Germani și la Francezi, lucrurile noastre sunt fatal neîndestulătoare, imperfecte. In această imperfecţie comparativă spiritul nostru critic găseşte o hrană îmbelşugată de toate zilele. Totul este admirabil şi desăvârşit la streini, totul este la noi rău, neîndestulător, criticabil. Oamenii cari vizitează Franţa, şi mai cu osebire acei cari n'au văzut-o, dar au auzit dela cei cari au văzut în treacăt Franţa, ar pune foc Ţării Româneşti. Neputând face aceasta o ard în efigie şi îşi cheltuesc, în critici severe, fără să prindă de veste, şi puţina energie pe care ar fi putut-o întrebuinţà într'o acţiune folositoare de îndreptare. De aceea, de obiceiu, toţi cei cari admiră lucrurile din Franţa şi critică pe cele dela noi, mai niciodată n'au pus mâna să imiteze la noi gospodăria franceză. Cel mult au imitat lucrurile şi actele de suprafaţă: mode, maniere, obiceiuri.

Asupra temperamentului Românilor, asupra firii şi caracterului lor sociabil, pe lângă cele arătate dejà la începutul acestui capitol, ne mărginim să dăm aici aprecierile făcute de observatorii streini, chipul cum ne-au judecat ei după impresiile pe care le-au făcut Românii asupră-le.

Ţăranii români, după Regnault «în trăsăturile lor exterioare, toţi se aseamănă: oameni cu apu-

cături voinicești, cu un profil frumos, cu părul lung și negru încadrând o frunte lată, și cu sprâncene groase umbrind niște ochi nu atât vii cât blânzi și mângâioși, având mai de grabă fineța privirii italiane, unde domnește ironia, mai mult decât fineța șireată». De Gerando crede deasemeni că «țăranul român aparține în general tipului meridional... Câte unii însă au părul bălan, ochii albaștrii și trădează o origină străină de Italia».

Rasă meridională, Românii se pare că au atras atenția streinilor printr'o înfățișare plăcută, care nu este totdeauna lipsită de un anume gen de frumusețe. După d'Haussez trăsăturile lor pronunțate, dar în proporțiii frumoase, o figură lungă, umbrită de niște mustăți și de un păr foarte negru, o talie sveltă disting pe Români» [1]. «Sângele, la București, este prea frumos, scrie Contele de la Garde, bărbații sub kalpakurile imense ce poartă în cap, și cari îi pocesc, au trăsături virile și regulate. Femeile sunt frumoase și posedă adesea câte un talent care farmecă»[2]. In acelaș sens scrie Raoul Perrin: «Românii sunt în general înalți, robuști, talia lor este elegantă... Femeile sunt bine făcute, talia lor care nu întrece mijlocia este sveltă și de o cochetărie plăcută. Ele sunt brune, blânde, amabile și prevenitoare» [3].

In privința caracterului, mai toți streinii cari au vizitat și au cunoscut țara, se învoesc în a recunoaște că «Românii sunt, în general, un popor blând și puțin pornit spre rău... De altfel ei mai

1) Op. cit., pag. 311.
2) Voyage de Moscau, pag. 323.
3) Op. cit., pag. 32.

sunt și leneși și moi»[1]). Recordon scrie în scrisorile sale asupra Românilor că «pe fizionomia lor descoperi blândețea caracterului». Iar Le Cler găsește că «cruzimea și mânia sunt lucruri rari cu deosebire la țărani»[2]). «Țăranul român, scrie în memoriile sale, Pertusier, nu este răutăcios și nici pismaș; el nu este făcut pentru simțimântul de răsbunare, și în vremile în cari ar fi fost într'adevăr în stare să-și răsbune pe boieri, el să mulțumì ca să-l parodieze și să-l batjocorească»[3]).

Caracterul sociabil și primitor al Românilor a fost iarăși foarte mult încercat și apreciat de streini. «Țăranii români, scrie Regnault, sunt binevoitori și ospitalieri, dar cei din Moldova și Muntenia au avut să sufere așà de crud de vizitele streinilor, încât nu se mai încred bucuroși în primul venit, și nu se mai găsesc la ei anume obiceiuri de caritate veche, pe care o mai păstrează Românii din Transilvania»[4]). Cu deosebire despre Românii din Transilvania s'a ocupat de Gerando, care a scris despre ei următoarele: «Românii sunt foarte ospitalieri. Orcât ar fi de săraci, ei niciodată nu refuză unuia mai sărac jumătate din ceapa și din turta lor. Această ospitalitate o arată Românii chiar către necunoscut. Ei au obiceiul de a pune pe marginea drumurilor vase cu apă, pentru călătorii cari pot trece și seara dinaintea porților; lângă vasele cu apă, cei bogați mai pun și pâine pentru cel care va venì noaptea... In bâlciuri, fe-

1) Laurençon, pag. 26.
2) Op. cit., pag. 63.
3) Op. cit., pag. 52.
4) Op. cit., pag. 284.

tele tinere se plimbă cu vasele lor de lut pline cu apă și dau să beà celor însetați»[1]).

In sfârșit, scriitorul francez *Le Cler* rezumă admirabil temperamentul, firea și psichologia Românilor în aceste cuvinte admirabile și coprinzătoare: Rasa este occidentală căci amintește în privința limbii și fizionomiei pe Italieni și Spanioli; obiceiurile ei sunt orientale.

---

1) Op. cit , pag. 347.

RECAPITULARE ŞI CONCLUZIE

Caracterizarea cea mai adevărată a psichologiei și a situației Românilor este admirabil dată în aceste câteva cuvinte: *rasă occidentală cu obiceiuri orientale.*

Pentru a exprimà acelaș adevăr, putem zice că condițiunile noastre istorice fură așà fel că au desvoltat în sufletul nostru etnic mai mult defectele, lipsurile pe cari le vom fi moștenit în firea noastră, și ne-au îmbogățit cu noui defecte și însușiri slabe, negative, pe lângă că au împiedicat manifestarea și desăvârșirea celor positive. Astfel, ca să rezumăm, împrăștierea în care se găsește încă neamul românesc, ciopârțit și subjugat în state vecine puternice, a împiedicat și va mai împiedicà evoluția caracterului și inteligenții românești. Cât timp harta țării noastre va fi încă înjumătățită, și pe teritoriul limbii românești vor existà bariere, cât timp contururile organismului nostru geografic vor fi nedefinite și neisprăvite, sufletul nostru nu se poate isprăvì. Produsele lui de tot felul vor mai purtà încă pecetia neisprăvitului.

Şi tot astfel, chipul cum se desfăşură istoria noastră, lipsa noastră de vieaţă istorică proprie, amestecul istoriei noastre cu a altor popoare, a mai multora, cari au determinat cum au vrut ele cursul istoriei noastre, impunându-ne în toate voinţa şi capriciile lor, a făcut că noi suntem lipsiţi oarecum de o personalitate etnică propriu zisă. In consecinţă, mintalitatea şi caracterul românesc sunt lipsite de trăsături proprii distinctive, bine pronunţate, cari să constitue pecetea unei personalităţi deosebite. Produsele acestei mintalităţi vor fi slab caracterizate şi le va lipsì pecetia personalităţii etnice.

Pe de altă parte, în timpul năvălirilor, luptele aprige pe cari Românii avură să le deà cu nişte popoare totdeauna mai numeroase, mai bine pregătite şi mai puternice, lupte în cari ei avură să fie mai totdeauna învinşi, micşorară energia lor etnică, cu timpul împuţinară vigoarea şi curajul lor. Strămoşii noştrii, loviţi puternic şi mereu învinşi, pierdură cu timpul deprinderea de a mai atacà, se domoliră, şi începură a evità luptele, căutând numai să reziste defensiv, sau să se plece. De acì moleşirea voinţei, alterarea caracterului şi a spiritului de neatârnare, frica şi supunerea instinctivă la străin.

In acelaş sens lucrară repeţitele răsboaie şi năvăliri tătăreşti şi turceşti, certurile pentru domnie, şi răsboaiele interne, pe cari le deslănţuiau aceste certuri, înteţite şi complicate cu intrigile şi trădările partidelor boiereşti. In urma acestor năvăliri şi răsboaie, voinţa Românilor eşì şi mai frântă şi mai sdrobită, neatârnarea caracterului şi mai mic-

șorată, iar duplicitatea, viclenia, pornirea de a ascunde se accentuară. Dar urmarea cea mai însemnată fu desordonarea și dezorganizarea activității, pierderea obiceiului unei vieți ordonate și al unei activități metodice. Aceste năvăliri și răsboaie, ajutate de un mediu fizic plin de contraste, făcând totul nesigur și șovăelnic de azi pe mâine, determinând pe teritoriul țărilor române, cum am văzut, acea geografie mobilă, făcură să se piardă obicinuința unei activități metodice, a sforțărilor continue, a încordărilor îndelungate.

In locul acestora, Românii numai cunoscură decât activitatea sporadică, sforțările incoerente, încordările scurte și întrerupte la fiecare moment, vieața și acțiunea de azi pe mâine. De acì rezultă dezordinea activității Românilor, lipsa de metodă, graba pusă în orce acțiune, și cu deosebire lipsa de prevedere, cu năzuința de a ascunde, de a înșelà și mințì, cari am văzut că sunt urmarea prevederii, adică o prevedere dea'ndoasele. Voință slabă, schimbătoare, sforțări nestatornice, scurte, graba în toate și neprevederea și duplicitatea vicleană sunt resunetul psichologic al chipului în care se desfășură istoria noastră, în ultimile 5—6 veacuri.

Atmosfera morală a Orientului, în care ne afundă dominația și înmâurirea turcească și greco-fanariotă, moravurile orientale, aduse și impuse în țările române, veniră ca să desăvârșească opera trecutului nostru de restriște. Ele copleșiră și enervară și mai mult facultățile și voința Românilor.

In sfârșit, creșterea fără margini a tributului, căderea economică completă a țăranilor, stoarce-

rea cumplită a muncii lor, despoierile metodice operate de Grecii fanarioţi asupra populaţiilor sărace, de pe moşiile boiereşti sau mânăstireşti, toate acestea, adăogate la jafurile pe care armatele ruseşti le făcură la noi, în ultimele două veacuri, avură un răsunet şi mai trist şi urmări psichologice şi mai dăunătoare. Neprevederea unei activităţi de azi pe mâne se accentuă şi mai mult. Ţările fură golite; Românii băjeniră în toate părţile. Dispărură cu totul îmboldirile fireşte ale acţiunii. Românii numai aveau nici un motiv să are şi să semene, aveau toate motivele să nu facă nimic. Un fel de lipsă de îndemn la muncă, un fel de lenevire pe care, de altfel, o răspirau şi din atmosfera morală a Orientului, luă locul hărniciei de altădată. Sărăcia devenì cumplită. Populaţia rurală se degradă şi îşi conrupse şi mai mult caracterul. Năzuinţa de a ascunde totul, de a nu se încrede în nimeni, de a nu spune adevărul, fiind mijloacele ei de apărare contra despoietorilor ei de tot felul, se desvoltară la un grad îngrijitor.

Reformele prea dese, complicate, prea grăbite şi prea nestatornice, care avură loc în ultimele două veacuri, sfârşiră prin a complicà şi a pulverizà şi mai mult activitatea Românilor, dizolvară tiparele sale de acţiune, şi calapoadele cugetării. Din toate aceste schimbări şi convulsiuni, rezultă, în ultima umătate a veacului al XIX-lea, un chaos incoherent de acţiune, o vieaţă morală, şovăelnică, nesigură şi una intelectuală fără nici o coesiune, un fel de îngrămădire de materialuri fără forme precise şi agitate de o necesitate superioară de a

se cristalizà, de a se turnà în anume tipare și modele cari trebuesc create.

* * *

Prezentul, trecutul recent din ultimile două decenii ale veacului trecut, par a prevestì o schimbare complectă a cursului istoriei noastre. Câştigarea neatârnărei naţionale ne pare începutul unei adevărate și mari cotituri a istoriei neamului nostru. Dela unirea ţărilor surori, și, cu deosebire, dela câștigarea neatârnării, ni se face cu putință o vieaţă istorică proprie, pe socoteala noastră, o desvoltare istorică curată, neamestecată cu a altora, și în care voința și capriciile altora să nu mai vie să turbure desfășurarea propriei noastre firi. De-acum pare că istoria noastră devine mai puţin prielnică însușirilor și deprinderilor negative. Semne prevestitoare ne lasă să întrevedem că viitorul istoriei noastre va îndreptà și îmbunătăţì unele din însușirile noastre negative și deviate, va umple unele lipsuri. Și mai ales, acest viitor pare destinat să lase loc desfășurării însușirilor noastre mintale pozitive, bogăţiilor ascunse în firea noastră, trăsăturilor pozitive distinse, cari de sigur se coprind, în germeni, în temperamentul și în caracterul nostru.

Istoria însă nu se face singură. Pe ea o fac oamenii, și așà va fi cum vor fi făcut-o aceștia. Istoria noastă viitoare se înfățișează cercetătorului numai ca un plan de acţiune, pe care mintea lui trebue să-l întrezărească și să-l scruteze în liniile lui cele mai largi. Aceste linii vor fi însă determinate din examenul trecutului, al condiţiilor actuale și

al celor cari se ivesc la orizon, pentru viitorul mai mult sau mai puțin îndepărtat. Din aceste condiții trebue să se determine ce poate să fie acest viitor. Și mai ales, dacă examinăm natura și cuprinsul aspirațiilor noastre, trebue văzut ce anume ar fi bine să fie acest viitor între limitele posibilității întrevăzute.

In acest scop, și ca conclusie la aceste cercetări, să vedem acuma în ce chip și în ce condiții se vor putea modificà însușirile caracterului și mintalității noastre, sub acțiunea istoriei care și-a schimbat în bine cursul ei, începând dela cotitura pe care o vedem că a făcut-o în vremea din urmă.

Cu privire la nedesăvârșirea operilor mintalității noastre, — lipsă care decurge din nedesăvârșirea spiritului românesc, rămas încă necomplect din pricina necomplectării organismului nostru geografic, este învederat că această lipsă nu va dispare decât dispărând cauza ei. Pentru ca produsele spiritului românesc să poarte caracterul isprăvitului și al desăvârșirii, va trebuì ca întreg neamul românesc să colaboreze la o activitate mintală unitară, și ca roadele acestei colaborații să se împrăștie, în voe, peste toate colțurile de pământ prin care răsună graiul românesc. Un talent literar desăvârșit, un geniu muzical național, un poet cu adevărat clasic, un pictor de valoare universală nu se vor puteà ivì în neamul românesc, atâta timp cât bariere și granițe istorice fără rost vor ridicà piedeci de așà fel, încât să oprească libera circulare a operilor românești pe întreg pă-

mântul pe care istoria universală îl hărăzì graiului nostru. Căci o revistă, un jurnal, o carte, un roman care nu au, în toată libertatea, numărul mare al tuturor cititorilor posibil, nu se răspândește și nu reușește. Talentelor le lipsește atunci prima condiție prielnică desăvârșirii lor.

Pentru a ridică barierile arbitrarii ce împedică circularea ușoară a produselor mintalității românești pe întregul teritoriu al limbei române, va trebuì deci organizate sforțările viitoare ale Românilor în această direcție. Unitatea culturală a Românilor este iluzorie și imposibilă în afară de unitatea lor politică. Această unitate politică trebue să fie ținta, în vizarea căreia să se desfășoare, în primul rând, energia noastră. Fie că ea se va puteà realizà pe calea pacinică a evoluției democratice sau pe alte căi violente, ideia unității politice a tuturor Românilor va trebuì să fie trează nî mintea tuturor. Nu trebue să ne facem iluzie și să ne înșelăm singuri: sufletul românesc va rămâne neisprăvit, și nedesăvârșite vor fi roadele mintalității noastre, câtă vreme întregirea politică și socială a tuturor Românilor nu va fi întregit și desăvârșit organizmul nostru geografic, fixând harta Țării Românești pe urmele hărței graiului românesc.

Lipsa de personalitate etnică, care caracterizează în general produsele spiritului și energiei românești, este iarăș o lipsă care începe a dispare, pentru că pricina din care luase naștere a încetat. Popoare streine ne mai putând de acum venì să amestece vieața lor istorică cu a noastră, și să ne mai impue limba ce vorbesc ele, obiceiurile lor și produsele minții lor, în locul graiului

și deprinderilor noastre, este învederat că acum avem toată libertatea unei vieți istorice și sociale proprii, neatârnate, personale. Personalitatea, neatârnarea vieții noastre istorice, putința dată unei vieți sociale proprii, individuale, vor sfârși prin a creà în noi o conștiință sau mintalitate definită, caracteristică, o conștiință națională, care va fi ca o pecetie ce se va întipărì pe tot ce va fi săvârșit mintea și energia Românilor, dând operilor acestora și un oarecare caracter de desăvârșire.

Să nu ne facem însă iluzii crezând că aceste condiții de vieață istorică și socială independentă vor creà singure, dela ele, această conștiință națională proprie, câtă vreme numărul celor neștiutori de carte va rămâne, la noi, tot de 85—90 la sută. Am arătat dela început că nu există o conștiință națională sau socială propriu zisă. In afară dc conștiința naționalilor, a membrilor unei societăți, nu există decât conștiința indivizilor, cari, grupați deosebiți în națiuni, diferă după aceste națiuni. De acea, nu se poate creà o conștiință națională și socială la noi decât creînd o conștiință luminată și coprinzătoare în fiecare Român. Pentru aceasta se cere o întindere și o lărgire foarte mare a instrucției, o respândire stăruitoare, continuă a culturii, până în cele mai de jos straturi ale societății; se cere o ștergere a deosebirilor prea mari ce despart azi clasele sociale la noi. Se cere, cu alte cuvinte, democratizarea culturii, popularizarea ei prin mijlocirea unei instrucții îngrijite, date în școli îndestulătoare și de un număr îndestulător de institutori. Aceasta ne duce însă la ne-

cesitatea practică, îndelung simțită de toți: complectarea corpului didactic și a localurilor de școală.

Această complectare înseamnă aproape o creare din nou, care a constà în *a întrei numărul institutorilor rurali și a înzeci numărul localurilor de școală,* adică a pune, în mod sincer, în aplicare legea obligativității consacrată prin Constituție.

Continuitatea istoriei neatârnate ce va fi posibilă pe viitor va asigurà roadele școalei și urmările instrucții și culturii pentru făurirea unei personalități etnice proprii și unei conștiinți naționale. Să fie deci bine știut că *numai relativa nivelare a claselor sociale, prin lărgirea instrucții în școlile rurale întreite și prin popularizarea culturei cari vor îngădui și ajutà formarea conștiințelor individuale*, se va ajunge la făurirea conștiinței naționale și prin urmare la acea personalitate etnică, care, ca o pecetie, să fie imprimată pe toate operele minții și energiei românești. In acelaș timp, popularizarea culturii prin instrucție va aveà răsunet și asupra nedesăvârșirii operilor mintalității noastre.

Intinderea culturii, în cele mai largi straturi populare, va mărì la limită numărul cunoscătorilor în arte și al cititorilor de literatură, iar acest număr tare lărgit nu va întârzià să provoace și să desăvârșească talentele, și indirect produsele acestor talente. In această direcție, statul orcât ar cheltuì de mult, pentru răspândirea și desvoltarea culturii în popor, nu va fi niciodată prea mult. Aceste cheltueli trebuesc să fie din belşug, căci vor aveà ca urmare făurirea sufletului românesc. Pe de altă parte, ele n'au să fie necesare decât la început.

Gustul culturii lărgindu-se, prin încurajare oficială, va ajunge o vreme în care va trăì de sine. Greul este numai până a-l formà. De ținut în seamă este, în această privință, inspirația fericită a actualului ministru de instrucție, care a alcătuit o orchestră permanentă a ministerului, pentru cultivarea simțului muzicei și popularizarea culturii muzicale clasice. Dacă exemplul acesta se va generalizà și în alte direcții de cultură, este sigur că cercetătorul psichologiei poporului român, peste un veac, va dispune de o materie mai definită, mai caracterizată, și nu va mai fi nevoit, ca noi astăzi, să definească ființa sufletului românesc prin note negative și s'o întregească prin caractere vagi, nedefinite.

* * *

Să venim acum la chestiunea mai grea a elementului voinții. Cum se vor desvoltà pe viitor energia și voința Românilor? Ce condiții vor trebuì pentru ca desvoltarea lor să fie ceace trebue să fie?

Fără îndoială că cea mai mare parte din cauzele istorice, cari au înfrânt energia și voința Românilor, au încetat, dispărând. Năvălirile barbare, sub forma violentă, azi numai au loc; cel mult invazii evreești din Rusia și Galiția sau colonizări de greci flămânziți mai pătează ici colo solul patriei. Turcii, retrași umiliți la Constantinopol, numai cernesc călugărind fața țărilor române. Răsboaele acelea crâncene, grozave, pe cari ni le făcură ei adesea și cari distruseră energia și frânseră voința noastră, sunt de acuma făcute cu neputință. Cel mult o luptă economică, mai puțin crâncenă, numai de n'ar devenì adesea prea ne-

egală în condițiile ei, va luà locul acestor răsboae și va fi de natură a ațîță energia și a împuternicì voință frântă a Românilor.

In locul convulsiunilor istoriei noastre din trecut, cari la fiecare pas zguduiau și stricau întregul rost al societății românești, avem azi, odată cu neatârnarea, începutul unei epoci de statornicie, de continuitate, de unitate de desvoltare. Nimic nu mai vine acum să paralizeze energia, voința Românilor, distrugând fructele muncii lor, sau răpindu-le, pentruca ei să nu se bucure de ele. Gospodăria națională începe a se asigurà pe baze temeinice, și face cu putință desvoltarea gospodăriei particularilor. Energia românească de acum începe a fi încurajată din toate părțile, voința noastră, în loc de a mai fi paralizată prin înfrângeri repetate, câștigă isbânzi zilnice în domeniul vieții practice, cari sunt de natură a o împuternicì. In locul sforțărilor sporadice, paralizate și al încordărilor întrerupte, în locul muncii reduse și a unei griji de azi pe mâine, într'o activitate anarhică, vieața socială și economică de astăzi ne îngădue, ne cere chiar stăruitor încordări îndelungi, sforțări continui, metodice. Acea înfățișare pasivă, acea resistență defensivă a voinței și a energiei românești nu mai are nici un cuvânt de a se păstrà, căci hordele tătare numai trec Nistru și Ienicerii au uitat drumul la Dunăre. Infrângerile dela Valea Albă și dela Rășcani au lăsat loc isbândii dela Grivița. Este firesc ca voința și energia Românilor, îngrozite și paralizate, să răsufle din nou, să se împuternicească și să se desvolte în toată libertatea. Geografia mișcătoare, ale cărei urmări economice

le-am văzut, nu se mai întâmplă astăzi, pentru ca să turbure toată ordinea și să întoarcă pe dos spiritul de prevedere al țăranilor. Satele sunt acum definitiv, statornic fixate. Munca este acum asigurată, rodul muncii nu mai este ars sau smuls prin sabie.

Toate aceste schimbări vor îngădui ca să se transforme și înfățișarea pasivă a caracterului și a voinței românești. Cu atât mai mult cu cât moravurile greco-turcești orientale au încetat de a mai fi urmate, fiind înlocuite, de mult, cu altele aduse din Occident, al căror caracter este tocmai energia dârje și metodică. Un vânt general de energie occidentală a început încă de mult să ne coprindă din toate părțile. Civilizația Apusului pătrunde prin toate intrările Țării Românești. Câte schele avem tot atâtea înaintări ale civilizații în țară. Severinul, Constanța, Brăila și Galați și mai ales valea Prahovei, dela Predeal în jos, sunt ca niște avant-posturi ale civilizației, menite să gonească dela noi până și ultimile urme ale vieții orientale.

Fără îndoială că noile condiții sociale, pe care le determină la noi desfășurarea ultimelor evenimente istorice, vor schimbà cu totul înfățișarea sufletului românesc. Energia și voința Românilor, atâta timp înfrînte și slăbite, se vor înviorà cu timpul spre a redevenì ce au fost vreodată. Activitatea anarhică și incoerentă, care intrase în obicinuința Românilor, nu va mai aveà nici un motiv ca să se prelungească. Caracterul grăbit și efemer al operilor minții și energiei românești, ca și neprevederea ce stăpânește actele Românilor, vor trebuì cu necesitate să dispară, pentru a lăsà loc unei activități metodice, unor sforțări și încordări

continui, sistematice, prelungite și unui spirit de prevedere propriu zisă.

Va venì desigur o vreme, când activitatea economică și comercială a Românilor va cucerì lumea, tot așà cum a venit pentru Englezi, cari altădată exportau produsele lor brute, spre a le cumpărà manufacturate, și astăzi absorb și manufacturează ei produsele unei lumi întregi.

Și aici însă nu trebue pierdut din vedere că schimbarea nu se va face dela sine, ci trebuesc oameni, agenți pregătiți și dotați înadins cu anume însușire, pentru a mijlocì și realizà această transformare. Căci trebue avut în vedere că lipsurile caracterului nostru, relele însușiri negative sunt adânci, fiind opera mai multor veacuri de restriște și nu se pot schimbà decât cu mare anevoință în câțiva zeci de ani. Fiind operă de veacuri, tot veacuri ar trebuì ca să le dărâme, afară numai dacă energii și iniațiative excepționale nu se vor aplicà să reformeze și să îndrepte, prin educație și prin îmbunătățiri metodice, voința și caracterul nostru etnic.

Cu deosebire, va trebuì o aplicare a clasei culte asupra activității naționale țărănești, pentru a o încurajà, a o luminà și a o organizà metodic și mai prevăzător. Starea de anarhie, în care se desfășoară ea astăzi, trebue să înceteze, chiar dacă pentru aceasta ar fi nevoe de oarecari restricții și interveniri legale și de oarecari modificări aduse legilor, uneori prea liberale, ale țării. Libertatea, fără rost și fără măsură, nu mai este o libertate și nu devine demnă de a fi numită

astfel, decât când este organizată prin măsuri democratice în folosul celor slabi.

Spre pildă, libertatea de a ţine cârciumele deschise, în zilele de sărbătoare, în care ţăranii fac neorândueli şi excese, nu este o libertate. A restrânge această libertate, cum se face în Bucovina, este a *liberà* pe ţărani dela multe năravuri rele şi curse perfide.

Tot în acest sens trebuesc luate grabnice măsuri, spre pildă, între altele pentru îmbunătăţirea culturii pământurilor muncite de ţărani. Nu vedem de ce nu s'ar pedepsì ţăranii, cari, prin Moldova, duc în gârle gunoiul atât de preţios pentru agricultură. De asemeni, obligaţia, sub ameninţare de pedeapsă a ţăranilor, ca să cultive livezi artificiale de lucernă şi trifoi; obligaţia prin lege să are adânc, să alterneze semănăturile, să nu întrebuinţeze decât calităţi bune de seminţe, pe care să le sulfateze, ar fi măsuri de cea mai vădită trebuinţă, şi aplicate cu energie ar schimbà faţa lucrurilor numai în câţiva zeci de ani.

Sunt o sumă de alte măsuri de luat şi îmbunătăţiri de adus, între cari mă mărginesc de a atrage şi aici atenţia asupra următoarelor. Impeticirea prea mare a pământurilor ţărăneşti este un nesecat isvor de anarhie şi de nenorociri pentru săteni. Singur acest fapt dezorganizează şi zădărniceşte, în chip nebănuit de adânc, munca săteanului. O cultură mai metodică şi mai îngrijită este cu neputinţă de făcut pentru săteanul care stăpâneşte 3—4 hectare de pământ, împeticite în 25—30 de bucăţi. Trebue ţinut seama că aceşti săteni proprietari, în aşà condiţii, sunt ca şi cum n'ar aveà decât prea

puţin sau de loc pământ. Nefiind sub ochii lor, munca lor o strică animalele sălbatice sau tot dintre ei, din pricina nesfârşitelor duşmănii ce provin între ei, tocmai pentru mejdinile prea numeroase, 70—80, ale pământului lor aşà împeticit. O măsură de stat trebueşte grabnic luată, pentru ca să forţeze pe ţărani să-şi adune la un loc proprietăţile.

In privinţa higienei nu vedem margini la măsurile de îmbunătăţire ce trebuesc luate. Să amintim cuvintele lui d'Israeli: *sanitas sanitatis, omnia sanitas.*

In acelaş sens trebueşte gândit la mijloace pentru asigurarea recoltei în potriva grindinei, a secetei şi a focului, şi mai ales pentru asigurarea vitelor, a căror mortalitate vine periodic să sărăcească satele şi, mărind mizeria, să smulgă lingura de lapte dela gura copilaşilor ţăranilor. De cea mai mare însemnătate ai fi, pe lângă acestea, şi peste toate acestea, formarea asociaţiunilor ţărăneşti pentru punerea în comun a muncii, pentru cumpărarea în comun de unelte şi maşini şi pentru vinderea în comun a produselor. Incercările ce se fac trebuesc ajutate metodic, încurajate, luminate şi conduse cu energie. Tot ca măsuri restrictive la libertatea anarhică sunt legile cari trebuesc făcute în potriva cămătuirii ţăranilor, care a luat întorsătura ciudată, pe care a studiat-o foarte bine d-l Tache Protopopescu, mai anii trecuţi. De altfel, în potriva acestei camete lucrează acum băncile populare sub conducerea unei minţi şi energii admirabile.

Găsim însă că toate acestea trebuesc complectate printr'o operă de educaţie, care trebue făcută ţăranilor, cu privire la gospodărie în propria

lui casă. Și mai ales, cea ce trebuește căutat acum sunt mijloacele de a face ca aproape jumătate din populația noastră rurală să aibă astfel de case, căci nu le are, să aibă adică o alcătuire de lemn sau de zid, care să se poată numì sincer o casă de locuit. In enorma majoritate a cazurilor din Moldova, foarte ades în Muntenia, poate mai puțin în Oltenia, țăranii locuesc în niște colibe, cari sunt cea mai din urmă expresie a săraciei și a mizeriei. Am măsurat o casă de acestea, în care stà o familie de 3 membrii, într'un sat din nordul Moldovei, și dimensiunile ei erau 150 cm. înălțimea, 2 m. lărgimea și 3 m. lungime. Intr'o și singură încăpere adăpostea trei ființe omenești și un vițel.

Zadarnic vei fi luat toate măsurile de a îmbunătățì traiul și munca țăranului, dacă nu pleci cu aceste măsuri dela temelie. Un țăran trăind ca animalele nu ajunge să muncească, să conceapă, și să înțeleagă lucrurile ca un om. In această privință, nu este decât un leac radical pe care nu mă sfiesc să-l propun: Trebue să se găsească neîntârziat mijloacele pentru a smulge pe țăran din ghiarele mizeriei ce-l ține în bordee și coșeri ca de vite, cari-l degradează și-l izânesc. Statul singur poate căutà, prin oamenii luminați care-l vor conduce, mijloacele de a clădì case, locuințe omenești pentru țăranii cari n'au. Fie printr'o bancă sau orce altă instituție de stat, trebuește cât de curând schimbat modul mizerabil de a se clădì locuințele țărănești [1]). Statul

1) Cunosc dejà un eminent om politic care este de această părere.

care a cheltuit, dacă nu mă înșel, 500,000,000 franci pentru ridicarea unor fortificații militare, pe care mulți le găsesc zadarnice, trebue să știe să găsească cele 2—3 sute de milioane, pe care să le cheltuiască în ridicarea cestorlalte fortificații economice naționale, care vor fortificà mai sigur viitorul neamului nostru. Socoteala în elementele ei generale este simplă, și pare a fi aceasta. Din 1,152,813 familii, câte numără aproximativ țara, 11,088 n'au locuințe de loc, aproape alți 48,000 locuesc în bordeie, iar 350,000, sau o cifră aproape de aceasta, locuesc în case cu o singură încăpere, și care sunt foarte pe nedrept numite case. In total avem azi aproape 400,000 de familii, cari trăesc în condiții animalice și cari n'ajung să-și clădească locuințe mai bune, chiar nici atunci când ar mai aveà cu ce. Pricina este tradiționala nepăsare și neprevedere, «așà au trăit părinții așà voiu trăì și eu». Erà firesc să trăiască așà părinții, cari luau casele și plecau cu ele, cum am văzut, pe un camion sau pe spatele cailor. Insă acest mod de a concepe și lucrà nu se poate schimbà decât printr'o intervenire energică și o măsură radicală. Statul singur, printr'o instituție creată într'adins în acest scop, ar puteà schimbà lucrurile. Dacă s'ar acordà fiecărei din aceste 400,000 familii un credit de cel mult 600 lei, acești bani, puși în valoare de munca familiei, ar face cât o mie de lei. Din această sumă țăranul ar fi obligat și supraveghiat a-și clădì casa de locuit propriu zisă, în bune condiții, și ar îngrădì o curte și ar puteà prinde chiar și ruda vitelor. Numai așà s'ar puteà îmbunătățì și ridicà

cu cevà, cu mult chiar, modul lor de trai, cea ce numesc Englezii *standard of life*. Asupra acestui punct trebue iar să previu că este zadarnic să ne facem iluzie; nici o îmbunătățire simțitoare și trainică nu se va face în felul de vieață al țăranilor și în caracterul lor, dacă nu se va pornì dela această reformă de temei a vieții lui. Suma totală ce ar costà această reformă, într'un interval de câțiva zeci de ani, ar fi numai de 240,000,000 lei, adică cevà mai puțin decât jumătate din cât costară fortificațiile zadarnice din jurul Bucureștilor, și cevà mai mult decât oferise faimosul miliardar american pe terenurile petrolifere ale statului. Fără îndoială că un Ion Brătianu, care a făcut fortificațiile militare, ar găsì el mijloace și pentru aceste fortificații economice ale viitorului nostru economic. Brătienii din fericire n'au dispărut din neamul nostru.

Intr'adevăr, la o stare de lucruri așà de înapoiată, din toate punctele de vedere, trebuesc energii și inițiative de seamă și puteri de concepție de prima forță, așà cum fură, în trecutul nostru cel mai apropiat, un Brătianu, un Lascar Catargi și un Rosseti. Necesitățile acestea sunt așà de isbitoare și adânci, încât ele provoacă din când în când energii și inițiative pentru satisfacerea lor.

In domenii diferite, în direcții multiple se ridică câte un spirit îndrăsneț de inițiativă, neobosit în activitatea lui, fără preget în buna-voința lui, unul aici, altul dincolo, în deosebite colțuri ale țării. In domeniul economiei naționale, al muncii și al culturii țărănești un Iancu Kalinderu; în domeniul educației naționale un fost ministru ca d-l Haret;

în domeniul culturii generale și al educației militare a școlarilor, un alt ministru, d-l Vlădescu; în sfârșit, un Ioan Duca în organizarea economiilor și asociațiilor sătești, un Costescu la Mehedinți, Crăsnaru la Vâlcea ș. a. în gospodăria județelor, în clădire de școli, spitale și locuințe higienice sunt energii și inițiative demne de toată lauda și de toată admirația, sunt semnele prevestitoare ale unei schimbări adânci și radicale în felul activității și caracterului Românilor. Aceste inițiative și energii, organizând munca și educația națională, vor șterge efectele nefericite ce avură asupra voinții neamului veacurile de restriște din trecutul nostru.

Sub îmboldirea unor astfel de *profesori de energie națională*, voința și munca Românilor vor luà un avânt măreț, și ar puteà ajunge odată cea ce sunt azi voința și munca Englezilor. Aceștia, înainte de Elisabeta și Cromwell, nu fură și ei cea ce eram și mai suntem noi și azi?

Chestiunea cea mai greà și cea mai esențială din economia noastră națională este improprietărirea îndestulătoare a țăranilor. Am văzut că din lipsa de pământ propriu de muncă, din greutatea nesuferită a tocmelilor agricole, impropriu zic toemeli, căci ele sunt și azi încă niște despoieri sistematice a celor slabi de către cei tari — țărănimea română a pierdut obișnuința și îmboldirea muncii și a prevederii, a devenit neîndemânatică, apatică, vicleană, ascunsă, și leneșe chiar, căci este zadarnic să ocolesc cuvintele adevărului. In tot trecutul nostru, îndemnul la

muncă, motivele cari fac să lucrezi au fost răpite țăranilor noştri. Ei au muncit veșnic pentru alții. Cu timpul, văzând că motivele ce îndeamnă la muncă — roadele muncii, nu-i sunt lăsate, el a început a se codì, a se lăsà moale, încet, a înșelà a muncì rău, a nu muncì de loc. Au ajuns cu vremea să nu mai deà decât o muncă foarte mărginită, puțină și puțin variată, o muncă inferioară. Orcare strein, fie chiar Sârbul şi Bulgarul, va dà o muncă netăgăduit mai mare decât acea a țăranului nostru. Aceasta, fără îndoială, ne pune în stare de inferioritate față de vecini, și vedem azi cum aceștia trec granițele și iau lucrul din mâinile țăranilor noştri.

Acest chip inferior de a muncì al țăranului nu s'a schimbat mult în timpul din urmă, din cauză că prea puțin s'au schimbat vechile condiții economice ale țării. Improprietărirea, emanciparea massei țăranilor, la 1860, 1888 și in urmă, este cu totul neîndestulătoare. Cu aceasta nu s'a înapoiat muncii săteanului motivele și îmboldirile ei necesare. In timpul din urmă, efectele îmbunătățirilor momentane dispărură, și, în ultimii ani, condițiile de muncă se înrăesc îngrozitor pentru țărani. Arendaşul grec și evreu, și după dânsul de o potrivă arendaşul și proprietarul român, cu rare excepți, și azi ca și altădată, găsește mijlocul de a stoarce toate roadele muncii țăranilor, prin învoeli neomenoase și prin exploatări dibace.

De pildă, arendaşul unei moșii, după ce a oprit pentru sine toată partea mai bogată și mai grasă a moșiei, nu dă țăranilor pentru munca lor decât

locurile cele mai sărace: coastele, surpăturile, pietrişurile. Aceste parcele el le închiriază pe preţuri, fireşte, mai mari decât îl costă. Câte odată aceste preţuri sunt chiar prea mari. Or, acest preţ, arendaşul cere să-i fie plătit în muncă și la anume zile hotărâte. Pe cât însă preţul închirierii este mai ridicat, pe atâta acela al muncii este mai scăzut. Săteanul muncește toată vara la proprietar, în timpul cel mai prielnic culturii, iar când vine la cultura lui este totdeauna prea târziu. Pământul lui fiind prost și munca întârziată, nu este de mirare că cultura ţăranului este totdeauna inferioară. Și azi ca și altădată, ţăranului îi lipsește imboldul, îndemnul firesc la muncă. Și azi muncind pentru alţii, muncește puţin, muncește încet muncește rău. Apatia și lenea, lipsa de îndemn cari au intrat adânc în firea lui, nu pot să fie scoase în condiţiile economice în care lângezesc azi ţăranii.

Pentru aceasta trebuesc măsuri de îndreptare tot adânci și radicale. S'a propus, în acest sens, arendarea moșiilor la tovărășii sătești. Măsura este pe cale de punere în practică. Se aude că merge bine pe unele locuri, rău pe alte locuri. Ea trebue încurajată. Nu cred însă că va deslegà problema. Trebue tras din ea tot ce poate dà, dar nu va dà mult.

Concurenţa arendașilor greci și evrei va ridică preţurile arenzilor la cifre imposibile. Sătenii, lipsiţi și de capital și de unitate de acţiune și de maşinile sistematice, vor fi inferiori arendașilor în exploatarea moșiilor plătite prea scump. Preţul prea ridicat, nefiind decât exploatarea ţăranilor, nici-

decum a pământului, și țăranii, neputându-se exploată neomenos ei pe ei înșiși, nu vor puteà plătì arenzile. Cel mult vor înăsprì concurența arenzilor tot pe socoteala lor. Din aceasta vor folosì numai proprietarii. Această măsură ar puteà folosì și țăranilor, numai dacă s'ar găsì vreun mijloc legal ca să obligi pe proprietar să arendeze cu un preț mai eftin țăranilor.

S'a propus însă altă măsură mai temeinică, cunoscută sub numele de *Casa Rurală*, — o instituție care să ajute trecerea moșiilor din mâinile proprietarilor datori și nevoiași în acelea ale țăranilor harnici cari o locuesc și o muncesc. Alte două propuneri s'au altoit pe aceasta, — simple modalități ale acesteia: una, a d-lui Haret, este ideia unebănci de stat în locul Casei Rurale, alta de curând, a d-lui Take Ionescu, ideia unei bănci particulare. Aceste două modalități diferă prea puțin între ele. Nu este locul să le examinăm acì. Părerea generală însă este că o bancă de stat ar fi o soluție mai națională și mai sigură.

Cum însuș d-l Haret o recunoaște, această măsură nu este îndestulătoare. «Improprietărirea țăranilor, citez cuvintele d-lui Haret, pe calea aceasta se va face încet și niciodată nu se va puteà face în mod complet...»[1]). Prin urmare, această măsură propusă trebuește ea însăși lărgită, desvoltată, complectată. Ținta ei din urmă, care niciodată nu va fi prea de vreme ajunsă, și la care trebue să vizeze, este pur și simplu un fel de *naționalizare*

1) Chestia Țărănească, p. 19.

a solului patriei. Pronunțăm și subliniem cuvântul, căci este zadarnic să ne mai speriem de cuvinte. Și aici este de observat că nu trebue să ne facem iluzii, fără pământ îndestulător de muncă, în deplină proprietate a țăranului, nici o îndreptare morală și culturală nu este cu putință în țara noastră. Locuința și ogorul de muncă sunt de o potrivă indispensabile și temeinice în gospodăria țăranului. Astăzi aceste două lucruri lipsesc la mai mult decât jumătate din țăranii noștri. Fără aceste două elemente o vieață adevărată de om, sub toate înfățișerile ei, nu este cu putință la sate.

Acordarea de pământ la cei lipsiți este adevărata și cea mai sigură temelie, pe care se poate clădì un edificiu de reforme economice, sociale și morale în vieața poporului românesc. Împroprietărirea țăranilor nu se poate atinge decât prin ideia naționalizării solului patriei, înțelegând prin aceasta nu vreo măsură revoluționară, ci o îndrumare făcută cu moderație și treptat.

Aici însă știu bine că se vor ridicà o adevărată oștire de obiecțiuni și acuzări: nu este pământ destul; se distruge marea proprietate; se va cultivà prost; va sărăcì țara; vor sărăcì propietarii. Recunoaștem sinceritatea unora din aceste obiecțiuni, pe cari trecutul le-a justificat. Spre pildă, una: se va cultivà prost. E drept că țăranii acuma muncesc și cultivă prost la ei. De ce? Oare nu pentru că arendașul le-a confiscat brațele, tocmai în timpul vipiei muncii, și dacă cultivă prost la ei este pentru ca să cultive bine la arendaș? A împroprietărì pe cei cari muncesc azi la arendași este a-i face să cultive bine la ei. Celelalte obiecții sunt sau de

rea credinţă sau naive. Pământ este destul, căc proprietatea mai mare de 20 pogoane este aproape de două ori mai mare decât cea mai mică de 20 pogoane; iar numărul celor cari trebuesc împroprietăriţi n'ar luà nici jumătate din proprietăţile acestea mai mari de 10 hectare. Mica proprietate ar sărăcì ţara; dar de ce nu se ruinează Franţa, Bulgaria, etc.? Ar sărăcì proprietarii mari,—dar viitorul neamului întreg preţueşte mai mult decât capriciile celor 4—5 mii de mari proprietari, cari au gust să chefuească vara la Vichy, Coasta de Azur şi de Aur, şi iarna la Paris sau la Palermo. Şi încă este de văzut dacă marile proprietăţi nu sunt mai curând ele un mijloc de a sărăcì pe cei cari le deţin. Căci dacă ar fi altfel, cum se face că mai toţi proprietarii mari sunt azi datori pe la tot felul de credite? Cum se face iarăş că mare parte din proprietarii mari, din boieri, azi au sărăcit cu totul? Poate pentru mulţi din proprietarii noştri mari, a-i scăpà de proprietăţile lor ar fi să-i faci oameni muncitori şi harnici, şi să-i asiguri împotriva unei decăderi şi degradări premature.

Pe de altă parte, aceşti *întreţinuţi ai moşiilor lor*, cum îi numeà marele Ioan Brătianu, cu ce merită ei să deţină din teritoriul neamului nostru nişte parcele atât de mari? Nu-i vedem, cu foarte rari şi onorabile excepţii, nici sacrificând pentru problemele mari şi arzătoare ale naţionalităţii noastre, nu-i vedem nici cultivând ştiinţele sau literile şi artele române, nu-i vedem nici protegând pe artişti, pe poeţi, pe oamenii de ştiinţă, sau munca naţională sub orce formă. Cel mult cronica scandaloasă înregistrează sumele asvârlite de ei la jo-

curile de noroc sau scandalurile la cari se dedau în străinătate. Sunt aceste fapte și acte ale lor titluri care să-i îndreptățească să dețină porțiuni imense din solul Patriei?

Ințelegem să dețină întinderi mai mari din solul patriei, oameni cari se devotează și își sacrifică odihna, sănătatea și toată energia și inteligența bogată, cu care sunt dotați, intereselor mari ale neamului, problemelor grele ale națiunii, necesităților patriei și ale societății. Din fericire avem și cazuri de acestea, din nefericire însă așà de rari. Aceștia singuri ar merità să aibă moșii, ca un fel de recompensă națională.

A face proprietari pe țăranii lipsiți de pământ, este a ridicà starea lor mizerabilă, a o îmbunătățì văzând cu ochii, căci este ale dà înapoi imboldul, îndemnul firesc la muncă, rodul muncii pe care îl deține astăzi arendașul sau proprietarul. In scurt timp, ticăloșia și nevolnicia morală și materială, în care înoată satele de clăcași, n'ar mai fi cu putință. In locul satelor nevoiașe ca Soleștii vei aveà sate harnice ca Rădăușanii. Căci întâmplarea singură pare a se fi amuzat să facă experiențe și alăturări de acestea, spre a amuțì obiecțiile celor sceptici în urmările acestor măsuri.

In scurte cuvinte, măsurile de îmbunătățire radicală, adâncă, măsurile de natură curat democratică, în toate domeniile și în toate direcțiile, vor fi singure în stare să reformeze însușirile rele, negative ale caracterului românesc, să umple lipsurile sufletului nostru și să ofere ocazii prielnice manifestării bogatei și variatei noastre mintalități,

în partea ei care-i pozitivă deşì încă latentă. Aceste măsuri democratice vor fi o operă de educaţie şi de formare. Ele vor aveà de rezultat să curăţe sufletul românesc de stratele de izână, pe care nenorocirile mai multor veacuri de restrişte le aşternură peste temeiul nobil al sufletului nostru etnic. Ele vor curăţì aurul mintalităţii noastre de toată rugina cu care îl izâniră nenorocirile istoriei noastre.

Şi aici iarăşi să fie ştiut că-şi fac iluzie, se înşeală singuri aceia cari vor fi crezând că toate aceste numeroase îndreptări şi măsuri democratice, în favoarea ţăranilor, s'ar puteà vreodată îndrumà pe calea realizării, fără ca populaţia să fie ridicată din starea de tutelă şi de nevârstnicie politică în care este părăsită. Până ce ţăranii nu vor aveà dreptul lor întreg de a votà, de a-şi spune cuvântul intereselor lor, prea puţin, sau chiar nimic nu se va face pentru ei.

Oamenii politici, chiar cei mai sinceri, nu le vor dà nimic, atâta timp cât nici ei nu vor aveà de dat nimic — voturile lor celor cari fac politica ţării.

Vom terminà aceste pagini, dejà prea lungi, cu următoarele scurte observaţii şi reflecţii generale.

Societatea şi coprinsul sufletului românesc se înfăţişează astăzi, după cum am arătat, pline de contraste, nedesăvârşite şi provizorii sub aproape toate punctele de vedere, neegale şi amorfe în multe privinţe.

Mintalitatea românească conţine materialuri atât de bogate, stări sufleteşti atât de variate, provenind din atâtea isvoare felurite; în cuprinsul ei s'au

revărsat atâtea comori etnice, încât am putut să zicem că este de proveniență și de natură universală. In ea au lăsat urme și găsesc ecou toate popoarele europene, și invers, operile ei, când se vor desăvârșì, vor găsì răsunet la toate popoarele civilizate.

Or, în acelaș timp în care activitatea noastră socială, și mintalitatea noastră au un coprins bogat și prea inform, prea anarhic și chaotic, se naște și trebuința de a fi coprinse și strânse bine, în toată complexitatea lor, pentru a fi condesate și turnate în tipare noui, originale. Aceste materialuri trădează singure trebuința de a fi modelate și armonizate în forme mai statornice, de a se cheltuì în opere desăvârșite. Aceasta va face că vor trebuì să apară, prea curând, și la noi, acele personalități mari, covârșitoare, acei oameni creatori de forme culturale, intelectuale și politice, care să fixeze și să desăvârșească temeinic liniile spiritului și societății românești. Oamenii aceștia vor trebuì să apară cu necesitate în acest secol ce se întinde încăpător dinaintea noastră, provocați de trebuința desvoltării noastre, de anarhia și bogăția mintalității românești, care nu poate să nu fie strânsă și prinsă în forme și clișeie noi. Acțiunea acestor personalități va fi cu atât mai însemnată, operele lor cu atât mai trainice și desăvârșite, cu cât materialul pe care au să-l lucreze și să-l modeleze este mai bogat, mai inform, mai anarhic. Poemele simfonice ale lui Enescu sunt o îndrumare și o prevestire, pânzele lui Grigorescu sunt un început și o promisiune. Ele ar satisface, poate, și ar asigurà puțin aștep-

tările neliniștite ale lui Edgard Quinet, care căutà să vadă «venind din Carpați un suflet nou, o inspirație, un avânt original, în omenirea noastră veştejită, care le-ar primì și le-ar sărbătorì cu bucurie». Acest suflet nou, inspirația și avântul original, ce Carpații vor oferì cândva lumii, vor fi de sigur mintalitatea românească, cu calitățile ei pozitive, turnate și desăvârșite în opere originale și caracteristice, de o valoare universală.

TABLA DE MATERII

GREȘELI DE TIPAR

Pag.	30	rândul	5	de	sus	acestei	în loc de	aceste
»	32	»	19	»	»	al	»	la
»	48	»	6	»	»	concepe	»	concepii
»	48	»	7	»	»	teorii	»	teore
»	62	»	21	»	»	lui	»	ei
»	68	»	26	»	»	constituesc	»	consituesc
»	76	»	24	»	»	a deranjà	»	e de ranja
»	114	»	13	»	»	sau	»	s'au
»	126	»	5	»	»	cari	»	carii
»	128	»	27	»	»	retrasă	»	retrase
»	133	»	10	»	»	D. Onciu	»	Onciu
»	141	»	23	»	»	Desprez	»	Deprez
»	157	»	19	»	»	ca	»	cu
»	168	»	30	»	»	La Slavii ortodoxi	»	La Slavii, ortodoxi
»	175	»	21	»	»	istoria	»	istori
»	196	»	32	»	»	Xenopol I, p. 341—342	»	Xenopol 341 342
»	214	»	10	»	»	...primitivă, după...	»	.. primit vă. După.
»	240	»	32	»	»	1377	»	1387
	242	»	8	»	»	al cărei	»	al căror
»	247	»	11	»	»	Români	»	Romani
»	248	»	30	»	»	Jus vlachicum	»	jus vlachiae
»	258	»	29	»	»	inspirate	»	ispirate
»	273	»	1	»	»	conruperei	»	cornuperei
»	273	»	28	»	»	nu mai	»	numai
»	274	»	3	»	»	confiscată și prefăcută	»	confiscate și prefăcute
»	274	»	17	»	»	astfel	»	astfe
»	277	»	16	»	»	Românii	»	ei
»	277	»	18	»	»	din zi în zi	»	din zi în mai
»	300	»	9	»	»	treceau	»	treceu
»	327	»	16	»	»	lăsă		ăsă
»	332	»	10	»	»	nepotrivire	»	neporivire
»	350	»	21	»	»	în sine	»	în el
»	365	»	24	»	»	scapă-l	»	scapă
»	368	»	25	»	»	trebuiau	»	trebuià
»	409	»	8	·	»	imobile	»	mobile
»	439	»	14	»	»	slavone	»	slovone
»	460	»	31	»	»	părăseau	»	părăseà
»	464	»	22	»	»	localizări	»	localizare
»	474	»	13	»	»	Lazaronilor	»	Lazoronilor
»	507	»	7	»	»	Fără îndoială că din niște	»	Fără îndoială că niște

Pag. 208 rândul 14 de sus: meșteri de a înșelà prin ele pe cei proști. Ei sunt așà numiții Daci și Bessi. Niciodată n'au fost ei cuiva cu credință, nici chiar vechilor împărați ai Romanilor. De întâi Împăratul Traian...

NOTA.—Aceste greșeli de tipar, de sigur, nu vor fi singurele. Mai sunt și altele cari vor fi putut să ne scape în graba unui prim control.

Tipografia GUTENBERG, Joseph Göbl, str. Doamnei 20, București.

